

ВЕЖА

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧАСОПИС

ВИХОДИТЬ З 1995 РОКУ

№ 18, 2006 РІК

Зареєстровано Міністерством інформації України 14 листопада 1996 року, серія КВ №2296
ЗАСНОВНИКИ: КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ,
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЗМІСТ

АНКЕТА «ВЕЖІ»

«Письменництво: важкий хрест чи лавровий вінець?».....	4
Іван БІЛИК.....	5
Наталка ТКАЧЕНКО.....	15
Роман КУХАРУК.....	19

ПИЛЬНУЙ

Сяргей ЗАКОННИКАЇ. Беражы сябе, Україна!.....	23
Михайло ВАСИЛЕНКО. Вигострити товариша	24

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Тарас КРЕМІНЬ. Як сонячна вуаль (поезії)	39
Кость ОВЕРЧЕНКО. І минув золотий листопад (поезії)	45
Ольга ПОЛЕВІНА. Три оповідання	52
Анатолій КРИМ. Євангеліє від Івана (трагікомедія)	71

МІЖ БУГОМ І ДНІПРОМ

Юрій МИТРОФАНЕНКО. Народне повстання елісаветградців ..	126
Йосип ПОЛІЩУК. "І чудно, і радісно, і тривожно..." (окупаційний щоденник)	149

СПАДЩИНА

Микита ГОДОВАНЕЦЬ. Де говорить сила зброї, а не сила серця (поезії)	176
Василь КОЗАЧЕНКО. Коні воронії (книга третя „При битій дорозі”, продовження)	191

СТУДІЇ. КРИТИКА

Василь ГОРБАТЮК. Микита Годованець у журналі “Село”	177
Олександр СТУСЕНКО. І моїх п’ять копійок.....	244

ПАЛІТРА

Олександр БОСИЙ. Заквітчана пісня (про художній світ Лариси Зоріної)	266
---	-----

ВЕСЕЛА СКРИНЯ

Леся ТКАЧ. Гниличка. Землячок-оптиміст (гуморески)	272
--	-----

Головний редактор:

Василь БОНДАР

Редакційна колегія:

Валерій Добробатько
Григорій Клочек
Леонід Куценко
Володимир Могилюк
Михайло Надеждін

Володимир Панченко
Віктор Погрібний
Петро Селецький
Олександр Сіома
Федір Шепель

Редакційно-технічна служба:

Валерій Нікітінський – художнє оформлення
Олександр Островерхов – комп'ютерний набір та верстка

На кольоровій вклейці – репродукції картин Лариси Зоріної

Машинописи розглядаються лише в першому примірнику, не рецензуються і не повертаються.

Авторів не замовлених редакцією творів просимо вкладати поштовий конверт для відповіді.

Висловлені авторами думки не завжди збігаються з позицією редакції.

За достовірність фактів, цитат, власних імен та інших фактів відповідальність несуть автори публікацій.

Редакція залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Передплатний індекс журналу "Вежа" у обласному каталозі – 01825.

Адреса редакції:

25022, Кіровоград, вул. Луначарського, 29 (другий поверх).
Обласна організація Національної спілки письменників України
тел. (0522) 24-29-04

Видавець: ПВЦ «Мавік»
тел. (0522) 34-56-45

© ПВЦ «Мавік»
© «ВЕЖА»

АНКЕТА «ВЕЖИ»

**«ПИСЬМЕННОЦТВО:
ВАЖКИЙ ХРЕСТ ЧИ ЛАВРОВИЙ ВІНЕЦЬ?»**

1. Що змусило Вас в житті взятися за перо (бажання висповідатись, прославитись, чи заздросці, гроші і т. п.)?

2. Коли Ви задумали стати письменником, мали взірця? Хто він?

3. Як Ви починали в літературі?

4. Як Ви творите?

– пишите постійно, щодня; у визначений час стільки-то годин; тільки якоїсь певної пори року; під час відпустки; коли приходить натхнення; вдень, вночі?

– де Вам найкраще пишеться (замкнена кімната, відкритий простір, людна кав'ярня, читальна зала бібліотеки, ліс...)?

– як довго готуетесь до того, аби посадити себе за письмовий стіл?

– вам знайоме таке поняття, як «лінощі»? як Ви їх поборюєте?

– що стає приводом для написання твору (конкретна подія, вражаючий факт, особа в історії, актуальна тема, соціальне чи державне замовлення...)?

– пишите ручкою (кульковою, наливною), одразу друкуєте на друкарській машинці, надиктовуєте комп'ютеру ?

– чи використовуєте під час писання довідкову літературу (словники, енциклопедії, літописи, інші книги)?

– чи надаєте значення ритму фрази, речення?

– яка продуктивність Вашої праці, коли відчуваєте, що пишеться (у машинописних сторінках за добу)?

– чи використовуєте стимулятори для активізації письменницької творчості (кава, музика, дощ за вікном, вино, куриво, інше)?

– чи можете подати якийсь особливий рецепт викликання натхнення (дотримання творчого біоритму, читання доброї художньої літератури...)?

– скільки разів переписуєте свої твори до остаточної редакції?

– оповідання, повість, роман пишите підряд, чи частинами (часом з кінця, з середини, з найцікавішого місця)? наведіть конкретний приклад;

– для написання багатосторінкового твору складаєте план розвитку подій, характеристики героїв?

– звідки береде матеріал для своєї творчості? як часто прототипами Ваших творів стають конкретні люди? яку частину складає домисел у Ваших творах?

– чи не надокучає Вам власний стиль? зміна жанру, стилю, освоєваної творчістю історичної доби – чи існує для Вас така необхідність, потреба?

– чи не заважають Вашому творчому процесу сім'я, друзі? Ваше переконання – чи слід письменнику одружуватись?

– коли Вам не пишеться, що Ви робите?

– чи є у Вас задуми, початки, незавершені уривки, до яких Ви ніколи не повернетесь і які ніколи не стануть закінченими художніми творами, з яких причин не стануть?

– які відчуття Вас опановують по завершенню роботи над твором (прочитати комусь, бажання надрукувати в журналі, відчуваєте блаженство, радість чи навпаки – спустошення, жаль...)?

5. Якою мірою впливає на Вашу творчість оцінка твору друзями, редакціями, рецензентами?

6. Чи ведеєте Ви щоденник? Чи робите які записи-спостереження?

7. Чи повертаєтесь до своїх уже опублікованих творів, аби їх переробити, удосконалити?

8. Чи треба письменникові читати? Як багато Ви читаете? Зокрема чи достатньо уважно стежите за сучасним українським і світовим літературним процесом?

9. Чи були у Вас періоди розчарування життєвим вибором – вибором письменницької долі?

10. Що б Ви побажали молодим, які мріють стати письменниками?

Анкету склав Василь БОНДАР.

Іван БІЛИК

1. За мого найраннішого дитинства вдома не було й мови про моє майбутнє. Час був такий, щойно пережили голодомор (пережили, та не всі, померли мій дід, баба, моя старша сестричка Галюся, а батько загинув ще до мого народження), тож сім'я думала тільки про шматок сякого-такого хліба. Яке там майбутнє! Втікаючи від голоду, який і далі нас переслідував, ми прибилися до міста Кам'янського, згодом перейменованого в Дніпродзержинськ, місто бурхливо зростало й мало потребу в робочій силі, тому тут приймали на роботу без жодних документів. Тут осідали розкуркулені й інші нещасні

селюки, після голодомору згодні на найчорнішу роботу. Материн батько, дід Яків, улаштувався конюхом на пошті, матеріні молодші брати працювали чорноробами на металургійному заводі, молодша сестра притулилась у хлібопекарні, де після роботи кожного старанно обшукували – чи не вкрав крайця чорного хліба. Найменша материна сестра була ще дитина – всього на вісім років старша від мене. Восьмеро? А ліжок стояло четверо: я з мамою, дід з бабою, дівчата, мої тітки – на тапчанчику, а на четвертому – дядьки; вони працювали в різні зміни й спали почергово. А мух, а блощиць!.. Чомусь вони полюбляли чоловіків, і дядьки вранці були геть покусані й опухлі до невпізнання. А жили ми всі в одній кімнатині метрів на десять квадратних. А сама кімнатина була закутком, відгородженим од стайні тоненькими дошками, одне віконечко метр на півметра, діряві двері відчинялись просто надвір. Блощиць перед кожним вечором обливали гасом і випікали сірниками, а вранці їх ставало ще більше. А коли хотіли трохи позбавитись мух, то відчиняли двері, завішували ковдрою вікно, жінки ставали втрюх і шістьма рушниками, наче вітряки крилами, півгодини виганяли лукавих комах, які тут же обліплювали наш апартамент знадвору.

Колоритні враження, еге ж? Вони не вивітрилися й досі. Тим часом моя перша стежка звернула в іншому напрямку. Дитина з малих років генетично починає думати, ким вона хоче бути в дорослому житті. Коли пощастило, влаштувати мене в дитячий садочок, мама попервах водила мене сама, відпрошуючись із роботи, а потім повертаючи згаєне після робочого дня (працювала вона в кравецькій майстерні). Дорогою я на всю вулицю розповідав їй про свої дитячі клопоти:

– Якщо хочеш, я стану доктором. Вони такі чисті, всі в білому... Ну, правда, лічать грязні вавки...

Отже, це відпадало. Я ще в два роки обмалював олівцем усі білі стіни якимись фантастичними павичами, а потім, уже в Кам'янському, захопився «живописом». Пам'ятаю свою першу картину: моріжок на пагорбку, вгорі біла хатка під стріхою, а вниз плине звивиста річечка з двома качками. Це я з пам'яті перемалював бачені на базарі лубочні картинки, й моя здалась мені не гіршою. Я негайно повісив її над ліжком, наші мені потурали, лукаво посміхаючись. А 1937 року до нас у гості завітав родич, чоловік дідової сестри дядько Іван Данилович. Старші там гомоніли між собою, дядько сидів до мене боком, і я почав знічев'я його малювати: ніс, очі, вухо, лоб і стара смушева шапка над лобом. І коли домалював, раптом, не вірячи сам собі, вигукнув:

– Ой, похожий!..

Я й досі пам'ятаю той дядьків профіль. Після мого мимовільного вигуку всі підходили й хвалили:

– Викапаний Іван Данилович!

Отож я вирішив стати художником. Моя наймолодша тітка ходила в «ІЗОстудію» при палаці піонерів металургійного заводу, відтак почала брати з собою й мене. Я був найменший серед усіх, і це мені прикро дошкуляло. А коли керівник студії молодий художник Гайворонський, якого всі студійці позаочі любовно називали просто Гаєм, улаштував у кімнатині студії виставку наших малюнків, я був морально просто розбитий. Я намалював розмитою тушшю блискучу мамину нікельовану ложку, техніка розмитої туші для такого початківця дуже непроста, і Гай почепив мій малюнок на першому місці. Воно б і добре, та поряд з моїм він припилив малюнок Володі Бутенка. Якщо під тим малюнком було поряд з прізвиськом зазначено «13 лет», то під моєю «ложкою» стояло «9 лет». Я по-чорному заздрихав тому Володі не за малюнок, а за його такі солідні роки. Коли б я знав, що всього за два роки почнеться страшна війна...

Тим часом удома всі вже вирішили, що я буду художником. Буду не першим у роду. Мій прадід Федір Іванович із доброго роду Котляревських був відомим у наших краях богомазом, а це вже й наймолодша тітка Маня, закінчивши медичне училище, вступила до училища художнього в Дніпропетровську. Але війна розставила свої акценти і на її, й на моїй долі.

2-3. Про письменство я почав думати вже ген пізніше, коли вступив на факультет журналістики Київського держуніверситету. Вивчивши болгарську мову, найважчу серед слов'янських, я почав перекладати болгарських письменників. Їхні твори були достатньо плоскими, і я за кожним разом сам собі посміхався: я б теж таке написав, може, навіть і краще. І в межах дозволеного, а часом і недозволеного, поліпшував стиль оригіналу, й видавці це зрештою помітили, але не лаяли мене. Завідувачка перекладної редакції «Веселки» Ганна Пашко сказала:

– Даю слово, що Іван Білик незабаром сам почне писати!

Й не дуже помилилася. Я вже справді писав свій перший роман, але, позаяк він був на дуже «слизьку» тему – про український націоналізм, голодомор і найжорстокішу в світі сталінську диктатуру, відклав рукопис і швиденько написав роман «Танго» про українську еміграцію в Америці. То була література вторинна, але я свідомо на це пішов, бо був переконаний, що мене спитають: а чого ти поліз не в своє діло? Ти що – Хижняк, чи Цмокаленко, чи Конвісар? Пиши про ланкових та доярок!

Майже на те воно й вийшло. Хоча в мене вже був «націоналістичний» роман «Танго», та коли я подав у «Радянський письменник» новий роман «Яр», ударила перша громовиця. Рукопис віддали на рецен-

зію відомому вже за багатьма книжками Науму Мироновичу Тихому (Науму Мейеровичу Штілерману). Зробивши кілька реверансів у бік мого стилю, мови, майстерно виписаних образів тощо, він навішав на мене стільки «рябків» та «сірків», що мені б їх не позбавитися до скону. Слава богу, другу обов'язкову внутрішню рецензію робив Олександр Іларіонович Бандура, директор видавництва «Дніпро». Він ще більше розхвалив: те, про що обмежився реверансом Наум Тихий, зробив якісь некардинальні зауваження, а при зустрічі зі мною, сказав:

– Іване, ти не дуже покладайся на те, що я написав у рецензії. Це я для того, щоб тебе, дурня, захистити од розправи. Поклади свій «Яр» у найглибшу шухляду й забудь про нього.

– Назавжди?..

– Надовго...

Щось це «надовго» надміру затяглось. 1990-го я таки дістав «Яр» із шухляди й подав у видавництво. Роман несподівано зібрав замовлень на 250 000. Але наступного року почався тотальний обвал, ні про яке видання вже й не йшлося, зник навіть оригінал мого роману – його просто разом з усіма іншими рукописами спритний ділок продав на макулатуру. Якось у мене вдома зберігся третій примірник.

Після тієї драми з «Яром» я заповзвся й склепав «Меча Арея». Але то вже інша історія. Набагато драматичніша.

Я не відповів на запитання, чи мав я, обравши тернисту стежку літератора, свого кумира. Одного не мав, мав за взірець багатьох, бо літераторові часто доводиться блукати переплутаними й пов'язаними петлями стежками й стежечками, які раз у раз кінчаються глухим кутом. То тільки в темному тунелі досить одного вогника попереду. А в нашого брата цих тунелей – один за одним, і щодалі темніші.

4. Пишу мало, останнім часом узагалі майже нічого. В давні часи мене годі було спинити будь-якими санкціями. Навіть коли заборонили мій «Меч Арея», все одно писав. Але що то було за писання – переважно в шухляду! Мене видавали раз на 4-5 років. Тим часом наші «живі класики» видавалися щороку по п'ять разів: напише щось – дає у «Вітчизну» чи в «Дніпро» або «Радугу», другий примірник засилає в «Романи й повісті», тим часом те його «щось» набирають у «Радянському письменнику», тим же часом уже готують до друку у видавництві «Дніпро», тим-таки часом це перекладають російською мовою для «Советского писателя». А ще ж майже щороку в соцкраїнах у перекладі тамтешніми мовами. Відчувається певна різниця? Коли твій твір видається відразу після написання – відчуваєш реакцію критики й читача, інакше – знову ті темні тунелі, а так – ідеш навпомацки. Коли сідаю писати – в мене вже все підготовлено: сюжет кожного розділу, персонажі (головні),

психологічна й мовна характеристика персонажів. Решта – в процесі написання. Приступаю до нового роману наприкінці літа й працюю щодня до початку наступного літа. Тоді твір завершено.

Лише одного разу, коли працював над історичним романом «Не дратуйте грифонів», я не встиг завершити його до початку літа й відклав на осінь. Справа в тому, що я – запеклий рибалка, люблю ловити великих дніпровських лящів, а риболовля й писання – речі абсолютно несумісні. Ну, нарибалився я досхочу і з нечистою совістю сачкасів знову за недокінчений роман. А коли віддав на передрук, а потім перечитав після друкарки, то взявся за голову: одна з моїх героїнь, скіфська цариця, ходила вагітною три з половиною роки! Коли я пишу безперервно, щодня, всі події йплин часу в мене чітко тримаються в голові. А тут я вперше (й востаннє) зробив таку перерву!

Писав справді-таки щодня. Коли працював у «Літературній Україні» (а це 8 років), я після закінчення робочого дня розкладав на столі свої власні папери й наливною ручкою гайнував шерхкий сірий газетярський папір до пів на дванадцятю, потім біг на метро, бо ще після останньої станції було шість зупинок трамваєм. Удома вечеряв і знову вмощувався на кухні години до четвертої ранку. Наступного дня – те саме. Вранці розрізав навпіл цілий батон, вирізав трохи м'якушки, напаковував його маслом і варенням і добре обмотував ниткою. А ще заварював повен термос (1,5 л), купував біля метро дві пачки болгарських сигарет «БТ», а в редакції розкладав їх на батареї сушитися.

Писати можу тільки в окремій кімнаті, часом випробовую на звучання репліки своїх героїв. Хотів би я побачити реакцію читальної зали чи навіть затишної кав'ярні. До мене викликали б карету «швидкої допомоги»: тут якийсь чокнутий сам із собою розмовляє!

До нового твору готуюся довго, часом роками, а потім ще ж треба вмовити себе сісти за стіл, бо то ж каторжна праця.

Ну, а лінощі – *c'est la vie!* Коли це надто затягнеться, я кажу собі: е, куме, так далі не піде, шануйтеся! За якимось разом це переконує.

Раніше писав наливною ручкою на простому папері, та згодом перейшов безпосередньо до друкарської машинки. Комп'ютера не маю й не хочу мати. Там тільки вилуплюєш очі в повній тиші, а процес відбувається десь поза тобою. А в клацанні друкарської машинки – своя чарівна мелодія, що супроводить процес думання й збадьорює мозок.

На пошуки теми не довго брижу лоба: вони самі просяться в руки, тільки встигай підбирати. Ну й, звичайно ж, обирати: спрацьовує давня звичка систематизовувати теми наперед. Хоча були й зриви в графіку. Першим зривом став «Меч Арєя»: я цю тему не планував і не мав її

перед очима. Вона впливля суто випадково, власне, не впливля, а просто впала мені на голову. Копирсаючись у доволі багатій спілчанській бібліотеці – мені це дозволяли, – я підставив драбину-розкаряку й почав інспектувати найвищі полиці, а стеля там понад чотири метри заввишки, й доінспектувався до того, що все посипалося додолу. Знялася така пилюка, що світу божого не стало видно, а коли курява трохи вляглась, я подивився на власними руками створену кучугуру, а Берта Іллівна, наша багаторічна бібліотекарка, підняла верхню книжку, обтерла її рукою й спитала:

– А це вас не зацікавить?

То була тоненька книжечка Олександра Вельтмана у коленкоровій оправі «Аттила и Русь IV-V столетий». Я взяв цю книжку, яка буквально впала мені на голову, й відтак усі інші теми перестали для мене існувати. Так заявився на світ «Меч Арея», який у нас і за кордоном витримав п'ятнадцять перевидань і встиг мені самому набриднути.

Другий «зрив у графіку» стався в певному зв'язку з «Мечем Арея». Аж через п'ять років після нього видавши роман «День народження Золотої рибки», я побачив, що недовіра до мене не зменшилась, і вирішив помандрувати в Антарктиду, а потім повернутися додому. Хай тупі голови побачать, що я не прагну в еміграцію. Я на диво швидко отримав дозвіл на це в Головному управлінні гідрометеослужби. На моє здивування від такої оперативності начальник управління кадрів Константин Хзанян тільки всміхнувся:

– Нацмен с нацменом всегда найдут общий язык!

З його листом я поїхав до Ленінграда, й директор інституту Арктики-Антарктики з золотою зіркою на вилозі Трьошников сказав, що мене буде зараховано помічником капітана криголама, але це тільки задля зарплати (175 крб), а я фактично виконуватиму роль матроса.

Я згодився. Видно, в них небагато таких охочих до пригод в екстремальних умовах російських літераторів, що радо погодилися й на хохла. Вперше й востаннє про них писав естонський письменник Юхан Смуул 1959 року, який за свою книжку, ліричний щоденник «Льодова книга», отримав Ленінську премію. А я замислив не тільки серію репортажів та нарисів, а й художню книжку – повість або й роман. Про документальну прозу я вже домовився з головним редактором газети «Молодь України» Лубченком: не менш як п'ятдесят репортажів і нарисів.

Але ж не міг я податись в Антарктиду матросом-чорноробом! І я засів за вивчення Антарктиди в режимі доктора географічних наук. До вирушення «мого» криголама було два роки, і я виконав рекомендовану мені програму геофаком КДУ. Та незадовго до рушення отримав величезну, на бланку «Правительственная», телеграму з Інституту

Арктики-Антарктики. Зміст її був несподіваний для мене. Вони, мовляв, «як і домовлялися», згодні взяти мене пасажиром на криголам, якщо спілка письменників негайно внесе за мене... 33 тисячі карбованців! Тобто майже п'ятдесят тисяч доларів. Та мені спілка не дала б і тисячі, навіть ста при моєму тодішньому «іміджі».

Я знову поїхав до Союзу писателів, голову спілки Г.Маркова не зміг побачити, – чи то його справді не було на роботі, чи він просто не захотів мене бачити. Впіймав у коридорах новоспеченого секретаря Ч.Айтматова, з яким був добре знайомий. Кажу йому так і так, а він дивиться на мене, мов уперше бачить. Я почав йому тлумачити:

– Коли ми з вами їздили разом по Україні, я носив чорну бороду. Не впізнаєте? Ну, нас познайомив Олесь Терентійович Гончар...

То з мого боку була провінційна наївність. Чингіз Торекулович осміхнувся й одбувся жартиком:

– Вот почему вредно сбривать бороды!

Крутнувся й пішов у своїх справах. Я тільки згодом уже дізнався, що про мій задум довідався партком СПУ й негайно застеріг і Г.Маркова, й Хзаяна, й Трьошнікова, що вони беруть зайвий клопіт на свої голови: Іван Білик обов'язково втече на одній з кільканадцяти зупинок криголама.

Отак пішли котіві під хвіст два роки мого життя, та ще такі напружені два роки! Я страшенно розлютився й написав, кажуть, непоганий роман про пригоди міжнародної групи журналістів на крижаному континенті. Поза планами й поза сподіваннями. Називається роман «Земля Королеви Мод».

Як я пишу? Сиджу й клацаю двома пальцями, але це виходить швидше, ніж писати від руки. Біля мого робочого столу – чотири полиці всіляких словників, енциклопедій і довідкової літератури – тільки простягни ліву руку, й маєш усе необхідне. Ну, а як ні – встаю й підходжу до своєї бібліотеки на протилежній стіні, за стільки років накопичилася чимала збірка.

Чи надаю я значення ритмові речення, фрази? А як же інакше? Хоча до цього я дійшов не сразу – аж при написанні роману «День народження Золотої рибки», хоча й у попередніх романах теж ніби звертав на це увагу. Це набагато важче й марудніше, не можна зробити більше, ніж без цього. І мало хто розуміє, що таке «ритміка прози». За день, «если процесс пойдет» (М.С.Горбачов), можу видати на-гора в середньому зо три сторінки. При цьому мене стимулюють кава, сигарета, а ще добре пишеться, коли за вікном негода, дощ. Якихось особливих рецептів, що викликали б натхнення, не маю, адже все це – особисте, але творчий біоритм – над усе: коли відчуваю, що надто розледачив,

починають свербіти пальці за клавіатурою машинки. Ну, а щодо читання – читаю весь час: іноді кривлюсь, але почату книжку дочитую. Я вжедесь там вище згадував, що вчитись можна й на слабких творах – від протилежного, за що з мене колись глузував Олексій Дмитренко, лауреат Шевченківської премії.

Своїх рукописів практично не переписую, хіба що роблю якісь невеличкі правки. Справа в тому, що, перш ніж наклацати речення, я його добре «обсмоктую», а пам'яті мені вистачає для того, щоб не забути кожне вжите слово хоча б на останніх десяти сторінках.

Ніколи не починаю писати з середини або з кінця. Для написання великого твору, як уже було сказано раніше, розробляю головний стрижень сюжету, а також характеристики головних героїв. А далі вже як бог дасть: у цих експромтах і полягає таємниця творчості. Конкретних, живих людей я зображував тільки в газетних статтях та нарисах, а в літературі живі люди й справжні події мені завжди слугували тільки як джерело до наслідування чи заперечення. Або – порівняння. Це теж таємниця творчості, яка не передається від батька й діда, від друга чи недруга.

Власний стиль часом самому докучає, тоді я сходжу з утоптаной стежки й іду навмання. Це теж кудись приводить – часом до кращого, часом до гіршого, й доводиться блукати між трьох сосон і кричати «агов!»

Друзі не можуть заважати. Скільки в тебе друзів – стільки разів ти людина. Літераторові ж початківцю я раджу: перш ніж узятися до пера, – одружись. Цим ти забезпечуєш себе бодай одним читачем і шанувальником, безкоштовною друкаркою й коректором. А якщо їй набридне тобою опікуватись і вона піде до іншого, значить, вона не варта високого звання великомучениці-дружини літератора. Щиро подякуйте їй, а відтак запрошуйте її на презентацію кожного свого нового роману, мовляв, бачиш, кого ти покинула? Моя дружина терпить мене вже сорок п'ять років, схилиюсь перед її героїзмом. Терпи мене ще довго, моя Світланко!

Анкета запитує: коли тобі, мовляв, не пишеться – що ти робиш? Просто не пишу.

Чи маю якісь задуми, початки, незавершені уривки, до яких ніколи не повернусь і які ніколи не стануть закінченими художніми творами, й з яких причин не стануть?

Я пишу тільки те, що маю намір завершити. Може, в моєму «смітнику», тобто в архіві є якісь замітки чи примітки, не використані під час роботи, але вони вже не припадуться ніколи.

Коли дописано останню сторінку, звичайно ж виникає бажання дати його комусь для першої оцінки, але спрацьовує совість: колеги заклопотані власними проблемами не менше, ніж я сам. Колись дав був примірник нового роману одному колезі, після прочитання він мене безжально розкритикував (уже й не пригадую, за що саме), а за два тижні повернув рукопис зі словами зовсім протилежними. Я здивувався, й він пояснив: дав ще прочитати своєму синові, вже дорослому хлопцеві, потім сам перечитав удруге...

Завжди виникає бажання надрукувати в журналі, але журнали не для простих смертних, а для живих класиків. Колись на мою пропозицію головний редактор «Вітчизни» Любомир Дмитерко сказав:

– У мене журнал забитий на чотири роки наперед. Та ще й якими творами – сучасною класикою!

Любомир Дмитрович і сам за життя ходив у класиках, та де тепер ті колишні класики?

Після закінчення твору ніякого блаженства не відчував, відчував хіба що фізичну полегшу, як людина, що досі несла на плечах важезний лантук, а тепер скинула його з пліч. Але ні жалю, ні спустошеності.

5. Думку друзів сприймаю з осторогою, бо друг не завжди може сказати жорстоку правду – може пожаліти друга, аби не образити. Редакція чи видавництво завжди настроєна проти тебе, як би чого не вийшло, і я завжди воював з редакторами й видавництвами, обстоював кожную свою думку й мало не кожне слово: якщо ти такий розумний – напиши сам щось подібне, а я теж маю редакторську практику й зможу тебе редагувати. А ще в того товариства і в тих інстанцій перше обов'язкове правило: скороти рукопис на третину чи бодай на чверть, – це якщо за інше не можна вчепитись. Була в мене така ситуація з романом «День народження Золотої рибки». З редактором мені дуже пощастило: то був Орест Сливинський. Та коли він здав уже відредагований і передрукований начисто рукопис, у Головну редакцію, звідти надійшов наказ: скоротити рукопис на чверть. О.Сливинський тільки безпорадно розвів руками. Чверть – це в тому романі складало п'ять друкованих аркушів, сто двадцять сторінок! Що таке чверть роману? Це ж таки цілісний твір, а не збірка новелок, звідки можна викинути яку завгодно й скільки завгодно, що на решту не вплине. Я переживав і ділився цим з друзями, поки натрапив на Анатолія Тарана. Він мені сказав:

– Приходь завтра у видавництво на другу годину, заходь до Мирослави, а я зайду відразу після тебе. Мені дали редагувати роман Юрія Збанацького, і я скоротив його на п'ять аркушів. Тебе ж саме на стільки хочуть скоротити?

Так ми й зробили. Поки я в кабінеті сперечався з головним редактором М.Лещенко, Анатолій Таран увійшов і скромненько вмовився біля дверей. Мирослава Пилипівна сказала, що у видавництва просто немає паперу, не вистачає п'ять аркушів, тож мені доведеться скорочувати рукопис.

І тут озвався Анатолій Таран:

– Ось я відредагував роман Юрія Оліферовича Збанацького. Вицідив зайву воду й заощадив видавництву рівно п'ять аркушів, яких бракує Білику. Збанацький прочитав і не заперечує. Ще й похвалив!

І поклав на стіл уже скорочений і передрукований начисто рукопис живого класика. Проблему з папером було розв'язано, але мої поневіряння на цьому не скінчились. Книжка Збанацького вийшла 1976 року, а моя лише за рік після неї, та й то після втручання КДБ: українська емігрантська преса підняла тривогу – Івана Білика ніде не видно й не чути, отже його теж запроторили до концтаборів разом з Руденком, Бердником, Дзюбою та іншими дисидентами, розправившись із ним за роман «Меч Арєя»!

6. Чи веду я щоденник? Щоденник – це щось мов головна знахідка для караючих органів. Хоча в мене обшуків ніколи не робили, але я після виходу «крамольного роману» увесь час був насторожі. Всілякі записи роблю для кожного нового твору, які після виходу в світ просто викидаю, тож для любителів копирсатися в чужих архівах нічого не залишається.

7. До вже опублікованих творів, щоб їх удосконалити, іноді повертаюсь – коли трапляється рідкісна нагода перевидати книжку.

8. Чи треба письменникові читати? Це тільки в расистському російському гуморі нібито чукотський літератор заявляє з приводу такого запитання: «Цюкця, однако, не читатель, цюкця, однако, писатель». Читаю увесь час, намагаюся стежити за новинками українського й зарубіжного літературного процесу. Як же ж інакше!

9. Розчарування своїм життєвим вибором – письменницькою долею – в мене ніколи не бувало.

10. Але що побажати молодим людям, які мріють стати письменниками? Зважаючи на все вищесказане – на невлаштованість письменницького побуту й т.д., й т.п., я порадив би після кількох невдач і гірких розчарувань, перекваліфікуватися за рецептом В.Маяковського в управдомы: там робота «не пыльная», й зарплата непогана й гарантована. Та коли людина покуштувала нашої солодкої отрути, її вже жодними зарплатами не переманиш. Оце й усе, що можу відповісти на пронозисту анкету «Вежі».

м.Київ

Наталка ТКАЧЕНКО

1. Мені важко самій збагнути, коли і що спонукало взятися за перо. Швидше це сталося мимохіть. У зрілому віці письменництво стало найбільшою насолодою життя поряд із коханням і материнством. Я ніколи не заздрила великим грошам, статкам, але є й були три речі для мене найголовніші і найсвятіші – талант, кохання і діти. Тільки цьому я заздрила і тільки в цьому бачу своє щастя письменниці -жінки.

2-3. Відчуття того, що я стану письменницею, здається, жило в мені завжди, з найпершого усвідомлення самої себе. Перші казки я складала вже в чотирирічному віці, коли ще не вміла ні писати, ні читати – надиктовувала їх бабусі. В другому класі вже завела товстий загальний зошит і записувала в нього свої твори – від віршів до повістей. Надзвичайно багато читала і все підряд, ковтаючи і дитячу і дорослу літературу, все, що потрапляло під руку. Бачила прочитане дуже яскраво, бурхливо, талант лицедійства, перевтілення в прочитані речі іноді навіть лякав мене саму. Дуже потерпала, що пишу гірше, ніж Еліза Ожешко, Євгенія Ярошинська, Ольга Кобилянська (тепер згадую ті дитячі почуття з усмішкою, а тоді ніяк не могла збагнути: ну чому це так гарно, аж плакати хочеться, але геть не видно, як це зроблено?). Бажання побачити «зсередини», як і куди ховаються вузлики майстерності не полишає мене і досі. Починала друкуватися як поетеса в 15 років. В «Літературній Україні» дебютувала добіркою поезій з передмовою Аполлінарія Мацевича. Ще школяркою, дев'ятикласницею, друкувалась в обласній вінницькій пресі. Дуже вдячна Анатолієві Бортняку за підтримку, добре слово як старшого колеги. І все ж вважаю, що поезія в мене слабша, як проза, і «знайшла» я себе в ній тільки згодом. Проза «вибухнула» в мені по трьох книгах поезії, по тому, як я вже стала спілчанкою і допоміг мені усвідомити себе прозаїком наш прекрасний письменник і земляк, ледь не мій односельчанин, Євген Гуцало. Мені було вже тридцять чотири роки, коли в тій же «Літ. Україні» було видрукувано моє перше оповідання

"Павлиха" зі вступним словом незабутнього Євгена Пилиповича. Пам'ятаю, як тоді, після знайомства з ним, перечитала ледь не усі його книги і раптом... мені «відкрилися» ті секретні вузлики. Я їх бачила. Прямого наслідування не було, але сам настрій, лад душі, тональність його творів заворожили. Першу свою повість «Панську дитину» писала під впливом його «Родинного вогнища». Чомусь ні в кого не зустрічала такого людяного, наскрізь тонкого гумору, як в творчості, в манері спілкування...

4. Пишу, коли хочеться. В поезії є в мене речі «роблені», «вистраждані» – в прозі. Найкраще пишеться на самоті, але траплялось, що й в електричці, і в бібліотеці. Десь до сорока семи років писалось без особливих зусиль. Тепер буває фізично важко. Як правило, усі речі спершу «прокручуються» в уяві і лише згодом сідаю за письмовий стіл.

Лінощі мені знайомі тільки до фізичної праці. Роблю над собою зусилля щоб подоїти корову, обробити город. Література для мене – суцільне свято. Ще в Києві сідала за письмовий стіл о 8-й ранку і вставала о 8-й вечора. Тепер ні. Як жартує Ліна Костенко, тепер "не та арматура."

Передбачити, що стане приводом до написання твору, не можу. Частенько це – сама я. Хоча, і конкретні долі, події.

Пишу тільки кульковою ручкою. Довідковою літературою користуюся при потребі. Значення ритму фрази не надаю. Він приходить сам. І змінюється з кожною наступною книгою.

Жодних стимуляторів не використовую. Найкраще вино – сама творчість. Найбільша продуктивність, коли пишеться, – сторінок вісім машинопису за добу.

Переписую твори по потребі. Як правило, зараз пишу «шматками». Це окремі абзаци, речення. Згодом «зв'язую» їх на «живу нитку». Тоді переписую остаточно.

Іноді є план, іноді ні.

Матеріалом творчості, прототипами, як правило, стають конкретні люди або я сама. Якщо й домислюю, то пам'ятаю вираз – «мое мастерство – избежать мастерства», намагаюся «моделювати» ситуацію, характер дуже реально. Люблю подробиці: "солодоші" – геть погано, "цукерки" – погано, "цукерки шоколадні" – краще, цукерки "Білочка" – добре.

Домисел як щось неприродне моїй уяві в мене взагалі відсутній. Я не фантазую – просто переношу малюнок власної психіки на папір. Це стосується насамперед автобіографічних речей – повістей «Милосердна трава», «Міміза сорок п'ятого», «Золота сукня»

та інших. Була дуже спантеличена, коли один з чоловіків-письменників зауважив, що в оповіданні «Ностальгія за червоним натуральним вином» я «зашифрувала» свої справжні почуття, але він як читач їх розгадав. Йшлося про такий, зокрема, нюанс-образ: смужка світанкового обрію нагадує закоханий героїні оповідання червону тоненьку смужку на тенісці коханого. Чоловік-письменник був переконаний, що я вигадала цей символ, щоб заінтригувати читача. Насправді я просто «бачила» ту смужку і те небо в одному ключі психіки. І, справді, йшла в сорочці світанковим лугом і справді бачила та бачу світ в червоному кольорі. Перше сприйняття світу через колір було в чотирирічному віці малиново-біле: західне сонце та білий сніг. З восьми до дванадцяти – світ видавався суцільним смарагдом. Юність – чорного кольору, згодом червоно-чорного, малиново-синього. Зрілість – блакитна. Після сорока життя стало червоне. Зараз – зелене-рожеве-червоне. Збагнути, чому сприймаю світ через колір, і не хочу й не можу – напевно, така моя особливість як творчої особистості. У психологів є термін «стан зміненої свідомості». Чому мені, не художниці, а письменниці, світ відкрився через колір, не знаю, слово – синкретичне, воно здатне і «малювати», і «пахнути», і «звучати». До речі, на наскрізному образі запаху в мене побудовані повісті «Міміза сорок п'ятого» та «Зелений виноград». Потрясіння ароматом в мене, може, найсильніше, найглибше.

Власний стиль постійно змінюється, тому не надокучає.

На мою думку, митцю необхідна сім'я. А митцю-жінці – обов'язково. Інша річ, що у творчої особистості відбувається все не так, як у решти смертних. І з цим необхідно рахуватися. Особисто я – пізня жінка і мати. Мені – п'ятдесят два, а моєму сину – дванадцять. Без дитини я неймовірно страждала, і ніяка творчість мене не рятувала. Син – понад усе. І понад творчість. Хоча вона – святе. Але син – святіше. Коли він після цілісінького літа занять математикою (мав лише «четвірку» в п'ятому класі) з порога мені недбало кидає: «З математики – одинадцять!», то усі нагороди – Гонкурів, Нобелівська і навіть Шевченка – тьмяніють поряд із звичайнісінькою «одинадцяткою» в звичайнісінькому шостому класі сільської школи. І так – в усьому. Найбільша мука для мене – це приготувати сніданок чи обід для самої себе. Найбільша радість – зробити це для сина (і вже самій тоді біля нього перекусити!). Задля того, щоб підняти сина – переїхала до села з Києва, у сорок – навчилася доїти корову, у сорок п'ять – варити варення і робить закрутки. Ми «ростемо удвох». Я давно вже не знаю, хто кого

виховує. В пам'яті окремі фрази– етапи: у п'ять років Михайлик «прорік»: «Мамо, життя – не повидло! Я повинен тебе застерегти: ти дуже легковажна.» Пам'ятаю, як син ледве не знищив оригінал (єдиний!) повісті «Милосердна трава». На мить я злякалась за повість, і тут же – обняла і заспокоїла сина.

Чи заважає сім'я творчому процесу? Буває, що й так. Хочеться писати, а тут – прання, корова, город. Тоді починаю тихо ненавидіти домашніх. Усіх, крім сина.

Друзів у мене небагато. Пом'ятаю, що коли був живим Євген Гуцало, то усі сім з половиною років Київ складався виключно з нього. Ніяка «богема», ніякі літературні теревені мене не обходили. Відчуття глибокої огиди викликають у мене п'яні до безтями і творчі чоловіки, і творчі жінки. Жодного виправдання цьому не бачу. Творчість – це такий «кайф», що після нього алкоголь – як після саду троянд поринати у випари нужника.

Коли не пишеться, не пишу. Вчу англійську, щоб допомагати сину.

Є задуми, є твори незавершені. Чи завершу – покаже час.

Після закінчення твору опановує радість.

5. Найбільше ціную оцінку друзів. Тоді вже – редакцій, рецензентів.

6. Щоденник вела в шкільному та студентському віці. Зараз цього не роблю. І нічого не нотую. Все – в «голові». Усе – чекає свого часу.

7. До опублікованих творів майже не повертаюсь.

8. Були періоди в житті, коли читала дуже багато. В дитинстві, юності. Коли жила в Києві, то до років тридцяти трьох «ковтала» усю сучасну українську поезію. Надто молоду. І ледве не втратила власне творче обличчя. Зараз читаю незрівнянно менше.

9-10. Ніколи не розчаровувалась у письменництві. Молодим побажала б власної дороги – власних помилок і звершень.

*26 вересня 2005 року.
Нова Гребля на Вінниччині.*

Роман КУХАРУК

1. За перо змусив узятись Господь, який вділив дрібку таланту. У дитинстві маєм таку еволюцію – спочатку мав пластмасовий пістолет «вальтер», потім змінював його на значки, потім – значки на марки, потім марки – на книги: і аж по сей день з ними. Оскільки по четвертім класі і до десятого жив у селі, то й відповідно не мав і зеленого поняття про класичну музику, театр, кіно. Якби було інакше, може був би режисером чи композитором, а так – література була для мене єдиним доступним і зрозумілим з усіх видів мистецтв.

2. Твори пишу з третього класу школи. Починав, як водиться, з російськоюмовної графоманії. Потім прийшло усвідомлення українства – і все написане було перекладене на рідну мову. Написав море віршів, новели, десять повістей – більшість того спалено і понищено. Кидав писати разів десять, але вища сила змушувала повернутись. Спочатку для мене було святим саме слово Письменник. Я вивчав довідник Спілки письменників, дивлячись, звідки ті небожителі родом, що закінчили. Потім почалися перші знайомства з письменниками (Віталій Демченко, Віталій Колодій, Аркадій Браеску), повільне входження у літературу, відкриття для себе імен і творів.

3. Починав з місцевої преси. Перші вірші восени 1981 року вмістила газета «Молодий буковинець». Це був мій дебют з легкої руки Віталія Колодія. Потім районна газета, «Зірка», наради школярів-початківців, «Артек». А далі – пішло-поїхало.

4. Пишу нерегулярно. Критику і публіцистику – зразу на ноутбук. Усе інше – ручкою на папері. Переписую еноу кількість разів. Кожен твір (художній) має відстоятися рік. Тоді виношу йому вирок – або в смітник, або на люди. Вірші і поеми – виплід миті, поштовху, ритму, першого слова, чужого образу, враження. Проза – особливо романи – тривала праця, обдумування, прагнення виписати цільну картину.

Без ритму немає літератури. Стимулятори не потрібні. Єдине, без чого не можу – без нових вражень. Поштовхом до творчості може бути

що завгодно – слово, музика, малярство, кіно, вистава, людина, розмова, подорож тощо.

У прозі моїй діють реальні люди. Я їх беру як характери, ставлю в такі умови, в яких вони ніколи не були – і відбувається чудо: вони рухають сюжет, самі творять полотно того чи іншого роману. Може, так і не можна робити, але це мій метод.

Стиль – це характер людини. Письменника без характеру нема. Мій стиль – це здебільшого екшен, діалоги, живі люди, що творять своє життя.

Матеріал для прози ніколи не збираю – він накопичується сам, у душі. Коли накопичується чимало – греблю прориває, і щось диктує мені. Кількість написаного нічого не важить – важить якість. Основа роботи письменника – не писання, а праця над написаним. Тяжко себе тяти – але треба. Інакше прози не буде. Та й поезії теж.

Сім'я мало сприяє творчості – якщо чесно. Творчість – інтимна справа. І хоч за роки бомжування я звик писати будь-де і за будь-яких умов, все ж пишеш тоді легко і добре, коли маєш певну свободу. Можливо, саме тому я одружився аж у 30 років, коли більшість того, що хотів, уже написав.

Зараз, коли донечка вийшла з несвідомого віку, сім'я тільки допомагає. Це зовсім інший триб життя, неоціненний досвід, без якого нема повноцінного письменника.

Як не пишу – живу.

Завершення роботи – це завше радість, бо усвідомлюєш, що встиг завершити задумане. Хоча вчасно поставити крапку, добре назвати твір – дуже велике діло.

5. Щодо оцінки написаного мною – моє одне життєве правило «Всіх слухай, але не всіх слухайся». Гадаю, це досить слушно, як для письменника, так і для людини.

Чиясь думка, зауваги мають велике значення. За студентства мені дуже допомагав Юрко Бедрик. Його занудне буквоїдство сприяло викінченню віршів. Що ж до прози, то теж намагаюся врахувати зауваги читачів навіть після оприлюднення твору. Взагалі, я вважаю, що кожен письменник чинить самогубство — коли виходить на люди зі своїм твором. Писане в тиші, на самоті, в інтимі, ти виносиш на люди і не маєш ніякого самозахисту. Можна, звісно, сховатись за псевдонім чи містифікацію, але я прихильник чесного існування в літературі. Коли журнал «Київ» оприлюднив мій роман «Любити хлопчика», то сталася буря. Чимало класиків обурено телефонували до редакції, Сизоненко зауважив мені листовно «про мерзенність гомосексуалізму», багато шанувальників традиційної української літератури відвернулись від

мене. Але читає молодь, бачить себе там, розуміє, що про свої комплекси можна голосно говорити – і шукати істину. Це найголовніший урок оприлюднення мого роману. За ним написано наступні – «Масло на хлібі», «Муха з цукром», «Відчуваючи сніг», «Танці без музики». Тепер вимальовується цикл романів – сім з них ще треба написати.

Письменник – людина публічна, і якщо хочеш мати славу, то мусиш миритися з тим, що про тебе писатимуть в пресі не завше тобі приємне, будуть писати пародії, епіграми і епітафії. «Хвалу и клевету приемли равнодушно, И не оспаривай глупца» – Пушкін мав рацію.

6. Щоденник веду, починаючи з дев'ятого класу школи – це вже вісімнадцятий рік поспіль. Щоденник дисциплінує, дає змогу вилити свої емоції на папір, фіксує цікаві зустрічі, розмови, враження, цитати з прочитаного. Цікаво потім переглядати. Бачити себе вчорашнього – зеленого і дурного. Це дуже добре. Я не боюся, що хтось його прочитає, але й не пишу з розрахунку на 21-й том повного зібрання творів. Живу і пишу для себе.

7. Вношу незначні правки у тому разі, коли читач має рацію. Межі вдосконаленню нема, тому на кожного письменника чигає небезпека Флобера, який так вже вилизував свої твори, що їх і читати гидко – слизькі.

8. Є така кацапська приказка «Чукча не читатель, чукча – писатель». Я – ще й читатель. Без цього неможливо бути в літературі. Літературу треба знати, щоб знати своє місце в літературі.

Для мене всяка література має значення. Російська, світова, українська. В оригіналі читаю російську, польську, румунську, чеську, словацьку, болгарську. Світову – в російських, українських та польських перекладах.

Зараз працюю над огромом української літератури минулого століття. Мені здається, вона ще належно не прочитана і не поцінована. Там є такої могутньої сили поезія, проза, драматургія – непотрібна нікому, забута, заплена, не прочитана, не видана і не поставлена належним чином. Вона чекає свого Франка. На жаль.

Взагалі, як на мене, письменник є основою культури. Музика, малярство, кіно, театр – усе це без письменника неможливе. Усі окупаційні режими – в тому числі і теперішній, псевдоукраїнський, – нищили письменника, бо він був основою української культури, ширше – України.

Я свідомий свого призначення в Україні. Після себе я маю лишити процвітаючу країну, книжки, дітей і послідовників. Життя коротке – Україна вічна.

м.Київ

ПИ/ТЬНУЙ!

Сяргей Законнікаў

Беражы сябе, Украіна!

Край святы паўстае на руінах,
Каб задыхаць на поўныя грудзі...
Беражы сябе, Украіна,
Бо другой Украіны не будзе.

На шляху да свабоды павынна
Ты не ведаць ні страху, ні зморы.
Беражы сябе, Украіна,
Ад Палесся да Чорнага мора.

Беражы ад ліхіх чужаніцаў
Родны сцяг, што з'яднаў у палосах
Залатыя палі пшаніцы
І блакыт неабдымных нябёсаў.

Беражы добрай долі пачатак,
Хай надзеяй променяцца вочы
Гожых парубкаў і дзяўчатак,
Што табе ўзлёт і веліч прарочаць.

Слава продкаў нанова ўваскрэсне,
У цябе ад бяды ёсць замова
Непаўторныя ў свеце песні
І Шаўчэнкі дзяржаўнае слова.

Каб нямой не рыдаць на руінах,
Каб не гнуцца рабыняй ніколі,
Беражы сябе, Украіна,
Беражы сябе, Украіна,
Ад цябе мы навучымся волі!

Михайло ВАСИЛЕНКО

ВИГОСТРИТИ ТОВАРИША

Триває постійне відкриття творчості Тараса Шевченка. Він для нас, дещо знаючих і трохи, буцімто, навчених, хай неосвічених і недосвідчених, але не темно-теменних, означає багато що. Хоч нинішнє життя і ліпить нам “коників”, звичайно, не гуцульських цяцькових, а непотребних. Про це ми чуємо і читаємо, на очі власні пересвідчуємося.

Ось, наприклад, народний одяг українця дратував московських шовіністів давно. Ще від часів Петра 1-го, хто розпинав нашу Україну, і Катерини Другої, хто доконав вдову сиротину. А також лєнінських посіпак, бандитів Муравйова, білогвардійців, які за почуте на вулицях Києва українське слово просто розстрілювали. Одним словом, все, що нагадувало в людині бодай трохи Україну – винищувалося.

А це вже підпряглися в цього воза й відомі писакі. І тутешні, й заокеанські, начебто літератори. Вже й із навчальних шкільних програм пропонують викинути, наприклад, «Гайдамаків». І хто? Той, хто, мовби-то сидів за опір попередньому режимові, згодився на прохання чи за намовою іудеїв це зробити.

Блюдолизи-вчені, лже-академіки на догоду компартійній владі викидали з “Кобзаря” такі твори генія, як “Чигирин”, “Розрита могила”, “Великий льох”, “Іржавець”, “Стоїть в селі Суботові”, “Якби то ти,

В СІМ'І ВОЛЬНІЙ, НОВІЙ

Літературний і мистецький рік на Кіровоградщині у 2005-ому пройшов під знаком нашого генія – Тараса Шевченка. П'ятнадцять років тому розпочало свою ходу Міжнародне літературно-мистецьке свято “В сім'ї вольній, новій”, розпочалося зі столиці, як і належить, а наступними роками були Запоріжжя, Харківщина, Рівне, Полтава, Львів, Луганськ, Хмельницький, Івано-Франківськ, Донецьк, Крим... У 2004-ому Київщина передала естафету свята в Центральну Україну – на Кіровоградщину. 22 травня 2005-го, в день переполовання тіла нашого Поета в рідній землі, який тепер відзначається в усіх куточках планети, де живуть українці, грандіозно було дано старт святу від пам'ятника Тарасу Шевченку у Кіровограді. До степової столиці на п'ять днів з'їхались і злетілись письменники з зарубіжжя (Леся Ткач із Австралії й Сергій Законніков з Беларусі), з усіх областей рідної країни, лауреати найвищої літературної нагороди, яка носить ім'я Кобзаря, поет Степан Сапеляк із Харкова, поетеса і прозаїк Марія Матіос із Києва, поет і прозаїк Степан Пушик з Івано-Франківська, прозаїк і публіцист, голова Національної спілки письменників України, народний депутат Володимир Яворівський, літературознавець, народний депутат України Михайло Косів...

Богдане, п'яний", "За що ми любимо Богдана" тощо. А це вже на догоду, неначебо, новим гебреям. А, можливо, за переконанням.

Роздягання, паплюження й нищення Українського Пророка триває, поглиблюється.

Видаються на Україні та привозяться від північного сусіда газети, журнали, книжки, відбитки й відтиски з публікацій – ворожі майже до всього, що нагадує нашу національність і звичайно ж московською мовою, за винятком деяких видань національних меншин.

Обурення й гнів викликає у нас і "своє стерво" під всілякими личинами й прізвиськами-прізвищами, бо їхні прізвиська переважно відповідають точній суті його носія. Народ український, даючи прізвиська, був майже безпомилковим у характеристиці типів, образів і патретів. Ось яскравий приклад, коли шовіністичні москвинськокопильні газетки вправовуються в паплюженні світових класиків української літератури, зокрема, називаючи Шевченка "вурдалаком". Тобто кровопивцею, по-модньому – вампіром. Хоч тут можна відповісти словами самого Тараса Григоровича. Як він казав, що п'є свою кров, а не чужую. То лише кати, знущаючись над нашим народом, пили і п'ють нашу кров. Але не випили живої крові. Клювали наше серце, а воно оживає і сміється знову...

Ми не ймемо віри зловорожим перошкрябам і марнотрателям чорнила та паперу.

Та й переймаються подібним лише їм подібні. Ціна їм – гнилий гарбуз, що й свині не їдять. Такі люди вельми продажні і їхня порода давно відома. Так що ж, їх засудили за обмову? Ні. Ще й ту погань видали

Врешті, замість трьох крапок подам увесь список письменників, яких чула в ці дні Кіровоградщина: поет Василь Гей (Волинь), прозаїк і поетеса Леся Степовичка (Дніпропетровськ), поетеса Світлана Заготова (Донецчина), поет Михайло Пасічник (Житомирщина), прозаїк Петро Ходанич (Закарпаття), поети Віра Замша і Лариса Коваль (Запоріжжя), прозаїк-сатирик Євген Дудар, поет Михайло Василенко, поет і драматург Валерій Герасимчук, поет, прозаїк, перекладач Юрій Завгородній, поет Петро Осадчук, літературознавець Анатолій Погрібний, прозаїк Сергій Соловійов, драматург Василь Фольварочний (Київ), прозаїк Анатолій Гай, поет і публіцист Олександр Дробаха (Київщина), прозаїк Володимир Бушняк (Автономна Республіка Крим), поет Андрій Медведенко (Луганськ), поет Богдан Чепурко (Львів), поет-сатирик Віктор Вовк, літературознавець Євген Прісовський, поет і прозаїк Геннадій Щипікпський (усі Одеса), поетеса Олена Гаран (Полтава), поет Анатолій Криловець (Рівненщина), поет Олександр Вертіль (Суми), прозаїк Богдан Бастюк (Тернопільщина), поет Анатолій Кичинський (Херсон), прозаїк Мар'ян Красуцький (Хмельниччина), поет Дмитро Іванов (Чернігів). І, звичайно, письменники Кіровоградщини: поетеса й літературознавець Світлана Барабаш, поет і прозаїк Галина Берізка, поет Віктор Ганоцький, поетеса Катерина Горчар, прозаїк Олександр Жовна, поетеса Тамара Журба, прозаїк Василь Журба, поет Анатолій Загравенко, літературознавець Григорій Клочек, поет Сергій Колесников, поетеса Антоніна Корінь, літера-

окремою книжкою, і бачив на власні очі, як її безкоштовно прислали в бібліотеку. Особисто знаю тих недоумків, які походивши на молебні до московської церкви на нашій не своїй землі, тобто МП УПЦ, спалювали “Кобзар”, бо, бач, там батюшка казали, що Шевченко не добре писав про Бога. Ніхто таких людей не зможе переконати, хоч ти їм кілок на голові теши, а їм хоч би хни. Їх багато. Вони зашорені, по-сучасному, зомбовані, а по нашому, пришелепкуваті. Ми інколи вилаємося про себе, хто як уже вміє, та й по тому. Може, напишемо в газетку, все ж таки хамство й невігластво обурює. Та й далі нічичирк. Все на приватному рівні. Державним органам, що мають захищати честь чільних представників державної нації, байдуже. Просто там сидять ті, хто кровно зацікавлений у знищенні наших світочів, отже нас, хто ще може зробити щось на користь народного імені. Зловорожа орда нівечить український дух, плюгавить рідну душу, опановує нашою землею, статками, збіжжям, природними багатствами, обдираючи нас, як липку. Вони багатіють – ми бідніємо. То ж дивимося, мовчимо, чухаємо потилиці та чола, інколи подаємо голос, але не дай, боже, розсердити їх – позбудемося й того, що маємо: платні, роботи, можливості вільно дихати й жити. Раби і кріпаки сучасності. Мов на панщині. Тільки вже тепер дико капіталістичній, хижацькій. Ось так зникаємо потроху...

Тойді що ж чинити, і як діяти? “Виострити товариша”, засунути в халяву і йти “шукати правди і тієї слави”? Та спитати “в жидовина, в багатого пана, У шляхтича поганого”? Може, у цензя?

Так нині натрапити на мудрого напевно не вдасться. Усе чогось у переважній більшості трапляються начотники, чорнокнижники, здирники й хапуги. Таки добре перемолола та понівечила моральні засади

турознавець Леонід Куценко, поет Володимир Могилук, прозаїк Юрій Обжелян, поет і публіцист Віктор Погрібний, поет Анатолій Черниш.

А що вже казати про співочі, артистичні таланти України, яких змогли чути і бачити степовики: тріо “Золоті ключі” з Ніною Матвієнко, наша землячка Лідія Забіляста, знаменитий квартет “Явір”, Анатолій Паламаренко, Святослав Максимчук, гурт “Кому вниз”, фольклорний ансамбль із Кубані...

Письменників, художників і артистів гостинно приймали люди в Олександрії й Бобринці, у Компаніївському, Новоукраїнському і Новгородківському районах, у Знам’янці і Новоархангельську, в Долинській, на Гайворонщині, в Ульяновському районі, у навчальних і бібліотечних закладах Кіровограда. Гості причастились святою водою на Хуторі Надія, одвідали благословенні місця, де народились Іван Карпенко-Карий, Євген Маланюк, Володимир Винниченко, Юрій Яновський, Дмитро Чижевський...

П’ять днів свята зафіксовані репортерами телекомпаній та газет. Поетичним спомином про ті дні лишилися метри відеоплівки, фоторепортажі, в які вдивлятимуться прийдешні покоління, антологія “Шевченкіана степова”... Кіровоградщина, яку “малими босими ногами” сховає юний Тарасик (Новомиргород, Грузьке, Дідова Балка, Єлисавет), гідно піднесла голос за нашу честь, нашу неперепутну славу – й передала естафету свята на Одещину.

корінного населення минула тоталітарна епоха. Теперички також дозволяємо розтлити себе, споганити, занедбати й захланити, вбити живу природну українську душу, напитися “з московської чаші московської отрути”, або єговської, або гамериканської.

Чи, у крайньому разі, благородно в нас видурюють гривні, зароблені важкою працею. Пожитки і статки нехитрі збуваємо чи хату, кров'ю і потом батьківським збудовану, або й коштом життя. Тільки ж щоб:

“Брат брата не різали,
Та не окрадали,
Та в москалі вдовиченка
Щоб не оддавали”.

Застерігав і просив, і благав Кобзар більше як півтора ста літ тому на Кос-Аральським заслання. Як у воду дивився. Народний месник завжди був героєм Шевченкових творів. Хоч у вірші “Ой виострю товариша” образно-метафоричне, символічне значення “товариша”. А твір відомий із “захаявного зошита” “Малої книжки”. Починається він у дусі і стилі українських народних пісень. Кажуть, фольклорного прототипа до цієї поезії не знайдено.

Кажуть, кажуть, та що їхня казка... Адже були гайдамаки, ці “останні орли” за відомим романом та означенням класика української літератури Михайла Старицького. Так ото вони й були народними месниками, які повставали за соціальне й національне визволення свого народу, на захист простого люду від орендарів і шинкарів. Зрозуміліше, п'явок на народному тілі, “хижих гарпій”, за влучним висловом українського вченого Дмитра Яворницького. Про це також можна дізнатися з його найвагомішої праці як історика й археолога, письменника, автора “Історії запорізьких козаків”. А герой Шевченкового твору “Варнак”? Також шукач правди і справедливості.

“Я різав все, що паном звалось,
Без милосердія і зла...
І сам не знаю,
Чого хотілося мені?
Ходив три года я з ножами,
Неначе п'яний той різник”.

Та недалеко й ходив. У Броварському лісі під Києвом. А провіна лежить на багатіях-кровопивцях, які штовхнули героя Тарасового твору на “розбійництво”. І він став шукати правди... Тільки ж вона “п'яна в хаті спить”.

А воля? “А щоб збудить хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить; Та добре вигострить сокиру – Та й заходиться вже будить”. Нас навчали в школі, що це був заклик до революційного повстання. Московський цар приспав волю. Тому не треба чекати “сподіваної волі”. Схожий образ Шевченкової сокири бачимо і в “Неофітах”: “Ножем тупим Тебе заріжуть, мов собаку, Уб’ють обухом”.

У листі до свого побратима Якова Кухаренка Тарас Шевченко писав, що скомпонував поему “Неофіти” нібито з римської історії. Та подібне цілком може накладатися, або порівнюється з будь-яким часом, в тому числі і нинішнім. Багатозначність тут явна, в чому справжність і вищість поезії. Це є глибоке філософське узагальнення. Його можемо накласти на будь-що, схоже на правду. Хоч багато хто з лже-вчених говорив про вузькість, нереальність і схоластичність подібної думки. Але це простісінька омана, затуркування мізків та напускання туману. Про це пишуть і ниньки та накидають якийсь Льовин структуралізм чи приховані зловмисники, чи ті, хто пропив честь і сумління, або займається окозамилюванням, або, як писав Кобзар, щоб нам “запустити пазурі в печінку”, то закидають нам національне хуторянство й обмеженість світогляду.

Які ж ми теперішні – новонавернені і новонароджені? До якої віри прихильні? До чого й куди прямуємо?

Здається, вільні і маємо свою державу. Хоч багато хто говорить про формальність і залежність нашу від попередніх і нових хазяїв. Тільки

“Кого благаєте, благії,
Раби незрячії, сліпії!
Чи ж кат помилує кого?”

Далі Тарас Шевченко закликає нас молитися одному богові – “правді на землі, А більше на землі нікому Не поклоніться. Все брехня – Попи й царі...”

Великий Кобзар у своїх геніальних творах сміливо висловлював думки і почування корінного українського народу, його волю до перемоги над злом, з чийого боку воно не йшло б, закликав до боротьби за людську правду і народне щастя.

Безмежна його любов до рідного народу і палка ненависть до гнобителів зіграли величезну роль у розвитку соціальної й національної самосвідомості українців. Та й багатьох інших народів. Згадаймо слово грузинського поета Акакія Церетелі, який говорив, що тільки зі слів Тараса Шевченка він зрозумів, як треба любити свій народ і рідний край. Про це ж засвідчували білоруські поети Янка Купала і Якуб Колас, турецький поет Назим Хікмет та інші.

Він був і лишається для нас істинно народним поетом у найповнішому значенні цього слова. Він подав голос на захист нещасних “рабів

німих”, він “на сторожі коло них” поставив слово. Безсмертне слово. І зятато боровся проти ворогів рідного народу. Він був мужиком, а став володарем у царстві духа, – писав у своїй присвяті Великому Кобзареві Іван Франко. А що ж ми робимо сьогодні, бачучи несправедливість щодо Його імені, безсмертного слова? Де наша полум’яна і гнівна філіпіка на його захист чи найлагідніша мова любові до окраденого й забутого краянину? Щоб люди відчули, що земля наша українська і має свою культуру, звичаї, обряди? Зрештою, несхожість на інші народи, а отже й багатство духовної спадщини? Найпахучіша квітка серед природного багатства Землі.

“Прозріте, люди, день настав!

Розправте руки, змийте луду”.

На превеликий жаль, ці Поетові заклики не доходять до мас. Це голос волаючого в пустелі. Нічого з цього не виходить. Мало кому й допомагає. Чужинські повідомляючі джерела і засоби чужою мовою мовляться. Багатьом не йметься віри. А кого й

“візантійський саваоф одурить!

Не одурить Бог, Карать і миловать не буде.

Ми не раби його – ми люде!”

Нам, гідним Його слова, якщо почуваємося справжніми українцями та робимо національну справу – шукати опори в Кобзаря. Скільки ж таких шукачів істини? Здається, їх усе меншає. Чути часто, як відомі літератори і працівники начебто національно-ідейного спрямування роблять антинаціональну справу. Або не відають що творять – прости їх, Боже. Вони незрячі і глухі.

Багато хто бажає і прагне повернутися в минулу повсюди тиснучу епоху, хоча й теперки не велика воля. Та й чи воля? І чия? Та й що з нею робити, нам, хто лишився з голою волею? Стара живодерня начебто й завалилася. Так гицелі ще діють і живуть. З нас шкуру деруть, а з батьків, бувало й лій топили...

Свідомість та ж і лишилася: ковбаса щоби дешева була, вволю наїстися. Хоч ті, хто зазнав голоду і мук, просто бояться, щоб знову не настали часи голодомору та репресій, катувань та заслань. То у їхнім поняттю вже краще неволя та шматок хліба, а якщо ще сала чи ковбаси, то це вже й достатньо... Аби вижити, хоч і в рабстві та клітці. Залишилося тільки повторювати за Кобзарем: “Німїї, підлії раби, Підніжки царськії, лакеї...”, “Раби, підніжки, грязь Москви.” Ну і – “Варшавське сміття – ваші пани”. Чи ж можливо погодитися з тим, тоді реальним, що “Степи мої запродані Жидові, німоті, Сини мої на чужині, На чужій роботі”? А поки це діється, то “Тим часом перевертні

Нехай підростають Та допоможуть москалеві господарювати, Та з матері полатану Сорочку знімати”. Неможливо це піддати сумніву.

Ми ж осмислюємо себе пророчим Кобзаревим словом. Для збагнення й усвідомлення власного громадянського діяння. Народу не до цього. Турботи інші та й пощо воно йому. Мати свій куток, у хаті сякий-такий достаток, та й годі. Що ще треба людині? Вищі запити й непотрібні. Український геній боровся словом-правдою за наші душі, але чого ж її так мало в нас? Україна була йому такою дорогою, що він за нас навіть Бога прокляв, а ми так і не стали на шлях природної правдивої віри і сумлінного служіння народів. Принаймні в масі своїй.

“Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!”

Ось тут і постає, напевно, питання освіти і просвіти, розуміння свого громадянського й національного обов’язку. Для отих просто живущих і ніяк себе не називаючих. Хіба, “ми люди”, скажуть, або “православні”, хто “руські” скаже по давньому, а хто й “руськіє” чи “русские”. Хоч за походженням наче й українці, а душа з лопуцька. “Моголи! Моголи!.. Золотого Тамерлана Онучата голі” та “Славних прадідів великих Правнуки погані”!

Тарас Григорович активно турбувався якнайширшою освітою мас, дбав про те, аби ми вчилися так, як треба... Він був Великим народним просвітителем. Розумів це дуже добре і працював до останнього свого подиху. Адже намагався будь-яким чином визволити бідних людей від безглузлого тупоумства, як тільки міг обурювався проти навмисно спотвореної освіти, що завдавала непоправної шкоди українському народові.

Ще згадаймо, що його намагання писати для простих людей, дітей і піклуватися про них підтримували й гаряче продовжували цю справу класики української літератури Іван Франко, Леся Українка, Борис Грінченко, Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Олена Пчілка, Степан Васильченко та багато інших наших класиків-реалістів. А Михайло Коцюбинський навіть у казці для дітей “Хо” стверджував думку про те, щоб ми завжди і всюди вчилися бути українцями.

“Буквар південноруський”, уладжений Тарасом Шевченком для українських недільних шкіл, був його останньою лебединою піснею. Він її посилав у свою кохану Батьківщину юному українському цвіту із берегів похмурої й непривітної Неви, де замучено десятки тисяч українських козаків і просто люду, які під батогами гинули в болотах, будуючи Петру 1-му “вікно в Європу”, північну столицю та Ладозький канал. У дітках він вбачав майбутнє нашого народу, в його вихованні й освіті на народному ґрунті. Мала дитина

сягає кращого й надійнішого розвитку, ніж доросла, і сприймає все щиро і правдивіше. Із “Кобзаря” він почав оспівувати своє і наше безталання, а “Букварем” закінчив свій земний шлях і почав небесний.

“Якби Бог поміг оце мале діло зробити, – писав він, – то велике само б зробилося”. Великою справою свого життя Геній вважав визволення народу з тяжкої неволі, боротьбу за ідеали світлої правди на всій землі. І він це пов’язував із поширенням науки, навчання, просвіти. Це стосувалося всього. І живого усного слова, й писаного, й малювання, і музики, і рідної пісні.

А згадаймо його мистецький альбом офортів “Мальовнича Україна”. Це була величезна задумка – показати Батьківщину в усій красі. До чернігівського губернатора художник писав так: “Історія Південної Росії усіх і всякого дивує своїми напівлегендарними лицарями і тим, що тут діялося: народ навдивовижу самобутній, земля прекрасна... Малоросія давно вже мала і композиторів своїх, і художників, і поетів... Ті, хто хоч раз бачили нашу країну, кажуть, що хотіли б жити і вмерти на її прекрасних полях. А що казати нам, дітям її... Треба любити й пишатися своєю матір’ю. І я, яко син її великого сімейства, служу, якщо не ради добра для нього явного, то, принаймні, для слави і імені України”. І так щоразу про рідну землю. Вона була в його серці завжди: і в пекельні муки, і в хвили радості та втіхи. Він нам подав душі убогій силу:

"Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило."

А що нам нині подають? Яку мову і якою мовою? Знову з “московської чаші московську отруту”? Бахкання барабанів і завивання бездарностей, що глушать наш природній слух, важкий рок вибиває мізки, руйнує психіку, робить нас істеричними чи й глухими, ворогами своїм матерям. Здавалось би, що такий непротивленець сталінської доби як Юрій Яновський, і той у власнім романі “Чотири шаблі”, не витримавши наруги над українським високорозвиненим музичним слухом, вибухнув гнівом: “Скільки мелодій увібрала в себе чужа гармошка – захрипла гістєричка, де ноти тьмаві, а пісні метушливі й неповажні, де знижується мистецька глибина мелодії, гармошка демагог, багатоголоса перекупка”. Справедливо. Як і всі, хто породив психопатію й безпросвітну темряву душ, грубощі й хамство, нахабство й здобишництво, безугавне базікання й підступне гендлярство не лише карабейницьким крамом, а й облудливими святощами.

Отже, не чуємо рідних душевних наспівів, нема й свого слова людського, не бачимо натхненної божественної природи, хіба її руйнацію, вже навіть у Карпатах, втихомирюючих рідних краєвидів.

Натомість довкола чужинне гугнявить пропитими голосами анти-природне, злодійкувате і здирницьке. Лізе з антиморальними сен-тенціями, гидотою, лізе в душу, за стіл до нашої хати, в родину. Отож довкруг тільки й видно кривляння малпляче, юродство потвор, наче й людської подобизни. Усякий наш ворог духовний і статковий, якщо хотів нас занепащити та знищити, то завжди починав з мови Тараса Шевченка, з нашого слова і пісні. На нас завжди хотіли кинути ярмо. Хто мальоване, хто золоте, а в більшості смертельне. В крайнім випадку переінакшити на свій копил, бо комусь же треба на них працювати. їм потрібне тягло, чесні й сумирні волики. Тому боротьба за українську душу завжди була боротьбою за мову і волю Кобзареву, його думу.

Найочевидніше і з невідпорною силою це відбувається на Сході, Півдні, Півночі, центрі, а оце вже й на Заході України. Вбивають голо-си, наших творців, розбешують молодь. І де? У духовному Львові. Де “матері своїх дітей непевних звичаю не вчили”, де хижацька сваво-ля чужинців ламає наші хребти, де ми й самі підставляємо голови в мальоване ярмо у третьому тисячолітті. Так де ж та сила наша, розум, патріотизм або й проста людська гідність? Чому ж тоді

“Ляхи були – усе взяли,

Кров повипивали!..

А москалі і світ божий

В путо закували!”?

Любив наш Національний Пророк усіх добрих людей, будь якого пле-мені. Правдивих та чесних. Тільки чого ж тоді навчилися, коли “може, батько Остатню корову Жидам продав, поки вивчив Московської мови. Україно! Україно! Оце твої діти, Твої квіти молодії, Чорнилом політі, Московською блекотою в німецьких теплицях Заглушені!..”

Найвищий патріотизм вилився огненним словом Шевченковим у поемах “Сон”(1844) і “Кавказ”(1845). Московська тьма, за висловом Івана Франка, давила Україну повсюдно й жорстоко не лише самово-лею чиновників і самодержавством, а й церквою.

Звертаючись до свого друга Якова де Бальмена, якому присвячено поему “Кавказ”, обличитель московських загарбників Шевченко з при-крістю говорить...

“Не за Україну,

А за її ката довелось пролить

Кров добру, не чорну.

Довелось запить

З московської чаші московську отруту!”

Його побратим загинув за московську загарбницьку політику на Кавказі. “Московський шовінізм, – писав Євген Гуцало у статті “Знак

Чечні” (див. кн. “Ментальність орди”), – це вічно жива фельдфебельська вдова, яка з мазохістською насолодою батожить сама себе, водночас упиваючись чужою кров’ю, наче квасом”. Загарбницька війна за нафту на Кавказі теперішньої Московщини – цьому яскравий приклад. Московія була країною рабів. А ми сьогодні – раби рабів. Це повторив Євген Гуцало майже через сто п’ятдесят років після Шевченка.

Винародований народ, як нація рабів, повністю йде на послуги верхній силі і підтримує її панування. А за це йому одна відома дорога і шана, і кара.

Ось у поемі “Марія” підтвердження цих пророчих, правдивих слів про наше мерзенне існування.

“Не вас мені, сердешних, жаль,
Сліпі і малії душою,
А тих, що бачать над собою
Сокиру, молот – і кують
Кайдани новії. Уб’ють,
Заріжуть вас, душеубійці
І із кривавої криниці
Собак напоять!”

Не міг Тарас Шевченко терпіти темноти “Братів незрячих гречко-сіїв”. Уся його творчість була направлена на визволення людини з-під будь-якого ярма чи рабства.

Після Жовтневого перевороту у 1918 році один з авторів “Літературно-наукового вісника” писав: “Коли національні сили не згуртуються, коли не скристалізується національний дух, – тоді можемо сміло слово Україна замінити словом: міжнародний ринок з “інтернаціональним капіталом: ...жидівським, московським... – і все се буде зватися “Україна”. Убогість нашого українського духу – наслідок історії панування над нами інших сильніших чи жорстокіших націй і слабкість наших народницьких сил для збереження душі та самобутності української нації. Хай наша історія є підневільна, здирицтво над нами очевидне, але відпірні сили чужинцям у нас майже відсутні. Маємо натомість занепадництво і впокорення, тупість населення, або й його неосвіченість, нищення та розкрадання національних інтересів і скарбів.

Тут, у таке життя Тарас Шевченко проникав глибоко як ніхто з національних поведирів. За це йому від нас честь і хвала, але що ми зробимо в безсиллі перед силою капіталу? Виявляється, він дужчий за нашу ідею української національності, за наші противленські опірні чужому культурні сили. Шевченко завжди оцінював нашу дужість і в духовному плані, і в будь-якому іншому, але завжди для майбутнього народу. Застерігав, просив і благав, молив і молився до “мертвих і живих, і ненароджених земляків своїх”.

Талант геніальності, власне кріпацьке рабство давали народному співцю можливість описати, виявити найрізноманітніші вияви тодішнього минулого і передбачити майбутнє життя. Спотворена на московський зразок освіта в будь-якій сфері та впливи часу збивали нас на манівці цивілізаційного поступу в найкращім розумінні цього слова.

Тому-то перед українцями, особливо свідомих свого походження, при здобутті самостійності Української держави, хай і формальної, постало завдання мати за взірць творчість нашого Великого земляка в плані його найпророчіших застережень.

Минуло вже чотирнадцять років від здобуття Незалежності, але що маємо? “Чільні” провідники говорили, що як буде своя держава, то буде й мова, і рідна народна культура, і все інше. А де все це? Великий сумнів бере, що маємо й державу. Її мають інші – грабіжники і тать. Тому ні мови своєї не чуємо, ні культури народу не відчуваємо. В застійні часи хоч була якась квота на допущення народної української культури, аби показати світові, що й ми не ликом шиті. Тепер же панує і розкошує лише сваволя чистогану і все, що лишається в гризні за маслак. Згадаймо підтвердження.

“Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани.
Аж гульк!.. Ізнову потекла
Мужицька кров! Кати вінчані,
Мов пси голодні за маслак
Гризуться знову”.

За словами Івана Франка, ми мусимо “витворити з величезної етнічної маси українців – українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших народів, відки б вона не йшла”. І не повторювати прописних істин, хоч для більшості народу вони не відомі, для декого їх потрібно повторювати та впоминати щоразу для втілення в реальне життя.

Коли наш народ обезкровлений духовно, байдужий до рідного письменства, слова, пісні, то чужинські писаки, або свої провокатори роблять чорну справу, вигідну лише для своїх шкурних інтересів – це, як писали найкращі представники нашого народу, катастрофа. Народ зникне як етнографічна одиниця, не кажучи вже про націю вцілому. Хай це буде американський зразок культу наживи, українське лайдацтво чи разухабіста московщина.

З’являється культ грошей, випускаються мільйонними тиражами опуси про мандри денег, доларів, все поставлено на здобуття чистогану. Капітал для нагромадження і бодай якесь найнеобхідніше мате-

ріальне забезпечення для нижчих верств населення. По-державному це зветься соціальна допомога та підтримка найменш забезпечених, пригнічених цим культом долара і валюти.

Нас окрадено безбожно. Святині і святощі паплюжаться. Все робиться для того та ще й таємно, аби українське слово викликало зневагу в масах, щоб вона, ця зденаціоналізована, винародовлена маса попросилася під московську зверхність, під кремлівський омофор. Чуємо істерію навколо начебто притиснення московської мови для того, аби ще дужче нав'язати нам чуже. Вже й слова рідного не можна поставити на сторожі коло німих рабів. Здіймається галас про рівноправіє, громадянське суспільство тощо. Але ніхто не кричить про відновлення справедливості щодо кривд, завданих українцям, людині, її духовним цінностям минулими століттями. Допоки не буде виправлена ця несправедливість – годі й думати про щось інше. Так замість істини, проголошеної Кобзарем, маємо "культ демократичної пошлості, возведеної в ранг української культури", – обурювався у статті "Пам'ятник Т. Шевченку" М. Сріблянський майже сто років тому. Справедливі ці слова ще й тепер. Замість справжнього народовладдя – нахабність вузькоголовіх із пикою бандюги і влізливість ненаситних попів замість тихої умиротворяючої розмови про божественне призначення людини.

Найбільше тут завдали болю то ляхи, а татари, а наостанку москвини. Українські народні прислів'я не дармо говорять: од москаля врїж поли та й тікай. Але куди? Ми ж на нашій, хоч і не своїй землі, – писав Тарас Григорович. Або ще: московське панування, то катове жартування. Ось як подає "Літературно-науковий вісник" столітньої давності сатирика Щедрина про своїх соплеменників-земляків. Він стверджував, що "московські єзуїти ликом шиті, згодовані на ґрунті барщини і сполучені з нею брехні, дводушності, підступності і т. ін. Се люди надзвичайно лихі, мстиві, зі смердячим самолюбством і злою, довготривалою пам'яттю" (ЛНВ, 1901, т. 10, № 11-12). "Від них, – підкреслює він, – не можна врятуватися й відкупитися, хіба коли в них окрім безмежної лютості є ще й безмежна жадоба до вловів риби в каламутній воді". Тому нам це треба добре зяяти і зробити відповідні висновки, допоки їх ще можна робити.

Хто заповонив усі містечка чужою мовою, хто вдирається в нашу душу зі своєю "культурою", хто наводнює Україну мільйонами тон своїх книжок, газет, журналів, відеофільмів і "розважальних" гідотних програм на радіо й телебаченні? Відомо. Хто такими подібними "засобами" накидання нам чужої національності проголошує нівеляційні теорії, спільність інтересів при умові нашого обрусіння, хто знищує нашу відповідність національну антинаціональними концепціями життя? – питає М. Сріблянський і тут же відповідає: – Шовіністи!.., "демократичні

колонізатори, “прогресивні” ушкуйники і насильники” (“З громадського життя” у журн. “Українська хата”, 1913, №9, с. 571).

Подібним людоморам була завжди готова відповідь у Тараса Шевченка, який вказував нам шлях любові до свого народу. Бо люди без світла блукають у манівцях і губляться в сітях неволі.

Сьогоднішні організаційні зусилля псевдовчених і лжедемократів над національним кадастром, так званою парламентською, партійною, громадською, громадянською і суспільною структуралізацією, призведуть до того, що ми будемо повністю знищені як українці. Це є не що інше, як вимкнення важеля боротьби українського народу за свої національні й народні права. Це не просто присипляє національні сили, це їхнє розтягнення, розбиття до найменшої одиниці – людини. А це вже нічого не варте. Одиниця майже безсила проти маси. Її зметуть, розчавлять.

“Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...”

Ослаблення національно-політичних і економічних почувань пригноблює до чужого думання, розкладає націю всередині по партіях, розмірах багатства чи бідності, особистих гордощах і, внаслідок, знесилує націю та деморалізує народ.

Винародовлення йде в першу чергу від забуття рідної мови. Про це науково довів і вчений-мовознавець зі світовим ім'ям Олександр Потебня, для кого зміна рідної мови на чужу тягла не лише перемену характеру, на пряму думки, а призводила до повного запустіння, опошлення, морального здичавіння і звиродніння. Це він чітко описав і підтвердив у своїх знаменитих працях “Мова і народність”, у рецензії на українські пісні, що їх зібрав член “Руської трійці” Яків Головацький. Мова – душа народна. Її переміна веде до непоправних наслідків. Для нього мова була творчістю Духа і Бога.

У статті “Двоязичність і дволичність” Великий Каменяр Іван Франко підкреслював, що людська природа пімстлива, і в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш покинути, замінитися з ким іншим своєю шкірою. Ось тому без рідної мови немає ні літератури, ні нас, ні нації. Світові світочі науки й культури навчали, що потрібно насамперед запильнувати за рідною мовою, аби вона запанувала в краї. Але для цього потрібна просвіта, виховання з дитинства, бо не збудяться й не розвинуться національні почуття.

Іван Франко закликав не лише галицьку молодь навчатися чути себе українцями ("Отвертий лист до галицької української молодіж"), – "не галицькими, не буковинськими Українцями, а Українцями без офіційних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виємка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знане твердо, до тої міри, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його... Боротьба з москвофільством від тепер мусить виглядати зовсім инакше, бо й її терен розширюється безмірно, а її зміст погубиться відповідно до того, як вона розростеться до розмірів боротьби всеукраїнського національного почуття з винародовлюючими претензіями "державної" великоруської нації".

Те, що Кобзар висловив поетичним словом, Каменяр дав тому наукове розроблення поетової думки щодо збереження українського означення як окремішнього ні на кого не схожого народу. Тому цілком зрозуміла об'єднавча Шевченкова ідея "обніміться ж, брати мої, Молю вас, благодаю!"

Ідея української національності висловлена ним однозначно:

"Нема на світі України,
Немає другого Дніпра".

Символ цих його ідеалів, під стягом яких поспішаємо у бій до доброї Слави України, є для нас одне велике слово: Україна. Що ми за значення вкладаємо в це поняття, то тут істина може бути Шевченкова. Народна українська ідея – не саме лише поняття мови і культури, хоч це передовсім і насамперед, не лише етнографія та фольклор, а й політична свобода, незалежність в економічній рівності та соціальній справедливості. І виконуймо "Заповіт" Кобзаря, коли Дніпро

"Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани, і гори –
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... а то того
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте."

м.Київ

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Тарас КРЕМІНЬ

Народився 1978 року у м. Миколаєві. Нині викладач Миколаївського державного педагогічного університету імені В. Сухомлинського, аспірант Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

Друкувався у журналах “Київ”, “Слово і час”, “Українська культура”, газеті “Літературна Україна”.

Його поезії неодноразово транслювалися по Національному радіо у передачі В. Герасим'юка.

Готує до друку нову поетичну книгу.

ЯК СОНЯЧНА ВУАЛЬ

* * *

Озирались Йому призабуті слова.
День покірно мовчав, помираючи вкотре.
Похитнулась стеблина в німому акорді,
Не забулась дорога, бо вічно нова.

– Помирати, – сказала, – запізно. Ожин
Ти усіх не зібрав. Не здолав всіх кордонів.
Після вічних доріг повертайся додому,
Де чекає Вона на початку стежин.

НІЧНІ РОЗМОВИ

ти подала мені руку і попросила торкнутися своєї
як завше
я ходив дорогою з твого малюнку туди
де чекатимеш мене
як завше
сідало сонце на плечі а волосся лісів ховало

кольори невідомих мені квітів
як завше
диханням торкалася і обпікала долоні коріння
світового дерева
як завше
обіймав кожен камінчик твоїх гір але ж
були і їхні вершини
як завше
а коли торкнувся сонця яке ховалось від мене
за крайнеба твоїх гір
мої руки зотліли
як завше

ТВОЄ ВОЛОССЯ

я торкаюся ніжно поглядом
найлегшого твого волосся
що лоскоче посмішкою
коли ти засинаєш
втрачається відчуття часу
він губиться разом
з доторком твого волосся
мого погляду Юліє
невже я задихаюсь
подаруй своїм поцілунком
бодай ковток легкості
прозорості твого волосся
ледве торкаюся грішного світу
ти крадеш мене
я ж не можу боротися і досі
з твоїм волоссям
залоскочи!

ГРОЗА НА ЩОЦІ

Голублячи вві сні жіноче сонне тіло...

Л. Талалай

Голублячи вві сні жіноче сонне тіло,
Пробудження твоє – на рівні мрійних вій.

А хвиль пружних туман на простирадлі білім
Волосся запашне лоскоче вітровій.

Лиш зоряна сурма відчутого польоту
В колиці золотій – народжена сльоза.
Волоссям доторкнусь. Та що ж настане потім?
На заспаній щоці – не приспана гроза.

ДЕРЕВО І ЛЮДИ

ти
сиділа на підлозі неба
і лускала насіння
зірками
ми
колись упаде світова арка
всесильні титани розгублять
свою силу і почнуть сіяти зерно
проросте світове дерево
і я
дам тобі руку
аби ти спустилася по сходинках
і глянула що ж
ти
наробила

МОЄ ПОВІТРЯ

Смуглясте небо дива там, де ти,
Легким й повітряним чомусь здалося.
Торкнись мене озореним волоссям,
Яке огорне море самоти.

Повітря – ти. І стільки голосів
Комет сріблястих в погляді шаленім.
Краплина світла як вино черлене,
Хвилина неба, літа і краси.

НІЧНИЙ БЕРЕГ

Як білий сніг, як сонячна вуаль
У павутинні загубилось літо.

Твою печаль пізнав. І не помітив,
Як білий день у сутінки упав.

Солоні хвилі заховають дні,
Холодний обрій берега нічного.
Разом ходімо у прозорий човен.
І тільки білі кола по воді.

МОДА НА

червоне
у вікні побачу сонце
з характерним поглядом
і посмішкою Мефістофеля
чому так дивно мені доторкатись
до прозорих струн всесвітнього світила
яке твердо наголошує на присутності
нестерпного дня і тільки уночі розкриваються
денні жахливі секрети до яких підступитися дозволено
тільки одному і тільки в присутності сонця заперечити яке
неможливо бо мені так само пасує
червоне

СТАРИЙ ЛІХТАР

Ранкове світло, як старий ліхтар,
Де голос твій і лине, і тріпоче.
Перегорни настінний календар.
Що він тобі у вічності пророчить?
А час іде неспинно, як потік.
Із головою будеш ти в потоці.
Ти – на землі, а крила вже обпік.
Ти бачив:
 плями й на самому сонці?
Нектар життя й амброзія секунд, -
Отруєння від щастя і скорботи.
Мій світ помер.
 Куди його несуть
У напрямку без стопів й поворотів?
...А дощ піде.
Старий ліхтар – помре.

Лише ковчег в фатальнім порятунку.
На голос твій постане інший день:
Його торкнуться твої ніжні руки.

ВЕРБНА НЕДІЛЯ І СВІТЛЕ ПРИЧАСТЯ

встати удосвіта і пригадати молитву
що закричить у передранішньому місті
одягнути чисту білизну ховаючи грішне тіло
як туніка першого хто заперечив перемогу диявола
місто це спить місто це спить

тільки нахилені від вітру дерева женуть небом
а когось тротуарами і автобанами століть
неначе хвиля своїми обертами прагне берега
аби нагадати на його вустах про сіль скорботи
місто це спить місто це спить

усе зникає рососою неначе опісля непростого причастя
колування стихії й розлогого напруження думок
о чому так сплетені оці тіла закоханих у світ людей
дощовими сірими хмарами збільшується
кількість людей асфальту
місто це спить місто це спить

на причасті побути бодай іще якийсь разок
і впізнати у собі жалюгідну подобу потвори
яка ізнову втішає себе думкою про вічні дерева
що проростуть вербою з Його тіла і самотньої душі
місто це спить місто це спить

* * *

я зустрів тебе поблизу монолітного будинку
учувши аромати квітучої акації
а міг і не побачити
через крону зарубаної новою заправкою яблуні
часи знайомства у бібліотеках відійшли

ФІЛОЛОГІЧНІ ІГРИ – III

боюся тобі щось казати
у телефонну трубку
знаю всього не скажу
коли зайдеш до нашої хати
усміхнена і збентежена
бо намочив тебе дощ
і тоді притиснешся і скажеш:
помовчимо
нам бракує слів нашого неритмічного дихання

РЕАЛІЇ

неймовірно уявити світ
в якому зникають фарби
безглуздо будувати хату
без вікон не в садок
опинитися далеко за виднокраєм
і не стати щасливим
затамувала подих крапля
падаючи на твою щоку

* * *

Золотавовечірні озвуться дощі
І поріжуть метал островів передніччя.
Закривавлений лист упаде на обличчя
У прощальній жалобі в осінній душі.

Озирнеться і ніж у калюжі впаде.
В міріаді оцій – океани свічада.
Металевим дощем серед ночі звучати
Й коли місяць блідий до води підійде?

МОЯ МИТЬ

Я відірвусь від плоти і планети.
Поглину вглиб засмаглої землі.
За крок від літа. В сутінках імлі.
Зі мною – ти. Але насправді: де ти?

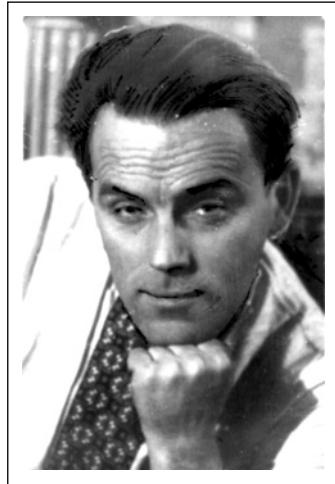
м. Миколайв

Кость ОВЕРЧЕНКО

Народився 22 травня 1920 року у м.Новогеоргіївську (Світловодськ) на Кіровоградщині. З першого курсу філологічного факультету Дніпропетровського університету був мобілізований на військову службу. У жовтні 1941-го потрапив до німецького полону, був в'язнем концтаборів, тричі тікав: перемогу зустрів підпільником у Ризі. Після війни працював у Тсоавіахімі, завідував міською бібліотекою у м.Єлгаві (Латвія), де мешкає й нині.

У періодиці публікував ліричні вірші, гуморески, переклади – зокрема з латиської: фольклор (даїни і казки), прозові твори Л.Вацземнієкса, А.Лієлайса, Г.Цірюліса, А.Коливерса та інших прозаїків. “Вежа” також друкувала детективну повість у його перекладі – Віктора Лагздиньша “Ніч на хуторі Межахі”.

Торік поезія Костя Оверченка побачила світ окремою книгою “О, як тоді співали солов’ї...”

І МИНУВ ЗОЛОТИЙ ЛИСТОПАД

О, як тоді співали солов’ї!
Вони так більш ніколи не співали.
Була весна... цвіли навкруг гаї
І по сімнадцять ми тоді лиш мали.

І мліла степу сива далина,
І кликала до себе нас, і звала,
А за спиною вже була війна,
І чорна хмара небо застинала.

А за спиною вже ішли бої,
Горіли села і міста палали...
О, як тоді співали солов’ї
Вони так більш ніколи не співали.

Мені сниться війна,
Хоч давно ми уже не солдати.
Мені сниться війна,
Хоч давно вже замовкли гармати.
Мені сниться війна,
І по-справжньому робиться страшно,
Бо щось зводить мене
І примушує йти в рукопашну.
Мінним полем повзти
Під вогнем під ворожим.

Мені сниться війна,
Непокоїть, тривожить.

Мені сниться війна,
І гримлять увісні батареї...
Мені сниться війна,
І нема порятунку від неї.

У житті цвів червоно мак,
І сонце звично сходило,
А в нас усе вже йшло не так,
Не так чогось виходило.

Мабуть, в обох були грішки
Чорнющі, ніби ворони.
Тому і розійшлись стежки,
Розбіглись в різні сторони.

І вже стежки ті не звести,
Про що ми добре знаємо...
Хоча, бува, що Я, і Ти –
На щось та сподіваємось.

Мабуть, у нас не все було,
Отак як бути мало, –
То й занедужало село,
Неперспективним стало.

Неначе ніч над ним руда
Нависла у зневір'ї.
Лишень спориш та лобода
Вродили на подвір'ї.

А як тоді ще все цвіло,
Як все навкруг буяло!..
І на тобі – чогось село
Неперспективним стало.

Так гірко слухати слова
І ті промови дивні...
– А може, то в нас, – хтось кива, –
Вожді неперспективні?

Є хліба окраєць, є в кухлі вода,
І нам вже з тобою біда – не біда.

І ми вже готові іти до мети,
Щоб чорну неправду з дороги змести.

Щоб гідними бути нової доби,
Повіривши в те, що ми більш не раби.

Що більше нема в нас ні пут, ні ярма,
Тієї імперії більше нема.

Що врешті у себе на власній землі
Ми власної долі тепер ковалі.

Не треба, юначе, так супити брови,
І бути байдужим до рідної мови,
Побійся цуратися рідної пісні,
Бо будеш чужинцем і нині, і присно.

Доля в кожного здавна своя,
Тільки різна чомусь, не однака.
Є в одного велика сім'я,
Інший блудить, немов той собака.

Ні роботи нема, ні житла, –
До сміттєвища стежка єдина...
То до чого ж ти, рідна, дійшла,
Докотилась куди, Україно?

Мене ніщо вже не бентежить,
На тому твердо і стою.
Живу без будь-яких обмежень
На бідну пенсію свою.
Ніде вже не шукаю слави,
Ніяких почесей не жду...
Спасибі, хоч на чашку кави
Сантим ще інколи знайду.

Нехай тобі там
І видніш з гори,
Не мар вінком,
Бо трапиться терновий.
Коли ти українець –
Говори!..
І не соромся
Батьківської мови.

Вона не гірш
Від будь-якої з мов,
Хоч сльози лле,
Хоч весело сміється.
Нехай до неї
Істинна любов
В твоїх онуках
Палко озоветься.

Не зрадь її
Ніколи і ні в чім,
В лиху годину
Вмій на захист стати,
І буде в нас
Тоді свій власний дім, –
Ми будемо
Державу рідну мати.

Чому зерно недружби сієш?
Чом нежче паска потай б'єш?
Скажи, дай відповідь, Росіє,
Чому нам жити не даєш?

Чому, як цар колись, сумлінно,
Із тих же імперських висот,
Поставить знову на коліна
Мій намагаєшся народ?

Все йде у хід – бензин, мазути,
Крим, Севастополь, флот і газ,
Щоб роздягти нас і роззути,
Щоб підкорити знову нас.

Була гіркою наша доля,
Була нелегкою вона.
Ми, як ота струнка тополя,
Що вітер в полі нагина.

Важкі і нині наші днини,
Та не повернем у старе, –
Бо ще не вмерла Україна
І вже ніколи не помре.

Ось так і виживаєм день за днем,
Мій роботящий, волелюбний люде,
Не відаєм самі, куди бредем,
Якій у нас державі завтра бути.

Що власним дітям залишили ми,
Окрім пустобрехливої реклами –
Чи станемо іще колись людьми,
Чи лишимось, як і були, хохлами?

В.П. ЯРОШУ

1.

Ось і в Тебе уже
Снігом білим притрушені скроні.
Значить, літо пройшло
І минув золотий листопад.
Ти уперше стоїш
На порожньому тому пероні,
Звідки потяг рушає,
У світ неосяжних принад.

А тому і журба,
Крає навпіл і серце, і душу,
Тільки Ти не згинайсь,
Стій, як дуб на роздоллі стоїть.
Дочекайся весни,
З нею сонце всі сльози просушить,
І калина над ставом
Зав'яже розкішну сущість,
І забудеться все:
Злі морози, пекучі завії,
Степовий вітерець
Прохолодою ніжно війне...
І жаринка ота,
Що в тобі лише ледве жевріє,
Як у юні роки,
Враз багаттям ясним спалахне.

2.

Нині звістку скорботну
Доставила пошта мені,
І відчув гіркоту
Її сліз я на серці полинну:
У жовтневий туман,
В прохолодні осінні ці дні,
Вмер мій вірний товариш ,
Вже котрого я більш не зустріну.

Не запросить у гості
Ніколи до себе мене,
Не напише листа
З побажанням на успіх, на вдачу...

Прийде час і весна
Неодмінно в обличчя війне,
Тільки друга уже
Я ніколи й ніде не побачу.

Вже без нього в степу
Зріти будуть жита-ячмені,
І купатиме день
У Інгулі гіллясту калину...
Нині звістку скорботну
Доставила пошта мені,
І відчув гіркоту,
Як інколи, на серці полинну.

м. Єлгава, Латвія.

ТУЖИТЬ ЧАЙКА

Тужить чайка вже не першу днину.
Плаче при дорозі, бо біда,
Хтось гніздечко зруйнував чайне,
Чаєняток викинув з гнізда.

Вже віднині важко їй, небозі,
Вже ніде їй спокою нема,
Плаче чайка, тужить при дорозі,
Крилочками діток обніма.

Чи не так і ти в краю чужому
З болем в серці і слізьми в очах
Кожен день збирається додому –
Тільки сил злетіти не стає?

ПОМАРАНЧЕВИЙ ЦВІТ

Помаранчевий квіт, помаранчевий квіт,-
Вікових сподівань розкріпачений світ,
Вікової жаги світанкова зоря,
Що відроджує в душах луну Кобзаря...
Ми ним снили усі стільки зим, стільки літ –
Помаранчевий квіт – долі мудрої світ!

Рига, 2005.

Ольга ПОЛЕВІНА

Народилась 24 липня 1959 року в Кіровограді. Закінчила музичне училище й музично-педагогічний факультет педагогічного інституту в рідному місті. Працювала в різних музичних навчальних закладах Новомиргорода і Кіровограда. Нині – викладач фортепіано дитячої музичної школи.

Пише російською мовою вірші, прозу, пародії, фантастику. Друкувалась у часописах “Поріг”, “Вітчизна”, “Интересная газета”, “Забава”, “Кіровоградська правда”, “Україна-центр” та інших. Автор книги поезії “Изнанка счастья” (“Айлант”, Херсон, 2003) і книги прози “Ветер – обманщик” (“Степ”, Кіровоград, 2004).

Член НСПУ з 2005 року.

БІЛІ ПТАХИ ОКСЕНХЕМА

Джина Флеріні, вона ж Джейн Флай, відчинила вікно й задивилась. Краєвид вікривався прекрасний! Тисова діброва, поля вдалині, тиха ріка з лататтям. Мабуть, тут буде некепсько! Й кімната для вчительки музики умебльована зі смаком. Врешті, тут усі кімнати непогано умебльовані. Старий лорд Оксенхем заможний, то що йому вартує запросити з Лондона піаністку для навчання єдиної внучки!

І нащо цій Марджорі навчатись музиці? Заміж її давно пора віддавати, шістнадцять стукнуло, а має вигляд на всі двадцять п'ять! Висока білява телиця, вся в матусю, леді Маделин. А старий лорд невисокий і зграбний. Кажуть, син його помер, і він лишився один з невісткою та внучкою. У вітальні висить портрет лорда Грехема, його померлого сина – ось той красень! Справжній аристократ, чи це лестощі художника? Дочка нічого не успадкувала від батькової тендітності.

Джина поправила перед дзеркалом розкішні темні коси, єдине, що лишилось їй від матері-італійки. Схожою вона була швидше на англіяку: синьоока, з білою шкірою, тоненька й гнучка. Мати її була співачкою в Неаполі, батька Джина ніколи не знала. Мати казала, що він був дуже багатий, і лишив для дочки добрі статки, аби отримати

освіту й піднятих на кілька сходинок вище, ніж її мати. Однак вона так до смерті й не сказала, як його ім'я.

Поселившись в Англії і, щоб не дратувати місцевих снобів, Джина стала називатись Джейн. Врешті, батько її був, за словами матері, англієць, тому великої брехні у зміні імені не було...

– Міс Флай, вечір на столі! – постукала покоївка. Джина кинула погляд на своє темне бархатне плаття з високим мереживним коміром і усміхнулась. Надто респектабельна! Старому лордові має сподобатись.

Сер Джеймс сидів за столом, як на престолі. На Марджорі було рожеве плаття з багатьма шльохами й бантиками, які не робили її тендітною. Леді Маделин у бузковому бархаті скидалась на задрапіровану тумбу, яку нащось внесли в цю елегантно мебльовану кімнату. Намальований сер Грехем над каміном був найсимпатичнішим тут, і Джина усміхнулась йому. Їй навіть здалось, що його губи склались для відповіді у ледве вловиму усмішку...

– Ви задоволені вашою кімнатою, міс Флай? – звернувся до неї старий лорд.

Джина підвела на нього сміливі сині очі:

– Дякую вам!

– Сподіваюсь, вам тут буде не дуже скучно, – вставила міледі.

– Тут прекрасно! Я люблю піші прогулянки, а місця тут розкішні! Завтра вдосвіта хочу обійти діброву й полюбуватись лататтям.

– Сніданок у нас об одинадцятій, – усміхнувся сер Джеймс. – А ви, я бачу, рання птаха!

– Співочі птахи встають до східсонця! – засміялась Джина.

– Я накажу, аби вам подали каву, як тільки ви встанете, – відізвалась леді Маделин.

– Може, співоча пташка заспіває нам? – запитав сер Джеймс, тим більше що вечір вже закінчувалась.

– З радістю! – усміхнулась йому вдячно Джина. Їй здалось, що з ним у неї складуться добрі стосунки. – Може, міс Марджорі мені акомпануватиме? Я й дізнаюсь про рівень підготовки моєї учениці.

Дівчина весело кивнула у відповідь.

А рояль звучить непогано! Джина торкнулась клавіш і вже не могла відірватись. Їй акустика пречудова!

Марджорі разклала перед нею пачку нот. Джина вибрала арію Дідони з опери Генрі Персела.

– Зіграєш? – запитала вона дівчину. Та впевнено почала грати вступ.

Дай мені руку, дай мені руку!

Сонце гасне, пустота...

Запах хвиль несе розлуку
З тінню смерті на вустах...
Я вибрав шлях: я в землю йду
Й навік засну.
Ти смерть мою, судьбу мою забудь!
Та клятву дай: любов мою
У серці збережи,
Любов мою
Не забувай...

“А дівча грає непогано, навіть дуже непогано! Що це за комедія з навчанням музиці? Не артистка, звичайно, але для гостей годиться”, – подумала Джина.

Розсипав квіти Бог любові
На тінь могильних плит...

Її голос заповнив усі кутки кімнати. У розчинених дверях стовпились слуги.

Любов! О, любов!
Ти сильніш богів!
І вічний
Серця ніжний зов...

– Прекрасно! Чудесно! Ви співаєте, як ангел, міс Флай! – лунали аплодисменти.

– Марджорі грає прекрасно! – відгукнулась Джина й підійшла до старого лорда. У лорда блищали сльози на очах.

– Чому ви вибрали саме цю арію, дитино моя? Це була улюблена музика мого сина...

“Тому, що її співала моя мати мені замість колискової”, – подумала Джина.

– Займатись почнем завтра одразу після сніданку, – сказала вона Марджорі.

Ранок був сонячним. Джина скочила з ліжка, розсунула штори. У двері постукали. Ввійшла покоївка з чашкою кави.

– Дякую, Елізабет, – усміхнулась їй Джина, але дівчина поклони-лась без усмішки й поквапилась вийти.

“Які непривітні ці північні!” – стенула плечима Джина й виглянула в вікно. Як здорово, всівшись на широкому підвіконні, пити каву! Вона лиш піднесла чашку до губ, як велика біла птаха забила крильми прямо в неї над головою. Від несподіванки дівчина здригнулась і вилила каву на карниз.

Птаха – не голуб, не чайка, більше схожа на ворону, проте хіба бувають білі ворони? – всілась на карниз зовсім близько від неї.

– Як ти мене налякала! – розсміялась Джина. – Тепер доведеться обійтись без кави! Не просити ж цю зарозумілу козу Елізабет принести ще одну чашку! Звідки ти взялась така? Хіба чайки живуть у степу?

Птаха вперлась оком-намистинкою на дівчину, нітрохи не боячись її.

– Може, ти ручна? – Джина перегнулась через підвіконня й мало не торкнулась рукою білосніжного пера. Птаха різко скрикнула й поточилась, але не відлетіла. Джина весело вибігла в коридор. Дім ще дрімав. Втім, не весь. Одні з дверей відчинились, і звідти визирнула міледі.

– Вам подали каву, міс Флай? – запитала вона, напружено вглядаючись в її лице. Джина здивувалась: щоб леді цікавилась такими дрібницями? Не казати ж їй, що вона облила кавою карниз за вікном.

– Так, дякую!

– Куди ви прямуєте?

– До річки. Чи встигну до сніданку?

– Якщо підете через підвісний міст. Це прямо по алеї.

“Боже мій, яка люб’язність! Сама леді цікавиться мною, підкажує маршрут мандрівки! Далєбі, я недооцінювала стару англійську знать!”

Густі трави були в коліно. Джина озирнулась і нікого не уздрила. Тоді вона кинулась у траву й зникла в ній. А небо високе-високе, синє-синє! Як давно вона не вглядалася в нього, зайнята вічними уроками з безтолковими міс! Як хотілось би їй співати, як мати, але та заборонила їй іти на сцену.

– До актрис ставлення, сама знаєш яке. Не хочу, щоб моя дочка страждала, як я. Ти маєш бути леді, яка, що зробиш, заробляє на життя уроками музики. А актриса леді бути не може. Їй немає на що сподіватись, коли минуться молодість і краса. І ще: ніколи не кажи, що ти напівіталійка. Джейн, а не Джина, затирила? Твій батько був важним паном і йому не дозволили одружитись зі співачкою. Їй розбили життя і йому, й мені. І тобі теж...

Джина весело рушила до річки.

Міст підвісний? Ага, ось і він, над глибоким ровом. Мотузяні перила, розгойдується, як гойдалка. А каміння внизу гострі, впадеш – не зведешся! А ріка – ось вона, зовсім поряд, від палацу руку простягнути!

Лопотять крила над головою. Три білих птахи шумно сіли на дошки мосту. Джина зупинилась у зачудуванні.

– Звідки ви взялись? Переслідуєте мене. У вас тут гніздо?

Птахи не звертали на неї уваги. Одна стала чистити пера за три кроки від дівчини. Джина завмерла, щоб не злякати їх. Які красиві!

Ніколи вона ще таких не бачила. Птахи нітрохи не боялись, одна спурхнула на мотуз'яні перила, й міст загойдався. Джина опустилась на землю, розглядаючи їх. Спіймати б таку!

На протилежному боці рову показалась циганка. Джина невдоволено поморщилась: зараз ступить на міст і налякає її птахів! Що їй тут треба біля палацу? Вона невдоволено звелась і позадкувала в кущі, аби пропустити її.

Циганка ступила на міст і впевнено пішла хисткими дошками, видно, не вперше долаючи цей шлях. Діставшись середини мосту, раптом скрикнула й сплеснула руками. Джина не встигла усвідомити, що могло трапитись, як міст гунув, наче порвався. Циганка розпачливо чіплялась руками за мотуз'я, але не втрималась і полетіла вниз. Джина підбігла до краю рову й побачила, що вона лежить нерухомо біля великого валуна, а біля її голови на каменях розпливається темно-червона пляма...

Дівчина кинулась у палац. На подвір'ї садівник зрізав троянди. Коли вона підбігла до нього, він безтямно витріщився на неї.

– Допоможіть! Скоріше! Там жінка впала у рів і розбилась!

Дивний якийсь! Замість того, щоб кинутись на допомогу, стоїть і дивиться на неї, роззявивши рота. Ну й реакція в цих англійців! Ага, дійшло! Побіг.

Вона піднялась у свою кімнату, прикро вражена, спітніла від швидкого бігу. І знову скрикнули двері, розчинившись. Що це, міледі стежить за нею, чи що?

– Ви повернулись?

Дурне питання! Звичайно, повернулась. А могла б і не повернутись. Могла б і досі лежати на дні рову. Що це вони так погано доглядають своє господарство! Адже містком часто користуються, це видно. Там, здається, неподалік виселок, і мостом найкоротший шлях до палацу.

– Так, дякую! Ви вельми люб'язні.

Це ж треба, у міледі повний подиву вигляд і ні краплі радості з приводу її повернення! Та хай їм грець, цим пихатим аристократам!

Вранішня пригода зовсім відбила у неї апетит. Вона сиділа бліда й ледве змогла проковтнути кілька ложок вівсянки. Втім, і в звичному стані це їй не вдалось би...

– Міс Флай не любить вівсянки? – усміхнувся старий лорд. – Маделин, потурбуйтеся, аби нашої гості готували страви за смаком.

Джина вдячно посміхнулась йому.

– Вам кепсько? – запитально глянула їй в обличчя міледі.

“Чому це мені має бути кепсько? Хоча, після того, що я побачила, нехитро втратити апетит...”

– Хто були ваші батьки, міс Флай? – запитав лорд Джеймс.

“Починається! Яка їм різниця? Важливо одне: аби я добре навчала їхню дівчинку!”

– Батько був адвокатом, помер давно і я його зовсім не пам’ятаю, – спокійно відповіла вона. – Якби він тепер жив – мені б не доводилось давати уроки музики... А мама померла зовсім недавно.

– Перепрошую, я не знав. Співчуваю вам. Виходить, ви смілива маленька міс, котрій доводиться самій турбуватись про себе? Коли ж ви познайомилися з леді Оксенхем, адже вона наполягала, щоб я запросив саме вас?

Джина усміхнулася:

– Ми не були знайомі.

Леді Маделин поспішно запевнила свекра:

– Мені казали, що міс Флай найкраща вчителька музики.

Старий лорд допитливо подивився на Джину.

– Ви навчалися в Італії?

– Я ніколи не виїжджала з Лондона, сер, – запевнила його Джина.

“Сама не знаю, нащо мама притягнула мене в цю країну! Хотіла знайти батька? Не встигла...”

– Рояль у вашому розпорядженні, – кивнув сер Джеймс внучці.

– Сподіваюсь, ти не розчаруєш міс Флай?..

Урок пройшов на диво добре. Дівчинка старалась, з неї злетіла вся пихатість, і Джина зрозуміла, що їй все-таки шістнадцять, а не двадцять п’ять: таких наївних очей у двадцять п’ять не буває. Хоча...

Декілька днів минуло без пригод. Вони розучили з Марджорі кілька ансамблів і з задоволенням грали в чотири руки. Дівчинка легко читала з аркуша, видно було, що хтось добре з нею попрацював. Джина ставила перед нею італійські арії, і співала під її акомпанемент. Ох, і відвела ж душу! Як давно їй хотілось співати самій, а не слухати недоладну гру учнів! Мабуть, ці кілька місяців будуть таки приємними!

Сер Джеймс часто приходив і сідав у кутку, потеплілими очима дивився на них. Джина співала, і портрет покійного сера Грехема, здавалось, також слухав її...

Вона не була в діброві з тієї першої прогулянки. Потім заспокоїлась і стала потрохи виходити.

– Ви не бачили розарію, міс Флай? – запитала якось Марджорі.

– Він за дібровою. Кущі саджали так, начеб вони вирости самі в лісі. Так хотів батько, щоб нічого не нагадувало про сад.

Джина зацікавилась. Цей дивний аристократ з портрета усе робив не так. Любив сумні арії, любив дикі місцини, щоб майстерність садівника не кидалася в очі.

– Обов’язково піду після уроку!

– Ви не пошкодуєте. – Леді Маделин милостиво усміхнулась.

– Там є доволі рідкісна кремова троянда. Наріжте собі букет.

У неї захопило подих. Троянди – білі, жовті, червоногарячі, скільки око охопить! І – жодної доріжки. Густа трава, неходжена, некошена. Але кущі доглянуті, це видно. А здається – просто вирости тут самі. Ліс троянд!

Ага, ось вона, кремова. Божествений колір! Здоровенний кущ на галяві серед високої трави. Джина весело рушила до нього.

Над її головою затріпотіли крила, й вона з досадою зупинилась. Знову ці птахи! Їх уже п’ять! Кружляють і кружляють низько над землею, майже чіпаючи її крильми. Знову готують якусь капость! Давно не появлялись!

Чи це вона давно не появлялась у діброві?

Джина вернулась на кілька кроків назад: примітила мотику, вочевидь, залишену садівниками.

–Ось я вас! – крикнула вона, розмахуючи нею.

Птахи не відлітали, кружляли над її головою, відсторонюючи її від бажаного трояндового куща білопінною тріпотливою хвилею крил. Вона розмахнулась і кинула в них свою зброю.

Звичайно, не попала. Вони, ніби дратуючи, розлетілись у різні сторони. Але мотика впала з дивним металевим стуком. Джина пішла на звук і обімліла: страшні зуби капкана впились у дерев’яний держак мотики.

Такі капкани на ведмедів ставлять! Звідки тут ведмеді?

Капкан, прихований густою травою, стояв як раз на шляху до трояндового куща. Не потрапити в нього було неможливо.

Джина відчула підсвідому дрож. Ступила б іще крок-другий – позбулась би ноги. А беручи до уваги безлюдність цього закутка, цілком могла зійти кров’ю, поки надійшла б допомога.

Вона зацьковано озирнулась. Висока трава здавалась небезпечною. А раптом таких капканів тут ще чимало? Обережно підібгавши спідницю, стала пробиратись назад, намагалась рухатися тим же шляхом, яким прийшла. Вона зломила довгу гілку з куща й шастала ним по траві, перш ніж ступити ногою. Але капканів більше не було. І птахів – також...

Леді Маделин здригнулась, коли Джина увійшла до вітальні.

– А де ж троянди? – запитала вона.

– Зостались на кущеві, – відповіла Джина. – Вони були такі красиві й доречні саме там, що я тільки полюбувалась здалеку.

Міледі підтиснула невдоволено губи й відвернулася.

Вишколений дворецький подавав вечерю. Джина пригубила келих з вином й запитала, обводячи всіх роблено наївним поглядом:

– Як називаються ці красиві білі птахи, які гніздяться в діброві?

Напружена тиша повисла в кімнаті, а дворецький упустив срібну ложку, яка оглушливо задзвеніла.

Старий лорд заляк над своєю тарілкою. Минуло кілька довгих виснажливих хвилин, перш ніж він розняв губи.

– А коли ви їх бачили, міс Флай?

– З першого дня мого приїзду. Вони весь час потрапляють мені на очі. Ранками одна птаха прилітає на карниз мого вікна.

Міледі закашлялась і сховала лице в мереживі хустинки.

– А ти їх бачила, Марджорі? – обернувся сер Джеймс до дівчини.

– Ні разу, дідусю! – злякано відповіла вона. Він задумливо перевів погляд на Джину.

– Нічого дивного, що Марджорі їх не бачить. Дивно те, що їх бачить міс Флай.

– Подавати десерт, сер? – поспішно запитав дворецький, наче квапився перевести розмову.

– Мабуть, що так, – обізвався лорд. Він був дуже блідий. Невдовзі він підвівся з-за столу й зник у своїх кімнатах. Більше того вечора його не бачили.

“Що ж тут діється? – вражено спитала Джина. – Це дивне мовчання, ніби я сказала щось жахливе? Чим ці невинні птахи так налякали всіх?”

– Марджорі, – шепнула вона дівчині, тільки-но та встала з-за столу, – що трапилось?

– У нас не можна згадувати білих птахів, – відповіла дівчина.

– Це – прокляття роду Оксенхемів. Вони завше з'являються, коли приходить пора комусь помирати. Мій батько, лорд Грехем, бачив їх перед смертю...

– Господи, який жах! – Джина сплеснула руками. – А ти впевнена, що це не якась старовинна легенда?

– Звичайно, легенда. Кажуть, що вперше птахи з'явилися у Солсбері 1618 року, перед смертю Грейс Оксенхем. І стали звідтоді

з'являться. Вони – провісники смерті. Тому дідусь і боїться, бо він найстарший в роду.

– А ти сама бачила їх коли-небудь? – допитувалась Джина.

– Що ви, міс Флай! – злякалась дівчина. – Їх бачить лиш той, хто має вмерти...

– Ні, цього не може бути! – вигукнула Джина. – Ви всі як під гіпнозом цієї старої казки! Птахи абсолютно реальні, я навіть ухитрилась доторкнутись до однієї! Вони, напевно, іноді прилітають сюди – і все. Якби це були птахи-привиди – тоді зрозуміло. Та я їх бачила – як ось тебе!

Марджорі недовіжливо глянула на неї.

– Але цього не може бути! Ви ж не належите до роду Оксенхемів?

– Саме так! – зраділа Джина. – Яке їм до мене діло? А може, ви всі мене розігруєте?

Марджорі образилась:

– Ви не вірите, що така легенда існує? Та ж є навіть старовинна така балада. Хочете, проспівую?

– Хочу, – сказала Джина. – Хоча мене вона не переконає. Баладу ти сама могла скласти, спеціально для цього випадку...

Вони піднялись у кімнатку на другому поверсі, де стояло маленьке фортепіано.

– Не хочу, щоб хтось чув, – сказала дівчина. – Ця пісня також під забороною.

Вона заграла вступ і тихо заспівала:

Сер Джеймс гостей веселих жде,
Бо його донька заміж йде.
Одягнуть завтра вже фату
На наречену молоду.
Та леді Маргарет сумна,
Стоїть, схилившись до вікна.
Квітує сад їх навкруги,
А в сад летять, летять птахи.
Ці білі птиці на льоту
Несуть на крилах в дім біду.
То Джон Релей за нею вивсь,
То раптом Горманстон з'явивсь –
Він наречену в світлий день
До церкви завтра поведе.
Зібрались гості в божий храм,
Та наречену мучить страх,

Бо за вікном злітає ввись
Провісник смерті – зграя птиць.
Поміж мережив і фати
Чатує присмак гіркоти.
Та ось зневажений жених
Ввірвався в церкву. Шум затих.
Не встиг отямитися зал –
В його руці сяйнув кинжал.
Невже він милу кров пролле?
Вбив наречену Джон Релей.
Вже закривавлений кинжал,
Схилившись, Джон поцілував
І в серце власне застромив,
Гукнувши: “Я тебе любив!”
І в розпач церкви враз проник
Тих білих птиць прощальний крик.*

Марджорі опустила руки. Джина усміхнулась їй.

– Ти гарно співала. Дуже красива балада, однак це не що інше, як казка...

– Казка? А чому в нашому фамільному склепі на старих плитах часто згадується цей знак? Не могли ж морочити голову декілька століть?

– Серйозно? – усміхнулась Джина. – Треба буде глянути... Вхід до склепу всередині каплиці?

– А ви не побоїтесь піти туди? – з острахом мовила дівчина.

– Ну, це ж удень! – посміхнулась Джина. – Привиди вдень не страшні.

– А я боюсь. Я була там кілька разів, після поховання батька. Дід уже замовив собі надмогильну плиту, там лиш нема дати смерті. Страшно, правда?

– Сер Джеймс – розважлива людина. Він знає, що колись, як і всі, помре, і хотів би мати певність, що з його надмогильною плитою буде все гаразд.

Джині стало шкода наляканої дівчини. Зараз нічого дорослого в ній не було, й двадцятилітній Джині здалось, що вона розмовляє з дитиною...

– Ви така смілива, міс Флай! – доторкнулась до її руки Марджорі.

– Ви сама відлучаетесь так далеко на прогулянки й нічого не боїтесь!

* Переклад поезій – Антоніни Корінь.

– А хіба треба боятись? – нахилилась до неї, зазираючи в очі, Джина. Медальйон, який вона завжди носила на грудях, випорснув і повис прямо перед очима дівчини. Вона здригнулась.

– Що це?

– Медальйон моєї матері. Він при мені все життя.

– У моєї мами точно така обручка! Така ж квітка з чорних перлин! Але ж це рідкість!

Вони обидві роздивлялись коштовність. На золотій кришці – чорна квітка. В центрі – рожева перлина, а пелюстки – з дрібних чорних. Марджорі несміло торкнулась медальйона.

– Точно такий же, як мамин. Такі штуки мали б бути в парі?

– Не знаю, – відрізала Джина. – Це медальйон моєї матері, а обручки в неї ніколи не було.

Дівчина знов торкнулась золотої поверхні медальйона, перевернула його.

– Тут ноти!? І я знаю, що тут зашифровано!

Джина посміхнулась:

– Справді?

– Тут останні такти арії Дідони, яку ви співали. Пригадуєте: “ Не забувай!”

– “Любов мою на дні душі тримай, не забувай...”

– Молодець! Спостережлива. Це справді так.

Джина сховала медальйон у виріз плаття.

Коли дівчина пішла, Джина тихо спустилась у кухню. Статечний дворецький полірував столове срібло.

– Роберте, ви мусите мені дещо пояснити, – звернулась до нього Джина.

– Чому сер Джеймс сказав: не дивно, що Марджорі не бачить цих проклятих птахів? Що це ще за птахи, нагадування про яких шокує всіх?

Старий слуга окинув її поглядом.

– Ну, будьте ласкаві, Роберте! Я ж нічого не знаю й можу знов потрапити в халепу. Мені було страх як неприємно, коли всі так моторошно вмовкли.

– В роду Оксенхемів існує легенда про білих птахів... – почав він.

Джина нетерпляче обірвала його:

– Вже знаю. Але до чого тут Марджорі?

– Вона не з роду Оксенхемів. Вона дочка леді Маделин від першого шлюбу.

– Ага... – замислилась Джина. – А я думаю, чому дід такий холодний до неї...

– Лорд Грехем не хотів одружуватись із леді Маделин, він вчинив це під тиском батька. І смерть його дивною була. Нас усіх вразило, коли він три роки тому помер, випадково підстреливши на полюванні білу птаха. Звідтоді вони ввижаються серу Джеймсу...

Після обіду, коли всі розійшлись у свої кімнати, Джина прокраслась до каплиці. Там панували напівморок і прохолода, бліде світло проникало з високих вікон-вітражів.

Скільки ж, однак, було цих Оксенхемів! Довгий ряд надмогильних плит починався одразу від дверей. Джина йшла й читала написи.

“Томасина Оксенхем”... померла давним-давно. На камені – силует птаха в польоті. Не білого, зрозуміло – мармур сірий. Ох, як ці англійці носяться зі своїми легендами! Ага, ось довгий напис: “Сер Джон Оксенхем, його сестра Мері, його син Джеймс і мати Елізабет – всім їм перед смертю являлась біла птаха, що пролітала над ліжком, коли вони готувались прощатися з життям.”

Джина стенула плечима й пішла далі. Виходить, це в них куди серйозніш, ніж їй здавалось...

А ось і плита для сера Джеймса! Як багато Джеймсів у цій родині! Плита майже завершена. Дати смерті нема, звичайно. Схоже, над нею сьогодні працювали: одне крило “білої птахи” вже вибите. Це, певно, після вчорашнього! Плита лежить навкіс, прикриваючи глибоку яму, кудя врешті опустять старого лорда...

Вона почула, як скрипнули двері в каплиці. В лункій тиші цей звук здався зловісним. Кроки... Хтось ходить там, заглядаючи в усі куточки.

Вона зацьковано роззирнулась: довкруг одні плити на мармуровій підлозі. Сховатись ніде, а кроки все чіткіші!

І раптом з високого склепіння, повільно кружляючи, на плиту впало біле перо. І тут же відчинились двері склепу. Переповнена жахом, Джина шаснула в вузьку пройму могили, й заховалась під плитою.

Кроки наближались – йшло двоє, повільно, оглядаючи все довкіл.

– Її нема тут, – мовив бас.

– Я не бачив, щоб вона виходила, – обізвався тенор.

– Погано дивився! Тут ніде сховатись – хіба що в могилі!

– Для нас це було б саме раз!

Обое засміялись. Кроки поступово віддалялись, потім усе затихло.

Джина перевела дух. Серце так билось, що вона боялась викрити себе цим биттям – здавалось, його чути на весь склеп!

Вона спробувала вибратись, але могила була глибока. Джина обережно виглянула – нікого. Мармур гладенький і ковзкий – ні за що зачепитись. Стрибати вниз було легше! Вона вперлась ногами в гла-

деньку стіну й підтягнулась на руках, з жахом подумавши, що коли сер Джеймс проживе більше трьох днів, його могила до того часу буде зайнята.

Що!? Лишитись тут! Ні!

Вона спробувала відсунути далі плиту, щоб розширити площу для маневрів. Нарешті це їй вдалося. В стіні вона намацала невеликий виступ, і, впираючись у нього, вибралась.

Плаття її було розірване й забруднене, одна тифелька лишилась у ямі. Тінню Джина прослизнула до виходу.

Їй невимовно пощастило дістатись дому, не зустрівши нікого. Вона, як могла, причепурилась. Біля своєї кімнати їй трапилась покоївка і здивовано витріщилась на неї. Джина, наче нічого не сталося, усміхнулась їй і зникла за дверима.

Треба їхати звідси. Надто багато нещасних випадків. Надто багато співпадінь! Але чому вона? Вона ніколи не була знайома ні з ким із Оксенхемів! Проте саме її леді Маделин наполегливо запрошувала навчати дочку всі літні місяці. І хто підстерігав її? Що потрібно було від неї тим двом?

Вона відчинила вікно, сподіваючись побачити птахів. Та їх не було. Тоді перегнулась через підвіконня, аби побачити їх на карнизі, й дивні плями на камені впали в око. Тут щось розлили? Сірий камінь став рудим. Ой, та це ж вона сама розлила тут каву першого дня!

Звідтоді леді не прислала їй вранці покоївкою жодної чашечки! Вирішила, що ця отрута на неї не діє? Годі! Треба втікати звідси!

Джина дістала свою дорожню сумку й стала поспішно збирати речі. Вона вже майже зібралась, коли шум у коридорі змусив її насторожитись. У двері постукали.

– Міс Флай, негайно відчиніть!

Вона відчинила. На порозі стояли двоє поліцейських, міледі і слуги.

– Бачите, вона зібралась втікати! – закричала леді Маделин.

– Злодійка! Обшукайте її! Вона вкрала мій медальйон і збирається зникнути!

– Міс Флай, що ви скажете на це? – запитав констебль.

Джина не встигла відповісти: міледі кинулась до неї й зірвала з її шиї ланцюжок із медальйоном.

– Ось він, гляньте! А ось обручка до нього! І хай вона доведе, що не брала його!

Квітка з перлин на обручці була точним повторенням прикраси медальйона.

– Міс Флай, ви заарештовані! Ходіть за нами.

Джину не покидало відчуття ірреальності того, що відбувається. Її міцно взяли за руки й повели вниз.

Лорд Джеймс стояв і дивився, як вони спускались.

– Що трапилось, Маделин? – запитав він невістку. Вона розгубилась.

– Ми вас розбудили, перепрошую!

– Сер Джеймс, ця дівчина обікрала вашу родину, – сказав констебль.

– Її звинуватили в крадіжці медальйона, з яким вона збиралась утікати.

– Якого медальйона? – суворо запитав старий лорд, протягуючи руку.

Констебль подав йому прикрасу. Той здригнувся й ледве не випустив його, наче обпикся. Підніс його близько до очей, мов не вірив. Далі перевів зачудований погляд на Джину.

– Так, дійсно, це наша фамільна коштовність. Проте ця дівчина ніяк не могла вкрати її: вона пропала понад двадцять років тому.

– Це медальйон моєї матері! – крикнула Джина. – Він у мене з народження! Там, всередині, напис, прочитайте!

Сер Джеймс натиснув перлину в центрі квітки, і медальйон розкрився.

“Джельсоміні – навіки. Г. О.” – повільно й урочисто прочитав він.

– Ласкаво просимо додому, леді Джейн!

Джина остовпіла, коли він підійшов до неї й обняв її.

– А я всюди шукав Джину Флеріні! Хто ж знав, що треба шукати Джейн Флай?

– Видно, міледі знала, – сказала Джина. – Інакше так наполегливо не запрошувала б до себе у Солсбері. Не кидала б отрути у чашку кави, не підсилала б садівника й лакея підрізати міст і розставити капкани в розарії... Такий глибокий бас і верескливий тенор, чи не так? Я ніколи не сплутаю тембри – накажіть зав'язати мені очі, і хай уся челядь в домі скаже кілька слів. Я впізнаю.

– Що!? – вигукнув старий лорд.

– Ви звинувачуєте міледі? – запитав констебль. – А ви знаєте, як карається брехливе звинувачення?

– Я доведу, що кажу правду! – засміялась Джина. – Ці два бевзі шукали мене в склепі й усе виказали, коли говорили між собою! Міледі, вони все розказали, не відаючи, що я ховалась у свіжій могилі! До речі, там лишилась моя тувелька, можете перевірити...

Леді Маделин похитнулась. Глядіть, повірила! Та її зараз правець ухопить! Хіба з такими нервами затівати вбивство?!

А за що ж її вбивати? Стоп! Треба робити вигляд, що їй усе відомо. Тільки впевненість, що вона все знає – інакше блеф не вдасться...

– Констебль, заарештуйте цю жінку! – сер Джеймс звинувачувальним жестом показав на леді Маделин.

– Як? Вашу спадкоємницю?! – мимовільно зронив констебль.

– Мій син, помираючи, заповів усе свій дочці Джині Флеріні, котру ви ось бачите. Міледі й міс Марджорі в цьому домі не належить нічого.

– Ходім, рідна моя, – мовив старий лорд, коли міледі відвели. – Я так завинив тобі! Грехем казав, що в нього росте дочка-красуня, а я впирався...

– Так, я справді... – зачудовано прошептала Джина.

– ... леді Оксенхем, – посміхнувся сер Джеймс. – Я це зрозумів, коли тобі явилися білі птахи.

– Тобто вона знала, хто я? Я не знала, а вона знала?

– Мабуть, підслідила, куди Грехем посилав гроші для тебе... Сподівалась, відсторонивши тебе, все тут успадкувати... Мені завжди здавалось, що вона отруїла його. Тепер я в цьому впевнений.

– Я хочу побути одна... дідусю! – сказала Джина.

– Іди, Джейн. Тепер це твій дім. Я поклявся твоєму батькові перед смертю, що знайду тебе.

Вона вийшла на балкон. Сонце сідало. Згряя білосніжних птахів кружляла над дахом.

– Я не боюсь вас! – крикнула Джина в високе небо. – Ви – не прокляття! Ви – попередження. Нарешті вас почули! Спасибі вам, ви врятували мені життя!

Згряя накинула коло над дахом, пролетіла в неї над головою й розтанула у високості. Назавжди.

ЖІНОЧА ЛОГІКА

Дорога бралась угору. Сутінки поступово рідшали, і на вузькій стежині можна було розрізнити дві постаті – чоловічу й жіночу.

Мужчина йшов швидко попереду, не оглядаючись. І вслід за ним, не відстаючи ні на крок, ішла жінка.

«Як він все ж мене любить! – думала жінка. – Я завжди підозрювала, що він дорожить мною, але щоб відважитись на таке, щоб насмілитись вернути мене – ні за що б не повірила. Не кожен здатний на це! Як добре мати такого чоловіка! Я повинна бути задоволена. Він не злякався нічого – та ж досі я ніколи не спостерігала в ньому особливої хоробристі! Треба сказати йому про це... як тільки дійдем. Так, звичайно, я подякую йому! Я дам йому відчутти свій захват! Він цього заслужив.

Однак хотілось би знати, як він зважився на це? Адже це зовсім непросто! І не кожен зможе! Можливо, йому було дуже кепсько без

мене. Він просто не зміг знайти заміну. Врешті, а хто з наших знайомих міг би замінити мене? Я особисто такої не пригадаю. Тож не дивуюся, що йому довелося докласти стільки зусиль, аби вернути мене. В нього просто не було виходу. Йому прийшлося іти за мною. Хіба здатний чоловік прожити без жінки?

Щось не помітно, щоб він дуже скучив! Іде собі вперед, як глухонімий. Які все-таки чоловіки байдужі! Іще й слова мені не сказав про кохання. Хай, почекаю, заким дійдем. Ох, чую, довго йому доведеться мене вмовляти! Поки не повідає в усіх деталях, як страждав без мене, буду мовчати. І слова не вимовлю, доки не вибачиться.

Ні, ви тільки гляньте на нього! Шурує собі вперед, як танк, а на мене й не озирнеться! Навіть і в думці нема, що я можу відстати, стомитись, заблудитись! Врешті – я жінка! Я слабша! І лазити по цих горах – нелегке випробування! Його не хвилює, що я ноги відбила або не можу перестрибнути через ці бакаї! На руках мав би мене переносити, а він навіть не озирнеться. Ось вам і вся любов! Тварина без почуттів! Жлоб нещасний! Ну, почекай, дійдем! Я тобі все покажу!

Ось уже й кінець дороги – ще декілька десятків метрів. І треба ж – за всю таку довгу дорогу навіть не запитав, чи жива я після цього переходу! Ей, озирнешся ти чи ні? Якщо не озирнешся – навіть не мрій про мене. Хай-но доберемся до краю – піду назавжди. Можна подумати, що таких, як він, небагато. До гибелі! І чому я повинна бути навіки з ним, коли йому бракує простої ввічливості в ставленні до жінки? Та він просто хам! Ей, ти, озирнешся чи ні? Стій! Глянь сюди! Я хочу, щоб ти зараз же озирнувся! Атож, я так хочу! І не зійду з місця, поки не повернешся до мене. Я з ким розмовляю – зі спиною? Який він все-таки сутулий, низенький, фігура в нього паршива. І як це я раніше не помічала? Ну, ти озирнешся чи нам доведеться розлучитись?

Він оглянувся, відчув її безмовний поклик і побачив, як швидко віддаляється Еврідіка знов у царство Аїда – тепер уже назавше...

ЩОДЕННИК СТАРОГО АЛХІМІКА

“Розум – це інстинкт, що не встиг сформуватись.”

Аркадій і Борис Стругацькі

“Пікнік на обочі”

– Ви хочете сказати, юначе, що знаєте про Моцарта щось таке, що навіть мені невідомо? – Знаменитий моцартознавець Вільгельм Шліссенбург розкинувся в кріслі, насмішливо оглядаючи щуплого молодого чоловіка з папкою в руках, що скромно присів на краєчку

стілця. – Про Моцарта мені відомо все. Про його життя, про його тонку ювелірну музику, яку так нелегко виконувати. Він мені іноді здається трагічнішим від Бетховена – це при всій його витримці, вишуканості й елегантності...

– Бетховен – як уперта дитина, яка прагне в скаженому шалі розбити цей бридкий світ. А Моцарт знає, що це неможливо. Світ завжди буде таким, скільки не руйнуй його і не зводь заново... Звідси – стриманість і приреченість. Він ввічливий – і трагічний.

– Гм... Некепська думка!... Феномен Моцарта досі не розгаданий. Його нічому не треба було вчити – він немов згадував давно забуте...

– Я знаю. Тому й приніс цей цікавий документ, знайдений у архівах Моцарта-батька саме вам.

Юнак відкрив папку й подав Шліссенбургу декілька пожовтілих аркушів.

Той спрагло накинувся на них...

“30 березня 1755 року.

Нарешті! У мене вийшло! Я виокремив речовину! Мене завжди дивувала здатність живих істот успадковувати весь набутий досвід виду! Невеликий строк, щоб розвинулось тіло, а розум – чи те, що аналогічне йому – уже готовий до самостійного життя, зберігаючи всю суму знань пращурів! А людина? Щойно народжений людський мозок – як чистий лист паперу, на який довгі роки дитинства, юності, молодості клопітливо рука батьків і наставників наносить свої знаки! Тільки здібність до знань, але не самі знання, успадковує він. Чом би синові не почати свій шлях з тієї точки, де зупинився батько, а не заново проходити в свою чергу тією ж стежею спроб і помилок? Кішці досить кілька разів показати кошеняті мишу, і воно, немов згадавши давно забуте, вже ловить її без допомоги матері! Інстинкт!? Безсумнівно. Але чому людина розумна позбавлена його? Володіючи розумом, ми вищі від тварин чи значно нижчі від них? Чи розум й інстинкт – різні речі? 20 довгих років дитя людське оволодіває мінімумом знань, необхідних йому, щоб жити! До 40 – удосконалює їх і може додати щось своє в будову загального розвитку, а після 40 розум і тіло повільно руйнуються... Дякую тобі, Господи, що ти дозволив мені знайти спосіб збереження набутих знань і передачу його нащадкам!

Як жаль, що я уже старий і не можу сам скористатись ним! О, яке було б щастя побачити сина, озброєного з перших років усім досвідом мого довгого життя! Якою б легкою була його дорога, як би він випередив ровесників! Він продовжив би мій труд у той момент, коли перо випало б із моїх рук.

Велика твоя милість, Господи, але чому так пізно?..

2 квітня.

Дивлюсь на колбу і тремчу. Адже всяке явище має і зворотній бік. Якщо успадковуються знання, то як бути з вадами? Чи не гунуть вони як снігова лавина, яка знищує все на своєму шляху? Діти злодіїв і вбивць, озброєні досвідом своїх батьків!

Це страшно. Тварини розуму не мають, вони не можуть передати невинуватної кровожерливості. А ми – можемо. Певно, в цьому велика божествена милість, що народжене дитя не знаходить знань, але й не успадковує вад? Несповідимі шляхи твої, Господи! Може, моє відкриття несе світові не розквіт, а загибель?

Хоча чому загибель? Рецепт можна тримати в секреті й давати лиш гідним.

А хто може визначити гідного? Та й чи не спородить жага володіння цією речовиною війни, зрідні війнам за владу й золото? Адже воно також – і влада, і золото. Навіть більше: вищий розум, можливості якого безмежні і виростають із покоління в покоління.

Треба знищити записи.

Та як вилити його, плід праці стількох років, навіть не випробувавши його?!

О Господи, який я був щасливий своїми дослідженнями, не думаючи ні про що! Я ліз угору, п'яніючи від близькості вершини, і ось тепер, досягнувши її, я бачу розкриту безодню біля своїх ніг!

Господи, ну чому замість очікуваної нагороди мене доганяє твоя кара?!

5 квітня.

Все ще не наважуюсь знищити рідину.

9 квітня.

Сьогодні заходив до мене Леопольд Моцарт, помічник капельмейстера його преосвященства архієпископа Шраттенбаха. У нього знову горе – помер новонароджений.

Леопольд просив обстежити його дружину. Всі ці роки її обстежував Сильвестр Баризані, Леопольд йому вже не довіряє. Я поділяю його недовіру: Баризані ніколи не був добрим лікарем. Хворі в нього вичуюють швидше всупереч, аніж завдяки йому.

12 квітня.

Сьогодні я зробив вибір. Господи, прости мені, якщо це помилка, однак я не зміг вчинити інакше!

У мене були Леопольд і Анна-Марія. Я не знайшов у неї жодної недуги, але дав їм випити свою рідину. Я запевнив їх, що цього разу

дитина житиме, і порадив батькові уважно стежити за нею. Я запевнив їх, що зірки сприяють зачаттю, і народжене дитя буде завважене Богом. Вони пішли щасливі.

Господи, прости мені цей обман! Та я певен у дії своєї мікстури: дитина успадкує всі знання музиканта-батька. Це не становить небезпеки для людства! Музика ще нікого не вбивала!

Господи, дай мені можливість дожити до того часу, коли ця дитина навчиться говорити! Я вірю, що вона приголомшить світ.

О, як легко буде їй жити! Вона від народження будет розумнішою від своїх ровесників. Збагачена знаннями батька, вона легко буде набувати нові. Вона буде настільки розумною, що з роками випередить своє століття. Вона пізнає такі висоти, такі таємниці – недоступні іншим! Чи це не щастя?

Господи, дай мені дожити до цього дня!

Доктор медицини Ганс Заккер.”

Вільгельм закам’янів над останнім аркушем, вражений.

– Ти цьому віриш? – запитав він.

– Вірю.

– В три роки він уже грав. У п’ять – творив. З шести-восьми – грає, мов дорослий музикант. Слава його приголомшує світ. Згодом батьки Бетховена й Паганіні мало не вбили своїх синів, змушуючи навчатись, в надії зробити з них маленьких Моцартів. Та дарма! Вони стали великими – але у свій час, подорослішавши. А цей – цей народився великим.

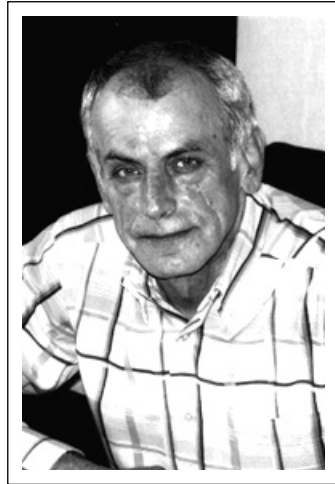
– Бачите, той лікар виявився правим. Добре, що він знищив записи. Але він помилився в одному – це не приносить щастя. Стояти над юрбою – самота й беззахисність. І чим ясніше він бачить свою вищість – тим є нещаснішим.

– Він бачив усе наскрізь, увесь бруд цього світу. Ми, неспроможні цього зрозуміти, ми – щасливі. А геніям щастя заказане...

переклав з російської Василь Бондар

Анатолій КРИМ

Народився 2 вересня 1946 року у місті Вінниці. Закінчив Літературний інститут імені О. М. Горького. Працював у газетах, на телебаченні, був на творчій роботі. Нині – секретар ради Національної спілки письменників України. Пише російською і українською мовами. Друкується з 1973 року. Автор романів “Выбор” (1980), “Граница дождя” (1982), “В ожидании мессии” (1988), “Девятый круг” (1989) та збірок оповідань “Запах сосновой смолы” (1983), “Чакона” (1986), “Заложники отеля “Европа” (1991), п’єс “Фіктивний шлюб” (1982), “Нелегалка” (2003), “Жага екстриму” (2003), “Квартет для двох” (2004) та інших, які йдуть

на сценах театрів Чернівців, Тернополя, Кіровограда, Сімферополя, Миколаєва, Хмельницького, Білої Церкви та інших міст.

СВАНГЕЛІЄ ВІД ІВАНА**Трагікомедія****ДІЙОВІ ОСОБИ****ІВАН****КОЛЬКА**, його син.**ВАСИЛИНА**, бухгалтер.**ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ**, ветеринар.**ГРИША**, сільський голова.**МАКУХОВИЧ**, районне начальство.**ВОЛДИРЮК**, банкір.**АНЖЕЛА****ХРИСТИНА****ГАНЬКА ГАРКАВА**, судовиконавець.**ГЛОБКЕ**, інвестор.**СІЛЬВІУ**, інвестор.

Дія П Е Р Ш А

Добротна хата в селі. Задумана була ще в часи щасливої віри в перебудову і капіталізм та інші високі задуми, але інфляції, приватизації та інші пертурбації, які трусили країну, а з нею і громадян, загасили ейфорію перших сподівань, тому хата недобудована – вікна затягнуті плівкою, будматеріали в кутках. І все ж таки тут живуть люди, тому і стіл, і стільці, і канапи – присутні.

Навіть письмовий стіл з телефоном стоїть біля вікна.

1

Ранок. На канапі спить Іван, чоловік років за п'ятдесят.

Десь зірвався запізнілий півень, і – як вріже! Йому назустріч сільський “хор” – собаки, корови, коні – хор рідкий, нерівний, але він підтверджує, що не все життя в цьому селі пішло на цвинтар.

Іван повільно перевертається, сідає на канапу, шукає ногами пантофлі.

ІВАН. Колько!.. Колько! Сучий сину, ти вдома?! */Прислухався/*. От паразит! Шляється бозна-де! Ніяк зі своєю лярвою не нагуляється.

Піднявшись з канапи, ІВАН знаходить на столі пляшку з мінералкою, жадібно п'є. Потім підходить до столу, перебирає папери, піднімає слухавку, перевіряючи чи працює – і тільки після цього підходить до столу, на якому стоїть велика ікона. Сідає навпроти неї.

ІВАН. Архангеле Михаїл, прошу тебе сьогодні бути до мене прихильним. Сьогодні життя моє вирішується: бути мені на землі чи не бути, і якщо банкір не дасть кредит, то кранти мені. Ти ж знаєш, що жінка четвертий рік в Італії підлоги шкребе, а гроші на хату висилає. Тільки обманюю я жінку, хату не будую, а всі гроші в землю вбухав, щоб хазяїном на ній бути. Прости мою брехню, допоможи в ім'я доброї справи, збережи землю мою, настав на шлях праведний банкіра, пригорни його до мене, а також віджени від мого діла митарів, перевіряючих та інших бусурманів... */Тихо/*. “Отче наш...”

Шепоче молитву.

Входить ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ, міцний дідок років шістдесяти п'яти.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Добрий ранок, хазяїне!

ІВАН. А, це ви, Петре Григоровичу! Ну, що у нас?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Половина вже в хліві. З ночі зганяю. Ось, записав усе. */Дістає папірець/*. Сорок корів і тридцять п'ять свиней. Видав розписки. За кожну корову по трояку за добу, а за свиню – дві гривні. Всього виходить сто дев'яносто.

ІВАН. Ого! І всі хочать грошей? Ніхто не відмовився?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Де ти в нашому селі дурнів бачив? Дурні всі в місто повтікали. Ресторани повідкривали, на базарах джинсами торгують. На те вони й дурні. Розумні роботи не шукають. Якщо Бог тобі дав життя, то якимось мусить прокормити.

ІВАН. І кум гроші взяв?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Аякже. */Дивиться в записи/*. Ось, кум дав корову і дві свині. Виходить, йому сім гривень віддаси.

ІВАН. От народ! Всього на кілька годин позичаю худобу, поки той банкір печінку мою перевіряти буде, а вони – урвати, урвати.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Та вони аж скаженіють, хочуть знати: що за чудасія – худобу позичати на три години! Якщо б kota – ясно, шура за три години, може, впіймає, а свиня? До речі, Маланка, що біля річки, клялася прибігти подивитися, чим ти її телицю кормити будеш. Каже, щось не так – забере. А хто корів дав, наказали, щоб не доїв. Молоко в ціні пішло. І Христина казала, що за дві гривні свого кабанчика навіть за вухом не дасть почухати. Вчений у неї кабан. Хоче п'ятірку.

ІВАН. Треба було не брати. Нехай подавиться своїм кабаном!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Так то воно так, але кабан у неї – будь здоров! Півтони тягне і вчений. Це я тобі як ветеринар кажу.

ІВАН. Авжеж, учений! По-англійськи розмовляє і вальс танцює.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Гірше. Мені здається, що один з батьків того кабана був “гомо сапієнс”. Тобто людина. Третєся об мої чоботи, третєся, і до буряків мене штовхає. І погляд... бррр!

ІВАН. У Христини?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. У кабанчика. Ні, той кабан нам сьогодні потрібний. Жоден банкір не встоїть. Не кабан, а... мрія! Реклама, як кажуть в телевізорі. Іване, люди вже змучились! “Чого це він, – питають, – на три години худобу позичає? Що задумав?”

ІВАН. А ти?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Могила! Сказав, що ти інвесторам пилюку в очі пустити хочеш.

ІВАН. Яким інвесторам?!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Хрін його знає. Може, й об'являться колись.

ІВАН. Тримай кишеньку! Їх у Борисполі відловлюють і звозять в одну хату.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Ну да! А в яку хату?

ІВАН. Знаєш, що? Давай без політики. Ми на землі сидимо, нам політика ні до чого!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Та я свою корівку приведу, чи як?

ІВАН. Приводь, Петре Григоровичу, ще й як приводь! У нас сьогодні вирішальний день! Не дасть банкір грошей – хана! Не посіємось. До паски тиждень лишився.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Поїдеш до Маньки своєї в Італію, гузна сеньйорам підтирати.

ІВАН. Без мене удавляться.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Тремтиш над своєю землею, трусишся, як над молодю дівкою! Так і до медиків попасти можна. Ти спокійніше, без емоцій...

ІВАН. “Як Бог дасть”?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. От-от.

ІВАН. Де це написано, що Бог лінивих любить?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ /*Після паузи*/. Так я корівку свою приведу?

ІВАН. Домовилися вже.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Так ти... оце... може, мені трояка зараз даси? Півночі не спав – курити хотів, аж за вухами тріскало!

ІВАН. Почалось! /*Дістає гроші*/. На! І скажи людям, щоб не кружляли біля ферми, коли банкір приїде, він не ідіот, одразу ж пронюхає, що й до чого!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. У нашого народу інші забави. Бога в церкві поділити не можуть.

ІВАН. Побились?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. А який мітинг без цього? Слухай, Іване, анекдот є цікавий.

ІВАН. Та який анекдот?! У мене самого життя, як анекдот!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Ні, ти послухай, анекдот мудрий, він і про нас. Значить, коли Бог створив землю, заселив її всілякими народами і тільки зібрався повечеряти, як до нього прийшли євреї...

2

Розповісти анекдот Петро Григорович не встигає: в кімнату вбігає ГРИША – маленький чоловічок років сорока п’яти, і якби не сивина на скронях, його можна було б прийняти за хлопчика.

ГРИША тримається за голову, з-під пальців іде кров.

ІВАН /*перелякано*/. Що сталося?!

ГРИША. Ой, ой! Бинт є?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Момент! /Дістає з кишені шматок марлі/. Як медпрацівник зобов'язаний мати при собі ремкомплект! Вночі корова телилася, ось залишилось... Ну, забери лапу!

ГРИША /кривиться/. Легше, легше!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Пусте! Череп на місті.

ІВАН. Хто це тебе?!

ГРИША. Наші. Біля церкви і побили.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ /бинтує/. Не мотай головою, не коняка!

ГРИША. Мені ще з вечора розвідка донесла, що “московські” і “наші” вирішили перед паскою церкву ділити. Хто першим почне прикрашати, той і паску буде правити. Ну, я, конешно, як місцева влада, цей процес на самотьок не міг пустити. Мені відділ по справах релігій що наказав? По парних “наші” моляться, по непарних – “москалі”. Але – паска! Кожен свій гонор качати починає! Ну, вони тільки пики почали один одному мацати, а тут – я: „Стоять!”, – кричу. Влада все чує, і все бачить. Три кроки назад – руш! Вони зупинились, а я лекцію починаю. Ви ж, кажу, культурні люди, як ви можете Бога не поважати? Йому, кажу, плювати, куди ваші попи гроші відсилають: в Київ чи Москву? Йому, Господу нашому...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Та не махай ти руками!

ГРИША. То я перехреститись хотів! Про Бога ж мова!.. Ну, значить, кажу, Йому ваші гроші до одного місця. Всевишнього не це хвилює, його хвилює, щоб порядок у державі був. Він вам що сказав? Що всяка влада від нього. Тому я, як ця сама влада, наказую: розійтись – це раз, старост до мене прислати – це два. Будемо, кажу, писати графік святкування паски. Так Харлампій, цей “московський” агент, як заверещить: “Богохульник!” Так, “московські” на мене і кинулись, “наші” – боронити. Хтось дрючком по голові і врізав.

ІВАН. Так “наші” чи “московські”?

ГРИША. А я бачив?! Їх там півсотні було. І темно ще. Ні, я повноваження з себе знімаю! Нате вам печатку і йдіть самі командуйте цими скаженими!

ІВАН. От гади! Ви чули, Петре Григоровичу? До паски тиждень, на полях кіт не валявся, а вони...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Та ти вже остобісів зі своїми полями! В тебе солярка є?! Гербіциди є?! Сіяти він зібрався!

ІВАН. Та я забув, як ті гербіциди виглядають!

ГРИША. Вони в каністрочках таких. Гарні каністрочки, в них потім можна самогон тримати. Вимити тільки треба.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Тепер ти, Григорію, як Чапаєв після бою з біляками!

ГРИША. Хіба це село? Колонія жабоїдів!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. О, Гришо, анекдот хочеш? Коли Бог поділив землі...

ІВАН. Ви ж курити хотіли, Петре Григоровичу?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. І чого нагадав?! Знов вуха заломило! Ну, я пішов!

ГРИША. Макухович вам бумагу з району прислав. Щоб жінки медогляд пройшли.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Нашим бабам медогляд за кордоном роблять. За повною програмою: і спереду, і ззаду. То я за цигарками, зараз повернусь.

Петро Григорович виходить.

ГРИША. От падлюки! Капітально урізали. Ну, я дізнаюсь...

ІВАН. Григорію, дружбане, прохання є. Банкір приїжджає, так ти б кого на дорогу послав, щоб прибрали. Ганьба одна, ніякої культури.

ГРИША. Кого я пошлю? Тих скажених, що мені голову проломили? Тепер задурно ніхто ж не хоче. Це тобі не старі часи: прочитав політінформацію і – всьо! Фрося готова! Е-е, Брежнев не дурний був!

Дзвінок телефону.

ІВАН. Альо! Альо!.. Ні біса не чути!

ГРИША. Потряси її, потряси!

ІВАН /*трясе трубку*/. Альо!.. Да!.. Що?.. Що?! А, твою маму!.. Ну... дам! Дам!.. Скажи: завтра й дам!.. /*Кидає слухавку*/. Щоб ви згоріли!

ГРИША. Це кому таке побажання?

ІВАН. Пожежникам. Зранку з'явилися, ферму закривати!

ГРИША. Ти ж у них вогнегасники купив, пляшку дав, журнал "Юний пожежник" передплатив.

ІВАН. До лопати вони причепилися! На пожежному щиті лопата та сокира висять.

ГРИША /*не розуміючи*/. Ну, висять...

ІВАН. Так треба, щоб червоні вони були! Червоні! Тепер сотку вимагають.

ГРИША. Я чув, що їм зарплату затримали, от вони і лютують... Так що з дорогою? Підмітати будемо, чи як?

ІВАН. Скільки?

ГРИША. Десятки, може, і вистачить...

ІВАН. Показались ви сьогодні! */Дістає гроші/. На!*

ГРИША. За годину буде, як на Хрещатику!

ІВАН. Ти що, сам будеш підмітати?

ГРИША. А кому я це довірю? Не хвилюйся, Іване, все зробимо, як в аптеці. Хіба я не розумію? Пиліюку в очі пускати – теж треба вміти! (Виходить).

3

ІВАН. От день почався! Ще семи ранку немає, а гаманець уже почистили!

Заходить **ВАСИЛИНА**, бухгалтер. Жінка, як кажуть, при тілі, навіть симпатична, але, схоже, її обличчя не знає, що таке посмішка. Ханжа – і вся розмова.

ВАСИЛИНА. Гришка плакався?

ІВАН. Його ж побили біля церкви.

ВАСИЛИНА. А нехай не лізе, куди не кличуть!

ІВАН. Як баланс? Зробила?

ВАСИЛИНА */кладе на стіл стос паперів/.* Авжеж! Моя сусідка Галя, що на цукровому працює, сказала, що така робота коштує двісті доларів.

ІВАН. Дурна твоя Галя!

ВАСИЛИНА. Дурна не дурна, а вигадати два баланси на воді – це тобі не коровам хвосту в'язати. Востаннє робила. Гроші ти мені не платиш, так який інтерес?

ІВАН. Та скільки ж тобі казати: візьму кредит – розрахуюсь! Ти мені що, не віриш?

ВАСИЛИНА. Я чоловікам із принципу не вірю. Ви, як штани вдягаєте, то про любов уже забули. Розписку дай.

ІВАН. Яку розписку?!

ВАСИЛИНА. А за що я голову під прокурора підставляю? Ти знаєш, що таке два баланси вигадати? І взагалі – мене Ориська в Грецію кличе мандарини збирати! Весь день на свіжому повітрі і шістсот баксів платять! Своє слово я сказала, а ти думай!

ІВАН */похмуро/.* Надумавеш тут з вами!

ВАСИЛИНА. Банкір коли приїжджає?

ІВАН. Казав, що зранку, та Бог його знає, коли у тих банкірів ранок починається.

ВАСИЛИНА. Якщо п'є, то о дванадцятій і починається. Я вдома буду, треба – покличеш. Але дивись, Іване: останній раз! */Хоче йти/.* О, ледве не забула: там екологія штраф тобі встромила..

ІВАН. А вони за що?!

ВАСИЛИНА. Так там написано: “За погану екологію”.
(Виходить).

ІВАН. Господи, за що ти мене народив фермером? Я ж не крав, не вбивав, так чого ж ти мене не створив директором яким або депутатом? Я що – гірший за них? А ти мене до землі прив’язав і – давай, Іване, гаруй! Хто ж проти?! Я ж землю люблю, але чим гарувати? Що сіяти? Злидні свої посіяти?! Ой, архангеле Михаїле, прошу тебе як людина: допоможи! Чим можеш – тим і допоможи! Віджени від мене нечисть та перевіряючих.

4

На горищі чути гуркіт. Іван перелякано дивиться на стелю, потім щось заgrimіло, покотилось і з коридору виповзає парубок років двадцяти трьох – **КОЛЬКА**.

КОЛЬКА. Йой, батя, коли ж ви ті сходи відремонтуйте?

ІВАН. Ти що, вдома ночував?

КОЛЬКА. А де ж іще? На горищі і спав.

ІВАН /з підозрою/. Сам?.. Там хто?

КОЛЬКА. Ну, батя, можна подумати, ви з мамкою одразу ж до загсу побігли!

ІВАН. Я ж тобі заборонив з цією лярвою зустрічатися! А ти її ще й у хату?!

КОЛЬКА. Та тихіше ви! Дурні баби про Анжелу плітки розносять, а ви слухаєте! Свого розуму нема?

ІВАН. Та ти на неї подивись! В неї все на лиці написано! Що вона в місті робить? Що?!

КОЛЬКА. Працює!

ІВАН. Бачив, чим вона працює! От поїхав і подивився.

КОЛЬКА. І що ви побачили?

ІВАН. Як вона біля готелю сідницями крутить!

КОЛЬКА. Нічого ви не розумієте! Анжелка зараз нагуляється, зате потім чесною буде. А те, що біля готелю стоїть, так вона не те, що ви думаєте. Вона “мамочка”, а не якась там! Під нею цілий взвод ходить! Зате годинника мені купила. Ось! Швейцарський!

ІВАН. Я тебе уб’ю! Своїми руками задушу! Заробити не можеш, то...

КОЛЬКА. У вас не прошу!

ІВАН. На трактор сідай! Хлів ремонтуй! Сіно коси! Я для кого здоров’я надриваю? Для себе?!

З горища чути дівочий голос: “Колько, ти куди мої труси заховав?”

КОЛЬКА. На кроквах висять!

ІВАН. Тьху! Вашу маму!

КОЛЬКА. О, знову “вашу маму”. Ніколи спокійно не поговорите. Я вас на ту землю посилав? Ви гримаете на всіх, тому що не знаєте: дасть вам банкір той кредит, чи не дасть! А син замість амортизатора!

ІВАН. Що значить: не дасть? Якщо не посіємось – кранти! Знаєш, скільки в ту землю грошей вбухали?

КОЛЬКА. Все, що мати в Італії заробила, те і вбухали. А вона нака-зала хату добудовувати.

ІВАН. Розумник!.. От посіємось, врожай зберемо, з прибутку і покладемо мамчині гроші туди, де взяли. Меблі купимо...

КОЛЬКА. А що ви сіяти зібрались? Полову?

ІВАН. Пшеницю, кукурудзу, сою, багаторічні треба. Тоді худобу свою заведемо.

КОЛЬКА. Я б вам сказав, якби ви не були моїм батьком!

ІВАН. Що ти мені можеш сказати, підкаблучнику?

КОЛЬКА. Я б сто гектарів коноплів засіяв і – в дамках! Кукурудзою прикрити, соняшником, ніхто не здогадається! Зате рвонемо один разочок. Коноплі завжди в ціні! Народ хоче “кайф” ловити.

ІВАН. Тьху, твою маму! Одні коноплі йому в голові та курвиська.

В кімнату спускається АНЖЕЛА, дівчина років вісімнадцяти. Вигляд, одяг та макіяж віддзеркалюють думку про неї глави сімейства. Але, відчуваючи свою владу над синочком, дівчина поводить себе нахабно.

АНЖЕЛА. Фу, як ви некультурно виражаєтеся! А ще бізнесмен!

ІВАН. Ти мене повчи. Ні краплі сорому!

АНЖЕЛА. А чого соромитись? Це раніше до весілля не можна було, а зараз навіть лікарі рекомендують. Газети треба читати!

ІВАН. Що вони рекомендують? Розпусту?!

АНЖЕЛА. Сексуальне тестування. А раптом не підійдемо один одному? Все життя мучитись? Ви ще не старий, а такий уже... дрімучий!

КОЛЬКА. Батя, а давай закладемося, що Анжелка швидше за тебе кредит з банкіра виб'є?

ІВАН. Хто? Оця?

КОЛЬКА. Там, де Анжела пройде – танки застрягнуть! Ви тільки підморгни!

ІВАН. Я тобі зараз підморгну! Ти на фермі прибрав?

КОЛЬКА. Батя, та банкіру та ферма по барабану! Ви тут організуйте, щоб на офіс схоже було! Анжелу за секретарку посадить, мене за менеджера. Ну, і всіх інших. Щоб солідно, як у олігархів!

ІВАН. Слухай ти, олігарх, хай вона фарби змиє з обличчя! А то всіх свиней перелякає.

АНЖЕЛА. А я до вас у свинарки не наймалась!

ІВАН. Зачекайте, банкір поїде, я з вами поговорю! Я з вами так поговорю...

5

Вбігає **ГРИША**.

ГРИША /радісно/. Приїхав!

ІВАН /перелякано/. Хто?!

ГРИША. Банкір твій! Сюди йде!

ІВАН. Господи, архангеле Михаїле, допоможи, оборони, притягни, прошу тебе!

Заходить **ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ**.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Злий він. Готуй похмелитись!

Вбігає **ВАСИЛИНА**.

КОЛЬКА /Анжелі/. Сідай за стіл, і пиши, пиши!..

Ангела сідає за стіл, розкладає папери. Входить **ВОЛДИРЮК**, товстун років за п'ятдесят.

ІВАН /зайкаючись/. З-здрастуйте, Степане Тимофійовичу!

ВОЛДИРЮК. Ну, здоров, товаришу камікадзе! Це я всіх, хто сільським господарством займається, так називаю.

ІВАН /ніяковіє/. Так то воно так... Ось мої помічники. Василина Григорівна, бухгалтер...

ВОЛДИРЮК. Баланс намалювала, який потрібно?

ВАСИЛИНА /гонорово/. Який є, такий і намалювала.

ІВАН. Петро Григорович, ветеринар...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Це за сумісництвом. А за дипломом я натуральний фершал.

КОЛЬКА. А це – Ангела, секретарка батіна.

ВОЛДИРЮК. От жирують! Секретарка, бухгалтер, фершал.

ІВАН. Ну, ми не так щоб...

ВОЛДИРЮК /Анжелі/. Скільки він тобі платить?

АНЖЕЛА /швидко/. Тридцять баксів за годину.

ІВАН. То вони шуткують! Молодь, самі розумієте.

ВОЛДИРЮК /вивчає Ангелу поглядом/. Добре... Баланс покажи...

ВАСИЛИНА протягує папку, потім, похопившись, вириває її з рук банкіра, подає другу.

ВАСИЛИНА. Ось цей. Цей правильний.

ВОЛДИРЮК /читає/. Так... Хм... Сорок корів і тридцять п'ять свиноматок! Та ти олігарх!

ІВАН. Борои боже, нам цього не треба. Ми без політики, по-простому. Мені б сто тисяч, щоб посіятись. Таке закручу – з піснею жити буду!

АНЖЕЛА. Кави, чаю, капуччіно?

ІВАН. Капу... що?

АНЖЕЛА. Та не вам, гостю!

ВОЛДИРЮК. А чого мені з вами каву пити? Каву я вже в місті випив...

ІВАН. Ми зараз! Секунду!

Жестами щось пояснює Кольці, Анжелі та Василині.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Худобу дивитись будемо, чи як?

ВОЛДИРЮК. Все будемо дивитись. Під кредит застава потрібна. /Озираючись/. Напевно, я і хату твою в заставу візьму.

ІВАН. А хату навіщо?

ВОЛДИРЮК. Так безпечніше. Не втечеш. У нас банк серйозний, ми з селом ніяких справ мати не хочемо, самі вимрете, як мухи, але з гори тиснуть, мовляв, зверніть увагу на отих камікадзе! Газети нерви псують. Так що в експериментальному порядку щось поміркуємо.

ІВАН. Та все буде добре! Я тут врожайність підрахував – по шістдесят центнерів вийде, а там худоба...

ГРИША. У нас колгосп мільонером був, ще до реформи.

ВОЛДИРЮК. А це хто?

ГРИША /гонорово/. Сільський голова я. Григорій Михайлович.

ВОЛДИРЮК. Бачу, що з головою в тебе не все в порядку.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Виробнича травма.

Вбігає ХРИСТИНА, здоровенна баба.

ХРИСТИНА. Ти моєму кабану жерти даси?! Верещить на все село, серце мені крає!

ІВАН /перелякано/. Дам, дам, тихше. /Волдирюку/. Це наш тракторист. Христина.

ВОЛДИРЮК. А про якого кабанчика вона хвилюється?

ХРИСТИНА. Та ж я йому...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Вона в свинарки проситься, тільки ж немає штатної одиниці, а вона худобу любить більше, ніж людей! Не може слухати, як воно верещить!

ХРИСТИНА /очманіло/. Ти чого, Григоровичу, зранку вже нализався?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Пішли, Христіно!

Штовхає її до дверей.

ХРИСТИНА. Куди це пішли?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Бумага з району прийшла, щоб усі жінки перевірку на СНІД пройшли. Пішли, я тебе трошечки перевірю.

Майже силою виштовхує Христину з хати, виходить за нею.

ВОЛДИРЮК /з підозрою/. Щось тут у вас... Добре, пішли подивимось заставу.

Волдирюк виходить.

ІВАН. Гришо, ве́ди так, щоб жодна сволота ближче, ніж на сто метрів до нього не підходила! Викажуть про худобу!

ГРИША. Я їм роти позакриваю! Згадають вони в мене радянську владу!

ГРИША біжить за Волдирюком.

ІВАН. Сино́к, біжи до магазину! Дівки, на стіл збирайте! Там, з холодильника, з погреб́а – усе! Все на стіл! /Витягає гроші/. На, синок! Щоб стіл був! Зрозумів?!

АНЖЕЛА. Господи, як ви хвилюєтесь! Аж лихоманка б'є! Та ви мені його здайте, оформлю, як котика! “Папой” буде вас називати.

ІВАН /з надією/. Думаєш?

АНЖЕЛА. Кнур він! Натуральний! Що тут думати!

ІВАН. Добре... накривайте... А ти, Васи́лино, папери, документи, щоб печатка під рукою!.. О, Господи, допоможи!

Іван вискакує з кімнати.

ВАСИЛИНА. Який ще стіл?! Суворий піст, а вони пиятику затівають!

АНЖЕЛА /передражнює/. Яка ви релігійна особа, пані Васи́лино! Ви довідки готуйте, а стіл накрити – вміти треба. Банкір приїхав, а не якесь там рило з ферми!

ВАСИЛИНА. Під носом витри!

Василина виходить. Колька і Анжела накривають на стіл.

АНЖЕЛА. Коль, а якщо я банкіра розведу, батя відстане від нас?

КОЛЬКА. Ще й подарунок тобі купиць. Йому цей кредит – ось як потрібен! Не посіється до паски – зливай воду!

АНЖЕЛА. Банкіра я оформлю, раз плюнути.

КОЛЬКА. Я знаю.

АНЖЕЛА. А от ти мене не любиш.

КОЛЬКА. Ти з чого це взяла?

АНЖЕЛА. А зовсім не ревнуєш.

КОЛЬКА. До чого тебе ревнувати? До роботи? От, скажімо, якби ти закохалась у клієнта, я б тебе... Я б тебе убив! На шматочки порізав би!

АНЖЕЛА. Боже, я тебе так люблю, аж дурію!

КОЛЬКА. Батькові давай допоможемо, бач який він у мене тухтіюватий!

АНЖЕЛА. В нього з головою все гаразд? Ну, хто зараз лізе на цю землю? Став собі кіоск, торгуй. Півсотні в день маєш – і відпочивай!

КОЛЬКА. Це так. Але комусь і на землі треба... Бублики на дереві не ростуть.

Вбігає ГРИША.

ГРИША. Ох і пронириливий цей банкір! Очі так і бігають, ніс так і нюхає! Ну що, салажата, допомогти?

АНЖЕЛА. Бараболю почистити треба.

ГРИША. О, це секунда! Я коли в морфлоті служив, стільки цієї барабольки начистився. Одного разу погано стало, мало за борт не впав.

Анжела підставляє йому відро з картоплею.

КОЛЬКА. Дядьку Гришо, як ви думаєте, банкір п'є?

ГРИША. Він жива людина. А людина, коли вип'є, вона м'якшає, стосунки після цього діла стають тіснішими. На брудершафт треба пити, якщо повезе. Після брудершафту ти на коні! Тоді, вважай, кредит у кишені!

6

З'являється **МАКУХОВИЧ** – кремезний чоловік років сорока, в костюмі, з дипломатом. З ним – **РУДІ ГЛОБКЕ** – немолодий німець з фотоапаратом.

МАКУХОВИЧ. Ось тут і живе наш герой.

ГЛОБКЕ. Гутен таг!

КОЛЬКА /перелякано/. Добрий день...

МАКУХОВИЧ /побачив стіл/. О, нас не чекали. Я не попереджав. Гер Глобке, ви свідок, що ми не збирались сюди їхати...

ГЛОБКЕ. Яволь.

МАКУХОВИЧ. А тепер подивіться на стіл! Ну? І хто ж це в вашій Європі розповсюджує брехню, буцімто в нас усе погано, а село вимирає? Перед вами типовий сніданок нашого типового фермера. Балик, ікра червона, червона риба, гриби...

ГЛОБКЕ. Дас іст фантастіш!.. Я ето буду фотографу.... фото!

Фотографує.

МАКУХОВИЧ. Ти фото у себе там покажеш і запитаєш: чого нас у Європу не пускають? Твої ікру на сніданок їдять?

ГЛОБКЕ /жахливо/. Як можна!

МАКУХОВИЧ. Отож-бо! Провінція ви, а не Європа. Хазяїн де?

КОЛЬКА. З банкіром. На фермі.

МАКУХОВИЧ. Я йому інвестора з Німеччини привіз. /Гриші/. А ти чого тут?

ГРИША. А... де мені треба бути?

МАКУХОВИЧ. В сільраді! Там замок, а він тут бараболю чистить! Ганьбиш країну.

ГРИША. Так ми... вас чекали.

МАКУХОВИЧ. А башку де розбив? Знову напився, як свиня?

ГРИША. Це мене віруючі. Біля церкви. Ви ж знаєте...

МАКУХОВИЧ. Чшшш! Це наші внутрішні справи, Європи це не стосується! Що там у церкві? Бунтують?

ГРИША. Я ж вам писав доповідну! Дві команди у нас: “наша” і “московська”. І два попи. Ненавидять один одного, а через тиждень паска. Так вони почали церкву ділити. Я як влада пішов розбиратись, а вийшло, як той казав: двоє в драку, третій – сам знаєє куди.

МАКУХОВИЧ /тихо/. Кому це вигідно? Яка опозиція за цим стоїть?

ГРИША /замислився/. Може, антимонопольний комітет? Ну, щоб здорова конкуренція була. А більше – хто?

МАКУХОВИЧ. Ти мені списки опозиції підготував?

ГРИША. Та нема у нас тієї опозиції! Старі люди та он Іван із сином.

МАКУХОВИЧ. Не бреши! Немає в нього опозиції! Ти на кого працюєш? Гадаєш, ми дозволимо їм свою музику на виборах грати? Кидай картоплю, краще село німцю покажи! Тільки з позитивної сторони показуй! Мені план по інвестиціях виконувати треба, зрозумів? Глобке/. Герр Глобке, зараз подивитесь село.

ГЛОБКЕ. А, яволь, яволь! Очен ка-ра-шо!

МАКУХОВИЧ. Це голова сільради, Григорій... як тебе там?

ГРИША. Остапенко Григорій Михайлович.

МАКУХОВИЧ. По-вашому він бургомістр.

ГЛОБКЕ /радісно/. О, бургомістр! Зер гут! Ві єсть какая партія?

ГРИША /перелякано/. Я?!

ГЛОБКЕ. Ві! От какая партія ві єсть бургомістер?

ГРИША. Я?!. Ну... від цієї... ось цієї...

МАКУХОВИЧ /незадоволено/. Від правлячої партії. Ми його висунули.

ГРИША /з полегшенням/. Так, я від них.

ГЛОБКЕ. О, гут! Я буду яво фотографіровать!.. Айн момент!

Глобке фотографує Гришу.

МАКУХОВИЧ /помічає Анжелу/. А це хто?

КОЛЬКА. Секретарка батіна.

МАКУХОВИЧ. Підходить. /Анжелі/. Будеш опікуватись інвестором. Йому наші дівки подобаються.

АНЖЕЛА. Нас уся Європа любить.

МАКУХОВИЧ /дивно/. Так? Хм...

АНЖЕЛА /діловито/. Інвестиція велика?

МАКУХОВИЧ. Сто тисяч хоче вкласти. В нього від чорнозему нашого дах зірвало. Дві жмені тієї землі навіть з'їв. А ти що, може, і в економіці шурупаєш?

КОЛЬКА. Вона полюбій частині, товаришу Макухович!

АНЖЕЛА /Глобке/. Кайне зорге ман, іх мах діш аус ерсте кляс.

МАКУХОВИЧ. Ого! Ну, тут я спокійний. Пішли, бургомістре! А буде він питати тебе, чому одні старі та діти, кажи, що решта по курортах роз'їхались, перед посівною сил набираються!

Макухович, Глобке і Гриша виходять.

КОЛЬКА. Ти що йому сказала?

АНЖЕЛА. Пароль! Він тепер у мене на гачку. Я таких лохів розвожу за три секунди. Тільки ти батькові скажи, щоб процент дав!

КОЛЬКА. Та скажу, скажу!..

Кінчають накривати стіл.

Входять ІВАН, ВОЛДИРЮК, за ними ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ.

АНЖЕЛА. Поляна накрита, панове!

ВОЛДИРЮК. Оце клас! Де ти таку секретарку відхопив, га, Іване?

ІВАН /крізь зуби/. Конкурс пройшла.

КОЛЬКА. Батя, Макухович німця приволік. Живого! З фотоапаратом.

АНЖЕЛА. Сто тисяч хоче вкласти у ваше господарство.

ВОЛДИРЮК. О! А ти кредит просиш! Це ж проценти, восени повертати.

ІВАН. Ні-ні-ні! Почекайте з цим інвестором, я його ще не нюхав, може, шахрай якийсь. Ви, Степане Тимофійовичу, скажіть про своє враження.

ВОЛДИРЮК. Яке ще враження? Ми, банкіри, нікому не віримо. Я сам собі не вірю. Інколи вночі прокинувся і починаю тремтіти: закрив касу чи забув? Так до ранку лежу і вмираю від страху.

КОЛЬКА. А чого охороні не дзвоните? Вони б перевірили.

ВОЛДИРЮК. Ага! Ти їм подзвони. Потім ні сейфа, ні банка не знайду... Ні, мені подумати треба. До речі, а чого в тебе корови якісь різні? Одна чорна, друга ряба. Дуже підозріле стадо. Ніби зі всього села зігнав.

ІВАН /розгублено/. Так це...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Це наука! Ми спеціально різних підбирали. Як ветеринар я ставлю експеримент, тому що ми, на жаль, від науки відійшли...

ІВАН. Прошу до столу...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Зажди, Іване, людина хоче знати, куди його гроші підуть. Метод мій називається "селекція інтенсивного парування". В чому суть? Одна жінка – це я в журналі вичитав – за одну ніч встигла з негром, японцем і американцем. Моральну частину ми пропускаємо, нас цікавить чисто науковий результат. І що ж народила та жінка? /Захоплено/. Нову породу людини вивела! Дитина в неї міцна, як негр, голова працює, як у японця, і задоволена життям, як американець! Ось такий концерт я нашим коровам збираюся влаштувати!

ІВАН. Давайте вже до столу, вихолоне все.

Гості сідають за стіл.

ВОЛДИРЮК. Експериментатори! Гаразд, обміркую.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Василю, а ти?

ВАСИЛИНА /суворо/. Я піст тримаю. Не знаєте, що за дні?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. От жінка! При комуністах перша на зборах виступала, сьогодні перша до церкви біжить! Багато поститись – шкодить здоров'ю. Це я тобі як фершал кажу.

АНЖЕЛА. А я біля Степана Тимофійовича присяду. І ще одне місце для інвестора притримаємо. /Кокетуючи/. Секретарці доля така – біля начальства вкалувати!

ІВАН. Василю, сідай! Петре Григоровичу, в тебе рука тверда, наливай!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Що є, то є. За сорок років роботи фершалом, а також ветеринаром, ні жінку, ні іншу худобу не покалічив! У мене до цих об'єктів підхід душевний. З усвідомленням фізіологічного моменту. До речі, Василю, завтра о восьмій огляд на СНІД. Не спізнюйся, бо мені потім стадо треба обслужити. Експеримент починаємо.

ІВАН. Ну, що, у всіх наливо?.. Що я хочу сказати, дорогі гості! Шановний Степане Тимофійовичу, для мене велика честь, що ви приїхали подивитись, як ми газдуємо, а також чекаємо від вас допомоги. Кредит по-вашому. Ви все бачили, ми нічого не приховали. За ваше здоров'я!

ВОЛДИРЮК. Я тобі не помідор, повинен дозріти.

П'ють. **ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ** знову наповнює чарки.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Прошу слова!.. Ось сьогодні вся надія на таких ентузіастів, як наш Іван. Це ж треба мати сміливість, щоб засунути голову в зашморг!

ВОЛДИРЮК. От і я кажу, що сільське господарство – найкоротший шлях до банкрутства. Ну, може, в карти грати – ще гірше. Слухай, Іване, я тобі гроші на торгівлю дам. Став магазин на трасі та торгуй шмотками!

АНЖЕЛА. Зараз стріпи добре ідуть. Ну, труси такі. За кордоном вони копійки коштують, а в нас – триста процентів навару.

ІВАН. До чого тут труси?!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Заждіть, я ще тост свій не закінчив. Хочу розказати дуже символічний анекдот. Про нас. Значить, коли Господь Бог створив землю та все живе на ній, розбив він людей на купи, значить, на народи і нації, поділив між ними землі і ліг відпочивати. Але тут до нього прийшли євреї...

ВОЛДИРЮК. Ну, це зрозуміло...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Значить, прийшли до нього євреї і кажуть: "Боже, ти ж казав, що ми твій найулюбленіший народ." І вони правильно цей акцент поставили, тому що вони у Бога перші були. Це і в Біблії зафіксовано. І ось вони йому кажуть...

Вбігає **ХРИСТИНА**.

ХРИСТИНА. Ну, що, подивились? Можна забирати?

ІВАН. Ти це, Христино...

ХРИСТИНА. Він же в цей час обідає в мене, я ж йому картопельку варю!

КОЛЬКА. Набридла, їй-богу!

Намагається виштовхнути Христину за поріг.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Що за народ! Анекдота не дадуть розповісти по-людськи!

ІВАН. Все в порядку, Христіно, через годину, зрозуміла?

АНЖЕЛА. Ідіть, у нас нарада, не бачите?

ХРИСТИНА. Ой, я піду! Ой, я кудись-таки піду! Дивіться тільки, щоб гірше кому не було!

Колька нарешті виштовхує Христину з хати.

ВОЛДИРЮК. Що це у вас тут коїться? Кого вона шукає?

ІВАН. Та... трошки з головою в неї. Чоловік у неї алкоголік, то вона його по всіх хатах шукає. Петре Григоровичу, ти налив чи не налив?!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ */розливає горілку, з образою/.* Якщо вам нецікаво народну мудрість слухати, то робіть з міроприємства п'янку!

КОЛЬКА. Кому потрібні ваші анекдоти? Тут про справу мова йде. Нам цікаво знати, під який процент кредит.

ВОЛДИРЮК. Хата оця скільки коштує?

ІВАН. Як жінка в Італію поїхала, тоді й почали зводити. П'ятий рік... Ну, тисяч десять уже вклали.

КОЛЬКА. Зелених!

ВОЛДИРЮК. Хороша хата. Треба добудувати. Ну, давай, фермере, за твій марний труд! Ха! Це я так шуткую, не ображайся!

7

І тут в хату входять **МАКУХОВИЧ, ГЛОБКЕ і ГРИША.**

МАКУХОВИЧ. О, а вони вже п'ють! Без команди! От народ!

ІВАН */встає/.* Добрий день, товаришу Макухович, я ж не знав, що ви приїдете.

МАКУХОВИЧ. Я форсу не люблю, ти мене знаєш. Здоров, банкіре!

ВОЛДИРЮК. Здоров, братане!

Макухович і Волдирюк обіймаються.

ГРИША. А це герр Глобке. Інвестор. Хоче дати тобі гроші, Іване!

ВОЛДИРЮК. Давай!

ГЛОБКЕ. Што? Што йон га-ва-ріт?

АНЖЕЛА. Він каже, щоб ви негайно дали пану Івану інвестицію. Не будете знати куди прибутки складати!

ГЛОБКЕ. О, я веріл в ето! Зер гут бізнес! Чор-но-зьом! Гут!

ІВАН. Колько, неси стільці! Сідайте, дорогі гості!

Всі сідають. Анжела, потягнувши Глобке за руку, змушує його сісти біля неї.

АНЖЕЛА. Бітте, немен зі пляц!

ГЛОБКЕ. О, шьон, шьон!

ГРИША. Васирино, а ти чого сидиш, як засватана?

ВАСИЛИНА. Я свою справу зробила.

ВОЛДИРЮК. Бухгалтер у тебе лютий, Іване. Це я вітаю. Ну, так що, закушуємо?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Слово надається заступникові голови районної влади пану Макуховичу. Нашому, так би мовити, вождю і вчителю.

МАКУХОВИЧ. Що я хочу сказати? Справи в районі йдуть добре, щоб не сказати відмінно. Реформи просуються шаленими темпами, багато людей за кордон поїхало, культурою цікавляться, європейський досвід переймають. А такі, як пан Глобке – до нас. І це подія державного масштабу. Особисто я сподіваюсь, що сьогодні ми підпишемо договір про інвестицію для Івана.

Всі починають аплодувати.

Тому я пропоную випити за шлях, який обрав Іван з допомогою і під керівництвом райдержадміністрації. Це шлях у Європу. Поки інші зберуться, Іван буде вже в Європі.

Оплески, всі тягнуться келихами до Івана.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. А німцю у нас подобається?

ГЛОБКЕ. О, зер гут! Я хочу сказати тост! У вас дуже добрий земля. Мій тато, коли служив у наш вермахт, відправив ваш земля в фатерлянд. В мене є півгектара ваш чернозьом. Це масло, а не земля! Її треба намазати на хліб і їсти! Хай живе наш бізнес! Іван – земля, Глобке – гроші.

ГРИША. От за це я вип'ю!

МАКУХОВИЧ. Почекай! Продовжуйте, пане Глобке!

ГЛОБКЕ. Но я хотель бути зрозумілим для мій партнер. Щоб був успіх, тобто врожай, треба що?

ГРИША. Що?

ГЛОБКЕ /захоплено/. Покласти зерно в землю!

ГРИША. Дивіться, німець, а справу знає!

ГЛОБКЕ. А ще треба давати дуже багато гербіцид. Я бачив у вас прекрасний бур'ян...

ІВАН. Гербіцид кусається!

ГЛОБКЕ. А ще не треба красти.

ВОЛДИРЮК. От і я їм кажу про це щодня! А то візьмуть кредит, гроші розкрадуть, а потім сідають на задницю, вибачайте на слові.

ІВАН. То в колгоспах крали, а мені що, в себе красти?

ВОЛДИРЮК. Психологія у вас, у сільських, злодійська! Тягнете все, що очі бачать!

ГЛОБКЕ. Але ми будемо працювати, тому що я привіз контракт на ваш земля!

Дістає папери, трясє ними.

ГРИША. Оце мені подобається! Оце Європа!

ВОЛДИРЮК. Нехай спочатку гроші покаже!

МАКУХОВИЧ. Іване, чого мовчиш?

ІВАН /розгублено/. Дякую, всім дякую...

ВОЛДИРЮК. За “дякую” курку не купиш!

ІВАН. Та я що, не розумію?

МАКУХОВИЧ. Про деталі потім. Швидше підписуй ті папери, і щоб за два дні було тут спільне підприємство!

КОЛЬКА. Батя, підписуйте! Анжелко, що там?

АНЖЕЛА /дивиться папери/. Тут сто тисяч написано. Євро.

ГРИША. Іване, підписуй, поки він не передумав!

Іван підписує контракт.

МАКУХОВИЧ. А тепер можна і обмивати!.. Ні, стоп, стоп! Іван і герр Глобке п'ють на брудершафт. Ви ж тепер партнери.

Іван з Глобке п'ють на брудершафт, цілуються.

ГРИША. Ура!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Дружба – фройндшафт!

КОЛЬКА. Дружба – фройндшафт!

Всі скандують, п'ють.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Анжелко, запитай, куди вони Гонекера поділи?

МАКУХОВИЧ. Цить за політику! Голову відкручу.

ГРИША. А де музика? Душа пісні просить!

ВАСИЛИНА. Безбожник ти, а ще сільський голова! Великий піст надворі, люди гріхи спокутують, а йому – музику.

ГРИША. А ти з себе монашку не вдавай! Колян, де баян?

КОЛЬКА. Є така буква в нашому слові!

Колька вибігає в сусідню кімнату.

ІВАН. Їжте, пане Глобке, в нас усе свіжісіньке.

АНЖЕЛА. У нас без хімії. В Європі про таке вже забули.

ГЛОБКЕ. Дуже смачно. Перфект!

ІВАН. Ось м'ясо копчене... сало. Сала ви ще не їли.

ГЛОБКЕ. Екологічний продукт вартує великі гроші!

МАКУХОВИЧ. Ясно? Вони там жеруть, що попало. А цей розумний – одразу ж розкусив що й до чого і до нас прибіг.

Вертається Колька, несе баян.

КОЛЬКА. Давайте, Василю, вжарте!

ГРИША. Верку Сердючку!

ВАСИЛИНА. Не буду! Гріх!

МАКУХОВИЧ. Давай, хазяїне, наливай ще по одній і – працювати!

ВОЛДИРЮК. Іване, тепер уже маєш інвестора, гадаю, кредит тобі вже ні до чого!

ІВАН. Та ви що?! Шість днів до паски, побійтесь Бога! Поки документи оформимо, поки він гроші перешле, час пішов! Рік – коту під хвіст! Та ви не хвилюйтесь! Він, як гроші вишле, я кредит одразу ж поверну!

ВОЛДИРЮК. Ага! Бігай потім за вами!

АНЖЕЛА. Степане Тимофійовичу, ви ще хати не бачили. Пішли, я вам все покажу.

ВОЛДИРЮК. А чого дивитись?

АНЖЕЛА. Та тут п'ять кімнат, горище, самі ж цікавились... /Тягне за собою Волдирюка/. А ви пийте, закушуйте, поки я гостю хату показувати буду.

Анжела і Волдирюк виходять.

ГРИША. Вогонь, а не дівка! З такою не пропадеш!

ІВАН /Глобке/. Руді, мені б трактора на двісті конячок, культиватор...

ГЛОБКЕ. О, кайн проблем! В нас усе є!

МАКУХОВИЧ. У них все на кнопках. Я їздив з делегацією. У них дві проблеми: земля погана і робітникам багато платять.

ГЛОБКЕ. Їа, йа! Півтори тисячі один працівник. І податки.

ВАСИЛИНА. А бухгалтеру ви скільки платите?

ГЛОБКЕ. О, в мене немає бухгалтер! Бухгалтер собі може дозволити тільки дуже багата людина. Як Іван.

МАКУХОВИЧ /Івану/. Зрозумів?

ГРИША. Не все так погано у нашому домі!

ВАСИЛИНА. Я б поїхала за шістьсот!

КОЛЬКА. А ви німецьку знаєте?

ВАСИЛИНА. Для цифр мова не потрібна. Баланси – вони і в Африці баланси!

ІВАН. Знову ти за своє?

ВАСИЛИНА. Ти з ним спільне підприємство створюєш, жирувати будете, а я знову на чистій зарплаті?

ІВАН. Ну, потім, потім! Що за жінка!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. А ми Василю в ревізійну комісію оберем, нехай поїде Глобке перевірити! Щоб теж не крав. Знаю я цю Європу! Шахрай на шахраєві!

ВАСИЛИНА. І поїду! І перевірю!

МАКУХОВИЧ. Ну, все! Петре Григоровичу, що в тебе з руками?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. З руками нормально, щоб усе так працювало, як руки!..

Наповнює чарки і келихи.

МАКУХОВИЧ. В Німеччину разом поїдемо, мені теж треба бути присутнім. Міжнародний рівень, сам розумієш! Може, в їхній парламент запросять, хто буде представляти країну?

ГРИША. Ну, звичайно, ви!

ІВАН. Василю, ти теж поїдеш!

ВАСИЛИНА. Дивись, при людях сказав!

ГРИША. А от за це треба випити, і ти, Василю, тепер не можеш відмовити! Бери баян!

ВАСИЛИНА. От язичники! Піст на дворі...

ГРИША. Я попа завтра викличу – накажу, щоб гріхи тобі відпустив. А не відпустить, я йому вугілля на зиму не дам! Ти до якого ходиш?

МАКУХОВИЧ. Знову про політику? Для держави що зараз важливо?

ГРИША. Європа?

МАКУХОВИЧ. Порядок. Слухай владу і все буде гаразд.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Давай, Василю, і ми з тобою на брудершафт!

ВАСИЛИНА. Старий, а туди ж! Одне в голові: бабам профілактику робити! Одні оглядини, а діла ніякого!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Чуєш, Іване, бухгалтер нервує! Може, відпрацюєш борг по зарплаті?

ВАСИЛИНА. Тьху на вас! Слухати не можу!

МАКУХОВИЧ. За поїздку в Німеччину! Васирино?

ВАСИЛИНА. Та вже вип'ю! Ой, гріх який!..

Випивають.

ГРИША. А тепер пісню! Душа просить. А то пили-їли і – розійшлись? Що про нас люди подумують? Без пісні не годиться!

ІВАН. Давай, Васирино! Як сказав, так і зробимо!

ВАСИЛИНА. Дивись, при людях обіцяв.

Василина бере баян і грає, їй підспівують “Ой, чий то кінь стоїть...”

Намагається підспівувати і Глобке, але це йому не вдається, бо не знає він наших пісень, та й Іван з сином весь час намагаються запхнути йому в рота їжу. На другому куплеті до кімнати заходять Волдирюк і Анжела. Банкір без галстука, весь у помаді. Палає обличчя і юної особи. З порога починають підспівувати хору.

8

МАКУХОВИЧ. Стоп! А ось і штрафники з'явилися! Петре Григоровичу, що у нас з руками?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. На місці руки, не переживайте!

Розливає горілку.

ВОЛДИРЮК. Хороша в тебе команда, Іване! А головне: секретарка твоя мені намалювала перспективу розвитку твого господарства, так що... Напевне, дам тобі кредит.

ГРИША. Ура!

КОЛЬКА /цілує Анжелу/. Я ж сказав: де наша баба пройде, там НАТО нема чого робити!

ВОЛДИРЮК. Тому при всіх заявляю: завтра твій бухгалтер... Ні, краще секретарка твоя, приїздить до мене в банк з паперами і протягом години... ні, до вечора – там багато роботи... до вечора отримаєш свої гроші. А зараз цілуй руку.

П а у з а.

ІВАН. Що-о?

ВОЛДИРЮК. Руку цілуй. На!

ІВАН. Ви... шуткуєте, Степане Тимофійовичу!.. Ви ж не дама...

ВОЛДИРЮК. Я – король! Валет, дама, король. Наді мною тільки туз у Києві.

ГРИША. Та поцілуй йому руку і сплюнь, Ваня! Він же гроші тобі дає!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Коли така справа, то й гонор можна заховати.

КОЛЬКА. Батя, то ж так... шуткують вони...

ВОЛДИРЮК. Рахую до трьох! Раз...

МАКУХОВИЧ. Та поцілуй, бач як його заклонило! Мені б давали сто штук, я б його всього обсмоктав. Степане, хочеш я тобі ноги поцілую, дай сто баксів, га?

ВОЛДИРЮК. Два...

ІВАН. Степане Тимофійовичу, не принижуйте, Христом Богом закликаю!.. Люди дивляться. Село ж бо! Срамота на все життя...

ВОЛДИРЮК. Іду негайно і кредиту немає... Два з половиною...

ВАСИЛИНА. Тьху! Та поцілуй вже, Іроде! Сам кажеш: кранти без цього кредиту!

ВОЛДИРЮК. Два з четвертиною...

Іван цілує руку Волдирюка. І раптом Волдирюк схопив Івана, притиснув до грудей і тричі цілує його. Всі зашуміли, заплодували.

ГРИША. Бачили?! Бачили! Брудершафт!

ГЛОБКЕ /вже п'яний/. Йа, йа, брудершафт!

МАКУХОВИЧ. Степане, гроші на бочку!

ВОЛДИРЮК. Тихо! Я банку!.. Ось ти, Іване, подумав, що я тебе принизити захотів. Якщо банкір, то може знущатись над простим фермером. А це ще невідомо, хто над ким познується, тому що, коли прийде час гроші віддавати, я тебе в інше місце цілувати буду. Я ж порушив секретний наказ головної контори: тікати з сільського господарства. А я... я дулю їм! /Ледве не плаче/. Я ж свій, хлопці! Я ж сільський! Стару Горянку знаєте? Яке село було! Пасіки, річка. Мое босоніге дитинство... От заплачу зараз... Плювати я хотів на своїх босів. У них – асфальт, туалет у квартирі, вони землю бачили хіба що в кіно. Дам тобі кредит, Іване! Заради майбутнього нашої держави!.. /Обнімає Анжелу/. І твоєї команди.

ІВАН. Прости, Степане Тимофійовичу! Нервовий я... перестав жартити розуміти...

ВОЛДИРЮК. А, гуляти так гуляти!

ГРИША. Я ж казав, Колян, брудершафт – велика сила! Брежнєв це розумів! При ньому нас усі любили!

МАКУХОВИЧ. Ти знов про політику?!

ГРИША. Яка політика? Я про брудершафт!

П'ють. Волдирюк відкликає Івана в сторону.

ІВАН. Простіть, Степане Тимо...

ВОЛДИРЮК. Пусте! Я у тебе кабанчика бачив. Здоровенний такий. І погляд такий... дивний. Пам'ятаєш?

ІВАН /*тремтить*/. Пам'ятаю...

ВОЛДИРЮК. Я його в заставу брати не буду. Ти тихенько дай команду, щоб його забили, з собою заберу... Ти чого? Вже пожалів?

ІВАН. Ні-ні! Про що мова! Вибачте, це нерви... погано з головою.

ВОЛДИРЮК. Дивись, я жлобів не люблю. Ти на сто тисяч купиш собі хоч слонів. Я ж не хабаря вимагаю. Мені на того кабана плювати, мені головне – твоя повага!

ІВАН. Зроблю, не переживайте!

ВОЛДИРЮК. От і добре. Ну, якщо хлопці ще мішок цукру в багажник укинуть, теж не ображусь.

Волдирюк вертається до столу.

КОЛЬКА /*підходить до батька*/. Що? Чого ви такі бліді? Великий “відкат” вимагає?

ІВАН. Він... Він кабанчика хоче.

Підходить ГРИША.

ГРИША. І все?! Тю на тебе!

ІВАН. Він кабанчика Христини хоче. Щоб зарубати і в машину йому...

КОЛЬКА. Де сокира?

ГРИША. Вереску буде – на все село! Вже компенсуєш цій божевільній.

КОЛЬКА. Хай тільки хавку розкриє, я її теж зарубаю і обсмалю! Разом з її кабаном!

ІВАН. Виручайте, хлопці!

КОЛЬКА. Батя, ідіть до гостей! На “мокрі” справи у вас син є! Пішли, дядьку Гришо.

ГРИША. А що? Я кого хочеш можу “замочити”. Тобі сказати по секрету, де я служив при комуністах?

Колька і ГРИША виходять. Іван вертається до гостей.

МАКУХОВИЧ. Герр Глобке, ти спиш?

ГЛОБКЕ. Натюр продукт... зер гут...

МАКУХОВИЧ. Ніякої закалки, а ще лізе спільне підприємство створювати... Ти, Ваня, бери ініціативу в свої руки, Європа пити не вміє.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. А Колька з Гришкою куди пішли? Горілка ж ще є.

ІВАН. Зараз повернуться.

ВОЛДИРЮК. Ну, Іване, твій тост. Ще не на коня, але питання всі утрясли, порядок денний вичерпаний. Так, секретарко?

АНЖЕЛА. Поживемо – побачимо! Ой, та ви мені коліно зараз відірвете!

ІВАН. Звичайно, я вдячний вам за честь, яку ви виказали моїй персоні... Жаль, хазяйки немає, так доля розпорядилась. Щоб виростити тут хліб, заробляємо на нього по чужих краях. Мені сьогодні полегшення вийшло, тому що завдяки Степанові Тимофійовичу кредит буде, та й інвестор з'явився...

МАКУХОВИЧ. Глобке, не спи! Тебе хвалять!

ГЛОБКЕ. Йа, йа, яволь!

ІВАН. Дякую вам, товаришу Макухович, що привезли німця, а раптом щось і вийде з того. І вам дякую, Степане Тимофійовичу, що підтримали у важку хвилину. І земля наша вам віддячить. Землі що потрібно? Вона, як мати, нічого особливого і не потребує, ти їй тільки раз на рік повагу викажи і вона весь рік буде цвісти й дякувати тобі. Вона дійсно, як мати... а ми до неї теж... як до матері. Забуваємо на довгі роки, тікаємо, ось вона і в'яне без нашої уваги... Я собі простити не можу, що матері своїй, поки жива була, мало теплих слів казав. Сьогодні б матусі руки цілував, так де вона?.. Немає мами. Земля ось лишилась. Тому і хочу все, що на серці, всю любов сина їй віддати. І я вірю: настануть часи, коли повернуться з цих італій-португалій наші жінки і буде у нас життя не гірше, ніж у людей. Ну, вірю я в це! Ось такий я дурень!.. Свято в мене сьогодні. На душі свято... Та що слова?! Коротше... сам п'ю і вас запрошую!

ВОЛДИРЮК. Ну, ти поет! Аж сльози на очах!

МАКУХОВИЧ. Глобке, ти чув, як він про землю?

ГЛОБКЕ. Йа, йа, чорнозём! Супер! Робимо джойнт-венчер! Іван – гумус, я – гелд! Гут гешефт!

ВОЛДИРЮК. Диви, по-нашому забалакав!

МАКУХОВИЧ. Моя школа! Ну, давай, музико, перед поїздкою до Європи, заряджай щось веселе!

Василина розтягнула баян і полилась пісня: “Ніхто мене не любить, ніхто не приголубить...”

Всі гості, окрім Івана, пускаються в танок, підспівують.

АНЖЕЛА. Інвестор, гуляй до нас!

Піднімає Глобке зі стільця і втягує його в гурт до танцю.

Кінець I-ої дії.

Дія Д Р У Г А

1

Рання осінь.

Світанок. Іван сидить навпроти ікони, губи його щось шепочуть.

Входить Петро Григорович.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Пече. Ще два тижні плюс тридцять вісім обіцяють. /*Обережно*/. Люди до церкви потягнулись. Зараз по полях підуть, дощу просити... А ти чого сидиш біля нього? Пішов би в церкву, як усі, корона не злетить... Звичайно, справа твоя... Що з худобою робити, га?... Годувати нема чим!..

Іван, схоже, закінчив свою розмову з іконою, хреститься, повертається до гостя.

ІВАН /*розгублено*/. Що ти сказав, Петре Григоровичу?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Кажу: пропав урожай. П'ятдесят років такої посухи не було. Катастрофа.

ІВАН. У нас на скільки днів кормів залишилось?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Днів на п'ять. Різати треба. І на базар.

ІВАН. На це багато розуму не треба...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Тобі вирішувати, ти – хазяїн... Я чого зайшов? Там санепідемстанція приїхала. Акт пишуть.

ІВАН. Навіщо?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Робота в них така – штрафи здирати. А за що, вони знайдуть. Треба якось гасити питання.

ІВАН /*риється по кишнях*/. В мене тільки двадцятка...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Мало. Вони зараз гонорові. Кажуть: життя подорожчало. Може, продуктами додати?

ІВАН. Ну... там в коморі мішок цукру, гречки кілограмів десять. Вчора охорона праці приходила, цілий день мозок довбали, сьогодні санепідемстанція, завтра ще хтось душу мотати буде! Он Макухович сто папірців прислав, звіти вимагає: що сіяв? чому? навіщо?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. У нас багато людей при справах. І всі хочуть їсти. Діти у них.

ІВАН. Діти! Чи є ті, хто не бере?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Є. Ті, кому не дають. Ось мені, наприклад, ніхто нічого...

ІВАН. Чуєш, Петре Григоровичу, може, людей зібрати, щоб допомогли, хто чим може...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Наш народ задоволення отримує, дивлячись на тебе. Їм так свою біду легше нести. Яблуко вони вже надкусили. То я піду до санепідемстанції, порішаю...

Входить Васирина.

ВАСИЛИНА. Добрий день! Петре Григоровичу, біжіть скоріше до Гришки, він з ночі страждає.

ІВАН. Що сталося?

ВАСИЛИНА. Руку йому зламали.

ІВАН. Хто?!

ВАСИЛИНА. Вночі побився з кимось із приїжджих.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Зачекає. Мені з санепідемстанцією треба розібратись.

Петро Григорович виходить.

ІВАН. Що у нас там?

ВАСИЛИНА. Кранти, як ти кажеш. Проценти банку не заплатили. Волдирюк обіцяв приїхати.

ІВАН. Жнива через тиждень. Може, щось і зберемо.

ВАСИЛИНА. Коров'ячі сльози ти збереш, а не пшеничку. Ти очі розплющ! Якщо банк у суд подав, то запитують, де худоба, яку в заста-ву віддавав! Вони ж не знали, що ти її в людей напозичав!

ІВАН. А за це що? Стаття?

ВАСИЛИНА /в'їдливо/. Ні, премія!

ІВАН. Так не украв же! Все в землю вклав! Корів купили, свиноматок! Тільки з колін почали підніматись!..

ВАСИЛИНА. Це ти в суді розкажеш. Марія скільки з Італії прислала?

ІВАН. Та я з тих грошей банку проценти платив! Жінка як узнає!.. Що ж робити? Кажуть, допомога від держави буде, компенсація...

ВАСИЛИНА. Кажуть! У Києві не звикати – свиню стригти! Крику багато – шерсті мало... Звільняюсь я, Іване...

ІВАН /*після паузи*/. Ясно. Щурі тікають із потопаючого корабля.

ВАСИЛИНА. А ти не обзивай! Сам що обіцяв? Я в Німеччину поїхала?

ІВАН. А я поїхав?! Макухович за мої гроші сам і поїхав! Два тижні гуляв! Сама знаєш, що привіз!

ВАСИЛИНА. Дулю з маслом. А ти навіть папери німцю підписував?

ІВАН. А їх читав? Ні, це ж треба додуматись: землю йому в вагонах відправ до Німеччини, а він там посіє на ній!

ВАСИЛИНА. Скажи спасибі, що в суд не подав.

ІВАН. Нехай тільки спробує, я йому влаштую... Сталінград!.. Ти твердо вирішила?.. А баланси? Банк?

ВАСИЛИНА. Твої баланси співають романси. Все я тобі розписала. Банкрот ти, Іване! Навіть якщо скотину продаси, “жигуля” свого продаси, трактори продаси – не вистачить, щоб з Волдирюком розрахуватись. Хату твою заберуть – як на духу кажу тобі.

Вбігає Христина.

ХРИСТИНА. Я тобі наряд у суд принесла! Суддя наказав, щоб особисто в руки віддала.

ІВАН. Який суд? Я ж із тобою розрахувався! П'ятсот доларів за кабана відвалив!

ХРИСТИНА. Ха! Мій Роберт вчений був, він замість годинника в мене був! Дві години – він два рази хрюкав, п'ять годин – п'ять разів хрюкав! Він хіба що не розмовляв, його в цирк хотіли забрати, так не віддала, а твій вурдалак – сокирою його, на м'ясо!

ІВАН. Так чого ж тобі треба?!

ХРИСТИНА. Правди! Щоб тебе на весь світ убивцею об'явили! Щоб у тюрмі посидів!

Жбурляє на стіл виклик до суду і вибігає.

ІВАН. Бачила?

ВАСИЛИНА. Не дадуть вони тобі жити, Іване. Мені в місто треба, закордонний паспорт виблагати хочу.

Входить Анжела.

АНЖЕЛА. Спека, як в Африці! У вас в селі ще нічого! А в місті асфальт плавиться, і воду відключили. А Колька де?

ІВАН. Спить ще.

АНЖЕЛА. От зараза! Я цілу ніч працюю, а він спить!..

Виходить.

ВАСИЛИНА. Хороша в тебе невістка буде, Іване!.. Хочеш пораду? Продай, що можна, і тікай до жінки в Італію.

ІВАН. А землю?... Землю на кого покину?

ВАСИЛИНА. Дурний чи придурюєшся? Кому твоя земля потрібна? Тищу років лежала і далі лежати буде! От треба було взяти гроші у німця і відвантажити йому землю в рейх. Нехай вони там з тією землею мучаються.

2

За дверима хтось ходить. З'являється Макухович, з ним чоловік років сорока, іноземець. Це – Сільвіо.

МАКУХОВИЧ. Є хто вдома? Здоровенькі були, хазяїне! /*Сільвіо*/. Це той самий! Надія держави.

СІЛЬВІО. О, бон джорно! Бон джорно!

ІВАН /*під ніс*/. Давно не здибались.

МАКУХОВИЧ. Знайомся, Іване! Це – Сільвіо, італійський бізнесмен.

ІВАН /*простягує руку*/. Іван. Хащенко.

СІЛЬВІО. Сільвіо Мацаротті.

МАКУХОВИЧ. А це Василина, його бухгалтер.

СІЛЬВІО. О, директоре фінанціаро! Грація!

МАКУХОВИЧ. Чого стоїмо? Кави, чаю, капучіно?

ІВАН. Зараз... хвилинку... /*Відкриває двері*/. Колько! Анжело!..

МАКУХОВИЧ. Пан Мацаротті великий бізнесмен, вирішив вкласти інвестиції в наше сільське господарство. У нас сьогодні акцент на Італію. Зустріч без краваток, бачили?

ВАСИЛИНА. Добре, що хоч не в споднях.

МАКУХОВИЧ. Ви самі зірвали виконання міжнародної угоди! Скажіть спасибі, що вас до Цюріху не потягнули, в міжнародний суд! Ти, Іване, своїми діями державу підвів, шкоди наробив авторитету нашому... А пан Мацаротті не буде вивозити нашу землю. Він хоче тут садити виноградники.

ІВАН. Що садити?

МАКУХОВИЧ. Глухий? Виноградники.

ІВАН. А вони у нас росли? Ви не ображайтесь, товаришу Макухович, але цей сир в мишоловці я вже скуштував.

МАКУХОВИЧ. Ти що, проти державної програми йдеш? Тобі наш європейський вибір не подобається? Так і скажи!

ІВАН. Та що ви до мене причепились! /*Киває на Сільвіо*/. Ви цей подарунок комусь іншому везіть!

Виходить Анжела.

АНЖЕЛА. О, у нас гості?

МАКУХОВИЧ. Це його секретарка!

СІЛЬВІО. О, грація! Белла донна! Мольто белла!

ІВАН. На стіл накрийте... що є...

Анжела виходить.

МАКУХОВИЧ. План такий. Підписуєш з ним контракт і щоб за тиждень стояли виноградники. Ми вже у Київ відзвітували.

ІВАН. Та не росте у нас ця культура! Який виноград?!

СІЛЬВІО. У вас гарний клімат. Жарко, як в Італії.

МАКУХОВИЧ. Ти мені план по інвестиціях не зривай! Інші, можна сказати, мріють...

ІВАН. Я від вашого Глобке ще не відійшов. Десять тисяч – коту під хвіст: юристам, нотаріусам, вам на відрядження...

МАКУХОВИЧ. Це бізнес. Десь знаходиш, десь втрачаєш. Але твій настрій мені не подобається! У твоєму настрої вбачаю щось опозиційне!

ІВАН. Та ви погляньте що робиться! Посуха! Біда! А ваші районні заморили мене своїми перевітками!

МАКУХОВИЧ. На помилках вчимося. Виноград тепло любить. Знову ж море добре прогрілось, значить, туристи до Криму повалять. Ти не тільки про себе думай, ти... ти тренуй державний підхід до природних явищ!

СІЛЬВІО. Посуха – це добре. Мольто боне.

ІВАН. Та в мене не сьогодні-завтра банк усе забере!

МАКУХОВИЧ. Ну, і що? Розстріляють? Ось ти уяви, що зараз сорок п'ятий рік. Вертаються наші визволителі в село, а там нуль. Все розвалено, розбито. І щоб ми робили, якби не ентузіазм? Країну на ноги поставили. Ні, з нуля ще краще починати.

ІВАН. Нема в мене грошей на ваш виноград!

МАКУХОВИЧ. Італієць дасть. Я на нього натисну!

ІВАН. А банк?

МАКУХОВИЧ. Волдирюк – жива людина. Тебе треба вчити?

ІВАН. Василю, ти як гадаєш?

ВАСИЛИНА. Ой, не знаю... Можливо, я б на його виноградники подивилась, так щось не хочеться до тієї Італії їхати.

МАКУХОВИЧ. Треба їхати! Сільвіо, до тебе в гості можна?

СІЛЬВІО. Нонче проблем! Хоч завтра!

ВАСИЛИНА. А віза?

СІЛЬВІО. Нонче проблем! Один день і – віза!

МАКУХОВИЧ. У нього зв'язки. Чули про італійську мафію? Ти, Іване, свій шанс знайшов, слухай, що я тобі кажу!

ВАСИЛИНА. А з Італії до Португалії далеко?

МАКУХОВИЧ. А навіщо тобі Португалія?

ВАСИЛИНА. Не можна запитати? У мене там сестра працює.

Входять Анжела, Колька, несуть їжу, випивку.

МАКУХОВИЧ. Давно б так.

ІВАН. А як італієць до цього...

МАКУХОВИЧ /*дивиться на годинник*/. Трошки зарано, але сьогодні п'ятниця, короткий день, а завтра вихідні... Можна!

АНЖЕЛА. Прошу до столу.

Макухович веде Сільвіо до столу. Сідають Василина й Іван.

КОЛЬКА. Батя, там тільки одна пляшка, може, злітати в сільпо?

ІВАН. А ми по краплі.

МАКУХОВИЧ. Збігай, синку. День довгий.

Іван дає синові гроші. Колька вибігає.

ІВАН. Тільки я нічого підписувати не буду, поки перекладач не розтлумачить.

МАКУХОВИЧ. Розтлумачать, розтлумачать!.. Ти наливай, а то бурчиш, як старий дід.

Іван розливає горілку.

3

Заходять Петро Григорович, за ним Гриша, у якого рука в гіпсі. Та й кульгає голова сільради, спираючись на уламок милиці.

ГРИША. Привіт усім!

МАКУХОВИЧ. О, це сільський голова, Григорій. Мер по-італійськи. /*Гриші*/. Що в тебе з рукою?

ГРИША /*сідає*/. Відбивався від бандюків. За кольоровими металами приїхали. Троє. Звичайно, бій був нерівний, але я дрючка вирвав з паркану, от і вцілів. Могли вбити.

МАКУХОВИЧ. Звідки в тебе кольорові метали?

ГРИША. Розу Люксембург хотіли вкрасти, вона ж із бронзи.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ /*Сільвіо*/. Колгосп наш називався ім'ям цієї чарівної жінки. Полум'яна революціонерка була, царство їй небесне.

ГРИША. Я їм крикнув: "Стояти!" а вони – на мене. Жаль, що ніхто з аборигенів на допомогу не вискочив. Собаки оббрехали все село, а наші тільки з-за парканів дивились.

МАКУХОВИЧ. Розу хоч відстояв?

ГРИША /*гордовито*/. Аякже! Голову вони їй трошки пом'яли, та ліву цицьку відбили, а решта на місці. Сімдесят кіло бронзи в тій Розі.

МАКУХОВИЧ. Тоді вип'ємо за твою перемогу. Щоб усі наші справи закінчувались перемогами.

ГРИША. А я повноваження складаю! Ось вам печатка, товаришу Макухович, ключ від сейфу і – чао, бамбіно.

СІЛЬВІО. Що? Чому "чао"? Ми що, ідемо?

МАКУХОВИЧ. Тихше! Ану, сховай печатку! Розумник! Я кого поставлю?

ГРИША. Мені в місті контейнер на базарі обіцяли.

МАКУХОВИЧ. Цить! Будеш головою до... до кінця світу! Заміни немає! У вас половина чоловіків п'є, а друга – судимості має.

ГРИША. А я рудий?

МАКУХОВИЧ. Печатку і ключ – у кишеню, кому сказав?! Хочеш, щоб ревізію влаштував? Я тобі корупцію в три хвилини знайду! Ну?!. Ось так. А тепер дозволяю розслабитись!

П'ють.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Я вибачаюсь, а товариш цей – хто? Щось я його не бачив в районі?

ІВАН. Інвестор. З Італії.

СІЛЬВІО. Сільвіо Мацаротті.

ГРИША. Зрозуміло. Будемо робити макарони.

МАКУХОВИЧ. Виноградники саджати.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. У нас?!

ГРИША. А що? Вчора вірмени на базарі за кіло винограду двадцятку правили.

МАКУХОВИЧ. О! /*Сільвіо*/. Він каже, що виноград – дуже вигідний бізнес. Тільки ми підпишемо контракт, а потім поїдемо до тебе в Італію. Я маю досконально вивчити, що це таке, досвід перейняти.

СІЛЬВІО. О, нонче проблем! Я вам знайду дешевий готель.

ІВАН. Щиро дякуємо!

Вбігає Колька.

КОЛЬКА. Батя, там Волдирюк приїхав. Одразу ж на ферму побіг.

П а у з а.

ВАСИЛИНА. Що зараз буде-е!

МАКУХОВИЧ. А чого він приїхав?/*Івану*/. Ти що, йому винен гроші?

ІВАН /*кричить*/. Та я вам годину про це розповідаю, а ви – виноград, виноград! Я і німцю вашому винен. Землю в вагонах не відправив, то дякую, що в суд не потягнув!

МАКУХОВИЧ. Ну... банк! Банкірам всі зараз винні. Вся країна в боргах, то що – вішатись?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Вішатись не треба. Одна розумна людина пояснила, чого у нас така катавасія. Біда, бач, в тому, що верхні не можуть почати, а нижні через це не можуть скінчити.

МАКУХОВИЧ /*тупо*/. Це як?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. А Бог його знає! Я спробував цю схему на папері намалювати, так не вийшло. Краще я вам анекдота свого закінчу.

МАКУХОВИЧ. Це той, про Бога?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Так. Ви мені минулого разу не дали крапку поставити.

МАКУХОВИЧ. Тоді давай ще по одній, щоб не перебивати, і будемо слухати анекдот.

Іван наливає горілку.

АНЖЕЛА. Банкіру великий посуд ставте. Ось тут, біля мене.

ГРИША. Правильно. Банкіру штрафну і на брудершафт! Щоб не гарчав.

МАКУХОВИЧ. Та не переживай ти так, Іване! Буває ще гірше. Біда в тому, що природі не підмажеш. Головне, що держава тебе не забуває. Бач, італійця тобі прислали. От ти злякався виноградників, а я тобі так скажу: щедра наша земля, в нашу землю патики встав – і він зацвіте!

ІВАН. Поки що наша земля дурнями натикана. Квітнуть і плодоносять.

МАКУХОВИЧ. Ти це про кого?

ІВАН /*після паузи*/. Це я взагалі. Про систему.

П а у з а.

МАКУХОВИЧ. Та-а-к, значить. Про систему!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Іван мав на увазі банківську систему. Проценти, самі знаєте, які луплять, і дають на шість місяців. Навіть жінці щоб дитину народити – дев'ять потрібно.

МАКУХОВИЧ. Виходить, банківська система, так?

ІВАН. Ну, так...

МАКУХОВИЧ. А банківська система, між іншим, невід'ємна частина загальної системи, так що висновок я зроблю! Мені опозиція в районі не потрібна!

ГРИША. Та яка ми опозиція? Ми ж на виборах голосуємо за тих, на кого пальцем тицьнете.

МАКУХОВИЧ. А шістдесят процентів “проти” хто дав на минулих виборах?

ГРИША. Ну, в сім'ї не без цих... Ми ж виправили потім. Коли рахували.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. У сусідніх селах двадцятку за голос давали, а нам по десятці. От народ і потягнувся до опозиції. А треба, щоб усім однаково давали, наші голоси не гірші. Теж співати вміємо.

МАКУХОВИЧ. Ну, я з вами розберусь! Ви, я бачу, з подвійним дном. Ваше щастя, що гість у нас... Кажі, Іване!

ІВАН. А що казати? Мені працювати треба. Думати, як господарство спасти. За італійця, звичайно, дякую, тільки граблі я на всяк випадок приберу... Нехай він слово скаже, а я послухаю.

АНЖЕЛА. Гроші зранку – стільці ввечері.

СІЛЬВІЮ. Стільці? Я не роблю меблі!

ГРИША. От чудак! Це кіно таке!

СІЛЬВІЮ. А, кіно! Я люблю кіно!

П а у з а.

ІВАН. Що ж, дякую... З вами і помирати веселіше!

П'є.

МАКУХОВИЧ. Оптимізму в тебе малувато. А без цього ніякі реформи не підуть.

СІЛЬВІЮ. Здається, ви не любите виноград...

МАКУХОВИЧ. Заспокойтесь, пане Мацаротті, у нас народ довіряє державі. І якщо ми радимо саджати виноградники, так він їх посадить. Або ми його... переконаємо.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Можна вже анекдот розказати?

МАКУХОВИЧ. Тільки повільно, щоб гість розібрав.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Значить, створив Бог землю і заселив її всілякими народами. Кожному народу він, згідно з його розумінням, виділив у власність великі кавалки землі. І все було добре, але одного дня до Бога прийшли євреї. /Сільвіо/. У вас є євреї?

СІЛЬВІО. Трошки.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Тоді зрозумієш. От прийшли до нього євреї і почали кричати.

СІЛЬВІО. Навіщо?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. В тому й заговика! Кричать вони: “Господи, ти ж казав, що ми твої діти, що ти нас виділив, що завжди будеш тримати нашу сторону”. Бог здивувався, але підтверджує це, Бог від своїх слів ніколи не відступався. Каже їм: так, я казав, що ви мої найдорожчі діти, то навіщо кричати? А вони йому – претензію! Мовляв, якщо так, то яку ти нам землю виділив? Подивись: бедуїнам, арабам, що грішать багатожонством та наркотики курять... ну, це в них такі трубки з кувшинами... Так ось, тим арабам дав землі, де нафти – їж не хочу! Італійцям ти, наприклад, дав землі, де виноград пре, як скажений...

СІЛЬВІО. У нас ще помідори гарно ростуть.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. От. І помідори. Американцям ти також дав луги, ліси та інші багатства. Навіть українцям ти віддав найкращі у світі чорноземи, а вони тобі хто? Родичі чи що? А тепер подивись, що ти дав нам? Одне каміння і пісок! Бог подумав і каже...

4

До кімнати входить Волдирюк.

З-за його спини виглядає перелякана Христина.

ВОЛДИРЮК. Гуляємо, значить. Господарство пропадай, а ми – гуляємо!

ІВАН /розгублено/. Так гості... Присідайте, Степане Тимофійовичу. Ось, познайомтесь, італієць.

ГРИША. Виноградники будемо зараз саджати.

МАКУХОВИЧ. Сідай, братан, і не шуми. Спокійно, розберемось. Європа дивиться.

ВОЛДИРЮК. Ти знаєш, яку він мені свиню підсунув?

ХРИСТИНА. Він Роберта мого зарубав!

КОЛЬКА. Я тебе зараз зарубаю!

Кидається до неї, Христина тікає.

МАКУХОВИЧ. Степане, Європа дивиться...

ВОЛДИРЮК. Та що мені твоя Європа?! Він другий місяць процен-ти не платить, кредит не повертає! /Івану/. Я тебе попереджав, щоб не ліз в аграрії? Попереджав? Я тобі, як дружбану казав, бери кредит, став магазин, торгуй джинсами, бананами – не прогориш! А ти куди поліз, фермерська твоя душа?! На який біс тобі ці свині, корови, поля? Догрався?!

ГРИША. Степане Тимофійовичу, та ви не переживайте, он товариш з Італії приїхав, Івана виручати буде.

ВОЛДИРЮК. Що, кредит за нього загасить? /Сільвіо/. Гроші є?

СІЛЬВІО /перелякано/. Нонче сольді! Він мені – сольді, я йому – виноград!

ІВАН. Що? А дулі не хочеш?

КОЛЬКА. Так він без грошей? Шару у нас шукають!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Ми бідні, тому й шукають.

АНЖЕЛА. В нас у колективі Юлька є, так її всі на шару мають. Ну, хіба цукерку dadуть, чи цигарку.

МАКУХОВИЧ. Ану цить! Налийте Степанові Тимофійовичу!

АНЖЕЛА. Степане Тимофійовичу, сідайте біля мене.

ВОЛДИРЮК. Висиджу я з тобою... золоте яйце! Теж мені... наша ряба!

Волдирюк присідає біля Анжели.

АНЖЕЛА. Я вам грибочків покладу. І не зиркайте так, не зиркайте! Можна подумати, ваші особисті гроші пропали.

ВОЛДИРЮК. Та мені президент банку голову відкрутить і скаже, що так було! Хто ж знав, що цей йолоп красти буде.

ІВАН. Я крав?! У кого? У себе?

МАКУХОВИЧ. Е-е, півні!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Дощу нема. Кліматична криза! Раз на сто років буває.

ВОЛДИРЮК. Вам, сільським, не догодиш! Дощ іде – за сонцем ридасте, сонечко гріє – ви його паплюжите. А все тому, що ви паскудний народ. Реакційний прошарок.

МАКУХОВИЧ. Степане, ти того... Європа слухає...

СІЛЬВІО. О, я люблю дискусія. І про реакційний прошарок знаю. Це Ленін сказав.

П а у з а.

КОЛЬКА. Ні біса собі!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Бач, який грамотний! Хто тепер того Леніна у нас пам'ятає, а вони в Італії не забули.

СІЛЬВІО. О, я член комуністичної партії Італії. Ми будемо будувати в Італії комунізм.

ВАСИЛИНА. Який комунізм? У вас сваха моя працює!

СІЛЬВІО. Нам подобається комунізм на Україні. Він взірцевий, з елементами демократії. У вас навіть партії є. І парламент. Але вирішує все маленьке політбюро, яке ніхто не знає. І це добре. У вас хитрий комунізм, вишуканий. Ноу-хау мейд Юкрейн! А я приїхав вивчати ваші процеси.

ГРИША. Товаришу Макухович, так ви, виходить, теж...

МАКУХОВИЧ. Що – теж?!

ГРИША. Ну це... “вставай, проклятьем заклейменный...”

МАКУХОВИЧ. Я його як інвестора привіз! Хто ж знав, що він комуніст. /*Сільвіо*/. Ти ж казав, що виноградники хочеш?

СІЛЬВІО. Авжеж.

ВАСИЛИНА. Та звідки у комуніста такі гроші?!

СІЛЬВІО. О, я комуніст після роботи. Розумієте, Пальміро Тольятті...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Почекай, у мене в голові все замаятрилось.

КОЛЬКА. Товаришу Макухович, ви б краще китайця привезли! Вони теж суцільні комуністи, але в них – товар! Дешевий, з рук виривають! Я за тиждень вам машину китайського барахла продам!

ІВАН /*встає*/. Дорогі гості! Прошу обличити розмови про політику. Мені тепер тільки політики не вистачало. Решту статей мені вже знайшли.

ВОЛДИРЮК. Макухович, хто тобі цю свиню підсунув?

МАКУХОВИЧ /*сумно*/. Дід Піхто! З області прислали, а я в нього партійність маю питати? Я думав, що у них в Італії ніяких партій взагалі немає!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Це ж чому?

МАКУХОВИЧ. Та якщо країна багата та сита – на біса їй ті партії? А воно, бач, і у них щось пробуксовує...

ГРИША. Мафія, що ви хочете. „Коза ностра”, чули?

АНЖЕЛА. Та досить вже про політику! Давайте вип'ємо! Степане Тимофійовичу, ваше слово.

ВОЛДИРЮК. Я скажу, тільки ти мене не лоскочи! Ображався, що руку мені цілував? Коротше. Знімай штани, Іване, я тебе цілувати буду. Туди. Щоб ти кредит повернув.

КОЛЬКА. Та якось викрутимось...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Свинок продамо...

ВОЛДИРЮК. Хто твоє сало на чотирьох ногах купить? Хіба що... хату? */Озирається/*. А хто хоче купити його хату? Є в селі бажачі?

ВАСИЛИНА. А чого ж! Наших багато по закордонах працює, гроші присилають, слава Богу! Якщо він ціну не залупить...

ВОЛДИРЮК. Не залупить! Я буду продавати! Так, Іване, і виріши-мо. Продаю твою хату.

ІВАН. Ви... шуткуєте?

ВОЛДИРЮК. Два тижні строку. Не повернеш кредит – не ображай-ся. П'ю за твоє здоров'я!

П'є. Його без особливого ентузіазму підтримують інші гості.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Так це... кажуть, вийшла постанова, щоб списати ті борги.

ВОЛДИРЮК. От хто писав, нехай в себе і списує.

СІЛЬВІО. А ми в Італії виходимо на мітинг. Треба робити мітинг, бити поліцію..

МАКУХОВИЧ. Ану цить мені! Агітатор імпорتنий! Своїх виста-чає!

ІВАН. Ви про хату... пожартували?

ВОЛДИРЮК. Ти договір кредитний читав перед тим, як під-писати?

ІВАН. Читав...

ВОЛДИРЮК. Ще раз почитай.

П а у з а.

АНЖЕЛА. Не забере те ви хату! Дулю вам!

ВОЛДИРЮК. Ще й як заберу! Справа вже в суді, а мені там за три хвилини проштампують. А потім – до виконання. Знаєте, хто в районі судовим виконавцем працює? Ваша землячка, Ганя Гаркава.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Серйозна бабенція.

ГРИША. Бульдог. Від жінки тільки зовнішність лишилась.

АНЖЕЛА. А я вагітна! А дитина від Коляна, ми вже й заяву до загсу подали. А Колька тут прописаний, дитина тут народиться. А дітей не можна виселяти! Що, викусили? Зі мною ваші мульки не пройдуть! Я верхню позицію давно освоїла!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Невже з адвокатом познайомилась?

ГРИША. Іване, так ти дідом будеш? За це треба по чарці!

СІЛЬВІО /*він сп'янів*/. Іван, я створю в Італії комітет на твій захист! Ми станемо перед вашим посольством, будемо бити їм вікна і кричати: “Руки геть від український Іван”! А хочеш політичний притулок? Треба, щоб весь ваш народ встав: виїхав в еміграцію!

МАКУХОВИЧ. О, господи! Цить мені!

АНЖЕЛА. Степане Тимофійовичу, ви грибочки не куштували! Хочете, я вам наш погреб покажу?

Волдирюк хапає тарілку, втікає на другий край столу.

Телефонний дзвінок примушує присутніх замовкнути.

КОЛЬКА /*знімає слухавку*/. Ало!.. Мама?... Ой, добре, що ти подзвонила... А в нас гості... Поважні люди. Банкір наш, товариш Волдирюк, товариш Макухович, гість з Італії. Ми ним сала тобі передамо... Що?!.. Так... Тата зараз дам...

ІВАН /*взяв слухавку*/. Так, Маріє... Та ні, все гаразд... А що?.. Як депортують? В тебе ж з документами... Зрозумів... Так ти гроші не вишлеш?.. Ні, ті я не чіпав!.. Хата? Майже добудували... Що? Ну, й добре... Як врожай? Ну, не рекорди... Та ні! Не жарко у нас, нічого не горить. Це вони брешуть на нас у Європі, в нас усе прекрасно. Тепло. Так літо ж!.. Так... Ну, бувай...

Іван кладе слухавку на апарат. Пауза.

КОЛЬКА. Щось серйозне?

ІВАН. Потім...

МАКУХОВИЧ. Тут всі свої. Кажі!

ІВАН. Виганяють усіх, в кого віза скінчилась.

МАКУХОВИЧ /*Сільвіо*/. Ось які у вас порядки, товаришу комуніст! У нас такого не було, щоб людину з держави вигнати!..

СІЛЬВІО /*Івану*/. Ваша дружина працює в Італії?

ГРИША. Вона там підлоги мие. Їм хату добудувати треба.

СІЛЬВІО. А українці де ще живуть?

МАКУХОВИЧ. В Канаді.

ВОЛДИРЮК. В Австралії.

ВАСИЛИНА. Португалії.

АНЖЕЛА. У мене подружки в Греції танцюють.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. І в Росії є.

ГРИША. А Америку забули?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. О! А я ж анекдот свій не доказав!

ВОЛДИРЮК. Ти його п'ятий місяць розказуєш.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Ви ж перебиваєте.

МАКУХОВИЧ. Зараз. Тільки за баб вип'ємо. Третій ж бо, святе діло. Петре Григоровичу, як у тебе з руками?

ГРИША. Сьогодні я розводящий.

ГРИША швидко наповнює чарки.

МАКУХОВИЧ. Що я хочу сказати. В нелегкий час ми зібрались за цим святковим столом. Тяжкий тягар застійного періоду дав про себе знати. Микита Сергійович наломав дров з кукурудзою, потім Льонька наумудрив, а потім нам не до села було – державу будували. Але ми впевнено дивимось вперед. Прийде час, коли наші жінки повернуться з Італії... */Сільвіо/*. І ви там загнетесь. Ось. Тому прошу морально підтримати Івана і випити за його героїчну дружину, щоб їй там гикнулось. Чоловіки п'ють стоячи, дами – до дна.

Всі виконують команду районного начальства.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Ну, тепер можна?

МАКУХОВИЧ. Давай, Петре Григоровичу, трави! Іване, а де баян?

КОЛЬКА. Зараз!

Колька вибігає в сусідню кімнату, приносить баян, дає його Василю.

ВАСИЛИНА. Яка така музика?! Сьогодні ж Петра і Павла!

МАКУХОВИЧ. Все! Кінчаємо про політику. Ти, Василю, тихенько награвай, а Петро Григорович нехай вже закінчить свій анекдот.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Я спочатку. Значить, справа виглядала таким макаром. Створив Господь землю, людей, тварин, річки, моря і озера. Потім взяв та розділив це між народами і зібрався трохи відпочити. Так не дали. Прийшли до нього євреї цілою делегацією і почали кричати: „Господи, ти ж казав, що ми обраний народ, що ми в тебе перші, все життя ти будеш нам допомагати!” „Так, – відповідає Господь, – казав це і свої слова назад не беру, хоча претензій до вас чимало. А в чому справа, чого ви кричите?” „А в тому справа, – відповідають вони йому, – що, коли ти ділив землі, ти забув, хто ми такі для тебе. Подивись: арабам та іншим мусульманам, які і знати тебе не хочуть, а моляться своєму Аллахові, ти віддав землі з нафтою, всіляким відмороженим ти дав ліси, італійцям дав курорти. Навіть українцям ти дав найкращі в світі чорноземи”. „Так що? – перепитує Бог. – Як дав, так треба було”. „Але чому?! – закричали євреї. – Що це за розподіл такий?! Чому нам каміння і пісок?!” Бог подивився на них, зітхнув і каже: „Зачекайте, дорогі євреї, я ще керівників не ділив”.

МАКУХОВИЧ /сміється/. От вривав! Виходить, кому багатство – тому керівники тупі, як барани, а кому – каміння та пісок... Ха-ха! /Осікся/. Зажди! Ти кого це мав на увазі?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Нікого. Це ж анекдот такий... Я його вже десять років всім розповідав... Сміються...

ІВАН /після паузи/. Вас Бог мав на увазі, товаришу Макухович! Вас та ще багатьох, що на наших шиях сидять.

ГРИША /перелякано/. Іване!..

ІВАН. Ви мене за бидло маєте – давай, Іване, гаруй, а ми тебе, як корову за чотири дійки з ранку до ночі, ми тобі сотню перевірок, тищу контролерів! Ми тобі дулю дамо, але солодку дулю. Такий, видно, хрест на мені... Прадід кріпаком був, діда в Сибір запроторили, мати з батьком після війни залізо з землі видлубували за голодний трудовень, сестри з братами тікали від землі, як від чуми. Один я залишився. Гадав, настав мій час. Але ви останнє хочете зганьбити – землю! Землю, що тисячоліття годувала народ наш! Що ж ти головне пропустив у своєму анекдоті, Петре Григоровичу? Чому не розповів, що Бог здивувався і навіть запитав, а що то за народ такий стоїть перед ним, води в рота набравши? А йому архангели відповідають: то українці. Із країни глухонімих. У них нагорі всі глухі, а внизу – німі. Звідси і злагода в їхній державі. А я мовчати не буду... Голодом нас душили, по тюрмах гноїли за любов нашу до землі, в Сибір ешелонами ганяли, а потім прийшли ви... страшніші за сталіних та гітлерів. Тому що ви любов народу до землі в душах розтоптали, перетворивши нас в сумну худобу. Ех, дав нам Бог серце, та не дав розуму! Царя з голови ніяк не виб'ємо, хомута зняти не можемо. Тому й кинувся народ наш куди очі ведуть. Європу піднімати! Чи легко їм там? Всі пишуть: ой, нелегко, ой, нещасні! А я кажу: легко! Тому що душа їхня на волі, тому що очі вас не бачать! Ти, Макухович, одного боїшся: щоб я хазяїном став на своїй землі, в домі своєму. Тому що ким тоді командувати будеш?.. Сядеш на тротуарі з гармошкою! Ти не державний муж, ти – пирій! Але і на тебе винайдуть гербіцид! Тому моє слово таке: ось вам Бог, а ось – поріг. І мотайте звідси, поки я вам ноги не вирвав!

Гості перелякано виходять, рятуючись погрозами.

ВОЛДИРЮК. Завтра... Завтра ж – до суду!

МАКУХОВИЧ. Нарешті я тебе розкусив, куркульський виродку!

Волдирюк і Макухович ідуть, за ними Сільвіо.

ВАСИЛИНА. От тепер вони тебе порвуть на шматки!

КОЛЬКА. Ага! А сокири нащо? Правильно батя вам сказав: німі ви всі! В лайні сидите і лайно їсте!

ВАСИЛИНА. У дурня і син дурень! (Виходить).

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Я тебе розумію... Але нервами треба керувати...

ГРИША. Попали ми тепер у список. Чекай на штатських.

Петро Григорович і Гриша виходять.

П а у з а.

КОЛЬКА. Батя, та не переживайте ви так! Ви правильно їм врізали! Хтось має і в пику плюнути!.. Тату, я з вами, який не є, а – син!.. Хочете, я на трактор сяду, я за худобою...

АНЖЕЛА. Плюньте ви на тих кнурів!

ІВАН. Ідіть, діти, я на самоті хочу побути...

Анжела тягне Кольку за рукав. Виходять.

Іван сідає за стіл, наливає стакан горілки, але не п'є.

Гасне світло.

5

Довга пауза. Коли світло повільно вмикається, ми знову бачимо Івана за столом, на якому вже прибрано посуд.

Напевно, минув тиждень.

Іван сидить перед іконою і тихо розмовляє з нею.

ІВАН. Сьогодні кінець моїм молитвам... Якщо подивитись на мене з висоти твоєї, то здамся я тобі одним з мільйонів комариків, а що таке комарик? Може, і не чуєш мене. Таких як я, багато в тебе, а в Біблії тільки про одного й написано... Звичайно, Бог послав Йову і не такі випробування, тому я не жаліюсь. Мені жінку жалко, сина. А ще жалію я землю, яка знову заросте бур'янами. І ось хочу запитати тебе, архангеле Михаїле, невже для того, щоб жити чесно, треба весь час обманювати? От не збрехав би я банку, то чи посіявся б? Не обманув би жінку – чи підняв би на ноги землю? Та як же це – чесно? Тільки правду почнеш говорити, тебе в божевільні записують. Дурень кажуть, мовчав би, як усі. Як жити?!

Входить Василина.

ВАСИЛИНА. Доброго ранку!

ІВАН. Для кого, може, й добрий...

ВАСИЛИНА. Я попрощатись зайшла. Їду.

ІВАН. Там за мною борг... Віддам. Завжди так не буде... І куди ти – до сестри в Португалію?

ВАСИЛИНА. В Ізраїль їду.

ІВАН. А що, наших вже на палестинців міняють?

ВАСИЛИНА. Ти Лейбу Семеновича, з райспоживспілки, пам'ятаєш?

ІВАН. Так він же років десять, як виїхав.

ВАСИЛИНА. У нас з ним стосунки були. Ще в ті часи.

ІВАН. Ти диви!.. Я й не знав.

ВАСИЛИНА. Він місяць тому листа мені прислав і виклик. Жінка його п'ять років як померла, ось він сам там і доживає. Пише, що все є: і хата, і пенсія хороша – хазайки тільки немає. Ну, я подумала і вирішила їхати. Все ж краще, ніж на тебе горбатитись.

ІВАН. Могла б теж взяти землю, хазайство будувати.

ВАСИЛИНА. Нема дурних.

ІВАН. Тобі видніше. Тільки стріляють в твоєму Ізраїлі.

ВАСИЛИНА. Коли наші в Ізраїль переселяться, ми терористам швидко роги обламаємо.

ІВАН. Ти адресу пришли. Я на ноги встану, борг віддам.

ВАСИЛИНА. А ти мені баян дай, в рахунок боргу. Навіщо він тобі? Все одно Ганька забере.

ІВАН. Бери... Дійсно, на біса козі баян.

ВАСИЛИНА. От і добре. Як скажеш, на кордоні пропустять?

ІВАН. А чого ж! Це ж не фортеп'яно, місця не займає.

ВАСИЛИНА. Ганька вже приїхала.

ІВАН. Чув.

ВАСИЛИНА. Ти б поховав все у людей, он сервіз стоїть, меблі.

ІВАН. Від долі не сховаєшся.

ВАСИЛИНА. Все через гонор твій. Хотів панком стати. Не дадуть. А Марійчині обручки сховав? Ти їх в пакетик та під тумбочку пришпандьор, не знайдуть.

ІВАН. От спасибі, що нагадала!

ВАСИЛИНА. Вони завжди в тумбочках шарудять, а туди не полізуть. Ну, я пішла.

ІВАН. Дякую. Лейбі Семеновичу моє вітання!

ВАСИЛИНА. Передам.

Василина забирає баян і виходить. Іван ховає під тумбочку пакетик.

ІВАН. От і Ізраїль нашими потроху заселяється. Лишилися африканські країни і все. Вважай, весь світ у наших руках. Українська імперія!

6

З горішнього поверху спускаються Колька і Анжела.

КОЛЬКА. Хто у нас був, тату?

ІВАН. Василина приходила попрощатись. В Ізраїль їде.

АНЖЕЛА. І правильно. Я б теж звідси втекла! Хоч в Африку!

КОЛЬКА. За такими темпами через двадцять років на Україні залишаться лише депутати та даїшники. Батя, Анжела в місто їде, адвоката знайшла. Обіцяв відсудити.

ІВАН. Грошей на адвокатів немає.

АНЖЕЛА. З мене гроші не беруть. Беру я. І хату не віднімуть. Я адвокату вже довідку з гінекології віддала. Що вагітна. А він обіцяв навіть у газету про них написати.

ІВАН. А ти що... справді вагітна?

АНЖЕЛА. Я ще три місяці тому відчула, що пахне смаженим, на вас, чоловіків, надії нема.

КОЛЬКА. На автобус спізнишся, філософ!

АНЖЕЛА. Тату, а хочете мою пораду? Плюньте на все і розітріть! Ось так!

Анжела виходить, за нею Колька.

ІВАН. „Тато”... Чудні твої справи, Господи, а також задачки, які підкидаєш мені.

Дзвонить телефон.

Ало!.. Марія?.. Так... Що? А як це сталося?!.. Ага... Так, я пам’ятаю куди... А що ж поліція?.. Ясно... Та ні, все нормально. Сьогодні ж вишлю. */Кладе слухавку/*. Правду кажуть: прийшла біда – відкривай ворота. Ох, твою дивізію!..

Вбігає Колька.

КОЛЬКА. Мене питали? Хлопці мали товар підкинути.

ІВАН. Мати дзвонила. Її в поліцію взяли і наказали забиратись геть. Вона пішла на площу, де наші бусіки стоять, ті, що посилки їм возять, листи. Та налетів рекет, у всіх бабів гроші забрали... Просить

щоб на дорогу вислали. Сьогодні ночувати буде на вулиці, в парку. Завтра обіцяли в тюрму забрати...

П а у з а.

КОЛЬКА. За що ж нас так, га, батя?

ІВАН. Виходить, є за що...

КОЛЬКА. Ну, може, я там... Але ви ж – чесний! Противно дивитись, який ви чесний!

ІВАН. Не ліпи з мене святого. Я банк обманув, кабанчика Христининога наказав зарізати, хабарі давав. А так не можна. Десь тобі рахунок випишуть.

КОЛЬКА. Ви ці правила вигадали? Як чесно? Як?! Ох, тату, невчасно ви з цією землею!.. Перших завжди відстрілюють. Мамі скільки треба?

ІВАН. Гадаю, сотні дві. Та й щось же поїсти-попити в дорозі треба... Три доби добиратись.

КОЛЬКА. Тату, я щось придумаю, ще не вечір!

Колька вибігає.

Іван ходить по хаті, торкаючись речей, ніби прощаючись із ними.

Заходить Петро Григорович.

7

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Добрий день...

ІВАН. Скотину забрали?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Зранку машини з м'ясокомбінату були. Банк їм продав.

ІВАН. По скільки?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Вони скажуть! Домовились, щоб усім добре було. Сьогодні без навару ніхто в носі не длубнеться. Та нехай твій Волдирюк удавиться ними!

ІВАН. Він тут ні до чого. Брав я, мені й віддавати.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. А чого меблі стоять? Я там Ганьці баки забиваю, щоб ти мав час сховати все з дому, а він – ні гу-гу!

ІВАН. Від себе не сховаєшся. Де та видра?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Понятих шукає. Без них не може процедуру починати. Ніхто гріх на себе брати не бажає, хоча обличчя радістю осяяні. Одна Христина зголосилась.

ІВАН. А треба скільки?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Двох.

ІВАН. Ти б пішов другим.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Мені не можна, я в тебе, як “подельник”, теж потягнуть. Я Гришці сказав, щоб ішов.

ІВАН. Прийде?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Так. Правда, він довго йти буде. Він вчора городи людям міряв, ну, я ввечері гіпс і наклав.

8

До кімнати заходить Ганя Гаркава, товста жінка невизначених літ, в мундирі судвиконавця. Не звертаючи уваги на чоловіків, кричить кудись в коридор.

ГАНЯ. Поняті, заходьте! Заходьте, ви не в гості к йому, нечаво там ноги об коврики терти!

З осторогою входить до хати Христина, за нею, важко пересуваючись на милицях, заповзає Гриша.

ГРИША. Добридень, мужики!

ГАНЯ. Так, поняті на місце? Хто з вас буде? Іван Богдановіч Хащенко?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. А тобі повилазило? Чи Івана не знаєш?

ГАНЯ. Гражданін! Прошу не оскорблять! Я при виконанні!

ІВАН. Я Хащенко. Добрий день, Ганно Олексіївно! Ти б здорова-лась, коли в хату входиш.

ГАНЯ. А це мені без надобності. Я з вами не чай прийшла пить, а ісполнять рішення суда. То єсть, делаю опись і ізимаю імущество, каковое находится в етом помещенії.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Да-а, не тільки пшеничка виростає на наших полях!

ГАНЯ. Не фамільярнічать! За оскорбленіє ответіте по полной програме. Я сейчас заместо государства!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Хто – ти?! “Государство”?! Повіситись і не жити!

ГАНЯ. Голова сілради, прекратіте ето безобразіє! А то в міліцію позвоню!

ГРИША. Яке безобразіє? Ніхто ж не б’ється...

ІВАН. Скоріше можна?!

ГАНЯ. Приступаю. Ответчик Хащенко, пропоную добровольно сдать деньги, золото, брильянты.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Брильянти в гною закопали, ще вночі.

ГАНЯ. Постороннее ліцо: молчать! Вот сесть і молчать, когда закон работает!

ХРИСТИНА. Ганю, ти під шкапом шурни, він завжди під шкап лазить.

ГАНЯ. Ценностей, виходить, нет? Так і пишем. Отказался сдать добровольно. Гроші?

ІВАН /*вивертає кишені*/. Є... п'ятдесять копійок.

ХРИСТИНА. Бреше! Сховав! Їй Богу, сховав!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Цить! Робертова мати!..

ГАНЯ. Так! Ще одно слово і визиваю міліцію. “Беркут”, короче говоря. Ану викладай на стол вещи, посуду, аппаратуру й все остальное. /*В глубину коридору*/. Холопці, заходьте! Виносьте! А я опись буду сочинять!

Заходять двоє чоловіків (це можуть бути робітники сцени), у якісь уніформі, починають виносити речі, на які вказує їхня начальниця.

Сервіз столовий... шістнадцять предметів... сервіз чайний... десять предметів... Виделки – вісім...

ХРИСТИНА. Давай, допоможу рахувати.

ГАНЯ. Сидеть тихо і наблюдать за процедурой!... Шо у шафі? /*Відчиняє шафу, дістає речі*/. Пальто жіноче, одна штука...

ІВАН. То жінчине пальто...

ГАНЯ. Неважно. Костюм мужеской. Поношений. Одна штука. Штани тоже мужеские...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Тьху!

ГАНЯ. Ответчик, поясняю: по закону не подлежат ізьятію лічніе носільніе вещи, а іменно: два платья, две косинки, обувь по одной парі, а также те, шо уже сносилося на пятьдесят процентов. Остальное – конфіскую!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Ось ти, державний службовець, а чого ж рідну мову забула?

ГАНЯ. Вам, як припечоть, сразу ж про мову вспоминаете. У нас одна державна мова: бабки на стол!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Дивлюсь я на Ганьку, Іване, і митаря з Біблії згадую. Котрий плюнув на все і за Ісусом пішов. Ось, думаю, Древній Рим, дикі всі, а один таки знайшовся. А сьогодні всі грамотні, інститутів юридичних по три штуки на душу населення, а ніхто ту торбу на шлях не жбурнув.

ГРИША. Ті, хто закон править – багаті люди, чого їм торбою жбурляться?

ГАНЯ. Виносимо шафу!

ХРИСТИНА. Підлогу треба підняти! Чую, він там гроші заховав! Ти перевірай, Ганю!

Раптом забігає Василина, мовчки падає на коліна, повзе до тумбочки і відірвавши знизу пакетик, жбурляє його на стіл.

ВАСИЛИНА. Ось!

ГАНЯ. Це що? */Розкриває пакунок/*. Золото?! Так... Маємо обман государства. Поняті, вніманіє! Серьги золотіє – дві штуки. Цепочка золотая – дві штуки. Кольцо обручальное – одна штука. Ітого – пять предметов.

ХРИСТИНА. А я що казала?!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Хреста на тобі немає, Василю! А ще разом працювали.

ВАСИЛИНА. Не могла я так поїхати! Не розумієте ви!.. Жили ми тихо, як усі, а він душу всім збаламутив, всьому селу в обличчя плюнув! Виходить, ти один розумний? Ти чесний? А ми що, від хорошого життя крадемо? Багатіємо на тому, що якусь залізяку з колгоспу, який давно здох, за п'ятку продамо?! Ні... Нам святі ні до чого. Святі нехай на небі живуть, а ми вже якось на землі добудемо... І пораджу тобі, Іване, не висовуйся, живи тихо, як усі!

ГРИША. Ти при своєму розумі? Ти ж їдеш?!

ВАСИЛИНА */зі сльозами/*. Та як я могла поїхати, коли знала, куди він Маріччині ланцюжки та обручку сховав?! Я в дорозі з'їла б себе!

Василина вибігає.

ГАНЯ. Є ще в державі честніє громаданє!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Іване, а я тепер знаю, чого у нас на Україні великого герба і досі немає. Жаба в нього не влазить.

ГАНЯ. Переходим дальше. */Знімає портрет Шевченка/*. Ето что?

ГРИША. Повилазило?

ГАНЯ. Грамотна, знаю хто. Я спрашиваю: ця партрета маслом писаная, іль типографія?

ІВАН. Типографський.

ГАНЯ. Так і говорі. Вещ малоценная, брать не будем.

Бере до рук Ікону.

ІВАН. Поклади... Поклади на місце.

ГРИША Це ікона діда його. Він весь Сибір з нею пройшов.

ГАНЯ. Старінная. Лет сто, а может, больше. Как ентого святого фамілія?

ХРИСТИНА. Він з нею розмовляє! Забирай!

ГАНЯ. Конфіскуємо!

Іван хапає сокиру, вириває з рук Гані ікону, пристискає до грудей.

ІВАН. Що хочеш забирай, а це... не смій! Уб'ю!..

ГАНЯ. А я її в опис внесу, напишу, що відмовився видати святого. Міліція його забере. */Виконавцям/*. Стіл виносьте, тумбочку. */Івану/*. А тебе я посажу, куркульська морда! От перед іконою твоєї обещаю!

Виконавці виносять меблі.

ІВАН. Все?! */Жбурляє речі в коридор/*. Забирай!... І сама забирайся, сучко, поки не зарубав тебе!

ГАНЯ */відступає/*. А в тюрму загреметь? В три момента організую! Протів государства?..

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Та йди вже, “государство”, від гріха, подалі!

ГАНЯ. Молчать! Безграмотніє корупціонери! Ви мне план по конфіскаціям сривать будете?! Бюджет наш гробіть?! Всех посажу!

ГРИША. Добре, добре, посадиш. А потім ми – тебе.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Раніше в селі котра дівка була або страшна, як війна, або сволота остання, так сама бігла до ставу топитися, а сьогодні, бач, яку роботу собі знайшли!

ГАНЯ. Ну, я вам протокол організую!

ГРИША. А я не підпишу.

ХРИСТИНА. А я підпишу! Я б цих фермерів до Сибіру! Бач, повилазили, паразити!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Дякувати Москві, що Сибір у нас відібрали.

ГРИША. А тобі, Христіно, я подарунок приготував.

ХРИСТИНА. Який подарунок?

ГРИША. Поки ти Ганьці підспівуєш, у тебе в хаті вже міліція гостює.

ХРИСТИНА. Яка міліція? П'яний?

ГРИША “Жучки” знайшли в твоїй електриці, дамочко! Вкрала ти у держави електрику, так що сидиш. Не в Сибірі, але й у нас теж є де відпочити від трудів праведних.

ХРИСТИНА. Ой!.. Бандити! Убивці!

Христіна вибігає.

ГАНЯ. Понятая! Назад!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Наза-а-д!.. Вона таким темпом зараз до білоруського кордону чесати буде.

ГАНЯ. А я за зрив... государственной процедуры... прокурору!

Ганя вибігає з хати.

ГРИША. От тупі баби! Стільці, на яких сидимо, не забрала, га? Забула!

Заходять виконавці, підходять до чоловіків, висмикують з-під них стільці, виносять.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Язик мій – дружбан мій!

ГРИША. Нічого, Іване, ми зараз... Пішли, Григоровичу!

Гриша та Петро Григорович виходять.

Іван ходить по порожній хаті. Вішає портрет Шевченка і ікону на стелю.

Вбігає Колька.

КОЛЬКА /здивовано/. От-таке!.. Що, все забрали?.. Ну... Добре. Добре.

ІВАН. Зубами не скрегочи. І дурне викинь з голови.

КОЛЬКА. Ось двісті баксів. Я зараз в район, до банку, там терміновим відсилають. Мама через три години отримає.

ІВАН. Де взяв?

КОЛЬКА /після паузи/. Позичив...

ІВАН. Батькові брехати?

КОЛЬКА. Та яка різниця?!. Труби здав на металолом.

ІВАН. Які труби?

КОЛЬКА. Газ вони збирались в село тягнути. Труби виклали біля дороги... Буде їм тепер газ!

ІВАН. Здурів?!

КОЛЬКА. Протріть очі! Тільки лінивий сьогодні не краде! Вони – країну, я – труби! Ми квити! А наші жабоїди жили триста років без газу і ще триста проживуть. У них одна турбота – жабу свою нагодувати вчасно. Е, тату, вас у музеї за бабки показувати треба!

Колька вибігає.

ІВАН. Прости його, архангеле Михаїле! Ті, що мільйони вкрали, теж за державу переживають, іноді навіть плачуть. А він за мамку.

Виходить, не зовсім пропащий... Красти, звичайно, гріх, але наше село стояло, стоїть і ще довго на цьому стояти буде... Ми скоріше дихати перестанемо.

Петро Григорович і Гриша вносять у кімнату старий стіл та довгу лаву.

ГРИША. Мебля. Сидіти можна. Спробуй.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Ніби з новосіллям.

Сідають. Пауза.

ГРИША. Ти духом не падай. Ми з Петром Григоровичем встигли дещо заховати.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Ті два трактори, що вони забрали, я так розкурочив – третій запросто зберемо. Запчастини я по ожередах поховав. Хряка на хутір відвіз, пшенички тон п'ять. Коли розкуркулювали в тридцятих, люди багато хитрощів придумали.

ІВАН. Звідки тобі знати, Петре Григоровичу?..

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. У книжці вичитав. “Поради молодому фермеру” називається. Зараз багато цінної інформації друкують.

ГРИША. Ми ще бочку соляри на моему городі закопали. До мене вони не сунуться – все ж таки я влада!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Бог не видасть – свиня не з'їсть. */Дістає пляшку, ставить на стіл/*. Поговоримо?

ІВАН. Про що говорити...

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Про життя! Закусити знайдеться? Огірок там, чи що?

ГРИША. Я зараз!

Гриша вибігає.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Я розумію, що тобі поради зараз, як мертвому припарка. Але... якщо не ображаю тебе запитанням, відповіси мені... Ти з ним */показує на ікону/* про що балакаєш? Коли не зайду до тебе, ти сидиш перед ним і щось говориш, говориш...

ІВАН */після паузи/*. Про різне.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ */обережно/*. Гадаєш, він тебе чує?

ІВАН. Чому б йому мене не почути? Він же не в Києві живе.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Дійсно, про це я не подумав... Іване, ти... не кидай землю. Пропаде вона без таких, як ти... Я плече підставляю, не сумнівайся. Мені навіть грошей не треба, я задарма буду працювати. Ти тільки кажи, що робити.

Вбігає Гриша, несе огірки, помідори.

ГРИША. Все село до Христини збіглося, радіти, як її “жучки” з електрики виймають. А я до Василя на город, їй тепер овочі не потрібні, в Ізраїлі їх навалом. Е, а в що наливати? Ця зараза навіть стакани реквізувала.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. “Омнія ляком порто”, що з латині перекладається, “все своє ношу при собі”. */Дістає мензурки/*. Посуд медичинський.

ГРИША. Посуд – справа наживна, було б що наливати.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ */розливає горілку/*. Ти, Іване, не стримуйся, вилий душу, навіть матюками можна. Легше стане.

ІВАН. А що казати? Анекдот ти вже розказав.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Е, в анекдоті ще мораль є.

ГРИША. Яка?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Про це ніде не написано, але знаючі люди казали. От Христос ходив по різних країнах. І в Єгипті був, і в Індії. А от на Україні не був. Я все гадав, чому? Чи не любить він нас? А потім зрозумів. Його до нас Бог-Отець не пускав. Боявся, що не витримає Ісус такої картини. Величезну силу духу треба мати, щоб витримати, дивлячись на наше життя-буття. Це тобі не якась там спокуса, яку диявол вчиняв. У нас картина густіша.

ГРИША. Да-а, не дуже нас там... шанують.

ІВАН. Неправда. Бог нас любить більше за всі народи на світі.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Ну, це ти загнув.

ІВАН. Любить. Ми спокушаємо його кожну хвилину, кожну мить свого життя, спокушаємо брехнею, злодійством, ми облудно ведемо себе навіть у церквах, навіть коли ім'я його виголошуємо, ми поводимо себе, як холопи, але він кожен раз прощає. Плаче над нашою дурістю і прощає.

ГРИША. Сильно ти в релігію вдарився.

ІВАН. Це не релігія. Це віра. Хрещення смертю кожен проходить, а от ти себе питаєш, чому в землю кидаєш одне зерно, а проростає колос в двадцять зерен?

ГРИША. Ну, це любий агроном тобі скаже...

ІВАН. Не в агрономах відповідь, а в тому, що коли людина іде з цієї землі, душа відлітає до неба, а тіло – в землю. А потім проростає в зерні, щоб не забували ми. Це ми в зернах проростаємо, наші діди проростають, тому земля свята. Коли ж не кидаємо зерно рік, не кидаємо два, не проростає нічого, крім плачу наших батьків. У людини можна забрати все: хату, гроші, меблі. Навіть життя. Але якщо людина не захоче, одне в неї забрати не зможуть – душу. А моя душа – це земля.

П а у з а.

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Жаль, ти баян цій сучці віддав. Я б зараз заспівав. Хоч і німі ми, як ти кажеш, а пісню він нам залишив. От ніколи я не був антирадянщиком, а сьогодні, їй Богу, заспівав би щось заборонене. Гришо, пам'ятаєш, як ми з тобою, при Брежнєві... */намагається заспівати/* “Ще не вмерла України...”

ГРИША. Тю! Та то ж наш гімн!

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Серйозно? А я думаю, що то за знайома мелодія з „брехунця” кожен ранок звенить!

ГРИША. У нас давно в селі міроприємств партійних не було, звідки ж тобі знати про новий гімн! Ми вже давно незалежна держава! Це ти хоч знаєш?

ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ. Та я до міста років двадцять не їздив, звідки мені знати. Гм... Ти диви, пісню свою ми все ж відстояли. Може, і душу відстоїм, га, Іване?

ІВАН. Відстоїмо, Петре Григоровичу. А не відстоїмо, буде одним народом на землі менше...

Гасне світло і в темряві чути, як пішов рясний дощ. Ідесь поруч хлопчина, розтягуючи слова, невпевнено читає “Євангеліє”: “Була людина, послана на Землю від Бога, і було йому ім’я Іван...”

З А В І С А.

*м.Київ,
2003 рік*

МІЖ БУГОМ І ДНІПРОМ

Юрій МИТРОФАНЕНКО

НАРОДНЕ ПОВСТАННЯ

**елісаветградців проти загону М. Никифорової (Марусі)
– історична основа повісті Ю. Яновського «Байгород»**

*Несомненно, что город Елисаветград займёт в будущей истории
междоусобной войны особое, единственное и почётное место.
Голос Юга. – 1918. – 10 марта.*

Юрій Яновський – класик української літератури. Майстер, якому вдавалося зображувати яскравий, насичений психологічний портрет як цілої епохи загалом, так і кожного героя окремо. Його твори – «Вершники», «Чотири шаблі» – стали одними з найкращих літературно-художніх зображень того, що відбувалося на Україні в буремні роки епохи революції 1917-1920 років.

Юнацькі роки письменника збіглися з періодом жорстокої, тривалої боротьби за владу. У той час Ю. Яновський мешкав в Елісаветграді. До речі, будинок, в якому жив майбутній письменник, зберігся до наших днів, про що нагадує меморіальна дошка.

Народився майбутній митець 1902 року в с. Нечаївка (нині Компаніївський район, Кіровоградщина). У 1909-му переїхав до Елісаветграда, в якому проживав та навчався до 1922-го.

Історію міста, яке стало рідним для письменника, можна сміливо поділити на два періоди: до і після епохи революції, яка розпочалася в 1917 році.

Елісаветград дореволюційний – спокійне, тихе, затишне повітове містечко Херсонської губернії.

«Місто відзначається великим благоустроєм.

Воно має широкі мощені вулиці, бульвари з тополь та білих акацій, сквери, парки, добре оснащений водогін, освітлення, телефони, трамвайне сполучення. Найкраща вулиця – Велика Перспективна». Такі враження про Елісаветград ми можемо знайти на сторінках «Полного географического описания нашего отечества» під редакцією П. Семенова-Тян-Шанського.

Населення міста на 1897 рік становило 61,5 тисяч чоловік. Елісаветград мав до десяти православних храмів, міську та земську лікарні, 40 навчальних закладів, кілька училищ, 4 ярмарки, друкарні, бібліотеки, театр. Багато підприємств міста давали значний прибуток – 10 мільйонів карбованців.

У такому Єлисаветграді минуло дитинство Ю. Яновського. Освіту він здобував у земському реальному училищі. У різні роки в ньому навчалися майбутні корифеї мистецтв: М. Садовський, П. Саксаганський, О. Тарковський, Г. Юра, Г. Нейгауз, К. Шимановський, Є. Маланюк. У 1919 році майбутній письменник закінчить цей заклад, безумовно високого рівня, із золотою медаллю.

У 1917 році в Росії почалася епоха революцій, яка наклала свій відбиток на долю людей, міст, сіл, країн. Змінився Єлисаветград. Зі степового оазису він перетворився на арену жорстокої боротьби за владу; за втілення різноманітних концепцій державного устрою в життя. В буремну епоху місто, за словами Ю. Яновського, «загубило свою спокійну метушливість». За словами інших дослідників – стало «нещасливим містом», перетворилося на «степову столицю громадянської війни».

У ті роки Єлисаветграду вдалося познайомитися з багатьма конкурентами в боротьбі за владу: білими, червоними, анархістами, григор'євцями, січовими стрільцями, махновцями, повстанцями А. Гулого–Гуленка, запрошеними Центральною Радою і німецькими військами.

Певний час тримали владу комісари Тимчасового уряду, представники Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, меншовицького Комітету по захисту революції. Сповна відчув Єлисаветград гіркий смак отаманщини в особі поганої пам'яті М. Григор'єва.

Причиною такої „популярності” серед учасників громадянської війни було географічне розташування міста, що знаходилося на перетині важливих стратегічних шляхів, які з'єднували різні частини України.

Єлисаветграду також «поталанило» потрапити в смугу «ешелонної війни». Поблизу були важливі транспортні вузли: Помічна та Знам'янка. Тому зміни влади в місті нерідко починалися з району залізничного вокзалу після прибуття чергового ешелону.

Безкраї розлогі степи навколо міста, фантастично описані Ю. Яновським, дозволяли розчинитися в їхньому просторі, що з успіхом демонстрували в складні для себе часи махновці.

Чорний ліс, який також знаходився поруч – допомагав сховатися від ворогів.

Зовсім неподалік проходили кордони гордої та незламної Холодноярської республіки. На околицях Єлисаветграда діяли загони отаманів повстанців: П. Хмари, А. Гулого–Гуленка, К. Пестушка.

Доволі часто місто опинялося далеко від лінії фронтових дій, тому його господарі дозволяли собі тримати в Єлисаветграді незначні за кількістю гарнізони, що завжди приваблювало повстанців, які постійно

кружляли поруч, легкістю здобичі та славою переможців. Тож ситуацію в місті передбачити було неможливо.

Ю. Яновський був живим свідком всього, що відбувалося на вулицях рідного міста в 1917-1919 роках. М. Бажан назве його «ошелешеним споглядачем» карколомних подій. У 1918-1919 роках Ю. Яновському судилося стати безпосереднім учасником подій. У 1918-му в Єлисаветграді розпочалася епідемія чуми, і хлопець записався до складу добровільної санітарної дружини. Саме в такій ролі йому довелося брати активну участь у боях проти загону анархістки Марусі (М.Г. Никифорової), витягуючи з поля бою поранених захисників міста, і разом з ними святкувати радість перемоги. Згодом С. Плчинда напише про нього: «Ю. Яновський носить поранених на важких нарах до лікарні. Це нелегко. Адже їм, шістнадцятирічним хлопцям, доводиться тягнути поранених через десятки кварталів. Та й кулі свистять над головами. А поранений плаче, стікає кров'ю. Треба поспішати».

У повісті «Байгород» Ю. Яновський відведе рядок для вшанування пам'яті лікарів та санітарів: «Слава лише вам, люди з лікарень! Ви майже з-під куль повиносили ранених». Слова, які можна назвати автобіографічними.

Саме захист рідного міста від ватаги анархістів став історичною основою для повісті. Сестра Олена згадувала: «З хвилюванням перечитую повість «Байгород». Письменник описав те, що відбувалося на наших очах. Повстання революційно настроєних городян. Отаманша Маруся – опецькувата, зла, опухла від пиятики. Бої на вулицях міста. І саме місто. Багато чого побаченого, пережитого не ввійшло в повість: письменник ретельно добирав факти».

Досліднику-краєзнавцю В. Кобзарю поталанило зустрітися з С.О. Тюріним – дитячим другом Ю. Яновського. Розмова торкнулася сюжету повісті. Тюрін, згадуючи про події тих років, підкреслив, що основну картину письменник змалював реально. Проте багато деталей та епізодів повісті є художнім вимислом письменника.

Однак Ю. Яновському вдалося настільки талановито та близько до правди зобразити події зими 1918 року в Єлисаветграді, що деякі дослідники використовують їх як історичне джерело.

Що ж насправді відбувалося в Єлисаветграді взимку 1918 року? Аби відповісти на це питання, пропонуємо зіставити описи подій, що розгорнулися в місті, ще раз перегорнути сторінки повісті «Байгород». Проаналізувати коментарі сучасників. Доповнити інформацію, викладену письменником, даними з інших джерел. Зазначимо, що не збираємося виправляти письменника, оскільки він писав художній твір, а не історичну хроніку. Хоча хронологія, характер та результат бою

зображені дуже близько до реальності. Ю. Яновський достатньо точно окреслив район боїв. Він перераховує назви вулиць, де тривали сутички, назви споруд, що стали своєрідними форпостами. Залізничний вокзал, Ярмарочна площа, «корпуси величезного заводу», Балка, єврейське кладовище... Їх легко можна знайти на карті міста початку XX століття, вони зустрічаються в спогадах інших свідків.

До сторінок повісті, яка, до речі є чудовим матеріалом для виховання патріотизму та любові до рідного міста, доведеться звертатися доволі часто. Це дозволить відчувати атмосферу міста, яке бореться з ворогом, зрозуміти настрій бійців, з'ясувати їхнє ставлення до виконання свого громадянського обов'язку. Повість надала нам можливість поспостерігати за подіями очима одного з найталановитіших учасників подій.

Доцільно, гадаю, сказати дещо про саму повість. Вона була написана Ю. Яновським 1927 року під час його перебування в Одесі. «Байгород» має дві сюжетні лінії, які переплітаються одна з одною. Перша – кохання Лізи та головного героя – Кіхана, юнака, якого В. Панченко порівняв з самим Ю. Яновським: «Юрій Яновський схожий на Кіхану – заглибленого в хмари фантазій романтичного юнака, якому хочеться бути сильним, благородним лицарем».

Друга – повстання байгородців проти анархістів Марусі, яке закінчується перемогою міщан. Кіхана є активним учасником подій і гине як герой.

Зазначимо, що події, які відбулися в Єлисаветграді взимку 1918 року та стали історичною основою повісті «Байгород», були відомі далеко за межами міста. Інформація про бої елисаветградців та никифоровців отримала широкий резонанс. Зокрема, згадки про них ми знаходимо у В. Антонова-Овсієнка, Н. Махна, журналіста часів громадянської війни В. Амфітеатрова-Кадашева. Головком більшовицьких військ в Україні М. Муравйов під особистим контролем тримав ситуацію, яка склалась в Єлисаветграді наприкінці лютого 1918 року.

Двічі більшовики влаштовували судові процеси проти М. Никифорової в 1918 та 1919 роках, і щоразу проти неї висувалися звинувачення в пограбуванні Єлисаветграда.

У збірці спогадів елисаветградських більшовиків «Роки боротьби», виданої до 10-ї річниці Жовтневої революції, ім'я М. Никифорової згадується неодноразово. Одна з глав цілком присвячена подіям, пов'язаним з її перебуванням на території міста і має назву «Бої із загonom Марії Никифорової».

З представників мистецьких кіл, які пережили буремні роки в Єлисаветграді, про Марусю згадував не лише Ю. Яновський, а й А. Тарковський, поет М. Цетлін.

І досі містом інколи гуляють легенди про загадкову отаманшу Марусю. Нарешті, саме в Кіровограді (сучасному Єлисаветграді-Байгороді) було знайдено унікальну річ – фото, з автографом-побажанням: «Не поминайте лихом! М. Никифорова». Ймовірно, що на ньому сфотографовано реальну отаманшу. Оригінал знаходиться в колекції відомого в місті краєзнавця-колекціонера, доцента КДПУ В.В. Постолатія. До речі, на його думку, фото виконано іншою знаною в місті особистістю: відомим фотографом кінця XIX-початку XX століття В. Брилем.

Сучасні дослідники особистості М. Никифорової та її ролі в революційних подіях також не обійшли увагою стосунки Марусі й міста, оспіваного Ю. Яновським. Це стосується як істориків-краєзнавців В. Боська, Ф. Шепеля, В. Постолатія, П. Кизименка, так і російських фахівців В. Єрмакова, В. Савченка, В. Беленкіна, Я. Леонтьєва.

Знавці літературної спадщини Ю. Яновського: В. Панченко, С. Плачинда, В. Кобзар – також підтримують версію про те, що сюжетом для повісті є реальні історичні події.

„Народне повстання” – саме під такою назвою згадуються події кінця лютого 1918 року в архівних матеріалах Єлисаветградської міської управи, висвітлювалися місцевою та одеською пресою.

Отже, маємо достатній обсяг інформації про події, які відбулися в Єлисаветграді взимку 1918 року, аби відтворити реальну картину, а також надати можливість сучасникам та безпосереднім учасникам висловити своє ставлення до них.

Спочатку запропонуємо літературну версію Ю. Яновського. Отже, події розгортаються навесні одного з революційних років. Місто опинилося без влади, тому відразу потрапило під контроль анархістів на чолі з отаманшею Марусею, які перебували в ньому протягом тижня. Вони наклали на Байгород контрибуцію, дозволили торгівлю, грабували крамниці та склепи. Мешканці міста не задоволені діями анархістів. Під час зустрічі обох сторін на заводі (Ельворті) спалахнув конфлікт. Байгородці почали вимагати припинення свавільної політики анархістів. У відповідь розлючена Маруся почала стріляти. По дорозі до приміщення залізничного вокзалу (резиденція анархістів) у бік Марусі, яка їхала в автомобілі, пролунало кілька пострілів, одна з куль поранила її в руку. Ввечері по вулицях міста просуватиметься панцирник і обстрілюватиме будинки.

Наступного дня Байгород повстав. Бої точилися просто на вулицях: в районі вокзалу, Ярмаркової площі, єврейського кладовища, Вокзальної вулиці, Поштової площі. Проти анархістів билося все місто: від старого до малого. Однак ядро повстанців становили, за Ю. Яновським, «справжні байгородці: робітники, люди околиць, гетто». У перший день запеклих боїв анархістів було вибито з міста. Марусю поранили. Байгород святкував перемогу. Хоча поряд зі справжніми героями вистачало мародерів.

Вранці нової доби Маруся поновила наступ, але його знову було відбито. На подальші активні дії сил в анархістів більше не було. Цього разу перемога байгородців була остаточною та переконливою.

Такими зобразив події письменник – безпосередній свідок та учасник подій.

Що ж, тепер спробуємо відтворити реальну картину боїв на основі свідчень інших сучасників тієї буремної епохи. Але спочатку проаналізуємо складні перипетії боротьби за владу в Єлисаветграді, які дозволили Марусі побешкетувати в ньому, а Ю. Яновському цілком справедливо назвати Єлисаветград-Байгород „містом без влади”.

Отже, відразу після зречення з престолу Миколи II почалася боротьба між Центральною Радою та Тимчасовим Урядом за право здійснювати владу на території України. Згідно з Тимчасовою серпневою інструкцією Херсонська губернія не входила до юрисдикції Генерального секретаріату. Її мешканцям пропонувалося самостійно визначити територіальне майбутнє краю. Єлисаветградці проголосували за перебування у складі Росії, а от мешканці навколишніх земств – за входження до складу України. Річ у тому, що більшість городян становили росіяни та євреї, а от в селах навколо Єлисаветграда проживали переважно українці. Типова для тогочасної України ситуація. Тому й траплялись випадки, коли «артільний батько» М. Левитський закликав голосувати за входження до складу України: «Хто ж нами тоді правитиме, якийсь Родзянко?», а єлисаветградська преса вважала входження повіту до складу України порушенням територіальної цілісності держави, про В. Винниченка ж та його уряд писала як про сепаратистів.

Жовтневий переворот 1917 року лише заплутав ситуацію в місті. Організація єлисаветградських більшовиків не була чисельною та впливовою, що й підтвердили вибори до Установчих зборів у грудні 1917 року. Найбільше голосів здобули українські есери, значна частина виборців проголосувала за єврейські партії.

На початку 1918 року в місті склалася ситуація, за якої жоден з претендентів на владу не мав переваги над своїми противниками. Тому ані більшовики, ані меншовики, ані сили, вірні гаслам Центральної Ради,

не наважувалися на рішучі спроби захопити владу. Тихе протистояння тривало в Єлисаветграді до кінця січня 1918 року.

Незадовго до вирішальних боїв за владу до міста прибули ешелони анархістки М. Никифорової або Марусі, як її називали частіше. Для того, аби зрозуміти логіку подальших подій, доцільно охарактеризувати погляди анархістів на революційний процес та їх відносини з Радянською владою.

Ідеалом анархістів була соціальна революція, яка повинна була призвести до встановлення безвладного суспільства. Тому Лютнева і Жовтнева революції розглядалися ними як закономірний поступ до третьої анархістської революції, яка остаточно повинна була звільнити населення від тягара влади. Разом з більшовиками анархісти боролися проти Тимчасового уряду і вітали його повалення. Однак після Жовтневого перевороту погляди анархістів на відносини з більшовиками розділилися. Одні виступили за негайну ліквідацію Радянської влади, інші за продовження союзу з нею на шляху просування до своєї мети соціальної революції. Хоча у випадку гальмування та стримування більшовиками цього процесу всі анархісти мусили повести проти них рішучу боротьбу. Коротко їх позиція була сформульована анархістською газетою «Буревісник»: «Врозь йди – вместе бить!»

М. Никифорова прибула до Єлисаветграда як союзниця більшовиків. Її загін, який мав гучну назву «Перший революційний батальйон по боротьбі з контрреволюцією», входив до складу збройних сил більшовиків в Україні під керівництвом В. Антонова-Овсієнка, який радо скористався допомогою багаточисельних та непогано озброєних анархістських загонів у боротьбі з контрреволюцією. Більшовики бачили її в організації меншовиків та в органах Центральної Ради.

Невідомо, чи доводилося Ю. Яновському на власні очі бачити М. Никифорову, але опис її зовнішності, досить яскравий та детальний він залишив. «Малого зросту, опецькувата, з великими зеленими очима – вона є взірцем похитливої жінки. Мускулясті ноги її ось-ось наче розірвуть галіфе. Френч наче б і великий за розміром сидить як гумовий. Від кожного кроку її груди тремтять. Де вона випаслася, така повнокровна самка?»

Напевне, то було риторичне питання для багатьох елисаветградців. До останнього часу відповісти на нього було доволі складно через брак достовірної інформації, а не чуток, яких завжди вистачало навколо колоритної постаті Марусі. Навіть поважні видання дозволяли собі публікувати неперевірені дані. І лише публікації останніх років дозволили дати відповідь, підкріплену архівними матеріалами, на загадки,

пов'язані з постаттю єдиної жінки-анархістки, командира загону, який брав участь у встановленні Радянської влади в Україні 1918 року.

Народилася Марія Григорівна Никифорова в 1889 році у с.Печеніково Стародубського повіту Чернігівської губернії у звичайній селянській сім'ї. До організації анархістів вступила в 1903-ому. У період 1905- 1907 років вона хиталася в симпатіях між есерами та анархістами. Хоча пізніше таки схилилася до безвладної ідеології останніх. В ідейному відношенні організація, до якої вона входила, об'єднувала анархістів та есерів. М. Никифорова зарекомендувала себе як один з керівників банди. Під час проведення експропріацій перевдягалася в чоловічий одяг і діяла під псевдонімом „Володя”.

У 1907 році її було заарештовано і звинувачено у вбивстві пристава та в численних експропріаціях, які отримали загальну назву “Старобільська справа”. За участь у подібних акціях вона отримала вирок: невизначений строк каторжних робіт. Відбувала покарання у Москві, в Бутирській в'язниці. У 1909 році Марусю було переведено до Новинської в'язниці. Співкамерниці, серед яких були загартовані революціонерки, зустріли її не надто приязно: хтось зненавидів, дехто поставився з підозрою, інші спостерігали з цікавістю, але симпатії не виявив ніхто.

У травні того ж таки року разом з 13-ма іншими жінками М. Никифорова тікає з в'язниці і перебирається до Франції, зупиняючись у Парижі. В еміграції займається скульптурою та живописом в студіях знаменитого О. Родена, знайомиться з майбутнім чоловіком: польським анархо-терористом Вітольдом Бжестоким (Бжостек). Під час Першої світової війни навчалася в Паризькій військовій школі. Згодом записалася до Іноземного легіону і навіть перебувала на фронті. Відомо також, що М. Никифорова зазнала переслідувань з боку французької влади за спробу збройного пограбування. У 1917 році, коли строк покарання завершився, вона повернулася до Росії.

Перебуваючи в еміграції, М. Никифорова відвідала Швейцарію. Брала участь у з'їздах лівих революціонерів-радикалів: анархістів та соціалістів. Це дозволило завести потрібні знайомства серед революційних кіл, які пізніше стануть в нагоді. Особливо це стосується В. Антонова-Овсієнка та А. Кареліна. За кордоном оволоділа кількома мовами та навичками ораторського мистецтва.

Отже, здобувши в еміграції військову освіту, ім'я в революційному товаристві, пройшовши чудову школу теоретичного анархізму, Маруся повертається до Росії достатньо досвідченою революціонеркою, несамоовідданою ідеалам чорного прапора.

Уперше М. Никифорова опинилася в центрі революційної боротьби в липні 1917 року, під час організації липневої антиурядової демонстрації. Анархісти діяли спільно з більшовиками. На початку липня керівництво Петроградської федерації анархо-комуністів приймає рішення відправити агітаторів до балтійських моряків для заклику їх до участі у антиурядових виступах. Одну з делегацій, яка прибула в Кронштадт, очолила М. Никифорова. Досвідчений оратор, вона закликала моряків вирушити в Петроград для підтримки мітингуючих. Виступи мали успіх. Ораторське мистецтво М. Никифорової завжди справляло значний ефект на чоловічі аудиторії, особливо робітників та солдат, а от селяни не завжди розуміли її.

Після розгону демонстрації, яку деякі дослідники вважають першою спробою більшовиків захопити владу, О. Керенський почав переслідування її організаторів. Маруся повернулася до Олександрівська, де мала багато знайомих. Вона взяла активну участь у відродженні федерації анархістів, в якій відразу почала відігравати провідну роль.

Зазначимо, що на той час М. Никифорова була більш відомою та авторитетною анархісткою, ніж Н.І. Махно. Вони співпрацювали: організовували мітинги, спільними силами влаштовувати збройні напади на противників, проводили експропріації. Найгучнішим виступом було роззброєння ешелону військових на ст. Оріхів. Анархістам вдалося зібрати близько 200 чоловік і несподівано напасти на потяг. Солдатів роззброювали і відпускали додому, офіцерів безжально розстрілювали. Маруся власноруч вбила 36 осіб. Це цілком відповідало її жорстким поглядам про необхідність терору відносно контрреволюціонерів.

Восени 1917-го анархісти активно працюють серед солдат Олександрівського гарнізону, закликаючи їх перейти на свій бік. Повітовий комісар Тимчасового уряду Б. Міхно, намагаючись зупинити сваволю анархістів, заарештовує М. Никифорову. Дізнавшись про її арешт, Н. Махно вирушає із загоном гуляйпільців до міста. Однак його допомога не знадобилася: Марусю звільнила звістка про Жовтневий переворот у Петрограді. Отримавши свободу, вона залишається в Олександрівську. Обіймає посаду заступника голови ревкому, більш впливову посаду, ніж Н. Махно. Разом з більшовиками, лівими есерами встановлює Радянську владу в місті.

Згодом, отримавши досвід, дозвіл та кошти від В. Антонова-Овсієнка на формування загону, Маруся бере участь у встановленні Радянської влади в Катеринославі та Харкові.

Наприкінці січня 1918 року, переслідуючи сили Центральної Ради, «Вільна бойова дружина» Марусі (інша назва її загону), увійшла в Єлисаветград, зайнявши одну з ділянок залізничної станції.

Ю. Яновський досить колоритно, з гумором змалював невибагливий побут анархістів: «Марусин ешелон прокинеться рано і вмиється лапою, як поганий кіт. У салон-вагоні заворушиться занавіска, і сонний анархіст вигляне на перон. Потім хтось крикне хазяйським покриком. Теплушки відчиняться. Коліщатка дверей утворюють дружній хор, і перон відразу наповниться сміливими братами анархістами й бандитами. Вони всі зберуться до вагона, де роздаватимуть їжу. Вилаштуються, полаються, поборюються і поб'ються трохи солоними огірками».

Яким же насправді був загін на чолі з жінкою-командиром?

М. Никифорова разом зі своєю „вільною бойовою дружиною” входила до складу збройних сил більшовиків під керівництвом В. Антонова-Овсієнка. На той час загін нараховував 250-300 чоловік. Бійці були добре озброєні. «Перший вільно-бойовий батальйон по боротьбі з контрреволюцією» (так тепер називався загін М. Никифорової) мав кулемети, панцирники, бронепотяги та бронеплатформи, дві гармати та бронеавтомобілі. Анархісти дотримувалися тактики «рейкової війни»: просувалися вздовж залізничної колії, зупиняючись у великих містах та станціях. В ешелонах перевозилися коні, тачанки. Бійці регулярно отримували харчі, що в тих умовах скоріше було винятком.

Формування загону здійснювалося за добровільним принципом: приймали до своїх лав усіх бажаючих. Кількість бійців не була стабільною: кожен за бажанням міг залишити його. Однак існували дві групи, які були ядром загону: „моряки-чорномори” – надзвичайно хоробрі й жорстокі та ідейні анархісти, віддані своєму команду.

Серед бійців жінка-командир користувалася авторитетом та повагою, її шанували за сміливість, жорстокість, ораторське мистецтво. Журналіст В. Амфітеатров-Кадашев занотував у своєму щоденнику: «Дівка гарна, безумовно, смілива, вона, одягнута в напівчоловічий костюм, в коротенькій спідниці та з револьвером за поясом, скакала верхи на конях, викликаючи захоплення різних пройдисвітів, які складали її зграю».

Єлисаветградські більшовики не дуже схвально оцінювали революційну діяльність М. Никифорової, незважаючи на те, що вона брала участь у встановленні Радянської влади в трьох великих українських містах. Вважали її натурою примхливою, недисциплінованою, «архіреволюційною». Підкреслювали, що анархісти, хоча й входили до складу Червоної гвардії В. Антонова-Овсієнка, але погано підкорялися його наказам. Зазначимо, що сам командир допускав певні вольності з боку анархістів, за умови виконання бойового завдання. Особисто М. Никифорову комфронтом оцінював достатньо високо.

Єлисаветградські комуністи вважали її особою, яку випадково винесли революційна хвиля, а її дії кваліфікували як шкідливі для революції. Однак при цьому визнавали, що їй вдавалося захоплювати своєю агітацією солдат та робітників.

Протистояння кількох сил, які готувалися до боротьби за владу, утворили в місті атмосферу безвладдя, яка дозволила Марусі проводити анархічні експерименти. Спочатку заради революційного ефекту Маруся власноручно пострілом впритул застрелила військового начальника міста Володимирова. Причиною вбивства була скарга солдатів на свого начальника, який нібито не видав їм амуніцію, хоча деякі з них уже встигли реалізувати кілька комплектів на ринку.

Далі анархісти влаштували тихий погром крамниць: їх двері було відчинено, а товари вільно роздавалися народу. Відчувши атмосферу революційного свавілля в місті активізувався криміналітет. У повісті «Байгород» Ю. Яновський згадував, що неабияку популярність мала пісня: «О-у-и-ах, яблочко, да куда котишься?! До Маруси в ешелон подработаться!». Дослідник В. Чоп дав таке визначення терміну «подработаться»: прийти та невдовзі залишити склад загону, поліпшивши свій матеріальний стан за рахунок пограбованого.

Згодом Маруся вступила в конфлікт з місцевим більшовицьким ревкомом, який вона критикувала за недостатню революційність та лояльне ставлення до буржуазії, погрожуючи розігнати його, а декого навіть розстріляти. Поведінка анархістів, зухвалі погрози в свою чергу відверто дратували більшовиків, які мали чимало ворогів і без анархістів.

Невідомо у що міг перерости конфлікт між «союзниками», якби не вчасно здобута більшовиками зброя. Вони відразу створили комісію під назвою «Комітет по урегулюванню відносин з Марусею». Пропрацювавши цілу ніч, делегація від більшовиків поставила перед отаманшею вимогу залишити місто. Сила була на боці більшовиків, тому Маруся підкорилася. Щоправда, перед тим, як залишити місто, вірна своєму революційному обов'язку та анархістському принципу відносин з Радянською владою: «Врозь йдти – вместе бить!», – отаманша допомогла більшовикам встановити в Єлисаветграді свою владу.

28 січня 1918 року до міста прибули ешелони бійців Прутського більшовицького полку. Ревком заручився його підтримкою і розпочав наступ на район міста, який контролювався гайдамаками УНР. Просуваючись із боями Великою Перспективною, червоні змусили гайдамаків відступати. Ті закріпилися в Пушкінському училищі. У цей час до приміщення підійшли анархісти, які мали в своєму розпорядженні кулемети та бронемашини. Це дозволило оточити весь район. Місто завмерло, очікуючи серйозного бою. Проте за ніч гайдамаки,

відчуваючи безвихідь свого становища, розбіглися й почали здаватися в полон. Після встановлення в місті Радянської влади ешелони Марусі залишили місто.

Проте через деякий час ситуація в місті знову змінилася. Після підписання Берестейського договору на Україну розпочали наступ німецько-австрійські війська. Єлисаветградський ревком за наказом В. Антонова-Овсієнка евакуювався до Полтави. Його члени намагалися вивезти міську касу, в якій залишалося 15 млн. крб. Однак комендант міста Беленкевич (більшовик) дозволив взяти лише 1 млн. крб. Вакуум влади швидко заповнили меншовики, які розпочали агітацію населення, озброювали міщан. Намагаючись зупинити подібні дії, Беленкевич запропонував усім здати зброю, однак наштотхнувся на рішучий організований опір.

Річ у тому, що з самого початку 1918 року в місті діяли квартальні комітети, які охороняли свої райони щоночі. На них не розповсюджувалися дії комендантської години, вони могли вільно носити зброю, що забезпечувало спокій їхніх осель. Тому елисаветградці не збиралися повертати таку необхідну в умовах війни річ. Збори жителів робітничих кварталів Бикова та Чечори постановили, що зброї здавати не слід, „бо місто залишилося без влади, і населення саме мусить захищати своє майно й життя від зазіхань злих людей, що користуються з моменту”.

Спроби коменданта застосувати силу наштотхнулися на протидію з боку мешканців міста. Беленкевич був змушений залишити Єлисаветград.

Тим часом есери, меншовики та праві кадети утворили Тимчасовий комітет революції, до якого перейшла влада в місті. Очолив його есер Лагута. Відразу було утворено штаб по захисту міста. Продовжилася організація загонів самооборони, формувалася будинкова охорона під керівництвом офіцерів, які вийшли з підпілля. Населення отримувало зброю зі складів юнкерського училища.

Місто готувалося до повернення Беленкевича з червоноармійцями.

Наступної доби – 23 лютого – до міста почали надходити невідомі ешелони. Усі очікували прибуття колишнього коменданта, однак виявилось, що це Маруся зі своїми анархістами та загonom більшовика Сорокіна. Вона отримала наказ від самого М. Муравйова відправитися на допомогу Беленкевичу. Головом трактував його вигнання з міста як акт контрреволюційний. М. Никифорова отримала завдання відновити в Єлисаветграді революційну владу.

Саме події, які розгорнулися в місті після повернення до нього після місячної перерви Марусі, лягли в основу повісті Ю. Яновського.

Маруся залишила в населення міста на Інгулі не надто приємні спогади про себе, тому її прибуття розглядалося як спроба пограбувати Єлисаветград. Населення зустріло її вороже. Швидко поширилися чутки, що саме анархісти М. Никифорової конфіскували касу заводу Ельворті, а тепер збираються помститися за Беленкевича та обіцяють рознести робітничі квартали на В. Биківській та Новомиколаївці. До того ж у міській касі залишалося 13 млн. крб., а загін М. Никифорової сприймався єлисаветградцями як зграя звичайних злочинців, від яких потрібно захищати рідні оселі.

„Робітники – молодь і люди похилого віку заявили, що вони будуть захищатися до останнього набою, що вони відійшли від політики, але не бажають підкорятися злочинцям”.

Ю. Яновський передає настрій міщан перед зіткненням та характеризує їх ставлення до Марусі: «Все підготовлено. Гніт повстання тліє і шипить. Кров нудьгує в тілах, що мають сьогодні нехотя пролити її в землю».

Початок нового конфлікту між єлисаветградцями та М. Никифоровою досить докладно описала одеська преса. Далі інформація подається за поданими в ній фактами.

Спочатку Маруся Никифорова зі своїм загonom оточила завод Ельворті, але робітники примусили її зняти облогу. Никифоровцям все-таки вдалося забрати на заводі чимало зброї, хоч деякого з них було роззброєно робітниками. Причиною конфлікту стало поранення жінки-командира анархістів поблизу заводу пострілом з рушниці кимось з єлисаветградців.

Потім на головних вулицях міста з'явився панцерник, який належав Марусі. Він несамовито обстрілював усе місто. Були вбиті та поранені. Однак, незважаючи ні на що, на вулицях Єлисаветграда збирається натовп, готовий дати відсіч анархістам. Мобілізуються квартальні комітети.

В аптеці Шосса влаштували перев'язочний пункт. Робітники авіаційного дивізіону на автомобілях з кулеметами вступили в боротьбу з бронемашиною загону М. Никифорової. Зіткнення відбулося на перехресті вулиць Двірцевої та Миргородської (нині Леніна та Калініна).

Зазначимо, що інформація, вміщена у „Віснику Одеського земства” від 9 березня 1918 р., повністю узгоджується з описом подій повісті „Байгород”.

Проти Марусі було налаштоване все місто. Численний озброєний натовп міщан прямує до залізничного вокзалу, де знаходився штаб анархістів, і починає з усіх боків обстрілювати анархістів. Отаманша віддає наказ відступити до Канатова. Перед самим відступом анархіс-

ти обстріляли місто з гармати. Однак всі розуміли, що небезпека ще не минула. Тимчасовий комітет оголосив мобілізацію.

Отже, місто захищалося, намагаючись не допустити анархістів на його територію. Більшовики розглядали сутички з М. Никифоровою під іншим кутом. Маруся була їхньою союзницею, хоча вони й визнавали шкідливість її дій для революції. Однак вони не змогли пробачити комітету, який очолив боротьбу з анархістами, його небільшовицький склад, і тому вважали оборону міста намаганням меншовиків утримати свою владу, що розцінювалося як прояв контрреволюції.

Тим часом Єлисаветград готувався до нового серйозного бою.

Ю. Яновський з гордістю підкреслював у повісті «Байгород»: «Ми місто чималеньке, до півсотні тисяч... Ніколи не любили тимчасової влади... Тому кожна влада мала з нами клопіт...».

Тим паче, що у своєму розпорядженні єлисаветградці мали чимало зброї, важку й легку артилерію, кулемети і навіть три аероплани «Альбатрос». Місто виявило неабияку солідарність, єдність, патріотизм, незважаючи на досить строкатий релігійний та національний склад: євреї, росіяни, українці, серби; православні, католики, баптисти, старообрядці. Класові протиріччя, політичні уподобання, про які мова йшла вище, також відійшли в бік перед фактом захисту рідного міста. Анархістам протистояли всі: міліціонери, вояки 8-го авіадивізіону, червоногвардійці, охоронці квартальних комітетів, волонтери, студенти, юнкери, міщани, гімназисти. Ненависть до Марусі виявилася спільною для всіх. В. Антонов-Овсієнко згадував: «З усіх сіл було скликано солдатів, коли їм казали, що вони йдуть битися проти Марусі, в їх лавах ставав помітним ентузіазм».

Маруся, за даними того ж таки В. Антонова-Овсієнка, мала 250 чоловік. В її розпорядженні були кулемети, панцерники, бронеплатформи. Батальйон мав досвід вуличних боїв.

25 лютого М. Никифорова вчинила нову спробу атакувати місто. У стегу за містом неподалік залізничної колії утворилася справжня лінія фронту, що розтяглася на кілька кілометрів по лінії залізничний вокзал – Петропавлівська церква. Гармати розташовувалися просто біля церковної огорожі. Недаремно Ю. Яновський згадує про участь в обороні міста загону ченців.

Траплялося, що Никифоровіці зовсім близько підходили до землянок захисників Єлисаветграда. Снаряди, гранати розривалися на вулицях, але щоразу наступ відбивався, і вже анархістам доводилося виходити з-під обстрілу.

Колись спокійне, затишне містечко перетворилося на військовий табір. Проводилася мобілізація. Створювалися палатки милосердя, санітарні

дружини, у складі яких, нагадаємо, був і Ю. Яновський. Налагоджувалося тилове забезпечення. Із заводу Зельцера на фронт цілими бочками вивозилося пиво. Власник спиртового заводу Макєєв віддав розпорядження про безкоштовну передачу спирту на військові потреби. (Цікаво, що до повстання вони були запеклими економічними конкурентами.) В аптеці Шосса влаштували перев'язочний пункт. Інші власники постачали фронт ковбасами, булками. Жінки випікали пиріжки.

З полоненими поводитися гуманно. „Ми б'ємось, а не караємо. Розстріл полонених вкриє нас ганьбою”.

Ю. Яновський із захопленням змалював атмосферу, яка охопила Єлисаветград під час його захисту: «Місто відразу загубило свою спокійну метушливість. По всіх дворах почалася стрілянина. Стерлися грані між малим та старим, жіночим і чоловічим, розумним і дурним. Дитина радила батькові, куди стріляти...

Бо тут не на якомусь міфічному фронті, а на рідних вулицях за очевидну справу клали голови, кров перед очима захопленого з їхнього героїства міста».

Анархістам знову не вдалося захопити місто. Маруся віддала наказ про відступ.

Ю. Яновський: «Все місто наче охопив демон безуму. Воно то танцює, то сміється, скаче, обнімається і будує рожеві фортуни!» Однак, підсумовуючи результат другого дня боїв, письменник відзначає: «Перемоги ще не має, бо випустили з міста ешелон ворога».

До речі, незважаючи на негативне ставлення до анархістів, Ю. Яновський відзначає їхню відвагу та стійкість під час бою, називає ворога хоробрим.

Перед третім днем боїв обидві сторони очікували на підтримку. Маруся розраховувала на підкріплення з боку червоних частин В. Антонова-Овсієнка та власних бійців з району Знам'янки.

Єлисаветградці сподівалися на допомогу робітників з м. Кам'янець (нині Дніпродзержинськ), яких телеграмою закликали на допомогу від нападу бандитів.

Крім того, в умовах небезпеки з боку анархістів та конфлікту з більшовиками, а також володіючи інформацією про військову допомогу Україні з боку Центральних держав, „Тимчасовий Комітет по захисту революції м. Єлисаветграда” прийняв рішення про інтеграцію до УНР. Влада міста сповістила про це отамана Кульчицького і просила рухатися на допомогу.

Вночі з 25 на 26 лютого до міста почали прибувати робітники кам'янецького заводу, але М. Никифоровій вдалося їх перехопити та переконати, що ворог знаходиться в місті, а не за його межами, і негай-

но кинула кам'янів у бій проти тих, кому вони збиралися допомагати. Пізніше, коли частину їх було вбито, а деяких заарештовано, вдалося встановити істину.

На світанку 26 лютого бої поновилися з новою силою. Та несподівано до міста почали надходити нові ешелони. Єлисаветград готувався до найгіршого. Проте до міста увійшов бронепоезд учасника боїв за Київ червоного матроса Полупанова: «Воля або смерть!». Він прибув з Одеси за наказом Беленкевича. Йому вдалося припинити бої.

Маруся, діставши поранення, віддала наказ про відступ до Знам'янки, передавши командування своєму заступнику Маркусу.

Полупанов зібрав мітинг. Назвав бої провокацією. Обіцяв покарати ненависного всім Беленкевича і наказав негайно звільнити всіх полонених робітників та бійців М. Никифорової. Не обійшлося без курйозу. Процедурою звільнення скористався місцевий злодій Васюта, якому вдалося визволити з-під варті кількох злочинців під виглядом робітників.

У місті нарешті встановився спокій та запанувала нова влада. Наслідки боїв були тяжкими для Єлисаветграда, який вперше посправжньому відчув, що таке громадянська війна. Аналізуючи підсумки боїв, В. Антонов-Овсієнко зазначив: «Багато жертв з обох боків. Зруйновано півміста».

За даними єлисаветградських більшовиків, під час зіткнення з анархістами загинуло 86 мешканців міста, 147 дістали поранення.

Вік загиблих коливався від 4 до 60 років.

Дослідник В. Чоп, згадуючи про події, які відбулися в Єлисаветграді взимку 1918 року, зазначив: «Події останніх днів лютого, беззаперечно, стали тією межею, за якою популярність Марусі місцевого масштабу змінилася популярністю всеукраїнською, а то й більше». Він також дав власну, досить своєрідну оцінку тим подіям, назвавши їх «парадоксом революції та тріумфом анархії, який однаковою мірою вражав як пересічного громадянина, так і маститого політика».

Дійсно, бої між анархістами та єлисаветградцями отримали достатньо широкий резонанс і викликали в деяких випадках діаметрально протилежні оцінки ситуації.

Відзначимо, що єлисаветградці розглядали бої з анархістами виключно як захист рідного міста від зграї злочинців і дуже пишалися своєю перемогою. Підстави для гордості були: Маруся наводила жак на такі великі міста, як Брянськ, Воронеж, Ростов.

„Це були дні, коли, здавалося, стерлися всі непорозуміння, кудись далеко відійшли всі минулі рахунки, забута була колишня ворожнеча, всі відчули себе рівними, потягнулися до свободи від загрози та

насилення, під гнітом яких протікало все життя міста останнім часом”, – писала про ті дні елісаветградська преса. Люди, які приїжджали до міста і знали про перипетії повстання, надзвичайно дивувалися мужності елісаветградців. Тодішні публіцисти назвали елісаветградські бої „найгарнішими сторінками історії міста”.

Учасникам боїв Биховського фронту вдячні елісаветградці збиралися поставити пам’ятник біля Знам’янської церкви (нині там тубдиспансер) на добровільні внески. Проводився збір коштів на потреби загиблих та постраждалих під час боїв.

Газета „Голос Півдня” по гарячих слідах намагалася визначити причини вдалих результатів повстання проти анархістів. Зокрема, автор статті „Потрійна помилка” зазначав, що при нападі на місто М. Никифорова не врахувала, що його населення: мешканці вулиць Пермської та Биківської – нащадки колоністів та прикордонників, яким доводилося стримувати напади татар. Не менш волелюбні та войовничі чечорці – сусіди пермців. Саме вони підняли на боротьбу все місто.

Другий фактор жорстокої відсічі „летючим гастролерам” – „потужна та широка буржуазність міста Єлісаветграда”. У місті було чимало дрібних, не надто багатих приватних власників.

Автор писав про них: „Всі вони трударі, які наполегливою працею створили свої двори, будинки, тримали збереження в державних касах. Їх багато, дуже багато. Голос власності – голос потужний та впливовий. Хто наступає на голос власності, – ризикує зламати собі шию, і пані Никифорова та Беленкевич – останні докази цьому”.

Автор іншої статті, також вміщеної в газеті „Голос Півдня” від 10 березня 1918 року під назвою „Поза законом”, зазначив, що повстання створило місту Єлісаветграду історичну славу поборника закону та правопорядку.

Один з бійців згадував: „Нас оголосили поза законом за те, що ми не хотіли здавати зброї, а ми цією зброєю відновили закон і врятували місто від беззаконня”.

Однак далеко не всі учасники тих подій поділяли думки захисників міста про характер їх боїв з анархістами.

Наприклад, В. Антонов-Овсієнко прокоментував бої під Єлісаветградом так: «Неподобства анархістського загону Марусі Никифорової (з гуляйпільського району) в Єлісаветграді були однією з причин успіху повстання, організованого в місті білогвардійськими та петлюрівськими агентами. Контрреволюції у міру своєї розпущеності допомагали деякі анархістські елементи...

Виявилось, що самим Муравйовим було вислано на допомогу Беленкевичу загін анархістів під команду Марусі Никифорової, яка

тероризувала населення від Єлисаветграда до Катеринослава... Усюди йшла мова про пограбування та розстріли. У співпраці з анархістами звинуватили Беленкевича. Чорносотенці повстали і вибили Беленкевича з міста... Коли Беленкевич відступив, буржуазія зовсім «осідлала» робітників та селян і висунула гасло «Долой анархію!» З усіх сіл були скликані солдати, яким казали, що вони йдуть битися проти Марусі, і в їхніх лавах з'являвся ентузіазм... Багато жертв з обох боків, зруйновано півміста».

Отже, визнаючи протиправність дій М. Никифорової, комфронтом пов'язує захист міста з антирадянськими діями контрреволюції, яка утримувала владу в ньому. Підкреслимо, що в цьому його оцінка ситуації збігається з позицією елисаветградських більшовиків.

Нейтральний спостерігач-журналіст В. Амфітеатров-Кадашев дав власну оцінку подіям у Єлисаветграді: «Тільки-но встановився Совдеп, як... виник «вільний козацький загін анархістів», очолюваний Маруською... Спершу вона утвердилася в Єлисаветграді з твердими намірами гарненько обчистити це багате місто. На щастя, робітники великого заводу «Ельворт» не дозволили зробити цього; в «войнишке», яка виникла між ними та Маруською, переможцями виявилися робітники, так що вона повинна була відходити на схід...»

Н. Махно, відкидаючи звинувачення на адресу М. Никифорової в пограбуванні Єлисаветграда під час революційного судового процесу в Таганрозі в квітні 1918 року, зазначає, що Маруся зайняла місто в березні 1918 року, «вигнавши з нього українських шовіністів».

Нарешті, органи Радянської влади двічі влаштовували судові процеси проти М. Никифорової в 1918 в Таганрозі та в 1919 роках у Москві. Під час обох з них проти неї висувалися звинувачення в пограбуванні Єлисаветграда.

У першому випадку революційний суд у складі більшовиків та лівих есерів під тиском озброєних загонів анархістів зняв з Марусі всі звинувачення, підкресливши, «що засудити М. Никифорову за пограбування Єлисаветграда немає ніяких підстав». Її було звільнено в залі суду.

Під час другого судового процесу ревтрибунал визнав її винною в «дискредитації Радянської влади своїми вчинками і діями її загону, в деяких випадках непокорі Радам в сфері військових дій».

Звинувачення в пограбуванні та незаконних реквізіціях, які Маруся проводила в багатьох містах, трибунал визнав безпідставними, оскільки вони базувалися на чутках, які не підтвердилися і були пов'язані з «синдромом Марусі»: «з'явилися «істерички», які під її ім'ям здійснювали злочини».

Суд знову не визнав дії М. Никифорової в Єлисаветграді такими, що суперечать нормам революційної законності. Додамо, що реквізиції в епоху революцій вважалися нормою часу і не каралися суворо. Під час громадянської війни таким шляхом мусили годувати та одягати свої загони всі її учасники.

Отже, кожен давав оцінку подіям, виходячи з власних симпатій чи політичних уподобань. Проте для єлисаветградців факт успішної оборони міста від анархістів став однією з найславніших сторінок його історії, "народним повстанням". Маруся зуміла об'єднати класових ворогів, щоправда, після перемоги єдність швидко зникла. Після боїв голова штабу домової охорони звернувся до робітничого оркестру робітників заводу Ельворті з проханням скористатися його послугами для поховання загиблого від ран в боях з анархістами штабс-капітана, однак дістав відповідь, що оркестр для буржуа-кадета грати не буде.

Спогади про зустрічі з Марусею ще довго гуляли містом.

Загиблих було поховано у братській могилі на Кавалерійському бульварі. У квітні 1918-го Єлисаветград відзначав сумну дату – сорок днів з часу повстання та його жертв. Для живих учасників повстання, а також родин загиблих та поранених проводилися благодійні концерти, вистави, грандіозні видовища в цирку. У кінематографах – сеанси. Єлисаветград віддавав шану героям.

1-го травня 1918 року при німцях відбулося вшанування пам'яті загиблих в боях з анархістами. Один з учасників мітингу запропонував перейменувати Кавалерійську площу на площу Перемоги. Однак отримав зауваження, що назва площа Скорботи підійде більше.

Усі учасники боїв отримали посвідчення. Їх оригінали було знайдено в архівах міста відомим краєзнавцем В. Боськом.

Після перемоги над анархістами єлисаветградцям вдалося поповнити запаси одягу, який зберігався в панічно кинутих никифорівцями ешелонах. Серед них велика кількість шинелей, теплих сорочок, штанів, старовинної зброї, взуття, серветок, носових хусток; боеприпасів. Речі були передані учасникам повстання, міській лікарні та відділенню червоного хреста, на потреби поховальної комісії.

У жовтні 1918 року єлисаветградська газета «Трудовая жизнь» надрукувала повідомлення, що у в'язниці міста перебуває жінка, яка дуже схожа на М. Никифорову.

У 1920 році Павло Тичина, подорожуючи Україною разом з капелою Кирила Стеценка, згадував, що місцевий дяк показував йому могилу М. Никифорової.

Свої враження від візитів грізної отаманші залишив не лише Юрій Яновський.

Майбутньому російському поету М. Цетліну також довелося перебувати в Єлисаветграді і стати свідком боїв з анархістами. Як згадку про ті буремні події він залишив віршовані рядки:

«Всем телом слившись с броневой машиной,
Увешенной лентами крест-накрест патронов
Боевых для пулемета, она промчалась
Словно триумфатор по Елисаветграда улицам пустым.
Никифорова гимназистка в прошлом мне показалась
Жанной Д'Арк тогда, летящей с лилиями к Орлеану.
Рвет ветер яростный над нею чёрный стяг.
Её приверженцы, отчаянная свита,
Красавицу-бандитку охраняли,
Готовые сразить любую тень, грозящую победной колеснице.
Ей дали бой у города, и я вернул
Украденные накануне ленты, нужные для обороны.
Хоть мне ещё тринадцать не сравнялось,
Но я считал себя участником сраженья
И был суров как гражданин Кале,
В борьбе за безопасность и спасенье родного города».

Арсенію Тарковському довелося навіть зустрітися з М. Никифоровою, про що він розповів у своїх спогадах: «За столом сиділа знаменита у тутешніх містах отаманша Маруся. Середнього зросту, русяве з попелинкою волосся, пенсне на ланцюжку, в'ялий рот. Вона вилаяла бійців за те, що затримали хлопця, а потім пригостила цукеркою, погладила по голові і сказала: «Гарний хлопчик». Далі грізна отаманша відпустила нас додому, наказавши солдатам принести записку від батьків».

Маруся після невдалої облоги міста залишила його так само несподівано, як і з'явилася в ньому. Як же склалася її подальша доля?

Вище ми наводили інформацію про арешт жінки, схожої на отаманшу, та про могилу М. Никифорової, яку місцевий дяк показував П. Тичині. Однак до долі справжньої М.Г. Никифорової вони не мали ніякого відношення.

Справжня М. Никифорова, діставши поранення, віддала наказ про відступ на схід. Вона намагалася чинити опір наступаючим австро-німецьким військам, проте без особливого успіху. Незадоволена умовами Брестського миру, починає конфліктувати з більшовицькими радами та ревкомми. Залишає фронт і відступає в тил. У квітні 1918 року перебувала під судом, влаштованим більшовиками, але була виправдана. Після суду під тиском окупаційних військ відступає на територію Росії. Бере участь у ліквідації більшовицьких органів влади, проводить реквізиції та анархічні експерименти в Ростові, Воронежі,

Брянську, Царицині. У червні 1918-го в Саратові її загін було роззброєно та розформовано. Сама Маруся була заарештована. У вересні завдяки клопотанню В. Антонова-Овсієнка та А. Кареліна її було звільнено на поруки. З вересня по грудень працює в Пролеткульті, займаючись водночас живописом. Наприкінці грудня 1918 року бере участь у роботі I Всеросійського з'їзду анархістів-комуністів. Обирається до секретаріату Всеросійської федерації анархістів.

У січні 1919 року відбувся суд по її справі. Маруся дістала порівняно легке покарання: позбавлення права протягом шести місяців займати військові посади. Після оголошення вироку відправляється до Гуляйполя. На території махновської столиці займається справами освіти та милосердя, бере участь у мітингах та переговорах з більшовиками. Н. Махно знав про умови вироку, тому не допускав її до військової справи.

Після оголошення махновців «поза законом» у червні 1919 року М. Никифорова вирішує змінити тактику та повернутися до тактики індивідуального терору. Отримавши після конфлікту з Н. Махном від нього таки певну суму грошей, створює три терористичні групи, одну з яких очолює особисто. М. Никифорова планувала вбивство А. Денікіна і пробиралася до Таганрогу. Однак в Севастополі разом з чоловіком вона була затримана білою контррозвідкою і страчена. За одними даними – розстріляна, за іншими – повішена. Фото їх тіл бачив колишній боець її загону-анархіст М. Чуднов. Після звільнення Криму червоними їхні тіла було перепоховано в братській могилі.

Єлисаветградська газета «Голос Півдня» повідомила громадян про смерть відомої багатьом мешканцям жінки.

Отже, справжня Маруся була розстріляна в вересні 1919 року. Факт її страти підтверджено джерелами та свідченнями сучасників, які добре знали її. Проте вже після 1919-го Росією починають гуляти чутки, які спростовують факт її смерті. Загони під керівництвом жінок–Марусь діють на території Одещини, Черкащини, Полтавщини, поблизу Єлисаветграда, на Тамбовщині. Усі їхні «подвиги» примушують воскреснути ім'я найзнаменитішої з них – Марусі Никифорової. Загалом ім'я Маруся дійсно було дуже популярним серед жінок-ватажків загонів.

Згодом з'явилася версія, згідно з якою М.Г. Никифорову не було розстріляно, а завербовано НКВС і деякий час вона навіть працювала резидентом у Франції. Однак документального підтвердження цієї інформації не було знайдено.

У 1941 році «чергова Маруся» потрапила навіть до архіву абверу, який повідомляє, що разом з комісаром одного з партизанських

загонів, який діяв на Черкащині, «було вбито знамениту партизанку Марусю, яка часто в супроводі більшовицьких помічників похвалялась тим, що вона розстрілювала німців, які поверталися додому в кінці минулої війни...»

Б. Соколов – автор монографії, з якої наведено уривок, – пояснює, що мова йде про Марусю: «отаманшу-анархістку, соратницю Махно, яка прославилася ще в роки громадянської війни». Це, звичайно, далеко від істини, але підтверджує факт популярності М. Никифорової.

P.S.

Отже, Ю. Яновський як свідок двох візитів М.Г. Никифорової до Єлисаветграда поєднав їх, створивши сюжет повісті, у якій йому вдалося, дотримуючись в цілому історичної правди, відтворити настрій захисників малої батьківщини. Письменник додав нових фарб елементами художнього вимислу і в результаті утворилася повість «Байгород» – ода захисникам рідного міста епохи буремних років. Як заповіт нащадкам любити, плекати, захищати рідне місто, піклуватися про нього.

P.P.S.

Ця публікація була створена до подій „помаранчевої революції” в місті на Інгулі. Однак, перебуваючи на нашому „майдані” біля міськвиконкому, постійно згадувались події лютого 1918. Єдність громадян: заможних і не дуже. Тоді їх об’єднала анархістка Маруся, тепер „професор” В.Янукович. Опір владі, яка хотіла принизити мешканців міста. Що ж, Ю.Яновський не даремно підкреслив, „що кожна влада мала з нами клопіт”.

Покоління степовиків початку ХХІ століття довело, що варте своїх пращурів, і також змогло захистити місто від беззаконня, вписавши в його історію одну з найяскравіших сторінок

Використана література:

Новороссия и Крым // Полное географическое описание нашего отечества. – СПб., 1907.

Плачинда С. Юрій Яновський. – К., 1967.

Яновський Ю. Байгород // Чотири шаблі. – К., 1990.

Яновська О. Спогади про брата // Лист у вічність. – К., 1990.

Кобзар В. Подорож у Байгород // Кіровоградська правда. – 1982. – 25 липня.

- Чоп В. Маруся Никифорова. – Запорожье, 1998.
- Панченко В. Морський рейс Юрія Третього. – Кіровоград, 2002.
- Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне. В 4 т. – М., 1928.
- Махно Н. Воспоминания. В 3 т. – К., 1991.
- Амфитеатров-Кадашев В. Страницы из дневника // Минувшее: Исторический альманах. Т.20. – М.; СПб., 1996.
- Бои с отрядом М. Никифоровой // Годы борьбы. – Зиновьевск, 1927.
- Беленкин Б.И., Леонтьев Я.В. Чёрная тень революции (атаманша Маруся) // Отечественная история. – 2002. – №4.
- Ермаков В.Д. «Маруся»: портрет анархистки // Социологические исследования. – 1991. – №3.
- Улянич В. Отаманша Маруся // Голос України. – 1994 – 26 березня.
- Шепель Ф. О. Для нас Маруся – не просто Марія // Кіровоградська правда. – 1994. – 24 лютого.
- Босько В. Маруся Никифорова встановлювала Радянську владу в Єлисаветграді // Народне слово. – 1993. – 28 січня.
- Кизименко П. Місто вибухнуло повстанням // Пам'ять степів. – Кіровоград. – 2003.
- Постолатій В.В. Маруся Никифорова: міфи та реальність // Матеріали науково-практичної історико-краєзнавчої конференції “За волю і долю України”.
- Маринець Л. Єлисаветградщина в грудні 1917 // Матеріали науково-практичної історико-краєзнавчої конференції “За волю і долю України”. – С. 59-60.
- ДАКО. Ф. 78. Оп. 7. Архів №467. Єлисаветградская городская управа 1916-1919 р.
- Голос Юга. – 1919. – 10 вересня.
- Соколов Б. Окупация. – М., 2002. – С. 83-84.

Йосип ПОЛИЩУК

**"І ЧУДНО, І РАДІСНО,
І ТРИВОЖНО..."**

/окупаційний щоденник/

1942 рік

5 січня

Над буряками радянський літак скинув газети "За радянську Україну!", де сповіщається про взяття радянськими військами Керчі і Феодосії. 1 січня 1942 року оголошується днем початку наступу військ по всіх фронтах.

Народ зрадив. Ніби листа отримав від найкращого друга. Кожен: "Дай прочитати". Особливо люди, що на командних постах.

8 січня

Ось ще один рік минув, минув безповоротно. Але все ж не можна сказати, що безслідно, бо про цей 1941 рік ще багато поколінь після нас будуть читати в історії, отже і повз мене не могли пройти події, не зачепивши мою душу.

У цьому році я отримав середню освіту, тобто закінчив 10-ий клас середньої школи. Це основна перешкода, яку я взяв не так уже й важко.

Коли я вперше прийшов у 10 клас Кам'янської середньої школи №1 ім. О.Пушкіна, то думав, що ніколи не приросту душею до цього класу. Але при закінченні школи – в останні дні навчання і на випускному – побачив, що помилився: живе зрослося із живим – мені всі зробилися дорогими і близькими. Погоріла Тамара, Лукашевич Олена, Ходорковська Дора, Любимов Андрій, Богатко Євген, Журба Микола, Харченко Костя – залишаться у моїй пам'яті навіки. Запам'ятаю я і своїх учителів: О.Н. Коваль, І.Т. Лановлюк, Л.І. Мусіяка, О.П. Варава, Г.А. Соколянський, Г.Е. Драченко.

Ці учителі були завершителями мого світогляду. Вони вклали часточки своєї душі в мою душу, вчили мене любити і ненавидіти людей і їхні звички, вчили любити життя. Велике їм спасибі. Честь їм і слава.

По закінченні 10 класу я мав бути прийнятий в армію. Проїшов дві комісії і на обох був зарахований у авіаучилище. Але події налітали зі

Продовження. Початок у ч. 17.

швидкістю урагану – все пішло шкереберть: в армію я не пішов, мобілізований не був.

Багато наших учнів-десятикласників пішли по мобілізації. Їхньої долі я не знаю.

Проїхали через наше село колони німецьких автомашин, мотоциклістів, велосипедистів, пройшла піхота, проїхали румуни – і все заспокоїлось. До цього часу немає сталих законів.

Працюю в колгоспі, як не набрид він мені. Є чутки, що під весну поділять землю, але поки що в цьому напрямі нічого не робиться.

За цей рік я декого любив і люблю досі: В.Г. і Т.П.

Мені двадцятий рік пішов. Сподіваюсь, що цей рік буде для мене роком змужніння і роком переживань всякого роду.

Грядуть події. Життя не стоятиме на місці.

20 січня

Морози великі. Вийдеш увечері гуляти – на небі аж іскряться зірки, а на землі мороз – аж січе. Мимохить в уяві виринають картини весни або літа – благородної пори, коли цвітуть і квіти, і душа. Цвіла душа минулого літа безплідним цвітом, та й замерзла на зиму в чеканні нової весни, щоб розцвісти не на день, не на два, а хоча б на кілька років, або й навік. Чудне бажання!

Ех, життя, життя!!!

Отак живе людина, бажає, тільки бажання її не завжди здійснюються. Сказано: “судьба играет человеком”. І безсила людина проти своєї долі. Живе людина – ніби іде темної ночі невідомою дорогою з прірвами поблизу.

До чого я все це говорю?

А ось до чого. Мої роки прийшли. Прийшла пора найблагородніших поривів. Але гальмо, що не дає їм вільно розвинути – матеріальні умови. І ці матеріальні умови будуть ще відчутніші, коли прийде пора шукати супутника життя, а ще відчутніші, коли знайду його.

Інший живе – ніби чашу меду п’є, а інший одживає, та ще й сльози проливає. Хто мені це заперечить? Ніхто. Бо це істина.

Хто мені відповість на питання “Як жити?” Відповідей буде багато, але всі вони будуть різні. Мені не потрібні поради. Я буду жити так, як буде диктувати мій власний розум. Я хочу прожити так, щоб чаша життя була спорожнена до дна. Це одне з моїх найголовніших і найкращих бажань. Яким способом спорожнена – це ще майже питання.

На різдвяних святах (8-15 січня) сільська поліція ходила селом і забирала в людей кожухи, полушубки, ватяні штани і фуфайки, шапки, ковдри – як ватяні, так і тонкі – усе для румунської чи німецької армії. Цим далеко не поїдеш.

30 січня

Останнім часом я живу надією на щось. Чекаю і сподіваюсь. Хтозна, на що, що змінить спосіб мого життя. Тепер фініш – весна. По приході весни або буде щось нове, або навіки залишиться таке саме.

Фронти: Ленінград, Смоленськ, Харків, Донбас. Основний фронт – Крим. Були атаки червоних на Севастополь.

Багатьох цікавить питання, чи може повернутись радянська влада. Відповідає всяк по-своєму: одні – повернуться, інші – ні.

Моя особиста думка: радянська влада може повернутися, але на старих основах вона стати не може, інакше через кілька років повториться така сама історія.

Звичайно, Сталін зробив багатенько помилок у зовнішній і внутрішній політиці.

1) Вважають, що війна з Фінляндією була зав'язана, щоб випробувати силу і методи боротьби Червоної Армії.

Виявилось, що сила є, але ця сила сліпа і глупа: нащо було лізти на той Манергейм, на ту стіну кам'яну, коли можна було, або ж і кращий ефект здобути, обминувши цю стіну. Тільки дурень удариться об стіну лобом у надії розбити її.

2) Вважають, що Польщу підсунула Німеччина з подвійною метою:
– зсунути війська зі старої лінії оборони;

– дати змогу незліченним бандам фашистів проникнути до Радянського Союзу з різними найпідлішими цілями, бо через кордон проникати було ризиковано і важко.

Виявилось, що Радянський Союз пішов і в цю пастку.

3) Вважають, що Бессарабію і Північну Буковину Румунія – союзниця Німеччини – віддала без бою, щоб добитися слави і підвищення свого ставленика Тимошенка, котрий пізніше відкрив фронт і робив усякі безчинства.

І ці заходи зійшли якнайкраще.

Український народ, який працював більше і важче за інші народи, терпів несказанні злидні. І з'ясовується, що Сталін не знає про це нічого.

Не було за що воювати, народ український не захотів захищати владу, котра дерла з нього шкуру. Сподівався, що нова – німецька – влада дасть йому жити, вільно дихати. А виявляється, що німці пішли за прикладом

радянської влади: ті ж податки, ті ж молоко, м'ясо і яйця. Що ж залишається робити? Не знайшов український народ того, що шукав.

Колгоспів не розпустили, хліб вивозять, землю не дали, доставки ніякої немає (мануфактури, сірники). Ось тут і живи.

У п'ятницю їхало дорогою багато переселенців. Німці виселяють Донбас і, говорять, із Дніпропетровщини тих, що туди евакуювали.

3 січня

Але для чого ти, могутня природо, дарувала мені таке ніжне, палке, пристрасне серце, коли не можеш дати йому пари? Воно нині вдень і вночі, і немає йому ні утіхи ні віради.

Як же тяжко на душі – не можу й сказати. Та й що кому до того, що в мене душа болить. Сказати комусь про це – то він гляне звисока, закопилить губу, а позаочі ще й осміє.

То я краще не буду нікому говорити – поховую свою печаль глибоко в серці та й нехай перекипає зі згустками крові...

Але як це: здатись на волю долі? Ні, так не буде! Не буде так, – чи чуєш ти, доле, – я говорю тобі увіч: так не буде!

Людина повинна впливати на свою долю так, щоб доля служила їй.

9 лютого

Два дні оце відлига – навіть дощ іноді йде. Тепло, тільки дуже сиро.

Чутки: Червона Армія захопила весь Донбас і Харків. Говорять, що вже діло доходить до Дніпропетровська. Останнім часом перестали регулярно йти газети "Український голос" і "Українські вісті". Бувають кілька примірників на пошті, та й там зведення неясні. У газеті "Українські вісті" був опублікований наказ, що за розповсюдження чуток про те, що німецька армія відступає – розстріл.

10 лютого

Поділили Україну між собою румуни і німці: Одеську область, Західну Україну і Бессарабію чи що (бо не читав, а чув про це) віддали Румунії. Із Білорусії і Прибалтійських держав зліпили щось ніби самостійне. А решту України віддали під протекторат Німеччини як самостійну.

Живу не теперішнім днем, а майбутнім. Коли б ці дні сірі, схожі один на одного, десь безслідно поділися і з'явилися бурхливі, що несуть зміну – я був би радий. Живу чутками, які вони фантастичні не є. Знову чув, що прорваний німецький фронт у дніпропетровському напрямку.

Любовними ділами займаюся мало. Але все ж мій ангел завжди зі мною. Вірочку люблю всією душею, але почуваю, що безсилий викласти свою любов на папері – от і не пишу про почуття.

12 лютого

Учора йшов дощ. Чудо – серед зими дощ!

Зовсім закриті школи. Нерегулярно ідуть газети. Машиністи говорять про те, що за свою зміну, тобто за добу відправляють п'ять ешелонів убитих, заморожених і поранених німців, а останнім часом 7 ешелонів.

Найбільш ненависні народові поліцаї. Мало лишилося людей, кому б чогось лихого не зробила ця шайка. Ну, буде і на них час.

Переказують, що кам'янецькі поліцаї говорять: "Раніше ми служили з надією на німецьку владу, а тепер що?.." У словах їхніх – тривога.

13 лютого

Учора розпродали в колгоспі лошат (250 крб – найдорожчі).

Мені цікаво, чому український (а може, й інший – не знаю) народ пасивний. Усілякі нужди переносить безмовно, не протестуючи проти них. Чому ж він у такій рівновазі? Хіба не можна вивести його із цього становища за допомогою якоїсь події високого значення. Він же не завжди був такий. Колись же був чудовим. А тепер – раб, що не протестує проти своєї долі. Сором!!!

15 лютого (Стрітення)

Вечір був теплий, але гульня вдала і весела. З Вірою я настільки зблизився, що можу вільно обійняти і вільно говорити, чого раніше ні під яким видом не можна було зробити. Чудним це видається сторонньому.

17 лютого

Учора почали відкидати з дороги сніг аж до олександрівського яру, а сьогодні центральну дорогу на Кам'янку. Буде переміщення військ з якогось краю.

Усе ідуть та ідуть з ручними саночками біженці із Донбасу. Говорять: 400 крб склянка тютюну, 3-4 пуди хліба – добрі хромові чоботи.

19 лютого

Сьогодні викликали у Кам'янку усіх військовополонених з невідомо якою метою. Я потопаю у здогадках: або візьмуть на особливий облік, або мобілізують на роботу кудись і т. п.

Усі німці на позиції – навіть залізницю ходять охороняти 5 юрчанських поліцаїв. Сьогодні почув новину, що ідуть бої за Дніпропетровськ і в підкріплення (раніше була чутка, що Дніпропетровськ у небезпеці).

Чув, що будуть насильно забирати фізично здорових дівчат у Німеччину на роботу.

Для чого очищаються центральні дороги від снігу?

Я стою на своїй визначеній точці зору: радянська влада була законно вигнана з України, законно вона повернеться знову. Умотивовую свій вислів: склалося становище, що з нього ніяка внутрішня сила не могла вивести Україну. Такою силою стала німецька армія. Але цим самим німці навели на розум радянську владу, у якій сили було більш ніж достатньо для того, щоб очистити свою землю, але ця сила була сліпа і неорганізована. Тепер від залізного удару німецька армія природно покотиться назад.

В цій війні Німеччина знайде собі могили. Це мені підказує почуття гарячого патріота.

Яким чудовим я уявляю собі кохання на фоні цієї Великої Вітчизняної війни радянського народу з синами арійської раси. Яке щастя кохати таку юну красуню, як Віра! І як не хотілося б умирати в такий період, коли не знаєш, чи дихатиме вільно твій народ.

22 лютого

Народ незадоволений. Майже закінчується молотьба (залишилось скирт 25 гороху і 3 жита) – настав час остаточного розрахунку з колгоспниками. А виявляється...

За 9 місяців дали по 2 кг 800 г за трудовень, а тепер вирішили зірвати 800 грам і дати просто по 2 кілограми. Скільки було проса, а дають по 100 г на трудовень.

Проклинає народ владу. Буде голод, бо вже зараз у декого закінчуються залишки.

Цікаво, де ж подінуть решту хліба? Мабуть, вивезуть. Народ сподівається, що розженуть колгоспи і дадуть землю. А виявляється – марні надії. Колгосп буде, доки буде війна – от і все.

24 лютого

Сьогодні хмарно, але навіть вранці не було морозу і дув пд.-сх. вітер. Пахне весною. Чутки повзуть і своєю таємною силою та фантазією змушують декого сподіватися.

Говорять, що червоні зайняли ст. Бахмач і дуже успішно просуваються у Чернігівській області та на півдні, намагаючись нібито десь біля Києва замкнути німців у кільце. Тепло вирішить усе.

Мабуть, не доведеться на цю весну слухати солов'їв, бо їхній спів замінять вибухи снарядів.

25 лютого

Учора чув, що в Кам'янці у головного інженера шарикового заводу знайшли підпільний 9-ламповий приймач. Його забрали.

Чув, ніби Червона Армія зайняла Могилів, Вітебськ і готова піти на Мінськ.

27 лютого

Їздив у грушківський ліс по експорт і чув від одного місцевого дядька, що і в Грушківці ходять чутки про відступ німців.

28 лютого

Останній день лютого! Від цього дня забуваймо про зиму, а думаймо про літо. Колись казав циган: "Я б за одне літо всі зими віддав!" Я б, може, теж віддав, особливо за це літо, протягом якого вирішуватиметься доля мільйонів.

1 березня

Здрастуй, перший вісник весни! Не одна людина привітає тебе, березню! Ти несеш, весно, цілу низку щастя і нещастя, переворотів. Не один зрадіє, не один заплаче, вдихнувши твоє здорове повітря.

Сьогодні був у Кам'янці і чув дещо. Фронт: половина Криму з Перекопом, Дніпропетровськ, Харків, Чернігів, Брянськ, Вітебськ, Могильов, майже старий кордон біля Ленінграда (Естонія).

5 березня

Учора ввечері був на Яремівці. Як і завжди: погуляв і пішов додому. Мені здається, що коли б не Віра, я б ніколи туди не пішов. Це єдиний магніт, що тягне мене туди. Скільки розчарувань, печальних вечорів – але наслідки є: я до деякої міри зблизився з Вірою. Мені цікаво, чому іншим удається заволодіти її увагою, не кажу "її душею", бо сумніваюся в цьому. Бачу, що вона рішуча до того, що може чекати декого. Ну, нічого. Коли б вона дісталась мені такою дорогою ціною, то шкода було б знову втратити. Часто думаю, що моя любов буде пов'язана чимось із

цією війною. Думаю і не вірю – чекаю весни. Можливо, війна оформить наші стосунки. Але залишаюсь вірним висловові О.Герцена: “Любовь глубока и прочна лишь тогда, когда она восполняет друг друга”.

8 березня

Пустили було цукрозавод у Кам’янці: попрацював днів кілька і зупинився. Частини старі, бо нові вивезли – наші рвуться. Не йде діло.

Читав у газеті, що Розенберг вирішив розпустити колгоспи.

Чув, що Червона Армія зайняла Таллін і Ригу, готова йти на Вільно і Мінськ.

11 березня

Учора в газеті вперше заговорили голосно про землю (“Українські вісті”), про ліквідацію колгоспів. Але боюсь, що це намагання пустити при крайній необхідності в хід козир. Земля була і є козирем в руках влади.

Цікаво: мені здається, що німці розпустять колгосп із великою неохотою і лише у крайньому випадку. Пускаючи в хід такий великий козир як землю, вони, як утопленик, хапаються за соломинку.

Є чутки, що у деяких районах мобілізують людей віком 14-35 років у Німеччину на роботи (Смілянський район). Там і крику і плачу. Скоро і наша черга.

Вінчали полоненого з однією дівчиною. Піп благословляє їх і бажає: “Дай вам, Господи, жизни на многие лета!” Полонений одказує: “Нет, батюшка, только бы дожить мне до лета!..”

13 березня

Холодно. Учора закінчили молотьбу в колгоспі (горох).

Бачив підводи, що везли мобілізованих на роботу в Німеччину: переважно молодь. Везли на Кіровоград, а звідти, кажуть, ешелонами відправляють на Німеччину. Забрали Білозір’я, Березняки, Яблунівку і т.п. Наша черга. Душа моя чує, що мені не минути цієї okazji.

16 березня

Холод не дає розвернутись. Доки ж можна тримати? Оце-то припала зима на долю німців! Чув я, що їх виганяють з Криму.

То мобілізація була десь далеко від нас, а тепер говорять, що мобілізують у Кам’янці (300 осіб), в Тимошівці. Може, я оце пишу ці рядки, а мені теж загадають. Крути-не крути, а під цю риску підпадаю і я. Не

образливо було б, коли б з моїми однолітками, а то коли будуть брати до уваги сімейний стан і т. ін., потрапить сюди небагато товаришів.

Їхати – хто знає куди! Як там не буде, а вже ж не добре: тебе відірвуть від сім'ї з корінцями, відвезуть в путину та й пустять по світу.

А що я зазнав на своєму віку? Злидні, нужда – незмінні мої подруги. Мабуть, так і залишиться моє почуття до Віри нерозділеним. Ох, шкода, ние серце, болять душа.

Фантазія.

Я їду в Німеччину: країну, хоч і біднішу, але культурнішу, ніж Україна. Зі мною наші, юрчанські дівчата і хлопці. Немає лиш моїх найкращих товаришів, котрі не підуть за сімейними обставинами, отож я майже самотній. Ні з ким думкою поділитися, нікому душі відкрити, ні з ким порадитись...

Довга дорога. Але ось і Німеччина. Нас відправляють углиб країни...

1

В одному селі нас розміщують на дядьківських дворах. Чоловіків майже немає. Обробляємо старанно малородючу землю. Некрасиві німки. Навчаюсь німецької мови.

2

Нас везуть в Рурський кам'яновугільний басейн. Важка робота.

Німецьку мову розумію добре. Але все ж звикнути до звичаїв цієї країни не можу. Тягне в Україну. Грізні події, що розгортаються не на користь Німеччини, прискорюють хід справи: я відправляюсь.

3

Моя фантазія малює і багато інших варіантів даної картини.

Можуть відправити десь на окопи: до Миколаєва чи Херсона. Побачимо, що ще буде.

20 березня

Вважають, що вербовка вже минула. Ще 16 числа всі були майже впевнені, що на днях вона буде і в нас, а ось уже тепер ходить чутка, що з Кіровоградської області вербувати не будуть. Я не вірю цьому, а все чогось чекаю. От коли б можна було заснути, аби проспати оці сірі одноманітні дні чекання і прокинутись на поклик чогось великого. Я вірю, що це велике ще попереду. Де та весна? Ніщо не може сколихнути моєї віри: ні те, що газети трублять, що атаки Червоної Армії завжди відбиваються, ні те, що біженці з Донбасу твердять, ніби фронт стоїть цілу зиму на одному місці.

Ворог буде розбитий. Одна необхідна умова для цього – дати жити народові, розпустити колгоспи, або ж дати умови в колгоспі. А я сподіваюсь, що це в Росії зроблено – не безголові ж там правлять державою? Як відхлинуть німці з України, то Німеччина, точніше вся Європа похитнеться і впаде, бо залишити змію недобитою – вона оживе і вкусить смертельно.

Щемить, плаче душа, та нічого не виплаче: вона як була холодною до мене, так і залишилась. О, коли б мені печорінська душа і вдалий випадок, я б зробив з тобою, Віро, те, що зробив Печорін з княжною Мері. Ох, не буде ні того ні другого, бо дуже я її вже люблю, а в Печоріна душа була холодна до Мері.

21 березня

Це вона!

Я бачу її: світло-карі очі, окреслені красивими бровами, що ніби застигли у позі здивування, чарівне личко, ще майже зовсім дитяче. Також по-дитячому щира посмішка – це вона, люба Вірочка!

Моя любов до неї – перша, чиста як кришталь – навік залишиться чудовою згадкою, я пронесу цю любов незаплямованою через усе життя своє.

Поки що я не можу сказати в майбутнє слова: чи розділить Віра її зі мною, чи ні. Може, це принесло б розчарування мені, може, я полюбив би ще більше – середини тут немає, але замикатися у даному становищі я не бажав би!

Ціль мого життя

На питання “Для чого жити?” не всякий дасть відповідь. Найжалюгідніша людина навіть не задумувалась над ним або навіть не ставила його собі. Інший просто віддається на волю долі: кому доведеться, тому й буду служити.

Я перед собою поставив мету, і вона стає метою мого життя: служити народові.

У моїх жилах тече кров народу-страдальця, я віддам своє життя у жертву кращого майбутнього. Усвідомлюю, які труднощі стоять на шляху до цієї мети: цілий ряд розчарувань, може, і пролиття крові.

Я мрію в майбутньому написати книгу, де б віддзеркалив свою епоху, котра ввійде в історію як епоха великих суспільних і державних змін. Мій замисел, сподіваюсь, визріє, коли колесо історії втягне мене у свій вир.

Я відчуваю, що мені ще багато треба працювати, прочитати, дізнатися, аби зрозуміти, охопити основні інтереси своєї епохи, зрозуміти, чим же живе епоха, причини, котрі побудили великі зміни, які зумовили стільки жертв людських, зрозуміти справжні позиції не тільки окремих людей, а навіть держав.

23 березня

Учора в Кам'янку в'їхало багато німців, а сьогодні їхали центральною дорогою через Юрчанку на Кіровоград чи що. Думаю, не один із німців у Росії прокляне і ту хвилину, коли народився. Ще ж і зимонька випала!

28 березня

Вперше цілу ніч ішла вода. Шумить і тепер. Лисіють гори, і чорніють поля.

Тепер немає ніяких чуток – бо звідки їм узятися, коли важко добратися до Кам'янки. Чекаємо, поки висохне.

Читаю книгу “Сожженная Москва” Данилевського. Як схожі давно минулі події з теперішніми, як схожа поведінка французів з німецькою тепер.

29 березня

Поправляють нашу церкву, щоб у ній правилось на Великдень.

30 березня

Чув, що радянські літаки бомбили Бобринську. Вперше бачу, що їдуть переселенці з Курська.

31 березня

Трублять у газетах німці, що за цілу зиму більшовицьких атак вони втримались на одному місці і що ніяка сила їх не виб'є звідти.

Даремні запевнення. Незабаром покотяться вони назад – це підказує мені інтуїція, патріотичне почуття.

Як усе змінюється! Сиджу оце, а в голові у мене немов кінокартина демонструється: проходять минулі роки мого короткого життя, мої переживання. І тепер я дивлюся на минуле не дитячими очима, а очима зрілої людини з певним світоглядом. Якось ніби шкода минулого, що воно таке неповторне, а таке миле, близьке моїй душі...

О, я вірю, що більше вже не буде того, що було! А ще так недавно: наша сільська школа, товариші... Ваня Засядько, Дунька, Галя Аркуша, Варя Коновар... Узимку – ковзани, санки, влітку – ліс, гульня десь у дворі в жмурки, кицьки... Далі – співочий гурток, музичний. Бажання вчитися музики... Учителі: Д.І. Цимбел, А.М. Кузнецов, Роман Феодосійович, Т.Б. Бондарів, А.А. Бондарева – пробудили в мені цікавість до художньої літератури. Я їм настільки вдячний тепер за те! А що вже я без літератури? Ввіссало б мене оточення в себе. А література ніби збільшує і урізноманітнює життя, збільшує число знайомих, розвиває людину.

Переді мною знову класні кімнати. 7 клас. Я ледь не улюблений учень і ледь не перший по успішності в класі. Люблю літературу, географію, історію і т. д., і тут вперше Г. Аркуша... Я так захопився, що, здавалось, межі цьому не буде.

Тепер від цієї згадки мені стає смішно. Проте все-таки я дорожу моєю першою дитячою любов'ю!

Це найкраща пора моєї юності. Тут випуск 7 класу... Ліс – я, Ваня Засядько, Фрося Стряк і Галя Аркуша. Такі свіжі спогади, такі дороги мені!

А далі пішло все комиля: Кам'янська середня, Новомиргород, Флярківка, знову Кам'янська середня школа №1 ім. О.Пушкіна, випускний, Кіровоград, війна... І ці сірі, печальні дні...

Доблудився і до сьогодні, нарешті! Що ж мені дороге на сьогодні?.. Нічого, крім моєї любові Віри та мого найкращого товариша – Лушпігана Василя.

2 квітня

Прочитав книгу В.Юрезанського "Исчезнувшее село". Дуже подобається. Як правдиво зображено українське життя, і як дії героїв відповідають їхньому характеру. Я бажав би таким складом написати щось.

3 квітня

Нібито в день 2 квітня іудеї розіп'яли Ісуса Христа. Учора, говорять, в Кам'янці розстріляли всіх євреїв, крім спеціалістів, нібито за розпорядженням Гітлера.

Ще недавно про церкву тільки мріяли. Постановили на зборах днів 45 тому, щоб відкрити церкву до Великодня. І ось церква майже готова. Народ увесь радий цьому, готується до свята. Двадцять чотири роки не вибили з голів того, що було втуркано релігією протягом тисячі років.

Стане стара баба перед образом, молиться, і стоїть в неї перед очима фантастичний всемогутній Бог. І не доведеш, що його немає.

4 квітня

Встаю рано, вбираюсь і йду до церкви. Якось соромно, але цікаво. Перемагаю сором і входжу до церкви. Такий собі іконостас, бідненько, але урочисто.

Прийжджає піп, святить церкву і починає правити. Заспівала півча – чуб вгору лізе, мурашки попід шкірою. Мимоволі напрошується питання: невже піп вірить у те, що говорить? Невже то слова від серця? А наша бурса вся прийшла і пасе задніх – ні молиться, ні хреститься. У мене рука не піднімається хреститися. Тільки я оглянувся – мій ангел не іде – летить – у всьому сяйві своєї краси, така мила, що здається, бачу не її, а сон, чарівний сон.

Моє щастя, надіє моя, що б я дав, щоб поцілувати тебе! Був момент гіркого розчарування, коли я проклинав тебе, але тепер обожною – моя перлино, моя ягідко. Нема межі моїй любові – вона як всесвіт.

5 квітня (Пасха)

У церкві народу – як у пачці сірників: і старе, і мале.

Після обіду гуляли у Василя, а перед вечором на Яремівці – обидва п'яні як дим. Тут я вперше відкрив, що маю таку благородну двоюрідну сестру – Олену Ярему.

9 квітня

Щедро гріє сонце. Ще тиждень-два – і оживе природа, а там і сади зацвітуть...

О весно, весно! Ти принесла мені надію, ти обіцяєш мені щастя. То буде найбільше щастя, яке може дати природа. Ти обіцяєш чисту, як весняне повітря, душу, чарівні очі, пишний стан!

Мені це ніби сниться. Полетіти б на крилах кохання, побути б щасливим хоч трохи – невже я не вистраждав цього щастя? Кохати, кохати, упиватись пахощами цвіту, завмираючи від співу солов'їного... Оце щастя!

Тобі в душу дивляться красиві, люблячі очі, твоє серце так близько від її люблячого серця.

Вірочко, якби ти знала мої думи, якби підслухала удари мого серця – ти б не проміняла мене ні на кого, ти б ненавиділа усіх, хто хотів би зайняти моє місце!

Я хочу жити так, щоб через все життя
Пройшов червоний слід безмежної любові.

10 квітня

Якщо така погода побуде днів кілька, то скоро й сіятимем.
Сиджу вдома і сумую за Вірочкою. То було хоч бачу її, а тепер і це
неможливо.

11 квітня

Весна. Колгоспів не розпустили. 800 гектарів сіяти, багато орати.
Для тракторів палива всього на три доби. Решту мусять витримати кол-
госпівські здохлаки, корови та людські руки найбільше. Говорять, що
ячмінь будемо сіяти під сапу. Погане діло! Городини, мабуть, доведеться
копати лопатами. От дожились!

12 квітня

Рід Поліщуків походить ось звідки. Пани за кріпаччини купили один
рід на Поліссі і поселили в Юрчисі, так і назвали його Поліщуками
(вуличне Клевцури).

15 квітня

Останнім часом дуже пожвавлено почали ходити поїзди. Говорять,
що везуть багато лому і поранених, а на фронт – зброю і машини. Є
чутки, що німці ніяк не можуть перейти в наступ, а Червона Армія дося-
гла території Дніпропетровської області.

Моє кохання

Восени 1940 року я пішов вдруге у 10-й клас. У цьому ж році поча-
ла ходити у 8-й клас Віра Г. Тут уперше я ближче познайомився з нею
і полюбив. Дуже красива і не дурна, вона звернула на себе увагу не
одного із хлопців. Богатко, розумний хлопець, але негарної зовніш-
ності, захоплювався нею перед усіма. А я слухав і був певний, що вона
ніколи не піде на його вудочку. Так і сталося: вона дуже відверто не
хотіла мати з ним нічого спільного.

Для мене вона залишилась загадкою. Особливо відчув я приплив
почуття по закінченні десятого класу, коли почали з Коваленком Іваном
ходити на Яремівку систематично. Де не візьмися якийсь косоротий
Матвієнко Василь – і почав з нею гуляти. Я губився у здогадках, відшу-
куючи в ньому щось цікаве, і зробив висновок, що його в ньому немає.

Але моя Віра гуляє з Матвієнком і, за його словами, ще й клянеться, що любить його. Я не тямлюсь від ревнощів, проте чекаю закінчення їхніх стосунків. Тим часом я з надією пишу “Про одне кохання” і віршик, адресуючи через Машу (а з нею гуляє Коваленко і вони співчували мені) Вірі. Та не прийняла нічого. Я провалився і провалився з шумом. Але надії не покинули мене, бо скоро вона ввічливо відпровадила Матвієнка, от диво... А він любив дріб’язковою любов’ю і, мабуть, сподівався, що й вона його... Але – отримав облизня. Правда, моє становище не покращилось, але я побачив, що Віру не задовольнить який-небудь “умішко”...

У ті часи ми мали йти в армію, точніше, в авіаучилище. Я перед цим написав серію віршів і “Ох, тяжко любить, як тебе не люблять” – і знову передав Вірі Машею. Не знаю й досі, чи прийняла подарунок Віра, але Маша не повернула його мені.

...

Віра і я прощаюсь з ними... Потиснули одне одному руки. Далі побігли... Ми вдома... Війна... Тривожні чутки... Перехід німецької армії... Так минуло літо, отак минула осінь. Ми з Вірою ні на крок не зблизились. Минула зима. Наслідки ті самі. Правда, Віра гуляла трохи з Ф. Яремою. Та тільки я дізнався про це, мені стало смішно. Я не ревнував анітрохи, бо знав, що таке любов, хіба я не читав “Былого и дум”, “Обломова”, “Героя нашего времени” і т. п., щоб ревнувати Віру до Ф. Яреми? Я знаю, що Віра не полізе в петлю... Мені часом здається, що її не можна кохати, що вона щось вище, ніж просто дівчина...

О, скільки дум навіяла ти мені, Віро! Скільки я страждав, скільки я радів!.. Страждав від того навіть, що ти на мене не так дивилась, як здавалось мені, я заслужив, а радів від того, що ти ніжно клала свою руку на моє коліно і шептала, щоб я не дуже голосно грав. Не припускаю навіть собі, щоб ти полюбила Ярему. Ні, не може цього бути! Ніколи!

Ні, ніхто так не вміє любити,

Як тебе я, голубко, люблю.

Я певний цього. Тому маю надію, що всі відсвітатимуться від тебе, як бур’яни від хліба. Я сподіваюсь на твоє серце.

Світова війна 1941-1942 років

За останнього піввіку це вже друга світова війна, друга бойня народів, коли до цього таких війн не знало людство. Вдруге загорівся світ, загорівся заради золота, заради нових ринків. Одна людина пішла і поневолила іншу, змушуючи її працювати на себе і підкорятись її законам... Одна держава відбирає в другої те, що та загарбала раніше... І

гризуться як собаки за кістку. Звичайно, всі держави не можна підвести під одну рису, половина з них веде справжню війну – захищається, бо її б'ють. Так у цьому світі залишилось 4 самостійних держави, що ще не вступили у війну, але деякі з них теж скоро виступлять (Швейцарія, Швеція, Угорщина, Туреччина). Про Латинську Америку, звичайно, я не говорю, бо там немає фактично жодної самостійної держави.

Іспанія... Часткове затишшя... Німеччина збирається з силами.

Німеччина зміцнює зв'язки з Італією і Японією і починає вимагати у Англії і Франції повернення втраченого нею у 1914 році. Одним стрибком загарбує Австрію. Англія і Франція мовчать, вважаючи, що таким способом Німеччина насититься і більше не буде вимагати від них нічого. Проте діло повернулось інакше. Німеччина захоплює і розчленовує Чехословаччину. Знову мовчання з боку Англії і Франції. Тоді Німеччина пред'являє свої вимоги щодо Франції і починає з нею війну. Франція воює союзно з Англією, але остання поводитьсь в'яло. Пожвавилась її участь лише тоді, коли вона побачила, що діло повертається погано для Франції, а, значить, і для неї, бо їй доведеться віч-на-віч зустрітись з Німеччиною, якщо вона зараз не допоможе Франції. Але було вже пізно. Німці захопили майже без боїв Голландію, Бельгію, Люксембург і таким чином обминули укріплення (надію Англії і Франції) – лінію. Скоро після цього Франція здалась. Майже одночасно з цими подіями німці захопили Данію і Норвегію. Скрізь Німеччина брала хитрістю і швидкістю, своєчасністю удару і влучністю.

В Англії висадити десант, як передбачала Німеччина, не вдалося. Але фашисти пред'явили Польщі ультиматум: віддати Данцігський коридор і місто... Знову війна: Польщу розбарахилили за 10 днів з двох кінців: Німеччина і СРСР.

Приблизно у цей час Німеччина допомагає Італії добити Грецію і посилає частину армії в Африку.

Німеччина і СРСР укладають торгову угоду, потім угоду про ненапад і дружбу.

Куліси поставлені: за ними можна робити що хочеш – ніхто не бачить. СРСР тягає в Німеччину пальне і продукти – тобто Німеччина доїть СРСР і він дається доїтись.

Так тяглося до 22 червня 1941 року.

Рібентроп наносить візит в Москву, Молотов – у Берлін, і обидва клянуться від імені своїх народів, що ця дружба між двома найбільшими народами світу буде щирою, довготривалою і корисною для обох сторін...

Яке ж внутрішнє становище СРСР?

Нестерпне – говорю це у повнім значенні слова.

Колгосп. Село.

Радянська влада довела нас, бідних людей, до того, що ми не бачили ніякого виходу. Працювати весь день і ніч біля хліба і ніколи не мати його вдосталь – образливо, і не знаю, що ж робити бідному хліборобові? От він і тягне лямку: босий, голий, холодний і голодний. На мужика ніхто не звертає уваги: кому яке діло до того, що він ходить у лахмітті? У кого болітиме серце, що багатьом здібним їхнім дітям нема змоги вчитися, і вони повторюють шлях батьків?

Селянин має 0,5 га землі, корівчину, поросю... Заможніші мають по двоє поросят і рідко хто овець. Більшість не має навіть корови. На городи податки всякі накладаються: картопля, цибуля, капуста і т. ін. Сплати податки, купи одєжину – і все із заробленого хліба. А його небагато.

А позика... Позика – зі світу зводила.

І ось маємо картину: селянський хлопець-парубок ледве-ледве може закрити латки, щоб вийти на вулицю, часто буває в тій же одєжі, що й був на роботі; в хаті кидається в очі бідність, хати з обідраними верхами, двори без тинів...

Робиться в колгоспі все, аби з рук здати – сяк-так. Земля скоро перестане родити, бо коли ж ми її підживлювали? Худоба у колгоспі скоро виведеться: вічне недоїдання і недопивання, недогляд і тяжка щоденна безжальна експлуатація убивають тварину, знесилюють. Колгосп ніби богадільня: хто звідки не запорветься – в колгосп: там і хліб, і мед, і сало, і молоко дадуть, де щось дістати напівдарма – в колгоспі – там усе належить всім і нічیه водночас.

Ось юнак-бідар іде в Червону Армію захищати Батьківщину. Батьківщину?! Яка вона йому Батьківщина? У ту хвилину, коли перед ним поставало питання: жити чи вмерти, він складав ціну своєму життю. Тому під час цієї війни червоноармійці (а більшість з них вийшла із селян!) побачили, що не варто ціною життя платити за чужі їм інтереси, за шкурницьку владу, що дерла з них і їхніх братів, втративши совість людську, владу, що гноїла по в'язницях тисячі невинних і ховалася за слово "Батьківщина". Що йому ця Батьківщина, коли його у його ж країні нестерпно визискували, може, ще гірше, ніж визискували б на чужині.

Поняття "Батьківщина", отже, залишилось тільки в слові, а слово захищати немає потреби, за слово платити життям нерозумно.

Промисловість. Місто.

Останнім часом дуже погіршало становище і робітничого класу. Коли на селі головне горе – не вистачає мануфактури та інших товарів, то в місті – не вистачає продуктів споживання, особливо хліба. Але

головне ще не це. Головний батіг, що не давав жити працівникові – суд, суд за 5 хвилин спізнання, прогук і т. ін. Не в одного з робітників затаїлась глибоко в серці злоба проти влади і її законів, особливо в передових робітників, що добре розбирались у ситуації.

Звичайно, кваліфіковані робітники жили незрівнянно краще від чорноробочих, вони ішли в партію, бо їм партія і Радянська влада були ближчими, ніж комусь іншому. Це ті люди, що були, так би мовити, опорою, на якій трималась Радянська влада.

Інтелігенція.

Інтелігенція – вихідці з робітників і селян, отже, кожному з них були дорогі інтереси свого класу, з якого вони вийшли.

Це, звичайно, найпередовіша частина населення, що відчуває пульс своєї епохи, що найясніше бачила, до чого йдеться, але, на жаль, не змогла протидіяти цьому. Скільки найкращих представників гниє по тюрмах, надривається на важких роботах.

Відсталіша ж частина інтелігенції – це раби, що сліпо проповідували радянський режим і підкорялись йому.

Освіта.

У 1940-1941 навчальному році вийшов закон про платність навчання. Опирався він на заможне життя громадян СРСР. Яке ж заможне життя було – ми знаємо, отже, багато студентів як середніх, так і вищих навчальних закладів змушені були залишити школи. Програми дуже розширилися, вимоги дуже збільшилися. Педагогічний персонал не відповідав майже завжди своєму призначенню. Деякі вчителі засвоювали програмний матеріал в процесі викладання. Звідси ясно, що міг вимагати такий учитель від учня: далі дослівного зазубрювання підручника він не йшов. Учитель з середньою освітою тільки-тільки міг проіснувати на виділену зарплату.

Звичайно, тут аналіз дуже поверховий, але, на мою думку, стало зрозумілим становище, з якого ніяка внутрішня сила не могла вивести СРСР, отже, була потреба у зовнішній силі. Нею стала німецька армія.

18 квітня

Хлопчаки вже босяка бігають. Зразу народ взявся до городів. Назріває час важкої роботи.

Останнім часом дуже поживавився рух залізничного транспорту: проходять потяг за потягом. Везуть багато поранених.

19 квітня

Це поки що найкращий день 1942 року! Ніби чарівний сон: ліс... молодь... Усі так святково вдягнуті... І між ними моя люба, моя чарівна Вірочка любить з Яремою Іваном!

...І я безсилий протистояти цьому. О, коли б знав хто, як я ревную! Серце моє розривається! Нема в мене долі. Це моє найбільше розчарування, мій найсильніший відчай. Але і в цю хвилину я залишаюсь вірним принципіві, що як для підтримання вогню потрібне паливо, так для кохання потрібна щоденна підтримка.

Я знаю, що Ярема довго не "прохарчує" любов.

20 квітня

Сьогодні вперше почали сіяти і зразу масово. На буряшниці розкидають купи, дряпають або культивують і сіють. Що вродить – побачимо восени.

Учора цілий день було чути вибухи. Говорять, бомбили радянські літаки Кіровоград (150 бомб) і Білу Церкву. Ешелони везуть армію і зброю на фронт.

21 квітня

Женуть на роботу і старих і малих (14-60 років).

23 квітня

Уже ніби й забули про зиму. Відростає трава, скоро й пасти будемо. Сіємо ячмінь. Своя робота стоїть – боїмося залишитись удома, щоб не оштрафували. Так довго не може тривати.

25 квітня

Природа оживає, а моя надія померла. Так, померла, як помирає все на світі. Скільки переживань, мук, думок... І все зникло? Попрощаюсь зі своєю надією та й поховаю її. Ще кипить у мене у грудях, як у кратері після вибуху вулкана... Ще настільки свіжі мої почуття... О, як я кохав тебе, Вірочко! Ти не знаєш і не знатимеш. Хто воскресить моє кохання? Для кого я бережу свою ніжність? Як хотів би я знати це!

28 квітня

Тепер порядки, як за кріпаччини: обов'язково йди на роботу щодня. Говорять, що десь б'ють людей за те, що не йдуть на роботу і т. ін. Робимо, щоб тільки одбутися.

29 квітня

Народ доведений до відчаю. Подумай тільки: обіцяли розпустити колгоспи і дати землю – пусті слова, сільськогосподарський податок, молоко, яйця, м'ясо, за пасовище, за собаку, а це ще якеś подушне (на працездатного – 11 крб). Невдоволений владою народ говорить про це відкрито. Кажуть: “Будуть ще бігти і дивитися, в яку сторону втекла Радянська влада, чи не вертається вона назад”. Кожен новий захід (а вони, звичайно, не в нашу користь) викликає все більше і більше невдоволення. Німецька влада відкрила своє справжнє лице – вона з кожним днем все більше і більше втрачає авторитет і може дійти до того, що народ стане активно протестувати проти своєї долі.

Ці побої, ця наруга можуть бути поштовхом до цього, а ще швидшим поштовхом буде стягання податків.

30 квітня

Жвавий рух транспорту. Очевидно, йде посилена підготовка до рішучого кроку. Я відчуваю, що так довше тривати не може, що цей крок необхідний обом сторонам. На загибель, скоріше за все, приречена Німеччина. Був момент наступати – треба було йти безупинно. Тепер той момент проґавлений. Тепер СРСР в іншому становищі, і в ролі атакуючого він повинен розчавити ворога, таким чином відплативши за обман і лицемірство і прирікши Німеччину на загибель.

Треба буде народові захищати свою хату зі зброєю в руках, тобто створювати партизанські загони. Я впевнений, що ще прийде така пора! О бідний мій український народ, доведеться тобі ще горювати!

1 травня

Як удари дзвону затихають.

Дзвін затих... Тільки луною відгукуються ще якусь мить його звуки. Вони розтали у нескінченному просторі, але в пам'яті ще деякий час відроджуєш ці удари дзвону, доки їх не витиснуть інші звуки...

Як удари дзвону затихають, так затихло моє кохання, затихли неспокійні удари серця, не працює напружено мозок, як бувало в любі хвилини. Можна подумати, що вислів “затихло кохання”, тут не зовсім доречний – здається, краще було б сказати “згасло”, “померло”, але я хочу сказати, що воно тільки затихло, а не згасло. У мене нема сили ще щось говорити, чогось сподіватися, але я все-таки сподіваюсь, розуміючи, що спростовую свої попередні слова.

3 травня

Зранку тепло, хоч і хмарно. Під обід підтряхло, але як линув громовий дощ (перший цієї весни), то й струмки потекли, а потім враз вияснилося і навіть сонце блиснуло.

Трава пішла як з води. Василь чув у себе в садку соловейка і зозулю. Вечори теплі починаються, озиваються жаби.

Колгосп трохи обсіявся – горох, ячмінь, овес, соняшник. Правда, буряки ще не починали сіяти.

Женяться потроху хлопці: сьогодні весілля у Миколи Славінського і в Тетяни Свиридової, а на ту неділю в Сави Захаренка і в Марійки Голиківської.

Є чутки, що німці 30 квітня пішли у наступ. Я, правда, уже не раз чув, що вони йдуть у наступ, але чую ось і тепер. Везуть багато поранених німців, а також наших полонених у Німеччину. Хто нам дасть жити, коли він сам іде на смерть? Іди і ти під кулі, завойовуй краще життя.

Про серйозне становище німців свідчить те, що тепер після сьомої години вечора заборонено світити вночі, заборонений взагалі будь-який рух.

4 травня

Усе більше говорять, що німці пішли в наступ. Видно й тут пожвавлення авіації. Сьогодні летіло 13 біпланів, але так високо, що не могли розгледіти марки.

5 травня

По обіді розлітались літаки. Летять у всіх напрямках: лише військово. Говорять, що в Олександрівському районі беруть німці худобу. У Несватковому в тітки Юхими забрали бичка, заплативши 100 крб. З нашого колгоспу нібито будуть посилати багато кінних підвід у обоз і так багато, що це викликає підозру. Щось починається велике – чує моя душа, чує.

Є чутки, що Франція знову виступила в союзі з Англією проти Німеччини. Так само говорять про Туреччину.

Чутки повзуть хтозна-звідки, але тепер такий час, що і їм можна трохи вірити. Говорять, що з Чорного моря в Одесі висадився десант і витиснув із деяких місць румунів. Говорять також, що будуть брати в Німеччину на роботи всю молодь від 16 років.

11 травня

Зовсім недавно так несподівано розв'язався вузлик моїх сумнівів, так несподівано зник фініш, якого я прагнув досягти ось уже півтора

року. Прощай, моє півторарічне кохання! Тут все, що має таку силу, щоб зупинити безумне кохання! Прощавай навек, моя надія. Буду шукати: Бог не без милості, козак не без щастя! Але ж яка тяжка рана! Та кому пожаліться, що болить?..

18 травня

Пишу ці рядки тоді, коли народ дійсно зазнав німецького ярма. До сьогоднішнього дня, виходить, було ще й добре. А тепер: на роботу виходь всі до одного з хати, бо перевіряє поліція, і за прогул – штраф. А ще ж податки: картопля, молоко, яйця. Ще й курку здай, щоб вона жуків ловила. Хату кидаєш на півдоби – хай хто що хоче, те там і робить. І нікому поскаржитись, ніхто за тебе не заступиться, бо ця риска проходить над усіма.

Увечері не смій на вулицю вийти – штраф (або й трюпка!). Проте, їхнє діло наказувати, а наше – не слухати. Забороняють гуляти ввечері, а ми гуляємо, забороняли городи мати – а городи вже посаджені. Забороняли вдома залишатися, але люди залишаються. Плюс до всього: у нас в селі намічено ніби 25 чоловік заложників. Ще не знаємо хто.

21 травня

Поділився думками з Оленою Яремою. Розуміє, але говорить прямо: “Не закохуйтесь, хлопці, у дівчат так дуже!”

28 травня

Війна доходить до кульмінаційної точки. Здається, що скоро підуть в хід гази – ця найжахливіша зброя у війні. І скористаються нею саме Німеччина, Японія, Італія. Відчувається і тут, у тилу, що їхнє становище ненадійне, хистке, хоч вони високо підносять моральний дух у пресі, читаючи яку, бачиш незамасковану фальш. Допікає СРСР Німеччині до живого.

У Кам’янці в нас іде паспортизація, точніше прострочення паспортів і реєстрація на біржі праці. Що і як буде – невідомо, але всі дивляться на цей процес з підозрою. У Кам’янці, говорять, заарештували 50 чоловік підозрюваних партійців і кандидатів партії.

Полонені, що в селі, будуть ночувати у спеціальній хаті під вартою. Чомусь німці тривожаться. А весь народ стиха поки говорить проти німців. Усі налаштовані проти них, особливо молодь.

30 травня

У газеті повідомляють, що Керченський півострів очищений від Червоної Армії, що зав’язались жорстокі бої біля Харкова (20 ударних

дивізій, 3 кавалерійських, 15 мотобригад) і противник розбитий ущент. Не віриться мені. Сьогодні спішно летів десь у напрямі Харкова або Полтави 21 бомбардувальник. Видно, припікає. Усі машини мобілізовані для вивозу хліба з колгоспів, вивозять і з нашого. А паровози рухаються безперестанно. Скільки-то на фронт везуть машин! На Кам'янський район наклали нібито 500 голів рогатої худоби. У Кам'янці мобілізовують на роботи в Німеччину.

1 червня

Я душею відчуваю, що біля Харкова іде вирішальний бій, підготовка до якого велась цілу весну. Отам нещасть, трупів, проклять, калік. Це буря, після якої одна із сторін на деякий час відступить із позицій, але не скажу, що це остання баталія, яка вирішить хід подій назавжди.

Сьогодні в обід вів дорогою на Олександрівку поліцей арештованого зі зв'язаними назад руками. Заарештований – молоденький хлопець, ішов і щось насвистував. Біля Левиного містка поліцей двома пострілами убив його.

У нас роблять (орють) косарські хлопці і вони саме дійшли в той край плугами, тож побачили все. Поліцей, говорять, кам'янський, а хлопець – єврей.

2 червня

Ще вчора ввечері була газета, де повідомляється, що бої під Харковом закінчилися блискучою перемогою німців. Узято в полон 240 тисяч чоловік, багато різних військових матеріалів.

7 червня

Третього червня був проливний раптовий дощ. Декому городи вода позносила. А вчора такий вітрюган піднявся, що прямо з ніг валить. У нас із хати верх знесло. І на такому вітрі Токар Пилип виніс на церкву хреста.

Із 2 червня працюю в лісі: робимо просвітлення між дубками.

Ходить чутка, що будуть колгоспи розбивати на гуртки. Не знаю, наскільки це вірно. Ми не раді цій зміні, бо все зроблено так, що і землю, і плоди нашої праці можуть забрати щохвилини, а коли дадуть землю, то працювати треба не абияк.

9 червня

Учора знову була газета. Повідомляється, що три армії, котрі раніше були оточені під Харковом, розбиті. Німці говорять, що план Тимошенка прорвати біля Харкова фронт у самому своєму зародку починає руйнуватись ("Українські вісті", "Волинь").

Але крізь газетні рядки впевненими очима дивиться правда: ніколи німцям не задавити Радянської влади, бо вона взялась захищати себе не так, як захищала на початку війни. У німців виходять кінці. Ще кілька таких ударів, як під Харковом поразка – і німці відхлинуть назад. Радянські люди уміють воювати: Севастополь тримається ось уже рік.

У Червоній Армії застосовують новий вид зброї: чотиридульний автомат-кулемет, але він нібито з дефектами і його знято з озброєння.

11 червня

Скоро почнеться косовиця трав. Хліба рідкі, погані.

Позавчора повернулись ті, що майже місяць тому повели мобілізованих коней. Розказують, що були в Сімферополі, за 40 км від фронту. Нічого особливого не говорять, видно, їм наказано тримати язика за зубами.

Є чутки, що Харків відібраний у німців, що половина Керчі в руках Червоної Армії.

Я бажаю зрозуміти теперішній порядок предметів, хоч це або дуже важко, або навіть неможливо, коли одну думку будувати на основі іншої: у деяких випадках доводиться бути чимось на зразок фанатика.

Читав нещодавно оповідання Горького – про те, як чоловік просить у життя щастя, як милостину, але життя не любить, щоб у нього просили, а щоб вимагали, брали, не запитуючи.

Хіба не такий, часом, і я, як той, що просив щастя? Точно такий. Я не задоволений життям, я нещасний, як же я те щастя візьму у життя? Як його візьмеш, коли не знаєш, що брати?

Ось уже рік минає, відколи німці в Україні. Так порівняно легко вдалося їм загарбати Україну, що навіть соромно робиться за свій народ: невже він такий мізерний, що не зумів захистити свою Батьківщину? Гордість розчинилася в різноманітних образах, віддача України Німеччині була гордістю українського народу, протестом проти знущань і насильств Радянської влади. Народ частково повірив німцям, що вони везуть волю (але не я!). Проте ось уже минає рік, як німці привезли волю – і хто ж її бачив? Натомість неволя, приниження. Живемо як на пустельному острові: ніде нічого. Де що брати – ми ж босі й голі, а скоро будемо й голодні. А німцям – хоч вони і в стороні від усього – усе одно дай. Скажу прямо: скоро німці хлинуть із України.

13 червня

Рівно рік тому в цей день я востаннє сидів у школі – на іспитах. Закінчував школу, а в голові стільки планів було, а в серці стільки надій! Переді мною відкривалась дорога в життя.

А тепер?.. Я без майбутнього – ніби на розбитому кораблі серед моря, що безперестанку бушує. О, де ти, майбутнє, – я готовий іти тобі назустріч. Я обійму тебе і розцілюю!

15 червня

Говорять, що вже є евакуйовані з Полтави, а з Бужина вивозять все. Із нашого села вночі забрали 5 підвід. У нашому районі, точніше – в нашому селі забирають хліб із дворів, де, за обрахунками, його більше, ніж по 20 кг на місяць на особу. Нам до двору довели здати 3 пуди “лишків”, а у нас самих не стане чим прохарчуватися. Розробляються списки в конторі, кому наділять землю. Нащо ж та земля, коли, скільки б на ній не вродило – тобі дадуть по 20 кілограмів на місяць на особу, а решту – в державу? За що ж робити? Чим робити? Так довго не може бути! Перед погибеллю дають нам цю землю.

17 червня

У газеті за 13 червня є цікавий матеріал. Німці спростовують повідомлення радянського Інформбюро, яке проголосило, що під Харковом Червона Армія одержала перемогу першого рангу. Німці, в свою чергу, стверджують, що перемогу отримали вони! Кому ж вірити?

Тепер у розпалі штурм Севастополя. Отут, мабуть, німцям стануть у нагоді газети, хоча в цій же газеті спростовується повідомлення Інформбюро, яке стверджувало, що німці під Керчю використовували бомби чи гранати, начинені газом. Як видно, війна досягла найвищої кульмінації. Отже, розв’язка неминуча. Я мрію, я уявляю собі це майбутнє, коли батьківщина нас покличе у рішучій сутичці роздушити всесвітнього тирана.

21 червня

Був у Кам’янці. Здається, що немає війни, здається, що всі задоволені і ситі: гуляє добре вдягнений народ – до нього й не підступитися.

Та це ж святкова його сторона. Буденщина – то краще діло. Попід залізницею коло переїзду повно народу – переважно червоноармійці. Чоловіки і хлопці на траві розсілися гуртками і не дають спокою картам. Щось тепер мода на карти – і чоловіки, і жінки, і малі – ніби одгулюють за те, що не гуляли при Радянській владі.

Іде состав машин на фронт. А німців, німців – біля кожної машини, кожного мотоцикла. У вагонах молодюсінки – грають і собі в карти. Іде состав назад: бідні полонені виглядають у заґратовані колючим дротом віконця товарних вагонів – обірвані, змучені – і махають руками – про-

щаються. Потім состав пораних німців: це ж тільки ті, що їх можна везти. На фронт – два состави бензину в нових цинкових бочках.

22 червня

Ось уже рік в радянських землях рвуться снаряди, ось уже рік моя Вітчизна в огні. Я думаю, що другу річницю будемо зустрічати не в такому співвідношенні сил, як тепер, а може, в другу річницю війни вже не буде нас багатьох. Так, ця війна не в одного відібрала або ціль життя, або й саме життя. Скільки-то буде вдів, що до війни були щасливими дружинами, матерями, скільки-то буде сиріт, що до війни були любими синами чи дочками.

Яким же гнівом палають серця там, на Червоному сході! Чи готовий народ до рішучих і остаточних сутичок?..

Чи, може, й до цих пір стогне народ в ярмі законів? Чи, може, й досі в народі спить непробудним сном почуття гордості за свою батьківщину?

Я чекаю. Я готовий на все.

24 червня

Шириться чутка, що нібито Сталіна поранив якийсь терорист, і він помер від цієї рани. Не знаю, наскільки вірити цій чутці. Мабуть, брехня або провокація.

27 червня

Сьогодні вночі було чути вибухи снарядів, або бомб і постріли зенітної батареї. Чув із непідтверджених джерел, що на дніпропетровським напрямі німці відступають. Залізницею везуть багато лому з літаків, машин. Везуть і на fronti безліч усього.

29 червня

Останнім часом я втратив усяку ціль життя: там, на фронті – поразки, в любовних ділах моїх – теж невдачі.

Я любив одну, тепер же не люблю нікого, а ту, що кохав – зневажаю. Але ж душа бажає любити!

Аби кохати когось недосяжного – було б дуже цікаво. Та де ж ти візьмеш того недосяжного, як усіх я маю нижчих за себе на голову!

(Закінчення у наступному числі)

СПАДЩИНА

Микита ГОДОВАНЕЦЬ

Годованець Микита Павлович народився 26 вересня 1893 року в с.Вікниній Гайворонського району Кіровоградської області в селянській сім'ї. Закінчив Степашанську учительську школу. Працював учителем, журналістом.

Друкуватися почав з 1917 року. Автор збірок байок і віршованих гуморесок «Незаможник Клим» (1927), «До добробуту й культури» (1928), «Парася на парастасі» (1929), «Будяки», «Довгоносики», «У колектив!» (1930), «Трактор і Рало» (1931), «Байки» (1932), «Байки» (1957, 1960, 1963), «Осел на хаті» (1958), «Заяча математика» (1961), «Вужі під яслами» (1963), «Ріка мудрості» (1964), «Веселий педант» (1965), «Конвалія і Лопухи» (1966), «Афоризми сатирика», «Талановита Тріска» (1967), «Байки» в 2-х томах (1968, 1973), пере-

кладів творів Езопа, Леонардо да Вінчі, Федра, Бабрія, Д. Бедного, І. Крasiцького та ін.

Член СП СРСР з 1934 року.

Помер 27 серпня 1974 року.

ДЕ ГОВОРИТЬ СИЛА ЗБРОЇ, А НЕ СИЛА СЕРЦЯ

НА СМЕРТЬ І. М. СТЕШЕНКА

“Ми більше вже не сміємось, —
Сміється хтось,
А наші груди та серця
Сповнив сум лютий без кінця
І ссе журба
безкрая...

Дзвонить у дзвони голосні:
Він у труні...
В могилу темну ліг на вік Борець,
Великий чоловік
Нещаснішого краю!

Але для нас Він не умер,

І від тепер,
З сумного його смерті дня,
Його діла, його вчення
Будуть нам заповітом:

За любий край, за рідний люд,
Їх добробут
В палких змаганнях і борні
Його натхненні пісні
Будуть провідним
світом.

Ми більше вже не сміємось, —
Сміється хтось,
А наші груди та серця
Сповня сум лютий без кінця:
Нема Великого Борця.
(“Село”, 28 серпня 1918р.)

БРАТ НЕЩАСНИЙ ТВІЙ

Синочку мій малий! Не бійся ти
Сліпого того, що наставив руку, —
Люби його, люби за його муку,
Зараді бідності і сліпоти,
Зараді того, що щасливий ти.

Піди, подай колійку, сину мій, —
Не бійся ти до його підійти! —

Василь ГОРБАТЮК

лауреат Хмельницької обласної літературної премії ім. Микити Годованця

МИКИТА ГОДОВАНЕЦЬ У ЖУРНАЛІ “СЕЛО”

Журнал “Село” – це видання Подільської Губерніяльної Народної Управи часів боротьби українського народу за свою державність у 1917-1920 роках. В державному архіві Хмельницької області зберігаються його числа з 23 травня 1918 року до 12 грудня 1919-го – саме тоді часопис видавався у Кам’янці-Подільському. До того часу -в 1917-му та на початку 1918-го він виходив у світ у Вінниці, оскільки Управа та інші інституції Подільської губернії перебували там через близькість до Кам’янця-Подільського фронтів першої світової війни.

Рідне село Вікнина Микити Годованця тоді входило до складу Подільської губернії, отож цілком ймовірно, що він став працівником редакції журналу “Село” за перебування у Вінниці ще 1917 року.

В часопису кам’янецького періоду вперше ми зустрічаємо ім’я Микити Годованця 28 серпня 1918 року в числі 28-29 – на титульній сторінці вміщено його вірш “На смерть І. М. Стешенка”. Про трагічну подію повідомляється в цьому ж числі журналу:

І все давай, як будеш біля йти,
І душу ласкою йому загрій, –
Він брат нещасний, си́ну, твій.
(“Село”, 15 жовтня 1918р.)

РІДНОМУ КРАЄВИ

Тяжка недоленька тобі
Судилась, гарний, любий Краю! –
Ти в злиднях, в темряві, в журбі
Серед земного раю:

Широкі луки та поля,
Ставки, ліси, садки прекрасні!
Та не твоє те все... Твоя
Надія – руки власні.

У них повинен ти знайти
І право й шлях до щастя, волі,
І сам собі повинен Ти
Скувати найкращу долю.

До цього йде єдиний шлях:
Добути все собі боротьбою...
На рідних луках та полях
Будь паном над собою!
(“Село”, 28 вересня 1918р.)

“Національна втрата”

31-го липня вночі в м. Полтаві невідомим злочинцем убитий генеральний комісар по справам освіти Іван Матвієвич Стещенко, бувший перший міністр Народньої освіти.

І. М. Стещенко виїхав з Києва у своє рідне село на Полтавщину, щоб підготуватись до професорської діяльності.

Приїхавши пізно вночі на Полтавський вокзал і не знайшовши там візника, він пішки з своїм сином пішов по одній вулиці м. Полтави.

Раптом з якогось двору вискочили несподівано двоє розбишак, скомандували: “руки вверх” і почали стріляти, тяжко поранивши І. М. Стещенка.

На другий день І. М. Стещенко в тяжких муках і помер.

Україна втратила одного з кращих своїх синів, енергійного працівника на ниві народній, відомого письменника і поета, свого першого міністра Народньої Освіти, який багато сил і енергії своєї поклав на організацію Української школи.

Тіло небіжчика І. М. Стещенка перевезено до Києва, де в неділю 4-го липня відбувся вєдичний похорон на Байковому кладовищі цього борця за кращу долю України і невтомного працівника на ниві Народньої Освіти”.

РАНКОМ

І ти сюди в садок прийшла? –
Як гарно у садку!
Багато пісень та тепла,
Квіток у квітнику!

На пелюстках квіток в росі
Купаються проміння,
І тануть-гинуть муки всі
І непорозуміння...

Так гарно, люблю навкруги!
Мов в Божому покою,
Немає місця для нудьги,
Бо ти в садку зо мною.

Що? Гарні квіти в квітнику?
Перлини краси?
Но краща квітонька в садку,
Повір мені – це ти!

(“Село”, 1918 р.)

В декількох числах журналу Микита Годованець виступає зі статтями на актуальні на той час теми. Наприклад, “Негайна справа. (До споживчих товариств)”, “Не упустимо менту”. Однак більше його видно, як автора віршів, що відбивають складні, важкі, а то й трагічні реалії тих днів – “Брат нещасний твій”, “Рідному Краєві”, “Нам потрібна перемога”

Втім, знаходить Микита Годованець у своєму серці й ліричні струмені, виносить їх читачам – “Райком”, “Самітна”.

Зозуле, зозуле, скажи мені друже,
Чого твоя пісня сумна така дуже?
Чого в пісні туга, зневіря, нудьга?
Скажи, дорога!

У цих віршах, в їхній строфіці, в ритміці проглядаються елементи майбутніх байок Микити Годованця – жанру, що виведе його у високий ранг Майстра. А поки що життя диктує свої теми – дедалі трагічніші.

В числі № 7 журналу, від 19 лютого 1919 року, був опублікований вірш Микити Годованця “На роковини смерті Павла Панасюка (з Поділля), старшини Богданівського полку, забитого більшовиками у Києві”.

САМІТНА

Зозуле, зозуле, скажи мені друже,
Чого твоя пісня сумна така дуже?
Чого в пісні туга, зневіря, нудьга?
Скажи, дорога!

Чи перебуваєш годину нещасну?
Чи втратила, може, надію прекрасну?
Може, насміялась недоля твоя,
Зозуле моя?

Чи серденько кличе до іншого краю,
А скоро дорога далека лякає?
Чого ж твої в серце вражають пісні,
Признайся мені!!!

Зозуля журливо говорить:
“Козаче, того моя пісня журлива, сумна,
Того моє серце все тяженько плаче,
Що я самотна”...
(“Село”, 28 серпня 1918р.)

Як відомо, перший Український полк імені Б. Хмельницького був сформований ще в квітні 1917 року й став початковою ланкою збройних сил Центральної Ради. На початку 1918 року богданівці брали участь у боях проти більшовицьких сил, очолюваних Антоновим-Овсієнком та його кривавим помічником колишнім царським підполковником Муравйовим. Очевидно, саме тоді, в боях за Київ, і загинув подолянин Павло Панасюк.

Як це сталося? Звідки саме був Павло Панасюк? Про це нам не відомо, але, без сумніву, відповіді на ці питання знав Микита Годованець. На ці трагічні роковини він відгукнувся віршем:

Кращий син України в труні...
Захищаючи славу Вітчизни,
Славний лицар поліг у борні.
Син народу, йому одному
Він збирався всі сили оддати,
Розганяючи горе-пітьму...

Цей вірш поета-початківця нині цінний і з потреби звернення в минувшину. Історія боротьби українського народу за свою державу в 1917-1920 роках зазнала стільки перекручень і нищень за часів радянської влади, що відновити її зараз

НАМ ПОТРІБНА ПЕРЕМОГА

I.

Тихше, люде! Що то буде?
 Суне хмара з опівночі...
 Грізно, люто грім грюкоче,
 Сполохом сповняє груди,
 Біллю – серце, сумом – очі...
 Тихше, люде!

II.

Тихше, тихше! Зупиніться!
 Змовкніть, стихніть на хвилину!
 Блисне грізна блискавиця,
 Грюкне грім, і хто нам скаже,
 Хто поборе, хто поляже
 В домовину?

III.

Тихше! Хто там? – Браття милі?!
 Ха-ха-ха! А кров пролита?
 А знущання? А насилля?
 Після п'яного весілля
 Скільки нас було побито
 На похмілля?

нелегко – доводиться по крупинці збирати факти, щоб укласти велику мозаїчну картину. І цей вірш, це ім'я – Павло Панасюк, подолянин, борець за свободу України – є тією зерниною, яку й слід берегти в нашій пам'яті.

Тим часом події в Україні набирали все драматичнішого розвитку. В числі від 31 січня 1919 року Микита Годованець у молитві й заклику простягав руки до народу:

Гляньте, гляньте: скільки крові!
 Всюди трупи, трупи, трупи...
 З тіл людських які здорові купи!
 Гляньте: дим... весь світ в пожежі...
 Злились грані, стерлись межі:
 Всі в крові, усе в огні...

Бої ж підступили під стіни редакції, ні, війна здолала і їх. Хоч на вихідних даних зазначалося, що "Село" тиражується шість разів на місяць, після числа № 12 від 30 березня 1919 року читачі не могли одержувати журнал. Наступне число вийшло тільки 20 червня. Важкими, трагічними подіями позначений цей часовий проміжок: більшовицькі війська захопили тоді всю територію України до Збруча. Армія УНР відступила в Галичину.

IV.

Тихше, люде, щось то буде!
Жах смертельний змучив груди,
Все святе стоптав під ноги...
Хмара суне... Що то буде?
Нам потрібна перемога.
Тихше, люде!
(“Село”, 5 жовтня 1918р.)

*“На роковини смерті Павла Панасюка (з Поділля),
старшини Богданівського полку,
забитого більшовиками у Києві”*

Кращий син України в труні...
Захищаючи славу Вітчизни,
Славний лицар поліг у борні.

Син народу, йому одному
Він збирався всі сили оддати,
Розганяючи горе-підьму,

Що сповила так міцно село.
О, славетного, рідне Поділля,
Україні ти сина дало!

Кам'янецький більшовицький ревком своїм наказом припинив видання всіх українських журналів і газет, які видавалися в місті над Смотричем. Працівники “Села” змушені були переховуватися.

У першому ж числі журналу після перерви з'явилося повідомлення в траурній рамці:

**“Світлій пам'яті незабутнього співробітника
журналу “Село” поета СТЕПАНА ГРЕЩЕНКА**

Серед тих багатьох жертв, які принесені українським народом в боротьбі з північними хижакими – більшовиками за свою волю, кращу долю і добробут, зустрічаємо ім'я співробітника і нашого журналу “Село” Степана Грещенка.

Молодий, повний сили й енергії, студент Кам'янецького Університету, старшина Подільського полку, поет і письменник, він був і співробітником журналу “Село”.

Коли більшовики зайняли всю Україну і почали знущатись над нашим народом, С. Грещенко не міг стерпіти такої наруги і насильства над рідним народом, – кидає місто і йде до народу. Переходячи з села в село, він проповідує людям правду і своїм палким словом закликає народ до боротьби за свою кращу долю і до повстання. Так

Нам він – приклад прекрасний, браття:
Як боротись за щастя Вітчизни,
Не шкодуючи сил і життя,

Як за щастя її полягти...
О, сумуй та ридай же, Поділля:
Сина славного втратило ти!

Повний віри, поривів, надій,
Для ідеї ти жив, любий брате,
За ідею поліг, друже мій!

Спи ж спокійно! Бо сонцем сія,
Стала рідною всім нам, козаче,
Та ідея велика Твоя!

(“Село”, 19 лютого 1919 р.)

БУХ! БУХ!

Ще не згас козачий дух,
І рука Козака
Не втомилась набивати
Самопали та гармати:
Бух! Бух! Зброї Свої

опинився він в с. Жерді Кам'янецького повіту. Але тут доніс на нього один селянин-розбишака того ж таки села. Вмить наїхали червоноармійці і заарештували його 30 травня 1919 року. Даремне С. Грещенко силкувався усвідомити цих хижаків. Даремне він доказував їм, що і він бореться за кращу долю робітника і селянина, про що більшовики так люблять кричати, але вони його й слухати не хотіли й нагайкою стьогали його за кожне промовлене ним слово. Побачив тоді С. Грещенко, що добрим словом не проймеш ці закам'янілі серця, що душі їх зачерствіли, і рішив ще силою помірятися з цими розбишаками. З словами: “Раз мати породила, раз і помирати”, він кинувся на них з рушницею в руках. Але боротьба була нерівна. Червоноармійців було три, а він один. Двох він встиг убити, але од третього сам загинув...”

Цілком ймовірно, що цю жалобну статтю писав Микита Годованець. Адже, з усього видно, саме він вів у журналі питання культури й літератури. Однак героїчна смерть побратима по перу пробудила в ньому й поетичний спалах. У наступному числі “Села” – № 14 від 28 липня 1919 року він публікує вірш “Славному Степанові Грещенкові”.

Смерть побратима глибоко боліла Микиті Годованцеві. 26 серпня він виступає з оповіданням “За волю рідного краю”, теж присвяченим пам'яті Степана

Не положим,
Поки ще тримати зможем,
Поки трупом аж ворожим
Не укриється долина...
Хай же ворог лютий гине,
Розіб'ємо його в пух:
Бух! Бух!

“Село”, 10 лютого 1919 р.

Гляньте, гляньте: скільки крові!
Всюди трупи, трупи, групи...
З тіл людських які здорові купи!
Гляньте: дим... весь світ в пожежі.
Злилися грані, стерлися межі:
Всі в крові, усе в огні...

В неприємності страшній
Брат пішов з ножом на брата,
Диким звіром, лютим катом
Палить, душить, ріже, б'є –
 кров червону л'є.
Браття! Люде! Що се буде?

Там хіба уже добро є,
Де говорить сила зброї,

Грещенка. Побудоване воно на конкретному життєвому матеріалі – з трагічної долі загиблого поета.

Нужденне життя народу, важке становище на фронтах, загибель близьких людей не гасили високих поривань душі Микити Годованця. З-під його пера з'являються й піднесені ліричні строфи ("Село", № 19 від 29 вересня 1919 р.):

О, щоб крила мені, вільні крила орла!
Полетів би високо-далеко,
Полетів би я в просторинь, де зірка зійшла
І де серцю так вільно і легко!

У віршованих рядках поет прагне розкрити свою душу, її терзання. Він розповідає читачам про себе – яким він є, чого жадає:

Я син нужденного села.
Вишневий сад, обдерта стріха -
То мій притулок і утіха.
Природа – вчителем була.

Де знайти джерело сили і міцї? На що опиратись у цїм життї? Чим наповнити свою долю? Мабуть, і такі, й багато інших питань не давали спокою молодому

А не сила серця, знаття...
 Гляньте: купи! Людські трупи!
 Досить крові, досить, браття!
 (“Село”, 10 січня 1919р.)

Славному Степанові Греценкові

Не плачу, не плачу по тобі, мій друже.
 Що втратив ти цойно розквітле життя,
 І в серці палає не біль, не сум дужий,
 А інше яскраве могутнє життя;
 Не жаль невимовний отрутою злою
 Ятрить кволі груди, як рану страшну,
 Завзяття, завзяття! до бою, до бою,
 До помсти за смерть твою зараз лину.
 Я прагну змити кривлею кров твою, брате,
 Всі сили покласти в лихий боротьбі,
 Щоб нищить ворожії сили на втрату,
 Яку Україна понесла в тобі.
 Спи, лицаре, славний, спи, борче завзятий!
 Спи, гордий та сміливий сине села! -
 Уже над труною твоєю, мій брате,
 Прекрасної воленьки зірка зійшла.
 (“Село”, 28 липня 1919р.)

поету й журналісту. Натхнення він черпав у народу, в боротьбі. Свідчення цьому – вірш у числі “Села” № 21 від 29 жовтня 1919 року:

Хай буря лютая не раз ще потрясе
 Мій любий край, мою Україну,
 Та вірю я: вона перенесе
 Й неволю і руїну,
 Порве отруєні та люті кайдани,
 І з попелу жива повстане,
 Неначе дивний Лазар із труни,
 І знову вільна стане, -
 Бо мій народ – могутній степовий орел,
 І волі син і цар літання,
 А сила крил його – великих сил -
 Огонь і меч повстання.
 9 жовтня 1919 р.

О, щоб крила мені, вільні крила орла!
Полетів би високо-далеко,
Полетів би я в просторінь, де зірка зійшла
І де серцю так вільно і легко!

Всі сумніви свої, всі турботи земні.
Всі невдачі тяжкі пережиті
Я згубив би на мить у ясній далині,
У глибокій чудовій блакиті!

І щасливий, забувши образи життя,
Я співав би про щастя, про квіти,
Я казав би усім, де знайти забуття
І де горе-страждання подіти.
Вільна пісня моя всім би чутна була.
Обіцяла б, звала і будила
Всі байдужі серця...
О, щоб крила орла,
Щоб могутні, міцні, горді крила!
(“Село”, 29 вересня 1919р.)

Я син нужденного села.
Вишневий сад, обдерта стріха -
То мій притулок і утіха.
Природа – вчителем була.

26 листопада журнал “Село” вийшов у світ на товстому сірому папері -обгортковому. Давалися взнаки труднощі війни, що все тісніше затискала в міцну петлю і Кам’янець – останній оплот УНР, і колектив часопису.

“Для оборони рідного краю і народної свободи Правительство Української Республіки вважає необхідним повне об’єднання військового командування Наддніпрянської і Галицької Армії. Правительство сподівається, що Галицьке громадянство з свого боку прикладе старання для того, щоб залагодити ту велику шкоду для всієї Соборної України, яке принесло не повне об’єднання наших армій”. Це – із звернення “Від Правительства Української Народньої Республіки” до воєнків і громадян, підписане Головою Ради Народніх Міністрів І. Мазепою та Державним секретарем Л. Шрамченком. Тривожний заклик, народжений страшною реальністю: 24 жовтня головнокомандуючий Галицькою армією генерал Тарнавський уклав угоду з Денікіним про перехід у його розпорядження. Про це теж повідомляється в журналі.

Наступне число “Села” – № 23 від 12 грудня 1919 року виявилось останнім. Хоч зовнішніх ознак про це, хіба що крім того ж паперу, у ньому нема. Йдеться про створення “Союзу українок”, про дотримання ладу в сільських громадах, заснування Народних

У злиднях, в темряві, в журбі
Провів роки свої дитячі.
А далі серденько гаряче
Кував в стражданню, в боротьбі.

Один, безпомічний, без сна,
Тинявся без віри, в сумі, в горі;
Немов човен в далекім морі,
Що опинився без вітрил.

Шукав бажаних берегів -
Найшов розчарувань багато;
Шукав настирливо, завзято
Нових думок, нових шляхів.

Але терни, мов ті гріхи,
Карали тяжко душу й тіло,
І серце тяженько боліло,
Кропило кровію шляхи...
Коли, здавалось, темна ніч
Потрохи почала ясніти,
А потім навіть стало дніти -
Повсталa нечувана річ:

домів і чергову річницю з дня народження письменника Степана Руданського. Тут же публікується стаття Микити Годованця “Утворюйте колядничі гуртки”, починається оповідання Богдана Лепкого “Настя”, розлого даються практичні поради з пасіництва й обсадження плодовими деревами доріг і шляхів Поділля тощо.

За цим усім можна й не помітити невеличкого повідомлення, яке сповіщає: “Влада в Кам’янці й на Поділлі. Уряд Української Нар. Республіки передав усю владу в м. Кам’янці міністру Іванові Огієнку. Проф. Огієнко призначений Головноповноваженим У.Н.Р. в м. Кам’янці.

Громадянська влада в Кам’янці й на Поділлі знаходиться цілком у руках представників влади У.Н. Р. По від’їзді Уряду У.Н.Р. в м. Кам’янець вступили польські війська.

В місцеві справи польська військова влада не втручається”.

Однак, як видно з долі самого журналу “Село”, справи виявились набагато складнішими. Хоч УНР з допомогою Польщі ще рік існувала на теренах України, але набрати сили вона вже не змогла. Часопис же на тому припинив своє існування.

І все ж останнє число “Села” розкриває читачам ще одну трагедію – особисто Микити Годованця:

Огнена буря прешрашна
На світі все перевернула,
Та і мене не поминула,
Жорстока, дика, навісна -

Мої пориви, почуття,
Надії й наміри розбито,
Водою дійсності залито
Огонь палкого завзяття...

Коли ж розвіявся туман,
То я не тямив, що робити,
Куди іти, як далі жити
І як утишить болі ран,

І де порадики знайти,
Щоб научив, порадив, втішив,
Прокляті питання розрішив,
Щоб показав, куди іти?
(“Село”, 29 вересня 1919 р.)

НА ЧУЖИНІ

Плинуть-плинуть хмари
З моєї України,
Де зістались муки,
Сльози та руїни,

Як одцвітали рожі влітку,
Я поховав дружину молоду -
Мою найкращу квітку
В зеленому саду...

Микита Павлович Годованець помер у Кам'янці-Подільському 27 серпня 1974 року. Тут він прожив понад двадцять своїх останніх років. А перед цим було десять років заслання...

Починався ж Микита Годованець як письменник тут-таки, у Кам'янці, на сторінках “Села”. Що думав він наприкінці свого страдного життя про перші свої вірші в часопису Подільської Губерніальної Управи? Чи згадував їх взагалі, а чи прогнав із пам'яті? Вірші ж ці жили поряд з ним – у шафах чи на полицях архіву, недоступні за радянських часів ні йому, ні читачам-дослідникам. По-новому вони відкриваються й прочитуються вже тепер.

Не горять не тільки рукописи – публікації теж.

м. Хмельницький.

Де на попелищі
Плаче бідна ненька
І квилить голодна
Донечка маленька.

Де півдиким катом
Сестроньку узато,
Заступника-батька
Голову утято...

Ви до України,
Хмароньки, схиліться
І жалем до неї,
Будної, пройміться, —

Хай ударять громи,
Блискавиця блисне,
Ворогів за серце
Хай страхіття стисне.

Повертайте ж, хмари,
В рідну Україну
І сльозами втіхи
Покропіть руїну.

(“Село”, 20 жовтня 1919 р.)

СИЛА У ПОВСТАННЮ

Хай буря лютая не раз ще потрясе
Мій любий край, мою Україну,
Та вірю я: вона перенесе
Й неволю і руїну,
Порве отруєні та люті кайдани,
І з попелу жива повстане,
Неначе дивний Лазар із труни,
І знову вільна стане, —
Бо мій народ — могутній степовий орел,
І волі син і цар літання,
А сила крил його — великих сил -
Огонь і меч повстання.

(“Село”, 29 жовтня 1919 р.)

Чудодійними руками
Обголив мистець гиллі;
Вітер ніжно гра листками
По землі...
Долі – гарно,
В віттях – сумно;
В небі – хмарно
Й легкодумно.
Без жалю і без задуми
Обголя нас так життя:
Нищить мрії, труїть думи
Й почуття.
В серці – нудно,
В думці – темно,
Жити трудно
Й неприємно.

(“Село”, 12 грудня 1919р.)

Як одцвітали рожі влітку,
Я поховав дружину молоду –
Мою найкращу квітку
В зеленому саду...
Від мук тяжких життя
Не знаю, в чім знайду,
Хоч на хвилину забуття,
На мент просвітку.
Як одцвітали рожі влітку,
В зеленому саду,
З коханою я щастя дорогих годин
В могилу поховав і загорнув землею
Щасливі дні були із нею
В зеленому саду –
Нещасний буду сам один.

(“Село”, 12 грудня 1919 р.)

Василь КОЗАЧЕНКО
КОНІ ВОРОНІ
книга третя „При битій дорозі”

З перших зборів, напевне з легкої руки того білявого сержанта, Докію і в колгоспі мамою почали називати. Звикли до того. Як і до її високої сухорлявої постаті в зеленій стьобанці та кирзових чоботях, і до бідарки, запряженої спочатку сухоребрим, а пізніш уже й вгодованим сірим конем, з якою так уже й не розлучалася ніколи, ніби приросла до неї. Весною та літом – з Миколою, а потім, коли хлопець пішов до школи, – сама.

Почалось їй несподіване і трудне головування. Головування, на яке вона дала згоду лиш тому, що бачила – більше поки що нікому. Дала згоду тимчасово, поки знайдеться хтось кращий. Але те “поки” затягнулося надовго. Бо нікого кращого ближчим часом так і не знайшлося. А вона, якось і не помітивши, коли і як, поволеньки перебрала на свої плечі вже не свою і своєї родини, а долю цілого колгоспу, цілого села і разом з такими, як сама, долю цілої великої держави.

Потім, коли, як кажуть, відійшли заморозки і вона іноді, отак ніби зупинившись на бігу для того, щоб озирнутися навколо, згадувала той рік і те своє головування, Докія навіть тоді, коли те все минуло, починала жахатися, дивувалася і якось навіть сама собі не вірила, що оці жінки й діти, без нічого, майже голими руками, за одну весну, літо й осінь стільки могли зробити!

Докія любила людей беручих, сердитих на роботу. І, може, саме тому вона дуже часто згадувала і ніколи, через усе життя не могла забути отого злющого і непосидючого Пилипа Миколайовича – секретаря райкому, з яким зустрічалася важкого тридцять третього року. Вона й у новому, молодому секретареві часом мимоволі відшукувала, хотіла бачити якісь риси Пилипа Миколайовича і навіть досадувала, коли він, більш м’який, більш лагідний, і, можливо, більш урівноважений, робив або говорив щось не так, як на її думку, робив би, казав за такого випадку Пилип Миколайович. Хоч і цей секретар, не зважаючи на його молодість та тиху вдачу – багато чим таки приваблював її, де треба виявляв і характер, і наполегливість... Та й сама вона за роботою забувала себе, не шкодуючи ні сил, ні часу, ні здоров’я. Ставши головою колгоспу і не маючи до того ніяких навиків, лиш твердо знаючи

Продовження. Початок у ч. 16, 17.

СПАДЩИНА

сільську роботу, те, як потрібно засіяти, виростити, зібрати, що та як доглянути, прогодувати, збудувати і відремонтувати, вона тижнями не заглядала до власної хати, днювала й ночувала в степу по бригадах, харчуючись вряди-годи чим доведеться і засинаючи десь під колесом, а то й просто на ходу в бідарці. Отож і тяжкою та непосильною роботою здивувати її було важко.

Але те, що підняли на свої горьовані плечі, що зробили своїми слабкими, але й залізними руками того року жінки – коли вона оглянулася й подумала про те, здивувало навіть її.

Гублячи сили, здоров'я і жіночу красу, не по роках і просто на очах старіючи, напівголодні, погано вдягнені, мерзнучи в землянках і безверхих хатинах, не досипаючи, ледь не на собі тягаючи борони, по гвинтику збираючи калічені старі трактори й сівалки, дослівно з нічого відродили колгосп, засіяли неозорі, перетворені на пустирища поля, виростили рясний врожай і переробили стільки важкої, чоловічої роботи, що їй, як то здавалося з весни, і здавалося не лише їй, не переробиш і за кілька років. Де тільки бралось і де таїлось стільки майже нелюдських сил в отих сухеньких жилавих постатях її односельців? Де вони набралися отієї витримки, надлюдського терпіння і якоїсь майже фанатичної, незламної зятятості, яка світилася в їх очах, в тих самих, на дні яких повсякчас таїлася туга і невитравний, застарілий страх. Страх тоненького паперового аркушика, білого метелика, які тепер майже щодня залітаючи до села, приносили звістку про смерть чийогось батька, чоловіка, сина чи брата...

А вони працювали, не маючи часу за роботою навіть виплакаться досхочу. А то й свідомо глушили важкою роботою своє невитравне, бездонне горе.

Перший по звільненню колгоспний врожай збирали стареньким, що зупинявся кожної півгодини, комбайном, жатками, косами і... хто й зна як уцілілими серпами.

Усе зібране комбайнами у перший день жнив, усі оті кільканадцять тонн, до останньої зернини, завантажили на військові машини і відіслали на станцію.

Той липневий день, коли вони відправили з поля машини з першим хлібом, чи певніш, та надвечірня година не могла не запам'ятися.

В гурті жінок стояла Докія на стужавіллі, зарослій материнкою, молочаєм, пирієм і петровими батогами межі. Ліворуч, в ніжній, жовто-зеленій прорісті золотилася свіжа стерня. Праворуч тягнулись

до теплого, вже призахідного сонця важкими жовтогарячими головами, квітували соняшники.

Чотири ведених молодими солдатами машини, пружинячи під вагою зерна, з'їхали з стерні на межу, звернули праворуч і, здіймаючи за собою бузкові в сонячному промінні хвості куряви, помчали вздовж обставленого каліченими телеграфними стовпами рейдера.

Стихав, даленів, влягаючись, шум моторів. Навколо в степу розливалася млосна, надвечірня тиша. І невгамовна, якась жагуча тріскотнява коників у стерні не порушувала, а ніби ще більш поглиблювала ту тишу.

Мовчки, припиншклим гуртком, стояли запилені, засмаглі на сонці, з підтиканими спідницями і подряпаними, коричневими литками жінки. Докія бачила їх сухі, немов обвуглені обличчя, на яких теплими лелітками грали відсвіти низького вже сонця. Стояли і мовчки дивилася услід машинам посуворілими, зосередженими очима. Проводжали поглядами машини так, як проводжали б бійці машини, вантажені набоями.

“Про що вони зараз думають? Що бачать?” – подумалося Докії і нараз першу думку перебила інша, зовсім ніби несподівана: адже оце, певне, вперше, відколи й колгоспи існують, жодна з цих жінок, відправляючи зерно на станцію, жодним словом не обмовилась та напевне й не подумала ні про труднощі, ані про своїх голодних дітей. В кожній машині, в кожній зернині, отам, на шляху до фронту, мчала якась частка їхньої душі, і кожна зернина там таїла в собі велику смертельну для ворога вибухову силу. Силу, яка й вибухне десь там, на фронтах, наближаючи й прискорюючи нашу остаточну перемогу! І подумавши так, Докія нараз відчула якось по-новому, якось так, ніби оце саме цієї миті спала їй з очей завіса і відкрилося щось найголовніше, найсуттєвіше, що до цього довгі роки було для неї закритим. І якось ніби збоку, гостро виразно побачила і саму себе, і жінок, і колгосп, у якому оце головує, зрозуміла минуле й майбутнє, близьке і далеке...

Дивилася на тих кілька машин, вантажених першими центнерами нового, першого по визволенню врожаю, а бачила тисячі тисяч доріг і тисячі тисяч вантажених зерном машин, що тяглись струмками звідусіль і зливалися у великі ріки та неосяжні моря. Ніби жива пульсуюча кров, по жилах нескінченних доріг стремить до великого серця країни. Щоб те могутнє, хоч і зранене зараз серце билось рівно, впевнено, дужо.

“Ох, коли б то все оце Панас знав... Коли б бачив оце все!.. Коли б міг почути, то, може, й лежалося б йому отам легше, може, й смерть свою по-інакшому зрозумів. Хоч і не виправдав... Важко те виправ-

дати... Але ж зрозумів би. Що не тільки ж так чиясь зла воля була в тому, але ж і справжня, смертельна безвихідь... Хоч нехай навіть так хтось з тих, що й керували тоді, чи то від нетерпіння, а чи від страху перед ворогом, який здавався надто дужим, ламав там, де слід би було лиш зігнути... Однаково – не те було найголовнішим, не те вирішувало... Та й час ще такий не прийшов, щоб можна було розібратися у всьому до кінця, довести: хто знав вірну дорогу, хто ламав щиро, бо інакше неможливо було, хто зосліпу, хто, щоб ще за життя прославитись, а хто й зо зла... Все те розсудить (хоч і не скоро, певне) і час, і люди, коли година така прийде... А тоді... Багато ж кому з нас і вміння не вистачало, і грамоти... А життя ж не чекало! Воно ж було безжальним і невблаганним! Або перемога, або смерть! Третього ж не було! Не дано його!.. І жили, і мучились у мирний час, як на війні. І мерли, і кров розливали, а все ж, що найголовніше, перемогли, вистояли, не лиш себе, світ цілий от врятували. І хай тепер нас судить такими, як ми були і є, той, у кого совісті на те вистачить... Не так, як чия ліва нога хоче, а за нашого життя законами, мірою наших зусиль, і наших страждань, і наших здобутків... І щоб не підходили до нас з жалощами нещирими і співчуттями фальшивими. Бо тому ж і голодували, і мерли, і кров лили, і вистояли ось тому саме, щоб по нас уже ніхто нікого не зміг і не посмів ані голодом та смертю морити, ані в печах огненних живцем спалювати...

І хоч ще й зараз ми той хліб від голодного рота відриваємо, від сирітського. Але ж ТИМ мир цілий від ірода нового рятуюмо... Та, власне, і врятували вже! І знають, добре знають це оті вдови та сироти!.. Стоять он, мовчазні та замислені, а силу свою чують, і гордість у них від сили тієї, і – радість...

І подумавши так, на сусідок поглянувши, відчула нараз Докія, що не витримає і зараз, на очах у людей, розплачеться. І щоб не сталося того, вона одвернулася і, не мовивши нікому й слова, швидко пішла межею понад соняшники. Ішла відчуючи, як очі сповнюються слізьми і все перед нею починає розпливатися і мерехтіти. Ішла, плакала і думала разом про все: жінок, війну, Панаса, Трохима, Оксанку і зниклого, що про нього ні чутки, ні вісточки, Петрика. Ішла, не відчуючи, як тягнуться до неї, торкаються її плеча, ніби лошатка, теплими голівками соняшники, залишаючи на її кохтині сліди золотого борошна...

Тоді був таки дуже важкий рік. І ота контузія, певне, давалася взнаки, і нестатки, і сотні всіляких неполадок. Багато чого спричи-

нялося до того, що ставала вона все більш дратівливою, нервовою, швидко спалахувала, а часом забувалася й починала виказувати комусь уголос навіть тоді, коли залишалася наодинці, сама-самісінька... Багато, правда, було до того причин, дивуватися не доводилося, але... Тоді ще й день такий, особливий випав... І ще й ота несподівана зустріч з Кислицею...

Не часто, дуже не часто зустрічалася вона з Даньком, але кожна та зустріч була ніби на нещастя. Навіть і тоді, коли що й радісне, дуже радісне траплялося ще того ж дня, однак і в тій радості десь уже глибоко приховувалося, притаювалося нещастя...

Чи думала вона, чи гадала, що ще хоч колись зустрінеється з Кислицею? З голови, думок його викинула, забула і який він. А от же йди, вгадай, як воно іноді на світі повертається.

Ще тієї ж зими, коли її викрадено було (розповіла потім Ригорова Любка), добралися таки німці до Кислиці. Усю тодішню сільську поліцію до крові збили, розігнали всіх, позаарештовували і нових настановили. А що вже до Кислиці – доходили чутки з району, що його там так уже били, так катували... Водю відливали та й знову били. Гадали люди, що ото й кінець його собачий прийшов. Бо й чутки про нього по тому заглухли, і сліди замело. А от, виходить, ні, вижив таки. Не вбили. Чи то пошкодували, а чи випадково, а тільки закинули Кислицю до якогось концтабору. І він, як шкідливий кіт, якого скільки не бий, як не кидай, а він усе на ноги схоплюється, витримував усе, вижив і ще й визволення дочекався...

Того дня була вона роздратована та перетліла душею ще з досвітку... Вдарили вже осінні приморозки, а буряки в полі не кагатовані – обіцяли підкинути кілька машин і не підкинули. Три дні вже чекає вона й не дочекається. І картопля не докопана. І соняшники ще в полі. А тут ще, як потрапила їй на очі в конторі ота газета... Ну й розлютило ж її! Ну, просто на очі ніхто не потикайся. Кинулася бідаркою до сусіднього села – чутка була, ніби там зараз сам секретар райкому, – щоб поскаржитись та домогтись таки отих машин. А бригадиркам наказала: усім, поки немає машин, на картоплю та на соняшник загадувати.

Надворі ще тільки сіріло, хоч діялося в жовтні і час був не ранній. Тільки що вона вихопилася бідаркою вгору, до колишнього церковного майдану, де не візьмись, перед самісінькою коневою головою мара якась. На голові ніби шапка витерта, засмальцьована вся, аж лиснить, горло темною та брудною хусткою зав'язане, драний піджачок – не по цій порі – обдряпаний, пацьорками штани і на ногах якісь шкарбани величезні – черевики не черевики і чоботи не чоботи. Обличчя худюще, взялося синцем, заросло щетиною, очі запали і сам, здається, од

вітру валиться, такий висхлий. Але коня схопив за недоуздок міцно, зупинив і, коли підійшов ближче, аж до колеса, в морозяному повітрі отакої рані гостро потягнуло від нього самогоном:

– Драстуйте, мамашо!.. Та... ви мене нізащо не впізнаєте... куди вже там!

І вона б таки й не впізнала, нізащо не впізнала б, коли б не здогадалася по отому “мамашо”, товстій нижній губі та духові самогонному. Догадавшись, на мить аж похолонула вся від несподіванки. Навіть очима повела навколо. Але вулиця, як на зло, порожня, ніде ні душі.

– Та вже ж коли б і впізнала, то яка тобі з того радість? – сказала насторожено.

– Ех, мамашо! – щиро і тяжко зітхнув Кислиця. Так болісно, що аж у неї на той віддих у грудях щось несподівано забриніло. – Вийшла, мамашо, така лінія мого життя, що вижив от і визволителів дочекався... Ну й прибився, як положено, до рідних місць, куди ж мені ще?.. Ні голови де прихилити, ні здоров’я. Одна тінь від Данька Кислиці зосталася, та й та от... з години на годину арешту жде... Вже сам би туди пішов, дак якось самому характеру ніби не вистачає... Жду...

– Ну, а я в цьому тобі нічим не підоблю. Сам дивись.

– Мусите, мамашо, підсобити... За вас, можна сказати, від гітлерівських фашистів і проклятих окупантів постраждав, здоров’я позбувся... І, як є, сам один. Ніде ні душі живої. Сирота-сиротою. А ви – жінщина при медалі і, чутка є, син – генерал. Вам воно нічого не коштує слівце замовити за нещасного, безвинно постраждалого чоловіка.

На ті слова “невинно постраждалого Кислиці”, звичайно, можна було лише посміхнутися. Але... Кислиця й справді стояв перед нею такий замучений, висхлий, такий нещасний, справді не людина, а тінь, одні кістки та шкіра, що коли б не оте слівце “мамашо”, яке драгувало її вже само по собі, та не гострий пах самогону, та ще коли б не така була розпасійована з самого ранку, хтозна – чи й не розчулилася б, чи й справді не пожаліла б, чи, принаймні, не поспівчувала йому.

Але й так він – жалюгідний і нещасний – не викликав у неї ні обурення, ні почуття помсти, лиш гидливість і бажання скоріш його позбутися.

– Ти ось що, – сказала стримано, все ж пожалівши, – поки там до арешту, піди до контори, хай тобі Христюкова Пріся фунтів кілька борошна випише. І... коли ще там тебе заарештують, одразу ж сьогодні виходь картоплю копати. Зароби тимчасом щось... Бо арешт-арештом, а їсти ж поки що тобі щось треба...

На тому, гадала, й кінець. Але він стояв, так і не випускаючи затиснутої в руці мотузки, і все ятрив її душу отим, як він постра-

ждав від окупантів саме за неї і який він нещасний, і все канючив замовити за нього словечко, аж поки вона таки не витримала і, вся спалахнувши, так шмагнула ні в чому неповинного коня лозиною, що він узяв з місця вскач, а Кислиця, випустивши віжки, поточився вбік і ледь не впав...

Отак, розпалена, гнівна й налетіла вона не на секретаря, а на голову райвиконкому, низенького літнього, лисого товстуну, який зустрівся їй на своїй бричці, запряжений парю вороних сухоребрих коней, на степовій вже підмерзлій дорозі.

Ну, вже й привітала вона його з нагородою! Про все забула – і про буряк, і про картоплю, і про машини, а вже про ті нагороди так геть чисто все йому виговорила. Усе, що думала.

А він тільки очима поводив сполошено. “Чи не тронулась ото баба?” – думав, напевне.

Вона ж за тим прогавила таки секретаря, не застала вже в сусідів і дурнісінько безліч часу згаяла.

По дорозі заїхала до корівника. Діди вкривали його на зиму соломою просто по стелі, вивершували ніби скирту, бо дерева на лати та крокви взяти було ніде. Навідалася і до картоплі. Впевнилась, що копають. Побула на току біля соняшника – молотять, і, навмисне обминувши за кілька гін буряки (бо не могла спокійно дивитися на те все), повернулася додому.

В хаті було не топлено, холодно, у всьому розгардіяш. За колгоспною роботою і долівки підмести ніколи.

До хати забігла на хвилинку, щоб хоч перекусити щось, бо вирвалася зранку так і не поснідавши. Але згадала: вчора біля машини, за щось там зачепившись, роздерла від плеча й аж донизу зелену ватянку. Та так от і їздила в роздертим рукавом.

Вдома знайшла голку та нитку і примостилася біля столу. Шила, а в самої думки не тут – на полі, біля машини, на буряках, біля отих жінок та дітей, що так уже й на зиму в землянках та безверхих недопалених хатах залишаться. Та й нагороди оті ніяк з голови не йшли, дратували. І що б, здавалося, їй до того! В селі он, ніби й не помітив того ніхто. Не до того. А вона, певне, в партизанах десь таки зіпсувалася тими нагородами... Та й образливо ж, як не кажи. Бо де ж таки! За той перший, викоханий по визволенню врожай всю Україну ніби нагородили, все як є начальство. І секретарів, і міністрів, і обкомівських, і райкомівських. От і в їхньому районі і секретарів одного та другого, і голову райвиконкому, і директора МТС, і двох голів колгоспів,

і одну ланкову, яка з евакуації повернулася. І тільки отих нещасних вдів, солдаток та дівчаток посиротілих, отих, що своїм горбом, своїми жилами оте все витягли, залишившись на зиму в голоді та холоді, жодної не нагороджено... Воно, звичайно, тим жінкам байдуже, вони на це й уваги не звернули, не до того. Не подумали навіть, що і їх, не тільки ж одних генералів, нагороджувати можна. Їм не про те йшлося. А Докію образа, досада гризе за них і на себе, і на начальство. Чому не вшанували хоч би Любки Ригорової, що не маючи ще й п'ятдесяти, постаріла на тій роботі, силу та молодість свою згубила? А чому б не запитати у неї, Докії, про те?.. І про Прісю, і про Кавуниху, й про інших... Мало вони того хліба виробили? Коли б зібрати докупити зерно, що одна тільки жінка за своє життя виростила, ріки великі засипати ним можна!.. То чому ж? Може, тільки тому, що "наволоч окупована"? Напевне, тому! І звідкіля воно ще й оця напасть? Наче ж усе добре, наче ж он і начальство не похваляє таких слів. А воно де яке сопливе тільки з тієї евакуації не вихопиться сюди, так уже й носа на людей задерло: "Знаємо, мовляв, наволоч окупована..." Це вони, оті жінки, що працею своєю, зерном вирощеним півсвіта вже завоювали!.. І от тобі подяка!.. Спочатку кинули напризволяще, німцям на поталу, на муки, на смерть, а потім ще й... "наволоч окупована"! І звідкіля воно тільки повзе й повзе гидота отака?! Кому воно потрібне, кому ще пече, у кого викликає заздрість, кому застусь доля оцих сиріт та вдів, коли ще й не сьогоднішніх, то, напевне, завтрашніх...

Голка тоненькою блискавкою так і шугає, так і шугає в її руці. Ніби сама, без її волі, шие собі та й шие. Бо не тут, не біля голки киплять, вирують Докіїні думки. І вся вона аж палахкотить, аж кипить від думок та досади за людей. Бо й справді... чи ж хоч є ще де в світі отакі жінки та й отакі ще гречкосії, як наші колгоспники?! Щоб стільки роботи наробили, стільки всього найважчого витримали та й так мало поки що за все те мали? І не зігнулись, і рук не опустили. Чи ж хочдесь ще є на світі такі люди, щоб змогли підняти стільки на свої плечі, утримати, вистояти, понести...

Скінчила з тим рукавом, так і не помітивши за думками та клопатами, коли й як. Зібгала ватянку, згорнула, хотіла кинути на піл, тимчасом, поки чого перекусити собі збере. І тут саме під рукою зашелестіло. Папір якийсь у кишені зашелестів... Господи! Лист же від Трохима! Як передали їй звечора у конторі дівчата, засунула його до кишені – випаде, мовляв,десь вільна хвилина, прочитаю, – та так закрутилася, так закрутилася! Так і не знайшла хвилини, не прочитала до цього часу...

...Трохим, виходить, мав відпустку. Злітав до Москви, побував і в Києві. Пише їй з Києва перед тим, як повертатися знову до свого з'єднання, яке, певне, доживає вже останні дні, бо виходить наша армія скрізь на державні кордони, писав, що восени, певне, розпрощавшись зі з'єднанням, знову повернеться до Києва, а як далі – ще не знає. Запитує за Оксанку з дітьми, бо писала, ніби має вже скоро повернутися до матері. Він навіть і грошей уже їй на дорогу вислав. Повідомляє, що посилає трохи грошей і їй – матері, писав, що живий-здоровий, що й дома у нього все гаразд, от тільки турбується, що не одкаже чомусь мати на його листи. Чи все гаразд? Нехай обов'язково відпише...

Одне слово, лист, як лист... А як на ті часи, то й дуже хороший, радісний лист. А от розхвильовану, роздратовану та перенервовану Докію він раптом ще більше роздосадував, ба навіть розізлив.

Де ж пак! Не відповідаю! А ти б сам спробував отут, за всіма клопотними клопотами одписувати! Коли б тільки одне в голові! А так... Грошей він, бач, посилає! Ніби в грошах тих щастя. От краще б повернулися сюди молоді та дужі, та грамотні та отут у колгоспі спробували б раду дати! А то!.. Самі ж понаорганізовували тих колгоспів та й подалися хто куди, кинувши їх на старі плечі та темну голову та на руки вироблені! Кинули та в начальство всіляке подалися, в міністри, в генерали, в секретарі високі... А тут і бийся головою об стіну!.. Та ще ж щоб хоч там хазяйнували як слід. Машину яку б підкинули та хоч трохи менше б з того колгоспника брали. А то... Сором і сказати... Хазяйнували, хазяйнували та й дохазяйнувалися! Раз що пересварилися та садити, та стріляти один одного почали... А то готувалися-готувалися до тієї війни та й... подалися десь аж на Волгу, усе напризволяще кинувши!» Ох, коли отак, то сидів би ти вже краще, сину, дома, а не по світах гасав. Може б, тут таки веселіше з вами, молодими, діло йшло!

І от вона, розпалившись, забувши, що вже не на Волзі, а десь у Пруссії Радянська Армія, забувши і про війну партизанську, і про те, що вигнали ж таки вже німця з рідної землі, вичитує за все, за всі роки свої тяжкі, за всі болі материнські, і за Петра, і за роки голодні, і за оці руїни, що їх гітлерівці на рідній землі залишили, за всі свої і всіх удів та сиріт прикрощі і горе вичитує...

А може ж, і судити вас нізащо, бо не хотіли ж ви, справді, поганого матері рідній. А коли в чому й помилялися, сину, коли що й не так, коли де й прикрощі завдавали, так самі ж собі завдавали... А хто ж собі ворог... І суджу тебе, дитино, не чужим судом, серцем материн-

ським суджу. Не гнівайся ж на мене, сину, бо час такий важкий та складний випав на наше життя. Не легкий час і не всі його витримали. У одного совість не витримала, у іншого здоров'я, сил не дістало... Може, й справді, синку, не слід було тобі йти по тих світах. Може, краще залишився б ти був удома. Такий би славний та розумний був би з тебе голова! І не треба б оце було мені своєї голови ламати. Може б краще, напевне краще за мене справився ти з оцією розрухою, краще б посварився з начальством за машини, і буряки були б вивезені, і картопля викопана впору, і хліви перекриті, і начальство б до тебе краще прислухалося, і, що найпекучіше, може б, сиділи вже по теплих, критих хатах, а не в землянках на зиму оті нещасні вдови та сироти... Ех, сину, сину, коли вже однаково партизанству твоєму край вийшов, не шукав би ти десь поза морями хтозна-чого, приїхав би додому та матір, односельців своїх порятував!.. Ну, їй же-їй, і сама не знаю, що буду з тим людом взимку робити! От хоч вір, хоч не вір! Хоч сядь та плач, хоч стоячи реви!

Ще долатуючи рукав, згадала: чи ж послала ото Христюкова Пріся переказ на банк для лісництва? Як же це вона отак з голови викинула та й не перевірила. Спізнишся, дивись – інші перехоплять, і залишиться їхній корівник на всю зиму безверхим.

Швиденько натягнула на себе ватянку та, так і забувши поспідати, притьмом вибігла з хати.

Кінь, запряжений у бідарку, стояв біля берестка, прив'язаний за віжки, з зачепленою за вуха торбою. Виївши третій, пересипаний кукурудзяною дертю буряк, стоячи дрімав, низько опустивши голову.

А біля коня, несміливо тягнучись рукою до його чубчика, стояв якийсь незнайомий хлопчак років семи. В картатому осінньому пальтечку, стоптаних жовтих черевиках. На голові – старенька, заячого хутра шапчина, а шия зав'язана зеленою жіночою хустиною. Хлопчина стояв, як заворожений, не помічаючи, здається, нічого навколо, цілковито, до самозабуття захоплений мирним, спокійним Гнідком так, ніби він оце вперше в житті побачив коняку. І, не зважаючи на оцей, власне міський, одяг, усією своєю постаттю, ще чимось невлотним, незбагненим для неї, може, навіть саме отим захопленням, отією видимою любов'ю до коней, раптом видався їй таким разуче схожим на малого Трохимчика, що Докії нараз аж гаряче стало.

“Чис ж це воно таке?” – подумала, не пригадуючи нікого з таких серед сусідських дітей, і запитала:

– А це ж звідкіля ти такий узався?

Хлопчак неквапливо озирнувся і сміливо, пильно глянув їй просто в очі. І тепер, коли вона побачила його обличчя, воно вже нічим,

рішуче нічим не нагадувало їй малого Трохимчика. Білявенький. Круглови́де личко, кирпатенький носик, повні, ніби припухлі губки і великі сині очі. Рішуче нічим не нагадувало те гарненьке, круглови́де личко малого Трохима і все ж... було в ньому щось таке... знайоме ніби, десь уже ніби бачене...

Хлопчик з неприхованою цікавістю пильно та уважно оглянув її всю і аж тоді відповів:

– А з Уралу приїхав! – І в свою чергу одразу запитав. – А ви – баба? Еге?

– Та вже ж, що не дівка, – чомусь вся аж холодіючи і вже догадуючись, відповіла Докія, відчуюючи, як горло її стисла спазма.

– А чий оце кінь? Ваш? – не давав їй нічого більше сказати хлопчик.

– Наш, – відповіла, ступивши назустріч хлопчикові наче не своїми, наче здерев'янілими ногами, і вже зовсім ясно, зовсім виразно розпізнаючи у тому личкові білявенького хлопчача знайомі, хоч і призабуті з часом риси зятя Миколи... – Наш, синку, наш...

Вона хотіла запитати, як його звуть, чи чий він, і чомусь боялася того запитання, не наважувалася, боялася, що помиляється, боялася, щоб усе це не виявилось одним тільки її бажанням.

– А як його звати? – запитав хлопчик.

– Гнідко, – зрозуміла його Докія і, таки пересиливши себе, зважилася і запитала: – А тебе ж часом не Мишком звуть?

– Мишком, – серйозно ствердив хлопчик і ступив їй назустріч.

І тоді вона зрозуміла, що, коли не вхопиться зараз рукою за крижальницю бідарки, не втримається на ногах і впаде.

– А де ж... де ж... – почала здушеним голосом, з усієї сили тримаючись, щоб не сісти просто на землю, там де стоїть, і не дивлячись, наосліп, хапаючись правою рукою за бідку, і тут же побачила, зрозуміла, що запитувати вже немає потреби.

З вулиці до воріт підходила висхла, змарніла літня жінка в синьому зимовому пальті і з рідними, що їх би, здається, впізнала і серед ночі, очима дочки Оксанки. На правій руці та жінка тримала закутану у щось тепле дитинку, а лівою вела за ручку запнутого в теплу жіночу хустку і нею ж переперезаного попід пахви хлопчача років чотирьох.

І – ще перед тим, як їй розридатися, як світ, залитий рясним дощем сліз, пішов обертом перед її очима, затремтів і замерехтів – встигла помітити: позаду тієї жінки, несучи в обох руках по великій старенькій валізі, ступали Ригорова Любка і ще чийсь – вона вже не встигла впізнати чий хлопчак, – гляди чи й не Майстрєнків Микола...

"Треба ж іще й такого щастя!" Кругом кипіла така страшенна битва, кипів, клекотів один з найбільших тієї війни, Корсунь-Шевченківський казан, що його звали в газетах і серед людей другим Сталінградом, вигорали, перетворювалися на руїни села й міста, вигоріли на три чверті й їхні Байраки, вигоріла уся Докіїна вулиця, а її хата, ота старенька, що так от уже й залишилась недобудованою, вціліла! І в тому, що вона вціліла, особливо після того, як повернулася дочка з дітьми, вбачила Докія просто якийсь знак чудодійний. Так ніби не дарма чекала чого, ніби знала і дочекалася свого. Знову стало в ній гамірно, метушливо, знову плакали та сміялися у ній діти, знову весело палав у печі та лежанці вогонь, знову стало відчуватися, що старенька хата на одну світлицю стає вже затісною і вже знову кинула якось Оксанка вголос, що діти ростуть, що коли б тільки війна закінчилась, то зразу б і оту другу по новому добудували.

А на Жовтневі свята знову, вперше по кількох роках залетіло до її хати полохливе материнське щастя.

Знову, може аж з того часу, коли ще з'їжджалися на літо сини, стало в старенькій, приземкуватій хатині і людно, і гамірно і, не зважаючи на все, таки весело. І збирало їх усіх сюди не горе і не якийсь важкий обов'язок, а таки ж свято. І щастя було справжнім, великим. Адже оце зібрався до рідної хати за довгий-довгий час вважай увесь її живий рід! Аж трое онуків, дочка, син. І не вистачало хіба що тільки двох: невістки та старшої онуки. Але ж і вони були живі-здорові і не так уже й далеко звідціль. І все далі й далі поза наші кордони відходила, котилася до переможного кінця війна... То як же тут не бути щасливим, як не дозволити собі за кілька років та хоч на кілька годин, хоч і кудого та несподіваного, а все ж такого великого для матері свята та радощів.

От тільки просувалися вони всі серед того щастя, справді великого святкового настрою, обережно та несміливо, немов по мінованому полю, чи по тоненькій-тоненькій кризі, яка приховує під собою темну та холодну бездонність.

Свято й радість. А от тільки забудься на хвилину, тільки торкнись до чогось поза оцим днем, поза оцією теплою, затишною хатою, поза оцією мирною родинною розмовою, то так і заболить усім незатягнена, незажила, хоч і невидима рана.

От тільки одне слово якесь необережне зринуло, так уже ніби й оступився кудись убік зі спокійної стежки, то вже й дивись, коли б на яку міну не натрапив, то вже й насунулася темна хмарина, потьмарюючи сонячний та погожий святковий день.

У хаті таки справді затишно. Тепло. На столі, на білому в чорно-червоних півниках і рожках рушнику не прибрані після обіду пляшки. Одна з ледь початою горілкою і друга, привезена Трохимом, з рештками червоного, аж на самісінькому денці, вина. Уся підлога встелена шаром свіжої золотисто-пахучої соломи. З лежанки пахтить не вичахлим ще солом'яним жаром. І надворі, ніби навмисне для свята, проглянуло з-за сизих кучугур, виграє на латаних-перелатаних, що кожна з десяти шматочків стулена, шибках, низьке, жовтаво-багряне осіннє сонце.

Трохим, розстебнувши коміра генеральського мундира, зручно вмовстився на низенькому, давньому-предавньому стільчику біля лежанки. Жар з лежанки грає відсвітами йому на обличчі, від того чоловік відчуває себе, видно, добре, приємно, як колись у дитинстві. Замріяна посмішка блукає на його схудлому, вилицюватому обличчі. І воно, засмагле, аж темне, ніби задубіле на вітрах та сонці, якимсь, здається, аж розгладилося і проясніло. Лівою рукою, всадивши собі на коліно, притримує він синьоокого, білявого Мишка, а правою час від часу підсовує в отвір лежанки жмутки соломи.

Докія – тут таки поруч – примостилася на гарячій лежанці, біля неї молодший онук Володько – опецькуватий, кругловидий хлопчак – зосереджено теребить якусь книжку, час від часу аж заходячись від реготу з чогось одному йому відомого. А Оксанка, взявши під бік подушку, лежить на полу, вмовстивши біля себе півторарічну, вже напівсонну доньку Талочку...

Підперши щоку долонею, Оксанка – що й зараз худюща-прехудюща, справді висохла на скіпку, так що їй впізнати важко було б, коли б не очі, – уся віддалась блаженній, давно не відчуваній хвилі безтурботного відпочинку. Вона ще тільки-тільки (та й то не тілом, більше душею) трохи відійшла, відігрілася в материній хаті від далекої дороги, від отих кількох тяжких, голодних і холодних та смертельних років і зараз уся віддавалася хвилинному, бездумному відпочинкові. І видно, що їй добре, приємно, може, вперше за кілька років, за багато-багато часу, полежати, розпрямивши нагруджене, вимучене, нівечене жаркою роботою, холодом і голодом тіло, ні про що не думаючи.

Відійшла, відпочиває душею за довгі роки й Докія.

Адже зараз, цього святкового дня, який став для неї подвійним святом. Біля неї всі, кого вона любить, без кого їй і життя не життя, усі свої – діти й онуки. Часом тільки спливає у жінки якась ніби далека, якась ніби відсторонена і все ж мультка-думка, коли вона погляне на Трофима: «Оце ще б і Одарка Львова по-сусідськи могла б бути зараз з нами?...» А чи вже і слід по ній загубився...

Та думка майне якось мимохить у Докіїній голові та й доступиться, як почали одразу горнутися до дядька її маленькі онуки-сироти, і як по-рідному пестить їх, з рук не спускає ось уже другий день Трохим. Недарма ж увесь цей час ані на крок не відступає від нього, куди б не ступив дядько, ніби зачарований ним Мишко. Навіть бабу з її Гнідком та медалькою партизанською залишив. А перед тим же, коли тільки побачив Гнідка, одразу про все на світі забув:

– А то чий кінь? Ваш?.. А покататися з вами можна?

А то, другого дня, забачив у прискринку срібну бабину медаль:

– А то що у вас, бабо? Медаль?

– Медаль.

– І яка то медаль?

– Партизанська медаль.

– А чия ж вона?

– Моя.

– Ваша?! – спочатку здивовано й зчудовано подивився на бабу Мишко своїми синіми, великими очима і перепитав уже з ноткою гордоців у голосі за свою бабусю. – Справді, ваша? То ви були й партизанкою, бабо?..

– Виходить, ніби так...

– ...а поносити її можна?

– А чого ж! Носи здоров! – посміхнулася Докія.

І от з того часу вони ось уже більше місяця і не розлучаються ніде: баба, Мишко, медаль і Гнідко.

Баба підводиться вдосвіта, і Мишко разом з нею, так ніби й не спав, ніби тільки і чекав тієї миті, коли баба підведеться. Баба вмиватися – і Мишко вмиватися; баба снідати – і Мишко за нею; одягається баба – одягається й Мишко; баба з хати – і Мишко за нею.

Спочатку Оксана забороняла, наказувала, щоб ще трохи поспав, навіть гримала. Однак те не допомагало, то змушена була, зрештою, рукою махнути.

От і йдуть вони вдосвіта, по темному ще, порожньою випаленою вулицею – баба й онук. Щуляться від осінніх приморозків, човгають чобітьми по мерзлій дорозі, стиха перемовляються поміж собою.

Дійдуть до колгоспного подвір'я разом, а там – баба до контори, а Мишко до стайні. Поки баба в конторі дасть такий-сякий лад, Мишко тим часом уже з дідом Уласом Гнідка напоїв, гриву йому розчесав, у бідку запряг і вже чекає перед конторою, щоб їхати, куди баба скаже.

А надворі вже зовсім розвиднилось. Над стріхами недогорілих хат, над білими коминами згаріщ, над плоскими дахами землянок і критих соломою хижок тихі, пухнасті, всі в синьому рясному інєї стримлять непорушно берести, осокори, білі акації. А по той бік яру, за сірими горбами, червоніє край неба, малиново спалахують сині хмарки і синій інїй поволеньки міниться ніжно-рожевою барвою.

Гарно в селі, гарно в степу. Навіть пізньої осені гарно, трюхикає по гладенько втоптаній дорозі смирний Гнідко. Бубонить про щось своє, легенько гецаючи на вибоїнах, бідка. Баба з онуком у степ, на тік до машини їдуть, де домолочують уже останні соняхи. А чи на бурячище, поглянути, як там з вивозкою. А то – траплялося вже разів зо два Мишкові – аж до самого району.

Мишко правує сам, не дає бабі й до віжок торкнутися. Поважно, як дорослий, тримає маленькими, в полотняних, нашвидку пошитих рукавичках, товсті мотузяні віжки, стримано повюкоє на Гнідка, мружить від сонця сині свої оченята. Шия йому повязана хусткою, заяча шапчина натягнута глибоко на вуха, а на лацкані короткого пальтечка поблискує в нього срібна партизанська медаль.

Гнідко – кінь розумний та слухняний – дорогу всюди знає сам і правувати ним особливої потреби немає. Тож вистачає часу, щоб дорогою й погомоніти, розпитати бабу про все, що бачить чи бачив тут у селі, про що чув чи чого не зрозумів, і що було тоді, як його ще й на світі не було: чи бачила баба близько живих фашистів і які вони, і скількох убила гітлерівців, коли була в партизанах; і як вона знайшла партизанів; і де ховалися люди тоді, як горіло село; і що то воно зяб і пар; і хіба то справді з оцих буряків та цукор роблять; і чи є в колгоспі маленькі лошата; і чи баба сама бачила оту Золоту Зірку в дядька Трохима, про яку йому мама казала; і чи приїде коли до них дядько Трохим; і нащо то на зиму зерно в полі висівають, чи ж не замерзне воно?..

Нарозпитувавшись та наслухавшись бабиних пояснень, і сам охоче розповідав про все, що запам'яталося. Як жили вони в якійсь холодній землянці та ледь не замерзли, і як голодували з мамою, і як курай по снігу на паливо збирали, і як завод у тому степу будувався, і як знайшов їх, нарешті, татів атестат аж наступного літа, і як їм було б уже добре жити, коли б мама не захворіла так, що ледь-ледь (чув, як розмовляли про те сусідки) й не вмерла... І як довго не поверталася мама з лікарні, і як їх з Володьком ще зовсім маленькими забрала до себе одна тьотя – казашка, і як збудували таки в степу завод...

Мама повернулася з лікарні аж восени. Жовта, худя та висхла. Він, Мишко, спочатку навіть не впізнав її. А Володько... той був ще такий малий, що й не пам'ятав, якою мама була до того. То й взагалі

не підходив до неї, а все ховався за великою ширмою, що була у тієї тьоті, де вони жили... А потім мама пішла на завод і робила там бомби та набої... Багато набоїв, бомб і ще гранати. І певне, що й татко, і вона, бабуса, з дядьком Трохимом саме й воювали отими набоями та гранатами, що їх мама на тому заводі виробляла... От тільки працювати мамі ставало там усе важче та важче, все вона ніяк не могла поправитися після тієї хвороби, все худла та кашляла... А потім несподівано з'явився татко. І хоч було воно давно, два чи й три роки тому, але Мишко пам'ятає його дуже виразно: рука на білій марлевій перев'язі, орден Вітчизняної війни, медалі, і ще він привіз багато цукру, цілісіньку зелену торбину цукру... Не пам'ятає Мишко, скільки батько був біля них, але щось недовго. Все обіцяв взяти його, Мишка, з собою на війну добивати Гітлера... А потім... прокинувся одного разу Мишко, а тата вже й немає. Він тоді цілий день плакав. А мама сердилася на нього і собі плакала... Навіть нашльопати пообіцяла, щоб не голосив, та, певне, забулася чи не встигла, бо саме прийшов час іти їй на завод, а йому з Володьком до дитячого садка...

...Весело Мишкові отак з бабою по степу роз'їжджати, про все, що бачить, розпитувати, про все, що знає, розповідати. І бабі гарно з онуком. Добре їхати отак, дослухаючись до його жвавого щебетання, відчувати, що ти не одна, що поруч тебе оцей маленький, свій, рідний, синьоокий, до всього цікавий чоловічок. Якось ясно, затишно, спокійніше бувало таких хвилин у Докії на серці. І наче вже і ота скрута та безвихідь господарська, ота робота нескінченна не такою вже і заплутаною та важкою здавалася...

А на току їх зустрічали закутані в хустки і підперезані хусточками молодіці й дівчата. Завбачивши ще здалеку, що Докія не одна, що з нею Мишко з незмінною партизанською медаллю, вони чомусь теж починали радіти з того і ставали веселими та балакучими:

- Дівчата, молодіці, а дивіться, хто до нас приїхав!
- Мишко і... Мишко-партизан!
- ...Наш малий голова приїхав!
- ...Здрастуй, Мишко! Не замерз?

І Мишкові теж ставало від того радісно й весело. Він жваво вітався з жінками і, поки баба клопоталася своїми справами, вішав Гнідкові на голову торбу з обмішкою чи послідом та озирався навколо, чи немає чого такого потягнути їстівного коневі?

І не любив тут Мишко лише одного: коли опецькувата та червонощока Текля Степанкова раптом налітала на нього вихорем, підхоплювала на дужі руки і починала обціловувати в щоки холодними, вогкими губами. Мишко мовчки, напружуючись з останніх сил, уперто

виривався, відбивався і таки вислизав в'юном з її рук. Хоч довго ще після того, видно, почував у собі ніяковість і невдоволення...

Отак, більш як місяць, вони собі удвох і господарювали, повертаючись до мами, у теплу хату тільки пізнього вечора. Поверталися обоє стомлені, але бадьорі, часто навіть веселі та задоволені один одним.

І тільки оце тепер дядько Трохим своїм приїздом, своїми орденами, генеральськими погонами і, особливо, золотою зіркою вкрай збаламутив хлопця і надовго, певне, вибив із звичної колії.

І тепер уже, коли навіть сама баба пропонувала онукові кудись поїхати, він так і не мав сили, боявся одірватися від дядька хоч на хвилину, огинаючись і відмовляючись як не одним, то іншим. Притьмарився для нього тимчасово срібний блиск бабиної медалі і навіть сам Гнідко залишився десь на самоті, зраджений і забутий...

Сьогодні Мишко теж не відходив од дядька з самого ранку. Ходив з ним до сільради, до школи, гуляв по селу. Поруч сидів за святковим столом, і після обіду, як звівся ото на коліно біля лежанки, то так і сидить захоплений, вкрай зачарований, прислухаючись до кожного дядькового слова, перебираючи пальчиками ордени і лише вряди-годи щось перепитуючи чи вставляючи і собі до розмови яке слово.

Трохим, як колись у дитинстві, сидить біля лежанки, час від часу підкладаючи в огонь солом'яні віхті. Сидить замріяний, зворушений, якийсь замислений і – так здається Докії – навіть схвилований.

І вона, не розпитуючи, розуміє його. Тиснуться людині до серця видива дитячих та юнацьких літ, проходять в уяві рідні, близькі, друзі давні... Не згасає, не меркне недавнє минуле, тривожить день сьогоднішній. Адже закінчувалося оце в житті щось таке значне, велике, таке важливе, що його ще зараз і думкою не охопиш. І він витримав усе і залишився жити. І на завтра чекає його вже щось зовсім інше, нове і незвідане, а тому і незвичне... Де, які шляхи і куди простеляться завтра перед ним?..

Докія вже знала: здав Трохим своє командування, розійшлося, розформувалося його славетне з'єднання, а сам командир, поки там писати та здавати різні звіти, їхав кудись на південь підлікуватися. Бо хоч і не дряпнуло його ніде й разу за всю довгу, важку і небезпечну партизанську війну, а все ж здало, не витримало і його здоров'я. Далися, певне, взнаки і давні рани, і нелюдське напруження партизанських рейдів, боїв та сутичок. Та поки був у великому напруженні – доти й тримався. А скінчилося напруження, і він увесь одразу якось ніби розклеївся. Почалися незнані до того сердечні напади, нестерпні болі

в голові, що від них він, здавалося, аж сліпнути починав, разів зо два вже несподівано губив свідомість і його доводилось терміново навіть до лікарні вкладати. . .

“Дивно якось воно на світі буває, – дивлячись на сина, думає про себе Докія, – то було з тих ран на вилазив... Де тільки яка випадкова куля не вирветься, то обов’язково знайде його: і тут, як на того Гризлу ходили, і в отих горах, і в фінську... А ось, дивися ж, більш як два роки у самісінькому пеклі зі смертю в піжмурки грався, а воно, хвалити Бога, і не дряпнуло й разу. Десь, певне, щастя людське таке... Однак війна свого не подарує. Бо ніщо отак собі не минає. Ти біду жени у двері, а вона крізь вікно лізе...”

– Ну, а як же тепер, сину? – нарешті запитує вголос. – Опісля лікування, куди? Ніби яку роботу тобі дадуть?

– А я, мамо, солдат... Куди скажуть – туди й піду... А роботи у нас для всіх вистачить.

– Та воно так... Коли б шия, як то кажуть... Та ще коли б того здоров’я вистачило... – Докія зітхає і несміливо додає: – Кидав би ти, сину, вже військо та, підлікувавшись, до нас головою... Тобі, людині вченій, воно й діла невеликого. Залюбки б справився... Бо не можна ж уже все на одних жінках... Та й з мене, старої, один тільки сміх, а не голова... Неграмотна я до цього діла, не можу встигати за всім, наостогидло воно вже мені... Кину я, сину, все до біса та й буду собі з онуками! Куди мені ще!.. Повертайся додому, Трохиме, їй-бо повертайся. І для колгоспу ліпше буде – начальство до тебе пильніш прислухатиметься. І тобі ж отут у полі та на повітрі нашому здоров’я прибуде. Бо мене ж, ну їй же їй, ніякий чорт не слухає. Сказано – баба, та й годі! А воно ж опих нещасних вдів та сиріт рятувати комусь треба та раду давати. Іди до нас головою, сину...

Оксана на ті материні слова посміхається кволою посмішкою. Посмішка та осяває і навіть молодить її бліде, вимучене обличчя. Посміхається й Трохим.

– А чого ж, мамо, тільки б пустили, то, гадаєте, не пішов би?! А тим часом, поки до мене, уже й зараз є он кому вас підмінити. Свій агроном у хаті, а ви голови шукаєте.

– Дак перехопили ж в МТС... Та й здоров’я того в неї, синку... Заки там до голови – ще на ноги поставити треба, щоб хоч матір їм... – вона хотіла сказати “сиротам”, але вчасно стрималася, – дітям врятувати...

І нараз по тих словах пробігла понад світлою хатою хмаринка. Майнула тінь по обличчях. Зійшла кволенька посмішка з блідих Оксанчиних уст.

Тільки одні діти, захоплене кожне своїм, і не помітили тієї хмаринки. Видзвонював дядьковими нагородами, торкаючись їх пальчиком, Мишко. Схилившись до книжки, теревив та шарпав сторінки Володько. Солодко посапувала під теплим маминим боком, вже зовсім засипаючи, Талочка.

Примовкла нараз Докія, обвела дітей стривоженим поглядом, зрозуміла – пронесло цього разу і, заспокоюючись, повела далі:

– Їй би, сину, відпочити та підправитися б також он як треба. Та й те скажу тобі, який там уже з жінки голова, хоч і з якої не є... Тут мужика, та міцного, та тверезого, та й той ще дивись, чи й витягне...

І тут, замість Трохима, несподівано обізався Мишко, якого до того розмова дорослих і не обходила і не цікавила:

– А тато справиться!.. От тільки повернеться з війни, так його зразу головою і оберуть. Ми тоді з ним хіба ж такими кіньми будемо їздити! О! А то й машиною... А Гнідка мені тато тоді назовсім віддасть.

А за ним, кинувши книжку, сердито обізався Володько:

– Не хочу головою! Наш татко теж генералом буде!

– А от і ні! – наполягає на своєму Мишко. – Бо таки головою...

– А от і ні. От і генералом.

І – господи, який важкий тягар по тих словах заліг у хаті! І як нестерпно важко було слухати оту суперечку, оті дитячі надії на живого батька, якого вони так довго, так гірко чекали, виглядали з війни та й... не дочекалися! І ніколи вже й не дочекаються. І ніхто до цього часу так і не наважився, так і не насмівився сказати їм страшну правду. Не вистачило ані в баби, ані в мами ні духу, ні сил на те...

І дослухаючись тієї щирої, сповненої віри в живого батька дитячої суперечки, одразу спохмурнів, потемнів лицем дядько Трохим, до болю закусив нижню губу, повернувшись лицем до стіни, Оксана, скам'яніло похолола баба Докія. Усі напружено мовчали, затискаючи глибоко в серці невимовний біль, з останніх сил тримаючись, щоб той пекучий біль не прорвався назовні та не видав страшної правди...

І не витримала, не змогла, не знайшла в собі сил витримати того сусідка, Ригорова Любка:

– Господи! Сирітки ж ви мої сердешні! – зойкнула не тямлячи себе, прикривши лице руками, і нараз, крізь міцно стулені пальці її рук бризнули й розложились по стільниці прозорі, важкі намистини сліз.

Докію від тих її слів ніби хто чим важким у груди вдарив. “Господи!” – зойкнула й вона подумки, не знаючи, що діяти, і що станеться зараз, за хвилину, і як їй загалом бути тепер з усім цим. Посидівши якусь страшну мить скам'яніло-стерпо, зрештою наважилася, обвела пере-

ляканим поглядом хату, ніби шукаючи в кого захисту чи допомоги. І не побачила нічого, ні людей, ні стін, ані вікон. Нічого, тільки одні Мишкові очі. Одні ті очі, що раптом зробилися великим-великим на крейдяно-блідому личку і заступили собою все: всю хату, увесь світ. Сині-сині, як бездонні озерця, помутнілі від болю, страху, надії і розпачу, втупилися вони їй в самісіньку душу:

“Ну, скажіть... скажіть, що це не так... Скажіть, же, чого ж ви мовчите?!”

Німо, болісним зойком, невимовним болем, недитячим стражданням благали вони. Вони, ті очі, пропікали її наскрізь, їм так жажно було згубити надію, так страшно не хотілося почути безжальну правду. Але дорослі зараз уже сказати йому неправди не могли і тільки мовчки опускали голови, не витримуючи того пекучого, благального погляду.

“Може... може б краще було б ще тоді сказати, – вся холодіючи, подумала Докія про дочку і тут же, в думках, сама собі заперечила: як вона могла тоді, у тій дальній-далині сказати їм, мученим, півголдним, як могла підрізати, може, ту єдину ниточку надії, яка тримала їх на світі і зогрівала... та й... то б треба ж було мати яку силу, щоб сказати отаке тій дрібноті, що тільки й жила, тільки й снила батьком”.

Мишко, так і не дочекавшись відповіді, зрозумівши, певне, страшну правду, вдарився лобиком об дядькові ордени і його худенькі, гострі плечі жажно, мов у лихоманці, затіпалися. Оксана не знайшла в собі сили, щоб звестися з ліжка. Так і лежала, притискаючи до себе рукою маленьку Талочку, обличчя її просто на очах блідло, біліло і, врешті, зовсім злилося з білим полотном подушки.

Трохим, вгнувши голову, тулив лівою до грудей племінника, а долонею правої мовчки, з якоюсь страшною напруженістю, гладив і гладив худеньку спину, гострі плечики, які тремтіли і здригалися все дужче й дужче, немов наскрізь промерзлі.

Так, до кінця ще й не зрозумівши що сталося, розридався вслід за Мишко стривожений і наляканий Володько.

І, нараз збагнувши чого накоїла не стримавшись, з якогось нутряного, невинного відчаю, який так уже ніколи й не покидав її, так і не відриваючи рук від обличчя, як була – роздягнута, кинулася до дверей і з плачем вибігла з хати Ригорова Любка.

То ж треба було мати силу, щоб витримувати таке!..

І хтозна... Може, те й урівноважувало, що, крім власного горя, мали люди стільки спільного лиха, стільки нестатків і стільки важкої роботи на цій сплюндрованій землі, що вона глушила своїм тягарем і

притуплювала навіть нестерпний біль. А то б інакше людина, певне, й справді б стільки не витримала.

А з тієї бідної Любки нічого було й взяти. Сама вже не пам'ятала іноді, що робила, і що говорила. Та й звідкіля їй було знати та й зрозуміти бездітній, ніколи з дітьми справ не мавши, що взяли – спочатку Оксана, потім і всі Бондарі та й сховали від дітей оту батькову похоронну! Не знайшли в собі такої сили, щоб сказати дітям про батькову смерть десь там, на далекій від них, страшній війні... Адже вони його так очікували, так гаряче та нетерпляче очікували!

А вона, Любка, взяла та й... Тільки що ж ти звинувачуватимеш!.. Не тепер – десь пізніш, не вона – то хтось інший!..

А її – Любку – і саму пожаліти треба.

Нікого в неї, окрім одного Ригора, ні дітей, ані рідні близької не було. Один він – Ригор. І за батька, і за чоловіка, і за дитину. То чи ж дивно, що стерялася Любка від страшного та непоправного горя по тому, як розстріляли німці її Ригора? Так, збоку, сторонньому, воно, ніби й непомітно. Все в собі, невидимо. А коли приглянулася Докія глибше, пожила з Любкою в одній хаті, то й помітила: на людях ще як не є, ніби й відходить, ніби й забуває на яку часинку про те своє горе, а залиш-но її на саму себе, а чи й так час від часу трапляється з нею таке щось, – не інак, бачиш, стерялася людина, і того вже нічим, ніколи ні витравиш, ані “виллеш” з людини того вічного горя, отак, як бувало баби-знахарки “переляк виливали”.

Загалом, як повернулася ще тоді, провівши на смерть чоловіка, з Нових Байраків, – мовчазна, тиха, ніби чимсь важким по тім'ю приглушена, – то так уже й жила з того часу, як прибита. Мовчазна, занурена в себе, у якісь свої потаємні думки чи почуття. навіть людей навколо себе не помічає. Живе, рухається якимось так поволеньки, насторожено, як у тумані чи у півсні. Трохи забувалася, жвавішала лиш за роботою. Тоді, бувало, якимось відійде та й слово яке вимовить. А так, на відлюдді, на самоті, вдома з Докією, коли, бува, й заговорить, то все тільки про нього, про Ригора: “А оцю грушу ще Ригор отоді посадив... А оце ще коли ми з Ригором побралися...” Нічого, окрім Ригора, не чує і не бачить. Почуєш таке і страшно стає.

Спочатку Докія того не помічала. Просто, як на такий час, – людина у великому горі. Стільки їх таких є! І чи Докії того не зрозуміти!.. Ледь не кожна людина, а що вже кожна родина – то напевне!.. А як пожила довше з Любкою вкупі – зрозуміла; зламало, назавжди зламало жінку оте непоправне горе. І те, що в роботі Любка якимось ніби

забувалася, що в роботі їй краще, легше, теж помітила... Любка, просто не могла без роботи, скрізь шукала її і завжди знаходила. І ходила в тій роботі щоденно, мов сліпий кінь у вирлі по колу. І все в роботі видно було, виходило, ладилось, ніби само по собі. І з бригадою також. Ніби вік ото жінка бригадою правувала. І все спокійно, доладу, тихо, без галасу та сварки. І все вона на людях помічає, розуміє та й знає, як йому дати, що людям порадити. Хтозна, звідкіля в неї й береться оте все! І люди ніби тільки з півслова розуміють її, і прислухаються, і таких поважають.

А от, як тільки залишиться на самоті, у власній хаті, то одразу й насунеться на неї ніби хмара яка. Замислиться, спохмурніє і вже, як і не вона, вже стерялася. Вже лиш до самої себе, лиш про одне, про своє... Не раз, бувало, і при Докії, певне, забудеться, що є хтось у хаті, замислиться, і вже вона не тут, уже вона хто й зна де... Візьме, було, рогача в руку, а чи там що, та і застигне на місці, ніби застукана зненацька якоюсь своєю думкою чи видом:

“Це ж коли б ти, Ригоре, та прийшов був, та не полінувався, то й сапу був нагострив...”

Вийде в сіни, стане там над якоюсь діжечкою:

“Ой, Ригоре, Ригоре, майстрував-майстрував та отак і кинув усе неприбраним...”

Послухає, послухає оте Докія, не втримається та й обізветься.

– До кого то ти, Любко?

– Га?! – аж кинеться та, ніби зо сну. – А хіба що?

І аж тепер помітивши Докію, ніби аж знітиться, ніби звідкілясь здалеку знову сюди повернеться...

Розуміла Докія: моторошно їй одній-однісінькій в порожній хаті. Хоч би ще ж яка душа жива...

А того дня, коли вже – хоч-не-хоч – ждучи дочки з онуками, збиралася Докія до власної хати, то вже й сама Любка не втрималася, попросила:

– Ой, не кидайте мене, тітко Докіє! Чи ж вам у мене погано?

Жили б собі разом...

– Оксанка з онуками от-от приїде. Та й так... День при дні ж вкупі живемо, поруч. І так, по-сусідськи – через дорогу. І на роботі – день при дні.

– По ночах страшно, тітко Докіє, мені одній. Все Ригор кличе мене, плаче та просить, щоб рятувала...

І пізніш, восени, коли дні стали короткі, а вечори довші, особливо ж, коли Оксана повернулася з дітьми, тулилася Любка до них душею,

так уже тулилася! Було, як тільки вечір, то вона вже й у Докії. Сидить, вслухається в щебет дитячий, очей від них не одриває. Нема-нема та і усмішка, було, з'явиться на її блідому, змарнілому виду. Сидить, аж поки тих дітей і спати повкладають. А коли вже йти, так було тяжко зітхне:

– Ох, як же то гіренько не хочеться мені до порожньої хати, тітко Докіє!

– А ти в нас ночуй.

– Де там... Своїх он повна хата, по двоє в ліжку. Це хіба як Оксанка в МТС зачепиться та дома не ночуватиме, щоб вам охотніш...

А діти Оксанині звалили та прив'язувалися до сусідки все більше та більше. Так ніби вона по-спразжньому своєю стала у їхній хаті... А вона ото, візьми та й... ніби обухом по голові їх... Отож, хто й зна як, не відаючи й не хочаючи. Певне, стерявшись таки на той час, не витримавши тієї гіркоти та й не втримавшись...

По тому, коли трохи одійшло, як не припрохували Любку Докія та Оксана, не показувалася вже в їхній хаті. То раніш, біля дітей, ніби почала відігріватися, душею відходити. А це знову замкнулася, знову змовкла. Знову тоскний туман в очах, і погляд якийсь відсутній, у власну душу, а чи й хтозна куди звернений...

І ото саме за такого її стану (не знати – на нову гіркоту, а чи на краще) на початку січня, по перших морозах та свіжому снігу, з'явився несподівано в селі Яшко-гармоніст, Одарки Ількової чоловік. З'явився через півроку по тому, як прийшла по ньому до села похоронка, яку Любка заховала в скрині.

Про нього, правду кажучи, вже й призабули. І не виглядав тут його особливо ніхто. А він узяв та й заявився. З'явився, як і раніш завжди бувало, п'яненийкий, веселий та балакучий. От тільки вже не веселили нікого ті його веселощі, скоріш плакати від них хотілося.

Бо, власне, і не приїхав Яшко-гармоніст, а привезли його з Нових Байраків безпорадного, на санках. І сидів той Яшко посеред саней у соломі, як стовпчик, у якомусь вже потертому ремінному підрешітку, бо не було в Яшка обох ніг повище колін, а на додачу ще й лівої руки. Одягнений був у чорний матроський бушлат, на голові – шапка-вушанка... Міна, яку німці залишили на шляху морського піхотинця Яшка-гармоніста, коли тікали з-під Новоросійська, і на яку він, в запалі переслідування, наступив, залишила йому з причин, звичайно, незбагнених, цілою і неушкодженою одну лиш праву, в теперішньому його вигляді, ніби аж надто довгу, з великою, широкою кистю,

руку. Рука та схована була в рукавичці і затискала закорковану кукурудзяним качаном півлітрівку з самогоном.

Хтось, певне зі співчуття чи фронтового братерства, ради Різдяних свят, чи то ще в Нових Байраках, а чи вже десь по дорозі, встиг добре таки пригостити Яшка та ще й на дорогу вділити.

Сани зупинились посеред засніженої, очищеної ще з літа трофейними командами від битой німецької техніки вулиці. Візник, якийсь також п'янений дідок нетвердо тримаючись на ногах, стояв поруч з низенькою, з роздутим животом кобилкою і без особливої цікавості роззирався навколо. А Яшко, сидячи в санках, розмахував пляшкою і хриплим голосом весело сповіщав про своє прибуття додому дорогу свою дружину, знатну ланкову-орденоноску Дарію Ільківну, а також своїх дорогих сусідів – Ригора Таракуцку, його дружину Любку, тітку Докію Бондариху та її дочку, славу трактористку-орденоноску Оксану Панасівну! І так двір за двором, і кожну родину поіменно, скільки міг сягнути погляд вздовж вулиці. . .

Дорога дружина, знатна ланкова-орденоноска Дарія Ільківна назустріч рідному мужеві, морському піхотинцеві та героєві новоросійської битви, не квапилась. Так і не вийшла, не зустріла свого веселого гармоніста. Не було Одарки дома, так і не повернулася до цього часу, і звістки про себе не подала.

Ніхто в селі не знає, ні де вона є, ані того, чи жива, а чи вже й загинула десь. Не застав новоросійський герой своєї дружини дома. А в її, отже і його Яшківій безверхій хаті, тулилися нині сусіди-погорілці, аж дві – Кавунишині та Парамонишині – родини. От вони – дві старі жінки та одна старіюча дівка, зачувши Яшків поклик, вийшли таки на вулицю. Повиходили на той заклик і ще дехто з сусідів. Не багато, не всі, кого викликав поіменно, почули його та вийшли. А все ж дехто таки обізвався. Позбігалися якісь зовсім незнайомі йому хлопчачи та дівчатка, вийшла Докія з Мишком, вийшла Ригорова Любка, Яшкового друга-приятеля дружина, вийшов і ще дехто. Спочатку й не впізнали, хто то такий вигукує їх. Потім таки розпізнали у тому людському обрубкові веселого Яшка. Підходили, віталися та й крізь стримувані сльози починали допитуватися, як та звідкіля, тут же одразу довідуючись і про Новоросійськ, і про міну, і про госпіталь, і про те, як його – Яшка –привезено до Нових Байраків.

Усі підходили, ручкалися, здоровили з приїздом. Одна тільки Любка стояла в снігу біля саней мовчазно. Насуплена, зчорніла лицем, з якимсь затаєним страхом розглядаючи те, що залишилося від веселого гармоніста Яшка, давнього приятеля її розстріляного Ригора.

Стояла, мов скам'яніла, а потім нараз, так само мовчки, підхопила Яшка під пахви своїми дужими руками, підняла з саней та так, поперед себе, й понесла через вулицю до своєї хати...

Докія ж, побачивши те і пристоявши ще якусь хвилю, забрала з саней потертого рудого чемоданчика, і понесла його вслід за Любкою. А п'яненко́ий дідок, ніяк на те не реагуючи, повернув у зворотний бік конячину, всівся на сани та й подався туди, звідкіля приїхав. Постояли, покивали головами, подивувалися з баченого та чутого та й собі розійшлися по хатах сусіди...

Так опинився в Ригоровій хаті, у його вдови Любки герой Новоросійська Яшко-гармоніст. Так от з'явилася в Любчиній хаті хоч якась жива душа. І вже не було Любці страшно у власній хаті, бо не давав їй журитися своїми болями Яшко. І потроху звикала вона до нього, приліпилася серцем, як до дитини, і вже не могла з часом і уявити собі, як би вже могла жити без веселих, п'яненко́их Яшкових теревенів. Невдовзі став Яшко для хлопчаків з усієї вулиці своїм, друзякою. А їй, Любці, ніби братом рідним. Рідним ще, може й тому, що – моряк, що в смугастій тільняшці, як і її Ригор колись, що не одна вона – Любка, а вони вже удвох: разом згадували Ригора, розмовляли про нього, пригадували кожен його крок, звички, ледь не кожне його слово.

Любка прала Яшкові його смугасту тільняшку, загалом обходила, доглядала та годувала, як мале дитя. Виносила з хати на подвір'я, а то й до сусідів. Частувала й самогоном, мала з ким словом перекинутись довгих зимових вечорів, мала що розповісти, та мала що й послухати. Бо вистачало тих розповідей у Яшка: і про Одесу, і про Севастополь, і про Керч з Феодосією, про Батумі з Поті та Сухумі і про Новоросійськ та морські десанти не лише на неї одну, на всіх жінок, на всіх дітей, на всю вулицю, а то, коли б тільки слухали, то і на ціле село.

І почали все частіш заходити до Любчиної хати сусіди, стала й вона свого постояльця до сусідів виносити. І ото як всадовлять було Яшка десь на лаві, на самому покуті, піднесуть чималеньку, повнісіньку чарку, – ну, то тут уже тільки слухай та сльози втирай, хоч до ранку, а хоч до другого прищестя. Тут уже тобі ані радіо, ані навіть газет не потрібно.

Громи війни гуркотіли вже десь далеко-далеко на заході. Радянські війська увіходили в німецькі землі. Визволяли одну по одній окуповані гітлерівцями європейські країни, а тут, у них, розгорявся над степовими просторами лагідний квітень. Наближалася гаряча пора – друга

по визволенню, весняна сівба. Сніг у них зійшов ще в кінці березня. На початку квітня поля вже почали протряхати. Витоптувались по вулицях, ближче до тинів, по шпоришах, стежки, накочувалися в степу на шляхах, в густому і чорному як коломаз чорноземі пружинясті, лискучі колії. Цвіли по узлісся, на степових цілинних межах бриндуші, розкривали з-під торішнього прілого листу сині очиці проліски, жаріли небоязкі та невибагливі кульбаби, сріблились ніжним оксамитом верболизи...

Такої пори, в неділю Докія виїхала з п'ятьма підводами на станцію по насіння ячменю, вівса й буряків. Жінки вантажили великі кропив'яні лантухи з зерном на підводи просто з вагона, який стояв на запасній колії під стіною розбомбленого елеватора. Докія та Прися, залишивши Гнідка під берестом біля водогону, приймали вантаж, звіряючи його за накладними стежили, аби було перевантажено з вагона на підводи саме те насіння, яке їм зааряджено. лантухи були великі й важкі, жінки ж малосильні, виснажені й до такої роботи не зовсім і звиклі. А сонце, зводячись все вище та вище в синяву бездонного неба, пригрівало тепліше та тепліше. Повітря над станцією повнилося духом розмерзлої вологої землі, тонким, ледь вгадуваним ароматом молоденької трави, гіркістю вербової кори. І той тонкий, одвічний дух степів забивав сьогодні навіть гострий станційний дух вугілля, іржавого заліза й мастил.

По колії, якимось мирно та лагідно погуркуючи колесами, проходили важкі ешелони і земля під ногами злегка вгиналась. Одні проходили не стишуючи ходи, інші – на короткий, а чи довший час зупинялися, заливаючи перон та пристанційний скверик клубками білої пари.

Поки впоралися, минуло, певне, годин зо три. Сонце тимчасом увійшло в zenit. Розігріті не так його промінням, як важкими лантухами, жінки повлаштовувалися, хто як, навколо возів, порозв'язували свої вузлики та й взялись підкріплятися перед дорогою.

Пополуднавши, Докія напоїла ще Гнідка з відра, біля водогону, коли стала натягати на нього шлею, підійшла до неї жінка. Невисока, щупла, в якихось не наших, акуратних жовтих чобітках і старенькому чоловічому пальтечку. За плече перекинута зелену солдатську торбу, голову пов'язано теплою картатою хусткою, назад кінцями.

– Здрастуйте, бабусю! – обізвалася хрипкуватим, зірваним і, чути, стомленим голосом. – Звідкіля підводи, не скажете?

Мимохіть зачеплена отим, ще не зовсім звичним їй “бабусю”, Докія глянула на незнайомку пильніше. В обрамленні картатої хустки, – кругле, вкрай виснажене, з якимсь синюватим відтінком лице, в павутинні тоненьких зморшок, повні губи – пришерлі й знекровлені,

повіки зачервонілі, в темно-волошкових очах встояна якась, задавнена печаль. І не збагнеш з лица – літня вона вже, ота жінка, а чи лиш вимучена отак якимсь своїм, якого тепер вистача на всіх, горем?

– Здрастуйте! – відповіла Докія, неквапливо, приглядаючись до жінки. – А вам же куди?

І нараз помітила, як очі в жінки раптом зблиснули, розширились і одразу ж заіскрили такою густою волошковою синявою, що Докії чомусь аж лячно стало.

– Господи! – зойкнула та жінка. – Господи! Тіточко Докіє!.. А я ж уже гадала...

І змовкла, ніби захлинувшись.

– ...Що мої вже й кісточки зогнили? – якимсь не своїм, дерев'яним голосом докінчила за неї Докія зовсім несподівано для себе, вмить, ніби в якомусь прозорінні, лиш по очах, з тієї їхньої синяви волошкової, впізнаючи у тій літній, виснаженій жінці воскреслу з небуття, живу Ількову Одарку... Одарку, яка от негадано з'явилася невідь-звідки і от уже дрижить, захлинається в сльозах, припавши до Докіїног плеча. А здивовані та налякані тим жінки, кинувши свої вузлики, вози та коней дивляться мовчки на них обох переполошеними, розширеними з цікавості та остраху очима.

Поверталися вони додому разом, Докіїною бідаркою. Сиділи, повернувшись обличчям одна до одної, здавши бідарку на Гнідкову волю, не правуючи ним, не дивлячись на дорогу, загалом не помічаючи нічого навколо – ні весняного степу, ні безкрайого синього неба, ні навіть самого сонця.

Гнідко, виступаючи поважно та неквапливо, ніким не турбований, сам, як то й належить розумному та досвідченому коневі, ступаючи, обирав завбачливо місця сушіші та твердіші. І високі колеса хисткої, ненадійної бідарки потрапляли у глибокі баюри чи вибої лиш зрідка. Але навіть і тоді, коли візок кособочився і небезпечно перехняблювався, не помічали того. Все видивлялися та й видивлялися одна на одну, пригломшнені радістю несподіваної зустрічі, сп'янілі від зворушення. Говорили і ніяк не могли наговоритися. Обидві схвильовані до самісінького дна душі, збуреними до потрясіння у всіх своїх почуттях, одна одну маючи за воскреслу з мертвих і відчуваючи себе так, як, напевне, почувалися б віруючі на Великдень під кінець всеношної, коли під спів "Христос воскрес" перед ними і справді постав воскреслий Христос.

– Потрапила мені до рук, тіточко Докіє, – говорила Одарка, – наша газета. Давня, певне... Потрапила ще там, у Пруссії.. Сиділа я на розбомбленій станції. Попутнього ешелона чекала. Якийсь червоно-армієць дав мені скибку хліба в газету загорнуту. Розгорнула, а там фото генерала. Обличчя ніби знайоме... дивлюсь, підпис читаю і... справді, Трохим... Трохим Панасович наш... Про з'єднання його там написано... Про те, що Героя Радянського Союзу йому присвоєно... Прочитала і в сльози... Про вас, тіточко Докіє, подумала... Як би оце тітка Докія раділа, коли б дожила!.. Ви вже простіть мені, але отак саме подумала... Подумала та ще дужче в сльози.

– Ото ж і я, – в тон їй Докія. – Як тільки погляну на твоє подвір'я, то так мені й шпигоне в серце... Не хочеться вірити, а дітись нікуди. Не чути ж тебе вже он скільки... І вісточки ніякої ж. Не дочекалася я тоді тебе з Нових Байраків. Діб зо три, здається, чекала, не дочекалась: напевне ж і їй, сердешній, те, що й іншим, подумала... А тут ще й на мою голову ніби черга прийшла.

– А я ж, тіточко, тоді ще ж таки повернулася на якийсь час. Приходжу додому, а Любка Ригорова в плач: забрали, каже, нашу тітку Докію! Приїхали німці та й забрали. Отож, думаю, не спроста ж матір'ю більшовицькою все в очі кололи... Та так уже й не діждалася, не побачила вас. Простіть, тіточко, але так тоді вже й подумала, що вже й по-всьому. Не розуміла тільки, аж до сьогодні, чого ото сам жандарм з поліцією налетів та й почав Данька мотузувати. Так уже ж його лушперили, так збиткувалися!.. А люті були та роздратовані! Навіть і про мене на деякий час, здавалося, забули...

Її, Одарку, забрали тоді поліцаї та й погнали до Нових Байраків. Вкинули там до порожньої, з повибиваними шибками пошти.

Вибиті вікна колючим дротом засновані, навколо будинку поліцаї чатують... За день накидали, навезли з усього району, а то, може, й з сусідніх, отаких, як вона, десятків з п'ять. Гибіють на голій підлозі холодні й голодні. І старі, і молоді. Чоловіки й жінки. Час від часу когось на допит вигукують. Ото як викличуть, то вже людина туди або зовсім не повертається, або коли й повернеться, то вже збита до крові, так що й не впізнати.

За два дні дочекалася свого й вона. Викликав її поліцай, перевів через вулицю, завів до поліції, отам де тепер лиш одне згарище чорніє...

В темній кімнаті – троє: жандарм німецький, сивий, літній, з важким підборіддям дядько, отой, що Луку Дем'яновича стріляв, поліцай і ще якийсь молоденький, сидить край столу з олівцем, видно, все записувати приготувався.

Поліцай поставив Одарку перед столом, лицем до німця. А той старший поліцай збоку, на стільчику.

– Ну, орденоноско, – цідить презирливо, – ну, стерво смердюче...

А вона стоїть, очі в підлогу. І до поліцая голови не повертає, і на німця дивитися страшно. Тільки насторожилась, напружилася вся, хто й зна чого чекаючи звідтіля, збоку, а чи й спереду.

– Партийна? – цідить той збоку, знущально. Цідить отак якось лінькувато, навіть голосу не підносячи. – Номер партійного квитка?..

– Позапартійна, – відповідає тихо Одарка. – Комсомолкою була.

– Була?.. Чому ж це – була? Не захотіла бути сама, скажеш? А чи брехатимеш тут, що виключили, бо лінії їхньої не поділяла? – гуде той занудливо так, що від тих його глузів Одарку раптом аж злість проймає.

– Не буду, – кидає так само тихо. – Не сама, і не виключали. Просто – переросла.

– Переросла? Ти поглянь, які ми сміливі! – цідить той. – Тільки от що: у нас тут говорять одну тільки правду. Від нас не приховують нічого. Приймали до партії коли? В якому році?..

– Не приймали... Не встигла...

– Брешеш!

І раптом – аж іскри з очей, аж заточилася від несподіваного удару, від якого аж щелепа хруснула. Однак – на ногах утрималась. Хоч у середині вся аж звилась від болю. І може, не так уже й від болю, як від того, що оце вперше в житті, що до цього ще ж ніхто і рукою торкнутися не посмів. В голові гуде, німець навпроти в очах двоїться, розпливається. Однак витримала, затисла в собі все.

А збоку, ніби з-за стіни, глухо:

– Брешеш мені, стерво! Партквиток де поділа?..

– Не було, – ледь поворушила губами. По тому знову, тепер уже очікуваний удар. Важким, ніби залізним кулаком, спереду, в зуби.

Німець – не встаючи з-за столу. Голова шарпнулася назад. З носа і з рота на губи – відчула – кров... Стоїть, похитуючись, заплющивши очі, вся напружившись, чекає на новий удар. А збоку, десь ніби дуже здалеку, зовсім спокійне:

– Ну гаразд... Нехай, поки що... Не будемо з тим партквитком.

І вона з того зрозуміла, що вони й самі знають – правду вона каже, а тільки їм треба на щось там позбиткуватись, побити, налякати і, головне, принизити... Ну, то й вона теж... Вона таки спробує витримати... Не на таку напали! І нічого вони з неї не виб'ють. Та й загалом, що з неї можна вибити такого, чого б не знали всі... Однак:

– Гаразд, – знову звідтіля, збоку. – Нехай тимчасом буде й так. – І нараз голосно, твердо, як постріл. – Орден!..

– Що... орден? – зрозумівши, навмисне перепитує Одарка, щоб хоч мить відтягнути та й зібратися з духом.

– Ну, той, що більшовики тобі причепили? Який вони тобі причепили?

– ...”Знак пошани”, – відповідає стримано, спокійно, так ніби й не почувши тих глузувань.

– Гм... Дешево ж поцінували тебе більшовики за твоє наймитування...

– Яке ще – наймитування! – не втрималася таки. Гордою була і таки ж затятою. – Не наймичка. На себе! А як уже поцінували – то так уже і є...

– Поговори, стерво!

Пришкулилася, жде чергового удару, однак, пронесло й на цей раз:

– Де він?

– Хто?..

– Ну, хто ж... Орден де? При тобі?

– Немає ордена.

– Як це – немає? Скажеш – викинула?

– Ні...

– А що ж?

– Та так от... Ішов бій... Німці в село заходили. А я – злякалася. Знайдуть, думаю, ще вб’ють згарячу. Так я його й сховала кудись з ляку. А потім, коли вже відійшла, кинулася розшукувати і... не знайду.

Якийсь час стояла в кімнаті тиша.

Потім той поліцай звівся на ноги, став поруч. Скосивши очі, збоку, пильно приглянувся до неї. Потім підніс до самісіньких очей міцно стиснутого кулака:

– Жартувати здумала?.. Так от, з нами жарти сама знаєш, дуже короткі.

– Та вже знаю, – знову не втрималась, хоч і сказала те майже пошепки.

Він трохи помовчав. Знову всівся на стілець:

– Так от... Припустимо... Будемо зважати, що ми тобі повірили... – І по хвильці, з притиском: – Коли знаєш – іди додому й шукай. Знайдеш – принеси сюди і здай... Даю два дні. Не принесеш – звинувачу...

чуй саму себе. Від нас, знаєш уже, не втечеш і не сховаєшся... Можеш іти.

І аж тут вона, правду кажучи, аж оце по-справжньому перелякала-ся. Не повірила. Навмисне знущаються, подумала. Повернусь, а вони з-за спини чимсь по голові, або й кулю в спину. Стоїть, скам'яніла, ноги до підлоги прикипіли, а з голові все обертом іде.

– Ну? Чого стоїш? Геть звідцїля до сточортів!

А вона не вірить. І ноги їй не підкоряються.

– Виведи ти її звідцїля під три чорти!

Виявилось, тут і поліцай, той самий, що привів її сюди. Схопив за плече, повернув закривавленим обличчям до дверей, штовхнув у спину. Спочатку до коридору, а потім на східці і на вулицю. А вона все не вірить, все пострілу в спину жде... А воно, виходить, ніби й справді... Позбиткувалися, познущалися, побили та й випустили...

Постояла Одарка, постояла, сама не своя, посеред вулиці, потім захопила у жменю снігу, приклала до закривавленого рота та й поплеталась, як не своїми, додому. І ще довго, поки й за село, у степ вийшла, поки оговталась та, нарешті, пересвідчилася, що нікого ж і близько від неї, ані позаду, ані попереду, – все пострілу в спину ждала...

– ...Однак то, певне, ще не час був їм мене стріляти... Їм ще позбиткуватися, познущатися з мене хотілося. Принизити, обплювати і мене, і все наше треба їм було ще... Повернулася додому вже поночі, пізно. Тикнулася було до вас, тітко, – темно, і ніхто не озивається. Я до Любки. А вона в сльози: схопили, каже, та й повезли вас якісь німці, може, й на смерть.. Лець дотягнулася я по тому до своєї хати, впала, як була, одягнена та голодна, в ліжко та так і пролежала до самого ранку з розплющеними очима... Лиш вранці трохи ніби душею відійшла. Та... згадала, як він мені, жінці, в обличчя кулаком загилив, губи, ніс до крові розбив та й аж тепер гірко-гірко заплакала. І вірите, тітко Докіє, не від болю, а чи страху. Від образи пекучої. Адже мене до того ніхто ніколи й пальцем не торкнувся... Злість мене взяла, досада, хоч вішайся!.. “Ні! Хоч би й убили, – не віддам я їм ордена! І сама, добровільно, до них не піду! Хай уже що буде!.. Чи йди, чи не йди – однаково одним скінчиться... Та хоч би і якимось інак... Не можу, не дам собі в лице плювати!.. Ні, нізачо не віддам їм ордена! Сховаю так, що нехай хоч і все перевернуть тут догори коренем, хоч усе подвір'я перекопають, а таки не знайдуть! Нізачо!..

Потім, коли вже вляглася перша паніка та гарячка по Докіїному зникненні невідомо куди й з ким, коли вже й Данько Кислиця отримав своє, і розлучені тим усім німці послали по Одарку поліцаїв

вдруге, вона особливо на рожен не перла. Просто стояла на своєму: ордена немає, не знайшла. Геть чисто все перешукала і – не знайшла. Поліцаї перевернули все в хаті, на горищі, в погребі та хліві догори дном, зазирали до кожної шпаринки, однак і вони так нічого й не знайшли.

Кинули Одарку цього разу уже до справжнього, огороженого колючим дротом концтабору, влаштованому на колгоспній фермі. На допити викликали два рази і били тепер люто, нещадно, так, що обливалася кров'ю, губила свідомість. А вони одливали водою та й катували далі. Повибивали всі передні зуби, сполосували все тіло, так що рани потім ще довго гноїлися і не заживали, однак того, де поділа орден, так і не допиталися. Не сказала – скільки не били, насмерть затялася... Не знає, забула – і все...

Кинули знову до концтабору і вже не чіпали більше тижня. Потім викликали й повели. Боялася, що знову на допит і катування... Коли ж ні!.. Вивели, виявилось, на станцію, до ешелонів, і разом з сотнями інших запакували до тісної теплушки, закрутили двері дротом і вивезли до Німеччини...

– ...І де я, тітко Докіє, тільки не побувала за цей час, де тільки не було мене!.. В концтаборах, у тюрмах. Продавали мене й німецьким куркулям, запродували і на підземні заводи. Били! Калічили! Знищували!.. А що за цей час побачила, пережила, перетерпіла, – страшно й самій перед собою згадувати, а не те, що людям розказувати! Та, певне, багато чого й не розповім нікому й нізащо!.. Нехай, воно, тітко Докіє, і вмирає разом зі мною!..

...Як саме зустрілися Одарка з чоловіком, Докія на власні очі не бачила. Та й не волила б бути тому свідком. Боялася, що важко буде їй витримати ще й це. Неусвідомлено, може, а все ж жадала того, щоб хоч ця гірка хвилина минула її. Тільки вже значно пізніш дійшло до неї, що довго стояла, немов скам'янівши, вгледівши отой людський обрубок, який мав бути веселим, рухливим та жвавим Яшком-гармоністом. Силувала, певне, себе і таки присилувала: так і не показала чоловікові, як вразила її ота зустріч. Розцілувавши Яшка та пригорнувши його до грудей, ще й підбадьорила сумовито:

– Подумай тільки, Яшо, як нам оце пощастило! І скільки людей нам заздритимуть! Це ж крізь отаку війну пройти, крізь отаке пекло й живими залишитись! Отож і далі житимемо тепер – ворогам на зло, а собі на радість...

А тільки вже на цей раз Яшко тієї радості так і не витримав. Може, вперше оце за багато-багато років був зовсім, начисто тверезим, вперше не вигукував бадьорих дурниць, вперше, хто його пам'ятав, сидів

на лаві, притулившись головою до Одарчиного плеча і плакав, не соромлячись пекучих чоловічих сліз. Плакав, ніби дитина, а Одарка мовчки, заспокоюючи, лагідно куйовдила рукою обрідний уже Яшків чуб, а Любка, стоячи біля печі, дивилася на них обох мовчки, широко розкритими очима, все більше та більш хмурніючи. Адже оце знову, ніби мала залишитися самотньою, в порожній хаті, не маючи до кого не те, що душею приліпитися, а й слова мовити. Хоч, врешті, того й не сталося.

В Одарчиній хаті жили тимчасом бездомні люди – не будеш же ти їх на вулицю викидати отакої лихої години. Отож замість переносити Яшка додому, Одарка сама залишилась на якийсь час жити в Любчиній хаті. Хата, коли вже вікна посклили, – простора, місця вистачало всім. Та й веселіше, тепліше тепер людям отак, гуртом жити. І Яшко придбав собі аж дві няньки.

До свого ж подвір'я заскочила Одарка наступного дня, не надовго, на якусь лиш часинку. Взяла лопату, подлубалася кілька хвилин під сінешним порогом, викопавши неглибоку, в коліно, яму. Потім, одразу й загорнувши її, притоптавши ногами та вже не заходячи й до хати, через город подалась до Докії.

– Ось він, тітко Докіє! – гукнула з порога. – Дочекався таки мене!

З загвинченої залізною кришкою скляної баночки добула тугий полотняний вузлик, розгорнула його і... спалахнув, зблиснув червоною ясною емаллю нараз на її широкий, натрудженій долоні, ледь тільки притьмарілий по сріблу, такий незвичайно дорогий тепер для неї орден...

Докія розглядала його якусь довгу мить мовчки. Та так і не здобувшись на слово, журно похитала головою і важко-важко зітхнула.

Потім уже, за кілька днів, коли Одарка трохи відійшла від далекої дороги, Докія зустрівшись з нею в конторі та згадавши той орден, заговорила:.

– Що ж, Одарочко, видно, оце сам Господь-Бог тебе мені послав. І молода, і діло знаєш. Орденоноска, що не кажи... Ланкова знатна... Мало тобі в оцій скруті бригадирства. Кому ж як не тобі оце саме й заступити мене, стару...

І тепер уже Одарка на те важко зітхнула:

– Ох, тітко Докіє... Як то кажуть, хотіла б душа в рай... А в мене ж ото тільки і є зараз що зверху! Видимість одна. В середині ж – одні болячки. Вийшло з мене здоров'ячко, тітко Докіє, геть чисто все, та не вірю вже, що й повернеться. Щасливою буду, коли от хоч ланку потягну... Боюсь, не знаю... Однак – спробую таки, постараюсь!..

Дзвінко, ніби на сполох, долинуло чисте калатання в рейку біля колгоспної стайні, зітхнув якийсь глухий, далекий вибух і в темряві хтось владно та квапливо затарабанив у лутку вікна...

Спочатку, ще певне крізь сон, вона без особливого страху, звикло подумала: знову кидає бомби на ліс. А потім, коли гуркіт, не стихаючи, пробивався до свідомості глибше та глибше, злякалася. “Господи! Та це ж німець на переправу поліз!.. Треба, на всяк випадок, будити пораних”. І, так і не прокидаючись (вчора повернулася з поля далеко за північ), турбувалася тим, що треба ж коней зібрати, бо десь же розбрелися по лісі. І колесо в Семеновому фургоні так і залишилося неполагодженим...

А у вікно тарабанило все дужче та дужче, все наполегливіше, нетерплячіше і якось ніби аж весело. Тарабанило так, що, здавалося, усі шибки, у всіх вікнах, складені з безлічі скалок битого скла, тонко й дрібно бряжчали...

— Люди! Чуєте, прокидайтеся ж, люди! А то геть чисто все на світі проспите! — прорізалося нарешті крізь той гуркіт радісно схвильованим голосом Ількової Одарки.

І Докія аж тепер, через силу одірвала важку, мов піском насипану голову, від твердої і чіпкої, ніби магніт, подушки.

На той час у селі вже було радіо. І в них теж уже була “точка”. І чорна, з цупкого, ніби промасленого паперу, з позаклеюваними клаптями газети дірочками, тарілочка щось там белькотала, не стихаючи весь час, аж поки її не виключать аж десь там, біля сільради.

А того вечора, як на зло, чи хто її виключив у хаті ненавмисне, а чи сама зіпсувалася.

В передсвітанковій темні травневої ночі над селом слався збуджений гомін, десь щось горіло, десь хтось стріляв, хтось справді калатав у рейку біля контори, а десь неподалік, з глибини темної вулиці нечасто зринали в зоряне небо, розсипаючись там новими рясними зірками, ракети. “Десь щось скоїлось!” — подумала спочатку занепокоєно і злякано. Але одразу ж, як тільки Ількова Одарка стиснула її в своїх обіймах і почала цілувати, про все догадалася. Тепер Одарка вже не кричала, а тільки, тихо схлипуючи і повторюючи “тіточко, ой тіточко!”, цілувала її без слів. І ті поцілунки трапляли в лоб, в перенісся, в очі, і Докія відчувала, як по її щоках котяться теплі Одарчині сльози і ледь чутно солоною вільгістю торкаються сухих зо сну губів.

Сльози їхні змішалися і вони, не говорячи і ні про що не розпитуючи (адже знали, що це мало статися з дня на день і чекали з години на годину), тісно пригорнувшись одна до одної, підійшли до того місця,

де замість воріт сіріла зіперта на два паколи жердина, сперлися на неї руками і почали вслухатися.

Ракети спалахували, здавалося, через рівні, досить тривалі проміжки: жовті, зелені, червоні, білі. Спочатку глухо бахкав постріл, виривалася з темряви вгору, тягнучи за собою димний хвіст, вогняна кулька і потім, високо в небі, розсипалася цілим снопом мерехтливих зірок, на якусь хвилику освітлюючи всю вулицю і розганяючи далеко в боки полохливі, перелякані тіні. Як тільки зорі спадали й гасли, тіні миттю збігалися назад і, після яскравих спалахів, все навколо бралося ще густішою, ще непрогляднішою темінню. І хоч ніч була зоряна, Докія, засліплена чергуванням спалахів і темряви, не могла розібрати – далеко ще до ранку, чи ні...

Рейка виспівувала не стихаючи якимось задиристо, сповнюючи бадьорим дзвоном все село і, здавалося, цілий нічний світ. Вогнища палахкотіли – одне, видно, на майдані біля сільради і ще одне – десь далеко, певне, аж край села за Кругляком. Далекі різкі постріли (з якоїсь трофейної зброї, може, пістолетів) тріскали все ж якимось по-домашньому іграшково.

Крізь загальний, збуджений і невиразний гомін проривалися часом гострі жіночі голоси, вигуки і, коли добре вслухатися, десь знизу, від річки чи аж од того боку, з-за левад, луною доносило приглушене віддаллю голосіння, нерозбірливі, тужні слова приказувань, немов по покійникові.

З хати в довгій білій сорочці вийшов Мишко. Протираючи кулаком заспані очі, щулячись від нічної прохолоди, він підійшов до жінок і, притулившись теплим плечиком до бабиного боку, так само мовчки почав вслухатися.

Деся недалеко хтось, мабуть, одчинив вікна, а чи й виніс на подвір'я гучномовця, і над вулицею полинув глухий гуркіт далеких салютів впереміш з музикою і гучним, урочистим голосом диктора.

З гори, зі степу, потягнуло гострою прохолодою. Подих вітерцю доніс аж сюди густі пахоці бузку і свіжої ріллі. Над селом почало світати.

І коли зовсім уже розвиднилось, стало видно, що ракети зринають зовсім недалеко звідсіль, навскоси через вулицю, звідтіля, де під кущами бузку та розлогим берестом на зеленому споришевому килимку перед розгородженим Любчиним подвір'ям сидів Яшко-гармоніст.

Був Яшко без шапки, з розчесаним на рівний проділ ріденьким чубом, поголений, з підстриженими щіточкою рудими вусиками. Вицвіла солдатська гімнастерка на ньому була старанно випрана і навіть випрасувана. Розстебнутий комір сніжно білів старанно підши-

тим підкомірцем, з-під якого виднілася хвиляста матроська тільняшка, а над віддуютою нагрудною кишенею виблискувала новенька медаль “За оборону Кавказу”. Сидів Яшко у своєму звичному ремінному, витертому підрешітку, на спориші і сміявся чи, власне, плакав, бо обличчя його сміялося, і сухі, потріскані губи розтяглися в посмішку, а з великих, жовтуватих, з розширеними в захваті зіницями очей весь час викочувалися на голені щокви великі, крапчасті росини сліз.

Праворуч від Яшка стояв дерев’яний, обписаний німецькими готичними літерами сундук, наповнений німецькими ракетами. Ліворуч – зеленкуватий трьохлітровий бутель, наполовину сповнений мутною рідиною і череп’яний, зеленої поливи, з відбитою ручкою кухоль.

Сидів Яшко на спориші ще з ночі і неквапно, методично й урочисто справляв своє велике діло. Діяв акуратно, ніби заведений, нічого не пропускаючи й не забуваючи. Спочатку, не випускаючи затисненої в руці чорної ракетниці, з якої ще диміло, старанно, рукавом чистої гімнасттерки, що вже встиг змокрити на згині біля ліктя, витирав собі сльози. Потім, затиснувши підборіддям до грудей, ламав надвое ракетницю, зубами витягав з неї порожню гільзу, випльовував її поперед себе на спориш і клав ракетницю на те місце де колись були у нього ноги.

Порожню гільзу одразу ж підхоплювало котресь з дітлахів, що злетілися з усієї вулиці і стояли припиншкляю зграйкою трохи осторонь. Яшко ж, не дивлячись, простягав убік руку, брав полив’яного кухля, відпивав з нього один великий ковток самогону і ставив назад, поруч з бутлем. Далі, так само не дивлячись, брав з сундука новий патрон, клав собі в щербатого рота і, допомагаючи руці підборіддям та зубами, знову заряджав ракетницю. Заряджену зводив її у себе над головою, якийсь час примушуючи дітлахів ціпеніти від захвату й остраху, тримав так, ніби у щось там націлюючись, у щось таке, що бачив тільки він у бліднучому, ранковому з пригасаючими зорями небі і, зрештою, натискав на гашетку.

Вистрілюючи, уважно та неодривно стежив поглядом за тим, як спалахує високо над селом рясний букет зелених, червоних а чи жовтих вогнів і з розширених очей на усміхнене обличчя йому, ніби самі собою, знову викочувались великі, як жнив’яна роса, краплини сліз...

Коли кухоль порожнів, Яшко витягав зубами корок з кукурудзяного качана, знову сповнював кухоль по вінця, а бутель закорковував і ставив на місце... І ще не забував кожного з дорослих, хто підходив до нього з вулиці, привітати:

– З перемогою вас, діду Микито! Випейте зі мною за нашу перемогу!

– Тітко Докіє! Здрастуйте! Вітаю вас! Ось випийте, – кивав на кухню, – на добру згадку про моїх героїчно загиблих друзів з Керченського десанту!

Люди не кривдили його, вітаючи й собі інваліда з перемогою, прикладалися до полив'яного кухля. Чоловіки робили ковток чи й два, жінки тільки пригублювали і потім ставали осторонь, щоб тільки трохи пристояти, але одразу ж і забувалися, куди йшли.

Раз чи два, втираючи сльози, киваючи головою на сундук з ракетами, Яшко знайшов за потрібне пояснити комусь із ближчих сусідів:

– Ще взимку, як тільки повернувся, біля німецького танка взяв... Попросив тітку Любку сховати під штандари... Знав, що свого дочекаються... Салют перемоги!

І знову брався заряджати ракетницю.

Надворі зовсім розвиднилося. Малиново, пишно, яскраво спалахнули легкі, клубчасті хмарки край неба на сході.

Гурт навколо Яшка все більшав. Старі чоловіки поважно перекидалися словами про те, а як же це сьогодні у Москві, і що воно в тому Берліні оцієї хвилини, і хто з наших хлопців туди живим дійшов. Дітлахи, вкрай зачаровані Яшковим салютом, незвично мовчали, тулячись ближче до інваліда, і тільки попискували, як горобенята, зграйкою, блискавично насакаючи на нову вистріляну гільзу. Жінки ж стежили за інвалідом печальними, жалісливими очима, проводжали поглядом політ ракети і разом з ним утирали сльози.

Докії хотілося хвилинного спокою, тиші, щоб спинитися, зосередитись уперше за всі ці роки і подумати. Але тиші того дня ще не було. Лилася з репродукторів, не змовкаючи, урочиста, громова музика, гучна, карбована мова наказів та поздоровлень, гуркіт переможних салютів. І всюди, куди не глянь і куди не піди – люди. Багато людей. Вона до цього просто, виявляється, не знала, що їх ще таки багато уціліло в селі, вижило і перемогло усі лихоліття. І від того, що скрізь були люди, в Докіїній душі весняними зеленими пагінцями все сміливіше та сміливіше знову проростала невмируща радість.

Та разом з тим бути весь час на людях їй не хотілося. І хотілося, щоб навколо були люди, але щоб вона сама все ж побула і на самоті, і подумала про щось дуже важливе, щось найголовніше сьогодні, що вертиться в голові і чого ніяк не впіймати, не зосередившись, що весь час, ніби навмисне подратувавши і помучивши, вислизає з думок.

І ще гризла, заважала зосередитись і глибоко відчувати велику радість досада. Щеміло в грудях, глухо, не перестаючи, боліло увесь час десь глибоко від того, що вона такого дня опинилася одна дома, що немає зараз з нею нікого з її дорослих, найближчих, з ким би хоті-

лося найпотаємнішими думками поділитися. Тому, певне, з самого ранку так і не відпускала од себе Ількової Одарки. Та Одарка, правду кажучи, й сама тулилася до неї, як до рідної, боячись так само, певне, залишитися в душевній самотині, від якої і так уже он який рік не сховатися і якої нічим не перебороти...

Годині о десятій уповноважений з району скликав на майдан біля сільради мітинг, поздоровив людей і закликав усіх організовано вийти в поле і ударно попрацювати на честь перемоги.

Однак заклик його так і залишився закликом. За поздоровлення чоловікові подякували, але в поле сьогодні ніхто особливо не квапився. Натомість уже за годину після мітингу по вулицях зустрічалося чимало підпилих на великих radoцax. Не квапилася того дня на роботу й сама Докія. Вона навмисне швидко зійшла з очей уповноваженого, щоб той не наполог так виводити людей у поле, і левадами понад річечкою швидко подалася додому.

Якраз на обід повернулася в село й Оксана. Вона ще з ранньої весни працювала дільничним агрономом в МТС і, відколи почалася сівба, не була дома по кілька діб. Тепер заїхала на подвір'я бідаркою. По обидва боки в неї сиділи Мишко та Володько, а Талочка з пучком бузку вместилися у мами на колінах. Мишко правив буланом, сліпим на одне око конем.

Дітей Оксана, ради свята, забрала з колгоспного дитячого садка, влаштованого при школі, бо й сама того дня нікуди вже не їздила. Була ще й тепер худенька-худенька, вся якась аж зчорніла, чи то від давнішнього горя, чи від весняного сонця, ніби обвуглена. І – зла. На сухому обличчі, обтягнутому темною шкірою, світилися ясно, глибокими холодними озерцями, лише її великі очі.

Різким, ніби аж відчайним рухом, одним поштовхом долонею в раму, Оксана розчинила навстіж вікно і до хати, не змішуючись з духом паруючого, зеленого борщу, полились бузкові пахощі. Потім, так само різко, енергійно поворожила біля репродуктора, сердито струснувши ним, ввімкнула, клацнувши вилкою, і нараз сповнила всю хату громом урочистої музики та гуркотом салютів так, ніби відчинила ще одне велике вікно у цілісінський неозорий і неосяжний світ.

Ставлячи на стіл, з тим же сердито-енергійним притиском, велику пляшку хто і зна де роздобутого у той час солодкого вина, якось ніби аж загрозливо наказала:

– Тільки – не плакати... Сьогодні – тільки радіти! Чуєте?

За святковий стіл всілися три вдови, троє напівсиріт, одна напіввдова, Ригорова Любка кинулася було принести до гурту і ще півлю-

дини – Одарчиного Яшка. Однак Одарка на те лиш рукою безнадійно махнула. Яшко й без того обіду був “готовий” уже з самого ранку.

Поміж мисками і солодким Оксанчиним вином стояв цілий бутель старої, кількарічної витримки, темно-червоної вишнівки, зав’язаний поверх корка зчорнілою від часу ганчіркою, шматок старого, аж прижовклого сала і пляшка справжньої “московської”. Вишнівку та сало принесла Ількова Одарка. “Московську” привезла з Києва Докія. Все те по кілька місяців, а то й років старанно приховане і переховуване у найчорніші та найстрашніші часи, все чекало найближчих та найдорожчих гостей. Тепер, нарешті, дочекалося великого свята, але людей – найближчих і найдорожчих – не дочекалося і багатьох уже не дочекається ніколи.

– Ну, хоч там що, а все ж дочекалися, – так само енергійно випалила Оксана, підіймаючи чарку. – Будьмо, молодиці!

Діти, нестямившись від приємної несподіванки, присмокталися до солодкої наливки. Докія з Одаркою пригубили червоного вина. А Оксана з якоюсь відчайдушною хлоп’яцькою рішучістю перехилила повну гранчасту чарку гіркої. Перехилила, люто перекрививши обличчя, перелякано проковтнула і одразу закашлялась...

Більше до питва за тим обідом ніхто з старших і не приторкнувся, щоб потім не плакати. Бо був великий, небувалий, вивоюваний, вистражданий, вимріяний у найважчих муках радісний день. І була з ним і навколо них велика радість. Але не було зараз із ними – ні тут, ані десь далі, ані десь хай і зовсім далеко – Панаса, Петрика, зятя Миколи, Ілька, Христі, усіх Личаків, Пилипа Миколайовича, не було Любчиного Григора і ще багатьох-багатьох, яких знали, любили чи поважали, яких завжди чекали і завжди раді й щасливі були б бачити. І найстрашнішим тут було те, що вони – три вдови – саме сьогодні, цього навіки радісного дня, найглибше, найгостріше відчули і остаточно, безнадійно переконалися, що всі ті, кого вони чекали і любили, так уже ніколи й не повернуться, що мертві не підведуться і не придуть сюди, ані будь-куди інде.

Вони не плакали і не говорили про це, не говорили про рідних. Вони тільки думали і кожна, знаючи напевне, про що думають інші дві, розмовляли, перекидалися словами, зовсім не про те, про що думали. Говорили про сівбу, про дощ, про дітей, про новини, які впереміш з музикою заносило їм радіо, сповнюючи громовими, переможними розкотоми всю хату, все село, цілий світ...

А їм так же хотілося сказати про них, про рідних, які вже не повернуться! Але ще більше хотілося витримати, не розридатись, не зіпсувати хоч дітям великого дня відчаєм розбитого серця, витримати хоч

до вечора, хоч до кінця обіду. І тому хотілося ще, щоб до них зайшов оце хтось сторонній, хай навіть зовсім чужий, незнайомий, якийсь чоловік, вояка, хай навіть дід чи хлопчак.

Але поблизу від них на десятки дворів, на цілу вулицю не було зараз удома жодного чоловіка. А єдиний того дня на всенький їхній куток мужчина Яшко-моряк, розстрілявши, розсалютувавши усі свої ракети та так і не подолавши бутля з самогоном, заснув там, де сидів, на зеленому спориші навпроти свого подвір'я. Одарка спробувала було перетягти чоловіка до хати, але сама не подужала. А що допомогти на ту хвилину було нікому, то вона підклала Яшкові під голову подушечку, прикрила зверху куценською військовою ватянкою та й подалася через вулицю до тітки Докії.

З вечора, та й цілу ніч, в кущах та садах понад річкою дзвінко, жагуче витьохкували солов'ї. Їх не полохали, не спинали та й заглушити не могли ані негусті постріли, ані п'яні вигуки похмеленого Яшка, який уже прокинувся і гучно догукувався своєї Одарки, ані вогнища, розкладені школярами в леваді.

Докія, заспавши онуків, лежала на полу і ніяк не могла та й не хотіла заснути. Ількова Одарка з Любкою давно вже пішли додому. Поїхала на ніч до МТС і Оксана. І вона знову залишилася, вважай, сама-однісінька в хаті. А їй так же не хотілося самій залишатися, так не хотілося, щоб навколо неї було людно і гамірно і так же сумно було такого дня залишатися на самоті. І страшно було згадувати мертвих наодинці. Та куди ж ти, стара, підеш, де шукатимеш живих людей опівночі?!

І щоб одірвати себе від чорних думок і гірких спогадів, вона так і не вимикала чорної тарілочки радіо, яка гула, дзвеніла, грала, перегукувалася близькими ніби людськими голосами далеко за північ. І це, дивись, чи не з тієї ночі зайшло у неї в звичку так уже ніколи й не вимикати радіо в хаті, почувуючи себе з ним, як з живою людиною.

За вікном пропливала над селом сріблясто-зелена місячна ніч. А вона лежала з розплющеними очима, примушувала себе думати про сівбу, яка цього року затягнулася аж до сапки, про те, що потрібен би вже й дощ. Або ловила себе на тому, що згадує події хтозна колишні, постають перед нею люди давно призабуті, переживає події, які давно вже відшуміли та охололи. Виринає раптом з мозку забуття клаптик далекого-далекого дитинства, сирітського наймитування. І бачить вона себе – дівчинку-підлітка – з важкими відрами на коромислі, які треба вергати на собі гін зо двоє з чиеїсь левади, з яру. Вона – боса, а надворі вже приморозки. І важкі кетяги калини над криницею прибиті вже нічним морозцем, і солодкі-солодкі... А то невідь-як пере-

носиться з тієї левади в Київ. І стоїть вона на вузькій стежці посеред закопчених румовищ, розбитого, випаленого Хрещатика, бачить загублений серед тих руїн гурток людей з лопатами, ломами, ношами, навіть чує ніби голос товстуна-лейтенанта з партизанського штабу. І ще стає перед нею ніби наяву отой перекособочений осокир, ота одним-єдина деревина, яка вціліла у пожежах та вибухах, одна-єдина на всю зруйновану вулицю... От він ще стоїть перед очима з відчахнутою гілкою і обчухраною корою, а перед її внутрішнім зором стає вже поруч з ним, не знати чому, у зв'язку з якими химерами уяви, отой осінній ліс в синьому прозорому тумані, мокра галявина, насуплене обличчя Трохимове і той молоденький Євген, якого мали тоді розстріляти за непослух, за те, що пив недозволену воду. І знову, так само гостро, болісно переживаючи ту мить, Докія воднораз вловлює пісню. Чує і відчуває, як щемливо, тужно і солодко входять їй у серце давно-давно вже не чуті слова:

Гей, ой у полі та криниця-безодня, гей!..

Хоч пісні цієї ніхто, звичайно ж, не співав, ані тоді, в лісі, ані по тому. Бо чула вона її, а чи й сама колись виспівувала ще за далекого, здається майже примарного дівування... Отак і не докопуючись, не замислюючись звідкіля у ній, з яких глибин пам'яті зринула та пісня, Докія бачить у своїй збудженій уяві саму ту "криницю-безодню", оте невичерпне холодне джерельце, що пробилось з-під прибережної скелі за Холодною балкою, пробилось з якихось бездонних глибин земних і скільки не п'ють, не вичерпують його люди, а воно з пращурів, дідів та прадідів до сьогодні так ото й не пересихає і не замулюється...

...Гей, тече вода та із дна холодна, гей!..

Тече невичерпно, вічна, безсмертна криниця-безодня... Згадуючи-уявляючи літні жнив'яні, травневі весняні, а чи й сухі осінні, засновані павутинням бабиного літа дні, ранки й вечори, що їх і не порахувати в її житті, розімліла від важкої праці, припадає Докія спраглими губами до того джерельця і... Десь тут, за вікном, з глибин сріблястої місячної мли, з солов'їних прибережних зарослів справді пробивається до неї негучно чистий та ніжний, як плюскіт того невичерпного джерельця, дівочий голос:

...Гей, ой у полі криниця-безодня, гей...

Гей, тече вода та й із дна холодна, гей!..

Він, той несміливий, але й незмушений та природній, як пташиний щебет, дівочий голос, наскрізь пронизавши Докієне серце гостро-тризовним відчуттям повноти і всепереможності життя, бринів, зродившись ніби з самої сріблястої місячної імли. Продзвенів, даленіючи,

та й розчинивсь у тій сріблястій імлі, ніби злившись з нею... Стих... Тільки ще в Докіїному серці бринить та й бринить, не затихаючи.

І ніби той життєдайний струмок з-під скелі, зароджується десь у найглибших глибинах Докііних відчуттів та й обертається ясною, безмежною радісною думкою:

“А от же!.. Як уже там не було, а не взяли нас! Мабуть-таки дуже вже двожильні та дужі ми! Не взяли! Не скрутили! Не вийшло! Хоч і вони були, ой, які ж страшні та дужі! Від того одного страху померти можна... І не подужали... І не пропадемо ми тепер! Житимемо! Та ще, дивись, і добре житимемо! Мусимо! Бо надто вже ж дорого заплачено за наше життя!..”

Думка знову повертала на ту стару стежку, але вона схаменулася, ще раз пересилила себе, притисла, спробувала думати, як же воно буде після війни, нічого не могла зараз придумати і знову згадала Трохима. Побачила його в думках у себе ж таки в селі, головою колгоспу і знову гостро, з нестерпною нудьгою самотньої людини, яка не терпить і який незвична і остогидла в житті самотина, почала думати і відчувати, як їй нестерпно хочеться, щоб оце тепер, зараз затупотіли на втоптаній, вогкуватій ще стежині від воріт важкі кроки, – його, знайомі, що відчула б і впізнала їх за версту, кроки...

Гей, ой у полі та криниця-безодня, гей...

Так, закінчилась таки оця довга та страшна війна! Нарешті таки закінчилась! Нашою великою вимріяною і справедливою перемогою закінчилась!

От тепер саме, здавалося б, і передихнути, дух перевести...

Але ж... Війна, звичайно, закінчилась. Перестала литись щоденно кров, не горять міста та села, не гримлять вибухи, не падають на голови бомби з неба... Але ж... Хоч усе це й так, вона все ж іще діє, і життя багато в чому ще тече в її руслі і підкоряється її неблаганним, жорстоким законам... І хоч перемагає, торжествує над смертю життя, воскресіння, хоч ми перемогли і беремо верх, все ж полишила нам війна руїни та пустирища, горе і бідність. Такі руїни і таке горе, що аж подумати страшно: як саме, коли та якими силами усе те, не те щоб відбудувати, хоча б розчистити... І все частіш та частіш згадуються Докії і той Хрещатик, оті загублені в руїнах гуртки людей, озброєних лиш допотопним знаряддям праці, схожих, правду кажучи, на комах, які вирішили зрівняти, знести високу гору...

Війна то скінчилась... Хоч і довго-довго ще нагадуватиме про себе і в хвилини найчорнішого горя, тоді, коли остаточно зрозумієш, що

вже ніколи, ані звідкіль нікого не дочекаєшся! От і чекай, поки усе те, полишене війною, вляжеться, коли воно й загалом вляжеться для нас, тих, що все бачили на власні очі! Та й як воно може влягтися, забути, а чи навіть притьмаритися для того, хто витримав її, оту війну, на власному горбі та й полив власною гарячою кров'ю!.. Житиме та й житиме вона в тобі, в твоїй крові та почуттях, аж поки ти й сама житимеш на світі! І повертатиметься до тебе такими несподіванками, озиватиметься такими голосами, що – вік думай – не додумаєшся!.. І так – до кінця, аж поки й житимеш!..

Так воно думалося потім, коли радість великої, так гаряче очікуваної перемоги, як і все на світі, зрештою, вляглося в береги, та й почала вона видаватися звичайною.

Але того дня... Зродившись з першими ракетами Яшка-гармоніста понад усіма жалями, радіщами, думами і болями того дня і тієї ночі, міцніло з години на годину найголовніше, невитравне відчуття, якого вже не могло заглушити ніщо! То було почуття великого полегшення, заспокоєння від думки про те, що від сьогоднішнього ранку вже ніхто ні в кого не палить з гармат, не звальє на голови бомб, ніхто нікого не вбиває і ніхто не вмирає несвоєю смертю, безвинною і випадковою смертю. І як жагуче не хотілося їй зараз, щоб Трохим, її син, був цієї хвилини біля неї, все ж відчуття заспокоєння і полегшення не ставало від того меншим і не стихувалося.

Хай він од неї й далеко, хай знову довгі місяці доведеться виглядати його додому, хай знову не часто прилітатимуть від нього скупі листи, все ж, роблячи свою справу, пораючи онуків чи даючи лад по господарству в колгоспі, вона скрізь і завжди буде певною: ні, ніхто зараз не цілиться з гармати в її сина, ніхто не влучає в нього бомбою з неба і ніхто не підкладає лютої міни йому під ноги.

Нудьгувати від того, що він далеко, сумувати за ним, вболівати в думках і все ж знати, твердо знати, що він є, що він живий і ніщо не загрожує йому смертю щогодини, а то й щохвилини – яке це щастя!..

За кілька днів по закінченні війни прийшла від Трохима, десь здалеку, певне, бо таки ж трохи запізніла, телеграма. Можна було так зрозуміти, що знову з прикордоння.

В телеграмі, як здогадалася Оксана, писалося:

“Дорогі мої мамо Оксано сердечно вітаю вас нашою великою перемогою привіт від моїх цілуйте дітей Трохим”.

Однак десь ще там, а чи тут на пошті, слова в тій телеграмі переплутали. І Докія, ніби оце зараз, бачить перед очима отой клаптик лінованого паперу з дитячого зошита, який знайшов її одного ранку в полі, в третій бригаді. Там саме сіяли кукурудзу, а вона з Мишком виїхала поглянути, як там і що... Тоді, коли вперше прочитала Докія телеграму, значилося у ній таке:

“Дорогі мамо Оксано сердешно вітаю вас новою великою тривогою привіт від моїх рятуйте дітей Трохим”.

Тоді вони, розібравшись, лиш посміхнулися на ту плутанину. Щось таке, жартівливе, з цього приводу відписали навіть Трохимові. Однак потім, пізніш, коли Докія залишилась наодинці з підростаючими онуками, з тривогою та неспокоєм, який заносило різними вітрами до її хати з навколишнього вируючого світу, час від часу, мимовільно, візьме та й спливе їй на думку оте “великою тривогою” та “рятуйте дітей”.

На той час Трохим таки справді мав уже нове призначення. Лець трохи підлікувавшись по війні, залишив Київ і перебрався з родиною в Західні області, десь аж під самі Карпати. Служив там, змінивши кашкета з зеленим околишком на зеленого з чорним, знову в прикордонних військах. І служба в тих місцях, як воно виявилось, була ані спокійнішою, ані безпечнішою, ніж на війні. І роботи, і клопоту мав, певне, багато. За той час, поки служив там, і листи писав рідко, і до матері заїжджав всього два рази, та й то, сказати б, при слухній лише нагоді. І схуд, і сивіти став помітно. І зморшка на перенісці стала глибшою, різкішою.

У сина ж Докія так ні разу за той час і не була. Все збиралася, та так і не зібралася за щоденними клопотами. І йому, певне, увесь той час було не до того.

Отож за цілих три роки – лиш дві зустрічі. Хоч, правда, пам’ятні, такі, що й через ціле життя не забудуться...

Перший раз по війні приїхав додому зовсім несподівано з отим нежданим, приголомшливим листом... Сталося те десь два роки по закінченні війни, під кінець червня, перед самими жнивими...

Того року, на день Перемоги, нарешті дійшли, як кажуть, руки, до лісової могилки їхнього довоєнного голови колгоспу Луки Дем’яновича. Перед тим довго таки радились, вагались – переносити його прах у село на цвинтар, а чи там на узліссі й залишити. Зрештою дійшли таки згоди: не тривожити, залишити тимчасом на місці. А дійшовши згоди, розчистили навколо того місця терни та глід, зали-

шили лиш один кущ у головах, щоб весною білим цвітом квітував, а влітку червоними ягодами красувався. Насипали могилу, обклали зеленою дерниною, насадили півників, любистку, ружі та чорнобривців, розчистили та посипали піском стежку через галявину та лісовий вал, аж до польової межі. По тому збили та перефарбували в червоне тимчасовогоobelіска з зірочкою, написали прізвище, ім'я та по батькові і ще те, коли та за що геройською смертю поліг. Лиш один рік смерті записали, бо року народження ніхто, виявляється, не знав, і документа такого не зберіглось. І видно було тогоobelіска здалеку, аж з Терногородського шляху. І відobelіска – скільки й глянеш – все село, поле колгоспне, долина річки і далекі сині пагорби по той бік за селом аж до самого обрію. Висвячували тогоobelіска цілим селом, з промовами та музикою якраз дев'ятого травня. І то ж треба було статися такому чуду, щоб саме того дня десь на далекому Закарпатті та прийшов Трохимові отой лист, який і сам був справжнісіньким печально-радісним, а чи радісно-сумним та нежданим чудом...

Писано лист мовою не нашою, на якомусь ніби військовому бланку, латинськими літерами. А до нього додано клаптик паперу. Невеликий клаптик, але в ньому саме й було найголовніше і найстрашніше. Була довгожданна і несподівана звістка від молодшого сина, яка стала воднораз і невблаганним свідченням про його смерть...

Він – її менший син Петрик, від якого вона ні словечка, ані вісточки не мала ще з того, тепер, здається, такого далекого тридцять сьомого, не знала, ані де він є, ані чи ж хоч живий, тепер от несподівано і лиш на одну мить виринув з небуття, щоб одразу ж, тієї ж миті й загинути, відійти в безвість вже остаточно й назавжди, без надії на вороття!..

Трохим з'явився в селі в суботу ранком, однак матері вдома вже не застав. Годин зо дві ще гасав машиною по степу, аж поки таки не розшукав материну бідарку за Гострою могилою в березі. Разом з Мишком та бригадиром, безногим острішком, об'їжджала Докія пшеничний лан, що його от-от уже за яких два дні можна й під жатку.

Хоч Трохим і квапився, ба навіть нервував, але перед матір'ю того не виявив. І не сказав одразу найважливішого. Увесь день непомітно й терпляче готував її до того. Наважився, заговорив вже аж увечері, коли повернулася з МТС Оксана і вся родина була в зборі. І хоч як там не готував маму, обережно та передбачливо, звістка була такою разуче несподіваною, що Докія її все ж не витримала. В очах потемніло, серце забилося, здалось, зовсім зупинившись, і вона вдруге в своєму житті знепритомніла.

Машина у Трохима була не своя – райкомівська, однак він її увесь день тримав при собі і навіть на ніч не відпустив. На станцію Нові

Байраки виїхали вони наступного ж ранку, не завдаючи собі клопоту довгими чи старанними зборами та, власне, і не замислюючись над тим...

Довгих, нестерпно довгих три доби вона їхала на зустріч з молодшим сином. Мовчазна, заглиблена в себе, увесь той час, власне, нічого в Трохима не розпитувала. Зовні здавалася зовсім спокійною. Хоч надсилу тамувала в собі гарячкове нетерпіння, тривогу, навіть страх. Адже вона їхала на зустріч з сином... якого вже не було в живих. З мертвим сином. І хоч його смерть була в її родині, на її віку не першою. І хоч сприймалася та смерть у чомусь і не зовсім смерть – скоріш, ніби воскресіння, однаково: все те впало на її голову так несподівано і було таким приголомшливим, що вона за всі ті три доби так по-справжньому і не спромоглася отямитись і жила ніби в якомусь чудному сні, почувалася ніби якоюсь прибитою...

В Києві на пероні зустрічав їх не знайомий Докії молоденький лейтенант з квитками на поїзд. І вони, не заїжджаючи до міста, за якоїсь півгодини, майже з вагона у вагон, пересіли до іншого поїзда.

Пригнічена несподіванкою, заклопотана своїми розвихреними і непокірними думками, сприймаючи багатоголосий гамір і людську тисняву вокзалу, загалом усе навколишнє, якось ніби збоку, здаля, а чи крізь вату, Докія зайшла до купе, забилася в куточок, до вікна, сперлась ліктями на столик, все думала про своє, все намагалася, та так і не змогла дати лад своїм думкам і своїм почуттям. Трохи оговталася, певне, лиш за годину, вже тоді, як старенький, а чи лиш зістарений кондуктор, накульгуючи на ногу, спочатку відібрав у Трохима квитки, а потім, ще за якийсь час, приніс постіль і, нарешті, вже зовсім згодом, запропонував чаю. Лиш тоді, вже сьорбнувши ледь завареного гарячого чаю, помітила, усвідомила, що в купе, не зважаючи на повонення багатолюддя й тисняву на залізниці, їдуть вони з сином лише удвох. Спочатку те її навіть здивувало. Потім згадала, що син у неї, як-не-як, а таки ж генерал, а потім знову і швидко забула про те все.

Поїзд мчав та й мчав кудись у темінь ночі. Стугоніли під колесами рейки, часом раптово, немов жнив'яний грім, гуркотіли, одразу ж і стишуючись, мости. Зрідка, блискавичними пунктирами, ніби трасуючі кулі, миготіли в темряві повз вікна станційні вогні. Миготіли і, так само, як трасуючі кулі, миттю зникали, згасали в непроглядній темені ночі. А поїзд мчав та й мчав і на мить не зупиняючись на жодній з тих станцій.

Трохим випив чаю, послав постіль матері, потім собі і, влягаючись до сну, сказав:

– Відпочивайте, мамо. Дорога неблизька.

– Добре, сину! – відповіла, але відходити до сну не квапилась.

Довгенько ще сиділа біля вікна, втупившись поглядом в непроглядний морок чорної шибки. Сиділа вже й тоді, коли Трохим, покрутившись з боку на бік та попозітхавши, врешті таки заснув на горішній полиці. Сиділа з широко розплющеними очима, а перед нею якимись рваними клаптями, то виразними й ясними, а то далекими ніби й притуманеними картинами, снувалося, мерехтіло її минуле життя, не заважаючи тій одній-єдиній, здавалося, зараз найголовнішій думці, яка не кидала її вже ось який час і на хвилину: як же це?.. Як воно могло отак скоїтись, що він, її Петрик, який мав би ніби бути десь, може, в Сибіру, на далекій півночі, а чи ще десь там, опинився, виходить, перед самим кінцем війни аж он де, аж ген поза кордонами?.. Як же це він, коли все те правда, що вчитав її Трохим з того листа, і коли це справді не сон, то як же це?.. То чому ж він хоч вісточки короткої, хоч слівця додому не подав і...

Вляглася до сну дуже пізно. Спала чи не спала, але схопилась на ноги ще перед світанком. Серпневий, гарячий, ба навіть волого-задушливий ранок на Станіславському пероні зустрів її сліпучим сонцем, барвистими та пишними літніми квітами, щасливо ясніючими личками онуків, теплою усмішкою невістки Лариси...

Власне, той сонячний ранок і квіти, і усмішки рідних їй найбільше та найвиразніше запам'яталися з усієї некороткої подорожі до кордону. Тому що вже потім, пізніш, коли вона пробувала згадувати ту подорож, усе поставало в пам'яті невиразно, розпливчато, виступало неясно, ніби з туману. Залишилась з нею надовго, жила в підсвідомості лиш якась незабгненна до кінця гостра тривога і нетерпляче чекання чогось значного, таємниче-невідомого.

В Станіславі вони пробули цілий той день та наступну ніч. Добре пам'ятає, що змудьгувалася за онуками, раділа зустрічі з ними, схвильовано вислуховувала їхні збуджені розповіді, навіть прогулялася разом з дітьми, розглядаючи невеличке, охайне та зелене місто. Хоч, знову ж, у пам'яті та почуттях залишилися жити лиш одна ота гостра тривога і майже нестерпне бажання – квапитись. Скоріш, якнайскоріше, негайно!.. Негайно, не затримуючись і на хвилину, їхати, квапитись, так ніби вона могла, коли не поквипитись, втратити щось таке, що потім ніколи вже не повториться, буде втрачено безнадійно. Палена, гнана тією тривогою і тією пекучою потребою квапитись, вона мало що й усвідомлювала з того, що діялося навколо неї. Тривога, неспокій, гарячковість охопили її з особливою силою під вечір, коли їй аж тепер спало раптом на думку обов'язково купити в ту далеку, невідому для неї подорож хоч якихось подарунків. Кому ті подарунки,

якими вони мусять бути, вона не знала і навіть не могла собі уявити. Однак подарунки мусила мати при собі обов'язково, бо... Як же їхати до тих зовсім невідомих їй, чужих людей без подарунків!.. І якось погамувала вона себе лиш тоді, коли невістка Лариса напакувала зверх того, що вже було з ними, ще й невеликого чемоданчика з їстівним, якимись пляшечками, цукерками і ще там чимсь, до чого Докія особливо не дивлялася. Їй було досить і самого усвідомлення, що подарунки зібрано і вони в неї вже є.

Неспокій, відчуття того, що повинна обов'язково кудись квапитися, мучило її через усю ніч, не даючи по-справжньому заснути. І спала вона якось уривчасто, засинаючи на якусь часинку та одразу ж наполохано й прокидаючись. Підвелася з ліжка по темному, стомлена, якась уся ніби побита і, як тільки підвелася, одразу ж і подумала з болем і гіркотою: “Як же це вона?! Адже їде до синові могили у далеку, чужу землю!.. То ж повинна була, мусила ще вдома відвідати батькову, Панасову могилку та взяти з неї жменьку своєї, рідної землі та й завезти синові! А вона, приголомшена тією незвичайною новиною, про те навіть і подумати не встигла... І от тепер до всіх інших тривог та неспокою, які підганяли її ніби батогами: – “Скоріш! Не барися, квапся!” – приєдналося ще й оце гостре відчуття досади, болісної материнської провини через отакий свій недогляд...

Зі Станіслава вирушили далі машиною. Вона, Трохим і ще водій – молодий, зосереджено-мовчазний хлопець у військовому, напевне, першого року служби... І от за якийсь час, не помітила й за який, розпросторились перед її очима, казково замерехтіли безліччю відтінків зеленого, голубого, синього, заклекотіли бистрими потоками небачені нею досі чарівні Карпати. Мінилися на очах, вихлюпуючись вздовж крутих вигинів дороги зелено-буйними хвилями пагорбів, споюючи усе навколо п'янкими лісовими пахощами. Та навіть і вони зараз, з усією їхньою казковою чарівністю, ледь тільки торкалися її свідомості, не затримуючись ані в почуттях, ані в очах. Мовчазно ковзалася поглядом широко розкритих очей по тій невидимо пишній красі, бачила, як з-за однієї кучеряво-зеленої гори несподівано вихоплювалася інша, синя, а чи блакитна, ще краща, ще чарівніша, чула, як клекотіли по кам'яних схилах, сріблито пінилися, збиваючись в бурхливі водоспади, дзвінкі потічки, так і не гасячи, не розвіюючи її тривоги і того душевного сум'яття, яке збурювало та й виносило десь аж з найглибших глибин її пам'яті інші, давні, милі її серцю та незабутні картини, воскрешало то щасливі, а то гіркі хвилини її давнього-давнього життя, які нили в її свідомості, пам'яті, почуттях постійно, де б не була, що б не

робила, про що б не думала і що б не бачила. Бо у всьому, скрізь, у ній і навколо неї, завжди був, жив, то тихо й ніби непомітно, а то яскраво й болісно, то мовчазно й причаєно, а то раптом озиваючись живим, ніби наяву дзвінким голосом він – її менший, її загублений безвісті, її біль і мука, її очікуваний з усіх доріг і всіх кінців світу, її Петрик...

Одразу ж по тому, як машина залишила позаду місто Ужгород, вони зупинилися перед смугастим шлагбаумом просто посеред асфальтового шосе. Трохим відчинив дверцята і ступив на дорогу. Докія залишилася в машині. Споглядала, як з боку від такої ж, як і шлагбаум смугастої будки до Трохима неквапливо наближалось двоє: високий, літній полковник і низенький, кремезний капітан. Обоє в зелених кашкетах прикордонників. Поки вони підходили – Докія встигла ще розирнутися навколо, помітила просто перед собою за смугастою будкою високу, збиту з міцних колод вежу, яка, звужуючись догори, підтримувала чотирикутній, збитий з дощок, поміст. На тому помості стояв солдат. У зеленому кашкеті з автоматом за плечем і великим чорним біноклем на грудях. Докія повела очима вгору і поволі, з цікавістю ковзнула поглядом униз. Під вежею вниз, притулившись плечем до стовпа, стояв другий солдат в гімнастерці з автоматом на плечі і пістолетом при боці, в такому ж зеленому кашкеті. Тримав на ремінному повідку величезного сірого вовкодава. Пес сидів на землі, спершись на передні лапи, звисивши крізь білі ікла довгого рожевого язика – певне, від спеки, – і напорошивши гострі вуха, пильно і водночас спокійно стежив за тим, що діється на асфальті.

Ті двоє – полковник та капітан – неквапливо підійшли до Трохима (полковник попереду, а капітан на крок позаду), козирнули, щось там проказавши, а потім стачечно і неквапливо поручалися з генералом. Привітавшись, так і залишились стояти посеред дороги. Трохим повів рукою вбік, туди, де навпроти, якраз через дорогу від смугастої будки стояв смугастий прикордонний стовп, прикрашений Гербом Радянського Союзу. Ті ж обоє – спершу полковник, а потім капітан – покивали головами та й почали ніби – здаля нечутно – про щось розповідати.

Обабіч шосе тягнувся, гублячись за невисокими пагорбами, густий частокіл дряної загорожі. За ним – смужка чистої ріллі.

Рілля та була так старанно розпушена і так дбайливо заскороджена, ніби якийсь невеличкий палісадничок у дбайливої господині. І ще була такою чистою, що не видно на ній жодного слідочка, жодної бур'янинки. За тією смужкою ріллі – знову густе плетиво дротів і вже за ним, як зрозуміла Докія, – інша держава, інша, закордонна, не

наша земля... Як же, коли і яким саме чином, з яких невідомих їй чи то тюрем, а чи далеких таборів потрапив її Петрик за ту розпушену та пригладжену, отак старанно доглянуту смужку ріллі, за той дротяний частокіл, на ту не нашу, нерідну землю?..

Тимчасом, не встигла примітити й коли, смугастий шлагбаум здійнявся одним кінцем високо вгору. А Трохим з тими двома підійшли до машини. Полковник, відхиливши дверцята, чемно до Докії привітався, капітан козирнув звіддала, з-за полковникової спини. По тому Трохим потиснув руку полковникові, полковник побажав їм щасливої дороги, а капітан всівся на заднє сидіння поруч з Докією. Сів слідом за ним у машину поруч з шофером і Трохим.

Машина рушила далі. Повз смугасту будку. Молоденький прикордонник, який перед тим стояв під нею, тепер був уже всередині і, приклавши трубку телефона до вуха, розмовляв з кимсь там, стоячи правим плечем до машини. Другий солдат, під вежею, коли проїздили повз нього, виструнчився і, не випускаючи повідка з лівої, хвацько козирнув їм правицею. Вовкодав же сидів біля нього так само незрушно, як і до того, напорощивши вуха і пильно проводжаючи машину одними очима. Майнула, залишившись позаду, смуга дротів, стрічка старанно заскородженої ріллі, потім ще одна дротяна смуга і перед ними постала, одразу ж повільно здіймаючись угору, ще одна, також смугаста, тільки тепер уже по-інакшому розфарбована колода шлагбаума та й пропустила їх з машиною вже до іншої, не нашої держави, на іншу, не нашу землю...

Машина, проїхавши під шлагбаумом, зупинилась. Капітан відкрив дверцята, жваво ступив на асфальт і, давши знак виходити, допоміг зійти та ступити на дорогу затерпими від довгої їзди ногами і їй, Докії...

Розминаючи стерплі ноги, вона ще деякий час так і стояла посеред шосе, тримаючись рукою за дверцята машини, з цікавістю роззираючись навколо, приглядаючись до невідомої землі. А вона, ота незнана, чужа ніби, не наша земля, виходить, нічим, власне, особливим від нашої й не відрізняється. Світить над нею те ж, що й п'ять хвилин перед тим, отам, за державним кордоном, надвечірнє, однак ще яскраве та жарке вже, вважай, літнє сонце. І так само, як і там, за тією "нічиєю" смужкою ріллі, розходяться увсебіч пологі, оксамитні, округлі, ніби степові могили, пагорби, закучерявлені садами, виноградниками, перелісками, зеленими та жовтавими ланами. Тільки хіба будка та прикордонний стовп посмуговані іншими кольорами, інший герб та й люди – військові – одягнені в іншу, не схожу на нашу, зеленаву форму.

Людей тут, одразу помітила Докія, було значно більше, ніж у нас. Окрім трьох прикордонників біля шлагбаума стояв ще посеред асфаль-

ту, біля двох темно-синіх, встановлених поперек дороги, машин цілий гурт і солдатів, і офіцерів, і серед них навіть двоє цивільних: чоловік у рудому капелюсі та картатому піджаку і сивувата, простоволоса жінка в якійсь аж надто яскравій кофточці під легким, розстебнутим кремового кольору плащиком.

Коли їхня машина зупинилася, і Трохим, капітан та Докія вийшли на дорогу, від того гурту відділився, рушивши їм назустріч, високий худорлявий військовий, певне, старший з-поміж них усіх. Докія дивилася, як він наближався, чомусь гадаючи, що він, той старший, напевне ж полковник, а чи вже й генерал, так само, як і наші, буде найперше козиряти Трохимові по-військовому. А він натомість ще здаля заяснів усім своїм вилицюватим, з запалими щоками лицем, якось так щиро та привітно усміхнувся і широко, немов для обіймів, розкрилив довгі руки. Та так і йшов назустріч Трохимові, який зняв з голови кашкета та й собі рушив йому назустріч, махнувши тим кашкетом якось уже зовсім не по-генеральському.

Зійшлись, широко, навхрест обняли один одного і неквапливо, по-селянськи тричі поцілувались. Потім, не розмикаючи обіймів, лиш відхиливши голови, ще довгу хвилину розглядали один одного. Про щось говорили, широко усміхаючись, але Докія здаля слів не розрізняла і чула лиш їхні голоси. Стояла, нічому не дивуючись, так ніби дивилася оце якусь кінокартину, чекала, що ж воно далі буде, зовсім не замислюючись над тим, хто ж він, отой чоловік, і чи давно знає її Трохима, а чи так просто вітає як господар дорогого гостя з сусідньої дружньої країни?..

А той чоловік, струснувши востаннє Трохима за плечі, повів рукою від нього до своїх, ніби знайомлячи, а чи передаючи їм гостя, а сам, розімкнувши обійми, пішов просто до неї, Докії, поминувши капітана й усіх інших, широко, ясно, якось так, ніби по-рідному, дивлячись на неї усміхненими очима, сяючи усім своїм відкритим, вилицюватим обличчям:

– Здрастуйте, мамо! – сказав несподівано по-нашому, зупиняючись перед нею.

І, знявши кашкета, оголивши свою велику, якось ніби аж квадратну і добре таки облісілу голову, вклонився. Потім узяв її велику, вузлувату руку в свої долоні і припав до неї в довгому шанобливому поцілунку. Поцілував, вона мимохіть відчула те, теж не так, якби незнайомий чоловік цілував руку незнайомій жінці! Ні! Поцілував так, як колись, пам'ятає Докія, у них на селі діти та онуки цілували руку матері, або бабусі та дідусеві...

Вона, звичайно ж, бачила того чоловіка вперше і, напевне ж, ніколи не була знайомою з тим військовим, у високому полковницькому, а то й генеральському званні. Отож і привітання його і той синівський цілунок віднесла, як кажуть, на рахунок власного сина-генерала. А все ж... і те привітання, і усмішка та іскриста теплінь очей, і той поселянському щирий та шанобливий цілунок, і, особливо, оте вже трохи призабуте, оте ще “лісове” “мамо!” якимсь гіркувато-солодким щемом віддалось у грудях і болісним, жалісливим теплом розлилось по всьому тілу. Від того “мамо”, та ще мовленого оцією незнайомою людиною з чужої країни по-нашому, щось таки тенькнуло їй у душі, щось таке тужно-щемливе і журливо-радісне. І вона на мить навіть розгубилася від того і не знайшлась тієї миті – як йому на те все відповісти.

А він, випроставшись, глибоко-глибоко, ніби впізнаючи, а чи вияснюючи що, поглянув їй у вічі своїми іскристими, явно ж схвильованими, ба навіть зволожнілими, очима і знову мовив по-нашому:

– Аж ось коли, мамо, довелося нам знову зустрітися... Гора з горою, як кажуть...

І нараз, так і не докінчивши того прислів'я, урвав, спохмурів і, помовчавши мить, докінчив зовсім тихо, зажурено:

– Зістарівся, певне, я дуже, мамо... Так таки й не впізнаєте?..

Вона мовчки, довго й пильно вдивлялася в його обличчя, прислухавшись до щему в своїй душі, щось таки неясно відчуваючи, але так і не впізнаючи, ба навіть віддалено не пригадуючи – хто б то міг бути.

– ...Бо таки не впізнаю... От хоч сердьтесь, хоч ні! – проказала зрештою ледь чутно, болісно та розгублено усміхнувшись...

І вже більш нічого, жодного слова вони тієї миті сказати одне одному не встигли. До машини підійшли люди – свої і ті ще незнайомі. Жінка в кремовому плащі піднесла Докії три пишних, білих як сніг, гладіолуси. А той військовий, ставши тепер за перекладача, знайомив Докію і з тією жінкою, і з тим чоловіком у капелюсі та картатому піджаку, і ще з якимись своїми військовими у різних, певне, чинах та відзнаках, у яких Докії і непотрібно і загалом годі було розібратися... А він лиш познайомив нашвидку та й наказав одразу ж рушати в неблизьку дорогу. Бо й до вечора вже недалеко, а їм ще сьогодні треба обов'язково проїхати кілометрів з сімдесят... Тож, попрощавшись з капітаном та шофером, які мали повертатися назад, до Ужгорода, та пересівши в машини своїх нових знайомих та господарів, вони одразу ж і вирушили далі від кордону, вглиб незваної сусідньої країни...

(Закінчення в наступному числі)

СТУДІЇ. КРИТИКА

Олександр СТУСЕНКО

Народився 1981 року Божого в м. Бар на Поділлі. Закінчив Київський національний університет (Інститут філології, відділення літературної творчості). Нині є аспірантом кафедри теорії літератури та компаративістики цього ж вузу. Досліджує постмодерний дискурс у нашій літературі.

Член Національної спілки письменників України з 2001 року. Видав дві книжки: «Перший зуб» (К., 2003) та «Чорні вогні» (К., 2005). Широко публікувався в пресі як літератор та критик. Лауреат літературної премії «Благовіст» (2003).

Активно холостякує. Голосував за Ющенка. Працює завідувачем відділу літератури журналу «Однокласник».

І МОЇХ П'ЯТЬ КОПІЙОК

Копійка перша

Вищими науковими колами було запущено в обіг золоту думку, що вся українська література в принципі – гумористична. Пояснюється це тим, що в українців, мовляв, гумор під вусом сидить¹, що навіть у негумористичних творах різних жанрів українці примудряються ввертати такі словечка, що мимоволі усмінешся², що, взагалі, сміх – це еквівалент нашого національного духу. Загалом погоджуючись із таким твердженням інфантильних членкорів і здитинілих академіків, вирішив і аз, грішний, докинути своїх 5 коп. до скарбнички азів національної гумористики.

Взагалі, гумористи знають про гумор не більше, ніж лірики про лірику. А деякі критики та літературознавці і про те, й про інше знають узагалі лише з книжок. І то ще добре, якщо з книжок, писаних письменниками-практиками, бо якщо їхні знання почерпнуті з праць таких само теоретиків... то, скажемо прямо, академічний фундамент нашої літератури заперечує будь-яку можливість збудувати на ньому бодай тимчасовий літературний курінь.

Одним із опірних літературознавчих понять є тип. У гумористиці тип – це втілена у певному образі загальнолюдська або ж поширена в практиці

окремого суспільства вада, може навіть ментальний недолік, який мислиться як недолік самими його носіями або ж – і це суб'єктивно й образливо – іншими народами. Найповніше, в чистому вигляді, гідні посміху типи втілились у байці. Будучи всесвітнім надбанням, байка закріпила загальнолюдські вади за певними, ні в чому не винними, звірами чи рослинами, і це чи не найбільший внесок цього жанру в світову сміхологію. Відтак, закріпивши, скажімо, за Ослом безпросвітного дурня, за Вовком – злодія, за Левом – царя (керівника), за Зайцем – боягуза тощо, байка з часом втратила свою свіжість і цінність, як бородатий анекдот чи банальна загадка. І тому її тимчасовий порятунком полягав навіть не в осучасненні тематики, а у відході від усталених звіротипів, коли, наприклад, керівним “левом” у байці виступав заєць. В давнину, входячи до більших творів на правах фігури, тобто не як казка, а як приказка, байка згодом виділилась як окремий жанр, але швидко вичерпала свої потуги, так і не змігши цілковито позбутися свого проміжного характеру, характеру засобу, роздубованого до самодостатнього твору. Втім, немає об'єктивнішого жанру в гумористиці, ніж байка. І вже за це варто вклонитись її прахові.

Та й взагалі, не знаю більш об'єктивного у своїй суті поприща, ніж гумористичне. Якщо лірика узаконена в мистецтві як суто суб'єктивний рід літератури (навіть описуючи об'єктивний об'єкт дійсності – обгризене козами деревце, автор дивиться на нього очима свого суб'єктивного Я, бачить його інакше, ніж, скажімо, інший автор), то гумореску, сатиреску, фейлетон або памфлет слід визнати жанрами об'єктивними, виключивши, щоправда, з широкого сміхонаснаженого жанрового ряду епіграму, гумористичну епітафію, інвективу (в тому числі дружню), а також пародію, тобто ті жанри, які стосуються конкретної особи, називають її й обігрують конкретні факти її біографії й діяльності засобами й виразами, далекуватими від об'єктивних та й взагалі – цензурних. Тобто твори тих жанрів, де не йдеться ні про яке узагальнення, сиріч тип, а лише вбирається в художні форми суб'єктивне ставлення однієї особи до другої – автора твору до його героя. Натомість в об'єктивних жанрах гумористики, зображуючи негативний тип, автор завжди утверджує той ідеал, який залишається поза текстом і промовляє: чинити треба не так, як показано в творі, а – навпаки. Буквалісти від гумору завжди намагаються зробити в бік того ідеалу реверанс, пришиваючи до своєї гумористичної “кобили” хвіст – мораль або дидактичну частину. Але подібні твори нині вже сприймаються не як вияв авторської наївності й літературної неграмотності, а як плювок у читацькі вічі. Бо не треба читати читачам мораль, дайте їм байку. А висновок вони зроблять самі, адже в кожній людини в душі є матриця чеснот, етична основа, яка й без гумористичного моралізаторства допомагає розібратися, “что такое хорошо и что такое плохо”. З гідністю із такого моралізаторського колеса вискочив білою Павло Глазовий, знівелювавши саму суть моралі. Він пише ґрунтовну

мораль (що насправді є самодостатньою сатирескою), а потім додає до неї для порядку побутову ситуацію, що віддалік і тільки в даному контексті нагадує байку, бо ж без моралі (основи його твору) вона просто не відчитується і нічого читацькій свідомості не промовляє. З таких його творів можна назвати “Кримінальні сосиски”, “Чорна колісниця”.

Причини занепаду нашого віршованого гумору, якщо коротко, – в заримовуванні банальностей, а крім того – в заримовуванні недоладному, бо ж, орієнтуючи свій твір на людей простих і невибагливих (а часом і на читання усне, реакція на яке має інші особливості, ніж реакція на друковану публікацію), гумористи недбало ставляться до слововживання, наголошення та ритмомелодики своїх творів.

Причини занепаду прозового гумору – в тих-таки банальностях, а ще – в невідповідності форми твору потузі закладеного в нього сміхового заряду. Скажімо, багато гуморесок посередніх писак нагадують собою добряче розтягнутий анекдот, кінцівка якого читачеві зрозуміла від початку. До того ж, часом та гумореска своєю малохудожністю нагадує шкільний твір, бо ж написана такою буденною, сірою мовою, простими розповідними реченнями, без натяку на словогру, ту іскрометність, якою відзначається справді добрий гумористичний твір, що ту жувачку хочеться відразу з відразою виплюнути, бо з неї поживи нема, а тільки щелепи втомиш дарма. Адже навіть якщо читачеві заздалегідь зрозуміло, до чого все в творі йдеться, його має захопити й насмішити кожне речення в тексті, кожен зворот. Будь-яка фраза, на яку випадково впадуть читацькі очі, має миттєво прикувати увагу й змусити прочитати текст від початку й до кінця. На жаль, багатьом нашим сміховитискам до цього й нині далеко, хоч у літературі є гідні для наслідування приклади: твори Андрія Крижанівського, Богдана Жолдака, деякі тексти Євгена Дударя.

Іноді автори роблять дотеп або гру слів самоціллю, обмежуючи твір тільки цим. Звідси – велика кількість половинчастих афоризмів, недолугих паліндромів, мініатюр чи анекдотів. Бо ж забувають, що дотеп, гра слів, паронимазія, омонімія чи будь-яка інша сміхова іскра – це спосіб сказати, форма, а не зміст твору. Саме через наснаженість анекдотами, дотепами, гострими, яскравими діалогами деякі великі прозові твори стали цікавими для читача й викликають бажання перечитувати їх знов і знов. Серед таких творів – “Вир” Григорія Тютюнника, “Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця” О. Ільченка.

Однією з головних причин швидкої смерті значної кількості гумористично-сатиричних вишкварків (як римованих, так і не дуже) є те, що ті твори прив’язані до плінних, хвилинних реалій сьогодення: обігрують рекламні ролики, яких через рік уже ніхто й не згадає, політичні події чи політичних осіб, що кануть у Лету історії швидше, ніж того сподівають-

ся... А з ними пропадає й масив гумористичних одноденок, тягнучи за собою й своїх авторів. Бо далеко не всі сміхонавти усвідомлюють, що твір – навіть сатиричний – це світ, куди мають заходити не лише сучасники, а й нащадки, і що менша кількість приміток та коментарів їм для цього знадобиться, то довше твір проживе.

Ну, і ще одна причина – це зацикленість гумористів тільки на смішному, ловитва контрастів із єдино запрограмованою метою: насмішити. Гумор, іронія – це не лише погляд зверху, а й погляд поверховий: посміятися з людини завжди простіше, ніж зрозуміти її й виписати у творі так, щоб вона постала, як жива, а жива людина, людина, наділена душею, маючи якісь смішні чи варті посміху характеристичні особливості, завжди поруч із тим має й свої глибинні трагедії. І справжні майстри гумору, як-от Гоголь чи Гребінка, ніколи не скидали цього з рахунку. Впритул до такого розуміння сатири підійшов у “Баладі про Сластьона” й Володимир Дрозд.

Зазначені чинники, на жаль, призводять до загибелі не лише окремих творів і окремих письменників як письменників, а й цілі проекти. Скажімо, околіли такі видання як “Від вуха і до вуха”, “Блин”, “Веселі вісті”, радіо-передача “Сміхограй”, на смертному одрі лежить і патріарх української гумористики “Перець”. Бо ж не можна десятиліттями працювати на холостих обертах, вихолощуючи й державні каси, й смислове наповнення понять “гумор” і “сатира”.

Звичайно, всім свого розуму не вставиш, але, маючи при Інституті філології КНУ імені Тараса Шевченка відділення літературної творчості, було б не зайве проводити там вишкіл юних гумористів, аби вони не трапили молодих сил, наступаючи на ті самі граблі, на які раз у раз наступає, так нічому й не навчившись, ось уже котре покоління гуморотворців.

Копійка друга

Проблеми української гумористики такі давні й заїжджені, як і сама українська гумористика. Неодноразово ставилось питання і про типове/нетипове в гуморі, і про заримовування похилого віку анекдотів, і про примітивізм форми й змісту, і про смерть байки... І з періодичністю раз на п'ятдесят років обов'язково виникає якась скандального змісту полемічка, де проти всіх правил еристики митлюють одне одного гумористики. І критики, до речі, теж. А якщо поглянути на проблеми, які вони піднімають раз на піввіку, то доведеться або визнати зв'язок полемік із сонячними бурями, або ж іще раз констатувати, що історія нічому не вчить, а тому й повторюється. Ті закиди, які зробив, скажімо, О. Полторацький у своїй славній статті “Нотатки про сатиру” (“Вітчизна”, №10, 1953) графоманам-вишняківцям, аз, грішний раб

на забур'яненій ниві укр. гумористики, зробив графоманам-глазовістам у статті “Куди котиться торба сміху?” (“Літературна Україна” від 6 .06.2002). І в результаті, як півстоліття тому, так і тепер з дна гумористичного болота піднялися невдоволені графомани і, прикриваючись щитами з парсуною самотнього гумориста (в моєму випадку – П. Глазового), почали захищати свої дрібновіршомазні інтереси. Відчули-бо, що не проти Глазового писав я ту статтю!

А в цій статті хотілось би зацитувати деякі дотичні до проблеми документи, ще невідомі історикам літератури та дослідникам гумористики зокрема. У своєму листі до мене від 2.04.2001 вінницький гуморист Анатолій Гарматюк, длубаючись у моїй “Торбі сміху”, зазначає: «“Глазовий дав усе, що міг дати. І не дотримав золотого правила: головне – вчасно піти”. Це правило більше стосується спорту». Певно, п. Гарматюк скинув із рахунку те, що як у спорті, так і в літературі йдеться про людські змоги. Як для спортсмена, так і для гумориста є стеля можливостей, і коли цю стелю перескакує твій конкурент, уже немає сенсу борсатися на майданчику далі, топтатися на місці, а то й – що часто буває, відкочуватися вниз. Інша річ, що графомани від гумору, як і кандидати в майстри спорту районного масштабу, обслуговують потреби певних прошарків суспільства. Але ж не забуваймо, що, п'ючи з народного джерела, треба тягтися не вниз, а вгору, рівнятися не на запити містечкових крамарів, а на світову літературу, куди треба приносити найкраще з національного, а не йти з транспарантом: “Найкраще, бо українське”. “Про те, що в газетах друкують недолугі, малограмотні твори, в т. ч. гумористичні. Але ж література за це не несе відповідальності!” зазначає п. Гарматюк. Так, література – це поняття таке широке, має так багато різних рівнів, жанрів, видів, родів, стилів та, зрештою, сортів, що й справді ні за що нести відповідальності не може. У статті ж, між іншим, ішлося про те, що відповідати за надання газетної чи журнальної площі верстатній, невправній та заскорузлій гуморопродукції мають редактори видань, а за саму ту продукцію – її автори. Втім, у переважній більшості тих авторів (а це, підкреслю, графомани – в тому значенні, яке закріпилося за цим медичним терміном у критиці) просто-напросто відсутнє відчуття якості твору, не розвинений літературний смак, а часом елементарно бракує начитаності, якою, скажемо забігаючи наперед, відзначаються гумористи нового зразка.

Справді, було б цікаво влаштувати у Спільці регулярні судові засідання, де присяжними, адвокатами й прокурорами були б читачі, літературознавці та досвідчені письменники, небайдужі до стану авгієвих стаєнь української гумористики, і цікаво було б послухати, як черговий підсудний захищатиме, скажімо, отакий свій шедевр:

ПОГРОЗА

Олівцю завжди погрожувала Гумка:

– Я зітру записану тобою думку!³

А цей шедевр, принагідно зазначу, вийшов із-під пера людини, яка про вірш однієї з колег-гумористок у рецензії сказала таке: "...не звертаючи уваги на кострубатість змісту, намагайтесь вловити хоча б його ритміку..."⁴ За збірки, що відсотків на дев'яносто складаються з подібних безсмертних творів, суд зі спокійною совістю може давати вищу міру покарання, тобто зобов'язувати автора такої збірки вивчити напам'ять збірку іншого такого автора.

А ось рядки з листа від 23.08.2002 однієї з професійних читачок, бібліотекаря з м. Вінниці Ольги Валовської: "Те, що завовтузились "глазовісти" (див. "ЛУ" 22.VIII ц. р.) і вже запустили в обіг грізне "стусенківці", "тонкий і злий тактик, що стоїть за стусенківщиною", "крутиться маріонеткою в руках хазяїна" [...] і т. д., означає, що Ваша стаття влучна і правдива⁵. (Уявляю, який регіт викликає у Вас кожна звинувачувальна інвектива цих дідів – хоч за віком вони не діди, але за вдачею і розвитком – маразматика. Але уявіть собі їхні тиради десь у році 1947 чи 1972, не кажу вже про 1929, 1933 чи 1937! Ось Вам вивчений курс історії нашої літератури на живому – Вашому власному! – прикладі)". Гадаю, цей лист із народу не потребує ніяких коментарів.

В чому ж причина масового графоманського і, що дуже дивно, критиканського невдоволення подібними полемічними випадками? В тому, що багато кому хочеться, начепивши рожеві окуляри, нічого в літературі не бачити далі свого носика, встотисячне облуплювати язики об проблему сучасного книговидання і на всю (не лише літературну) Україну волати про те, що на фестивалях і конкурсах напівп'яні старші гумористи затискають творчу молодь і не поспішають Ікса, Ігрека чи ще якесь невідоме оголошувати відкриттям сезону, аби вже наступного дня втелющити їм п'єдестал із позолотою. А весь секрет у тому, щоб мовчки писати хороші, читабельні й дотепні твори замість того, аби гнати на-гора ешелони пустопороди й потім перти їх у пресу, намагаючись завалити тим сміттям усе наявне на шпальті місце, при цьому відвоювавши в сусіда по публікації ще й місце під свою фотографію, яку доречно було б публікувати лише на надмогильній брилі.

П'ятдесят літ тому О. Полторацький у вже згадуваній своїй статті зазначав: «Наявні кадри українських радянських сатириків, наскільки нам відомо, ледве встигають заповнити своєю продукцією один лише 12-сторінковий "Перець"». Нині, як бачимо, ситуація діаметрально протилежна: вже 16-сторінковий "Перець" не може вмістити шаленого потоку графоманської сміховини, чи не в усіх газетах є сторінки, кутки

Пересміялися? То даю ще один його епохальний гуморотвір:

Дядьки змикитили на трьох,
Хильнули без балачки.
І поповзли на чотирьох,
Чи то пак, навкарачки.⁷

Не знаю, після якої чарки денатурату пишуться такі мініатюри, але те, що треба випити не менш як трилітрову банку самогону, щоб вони здалися смішними, – це точно. Повзав я навкарачки від сміху, подибуючи на сторінках преси також унікальні фонетичні незграбності та “внутрішні слова” у творах наших глумотворців. Наведу їх, користуючись доробком іще одного шедеврастеніка від гумору – Л. Куліш-Зінькова:

1) А у мене в лиху пору
Переніс й гусей хтось з двору.⁸

2) Вже зрівняли у зарплаті
Катерину й Улю...⁹

3) “Запорожця” дома маю,
Козаком себе вважаю.¹⁰

Звичайно ж, козаком, якщо в першому рядку зашифроване звернення “до Мамаю”. А ось внутрішнє слово від Ф. Кржачківського:

– Не йдуть в газеті, хоч сказись,
про зорі вірші, про кохання...¹¹

Певно, ні сам автор, ні редактори та коректори “Перця”, де всі ці шедеври було опубліковано, не мають не лише належної освіти, а й елементарного поетичного слуху, бо ж не здатні відсіяти ні внутрішніх “Юль”, ні отаких “прозорих” фонетичних ляпів. А ляпи трапляються й серйозніші.

Спокусниця ж не Неоніла,
А, кажуть, Євою була.¹² –

пише Л. Куліш-Зіньків уже в якості пародиста. Але забуває, що конструкції

“була+орудний відм.” вимагає й перший рядок – “не НеонілОЮ [була]”. Проте, що ж ота Неоніла “жне” – жито чи пшеницю, – вже й не питаю.

А ось ще приклад породистого пародиста, який кінцівку твору для більшого ефекту вирішив, певно, стулити за правилами турецької граматики:

Я не знаю ще більшої муки,
За безсонні від слави ночей.¹³

Очевидно, тут напрошувалася фраза “Від безсонних од слави ночей”, проте або сам пародист, або працівники “Перця” злякалися подвійного прийменника від/од, тому й зварганили ось таку шедевраїчну абракадабру, яка й сама вимагає... ні, не пародії, а госпіталізації її творця та того, хто підписав це до друку, в Жовтий корпус КНУ, аби ліквідувати їхні зсуви по філологічній фазі. А взагалі, публікувати таку продукцію означає виставляти напоказ свою творчу безпорадність чи, якщо вживати іноземне слово, інвалідність.

Чому ж отримують прихильники нашого невмирущого гумору здебільш отаку сміховинну галіматню, недоладний ерзац? Та тому, що наші невмирущі гумористи гадають, що українцям як нації ментально схильній до гумору досить показати й палець, аби все навколо здригалось від реготу. От і тичуть вони нам у вічі середні пальці з усіх кутків гумору, як останнім недоумкам. Та не з усіма таке проходить, не з усіма. Навіть серед недоумків.

Якщо ж вести мову про конкретне епігониво, то хто з нас свого часу ним не грішив? Але не всі змогли (та й захотіли) його переступити. Я, за браком місця, не зможу тут подати детального переліку бодай тих наслідувачів, які шлейфом тягнуться за самим лише Павлом Глазовим. Якби цей журнал мав обсяг хоча б кулішівської “Основи”, тоді інша річ... А так, згадаю тут принагідно тільки одного з почту, того, на кому шапка згоріла. Ось дещо з твору “Сон” вічномолодого гумориста В. Євтушенка:

Колись мені серед ночі
Такий сон наснився,
Буцімто я з президентом
Враженням ділився.¹⁴

В нормального читача зразу ж виникає питання: враженням про що? А в начитаного читача виникає й саме враження: знайома пісенька!..

Сидимо ми на канапі,
Каву попиваєм
І про долю українців
Стиха розмовляєм.

Не слабок! Але ж це сон... А в снах, як відомо, повторюється все пережите за день і в тому числі – перечитане. Аж ось — у середині твору-марення, після всіх поетичних виливів, які стали загальним місцем не лише в Глазового, а й в інших, значно дрібніших гумористів, – зовсім уже неслабкий спецефект:

От коли б устав Шевченко,
Вдихнув повні груди,
То, напевне б, так промовив:
– Схаменіться, люди!

Як гуморист, доточу до логічного (та й граматично необхідного) завершення другий рядок: якби Шевченко встав і вдихнув повні груди того, чим ми нині дихаємо, він навряд чи зміг би щось сказати. Перед тим, як знову лягти. А якби він іще й прочитав, що в його вуста вклав В. Євтушенко... Ох, краще б і не вставав. Та зачекайте, не дає спокою питання: де ж ми таке вже чували? І згадується знаменита поемця Глазового:

В темну нічку-петрівочку сон мені приснився,
Що славетний Тарас Бульба в Києві з'явився.¹⁵

Тут вам і прийом сну, і погляд на сучасне життя очима козака Тараса Бульби, роль якого у “Сні” Євтушенка грає Шевченко, і залюблений гумористами до дірок коломийковий розмір, який П. Глазовий із середини 70-х почав записувати катренами, і Шевченка Глазовий полюбляв притягати за вуса в свої гуморески... Повний набір! Отже, бачимо в Євтушенка навіть і не учнівство, а позадицтво, і якби за таке вчасно давали по заду, то наша література не тяглася б позаду інших літератур. А так – не те що не дають батогів, а ще й публікують, спонукаючи подібну автуру до подальшого жування давно вже пережованого гумористичного клоччя. Скажімо, “Незвичайна подорож” того ж таки В. Євтушенка – давно жуита фабула про мандрівку на той світ.

Сміло сів йому на спину,
Земля ширше розійшлась,

Чорт сопів і шкріб ногами.
Потім в пекло тільки шасть!

Озирнутися не встигли,
Як відкрився інший світ,
Казани навкруг стояли
І все мало чорний цвіт.¹⁶

Гене́за таких мандрівок тягнеться з Вергілієвої “Енеїди”, Дантової “Божественної комедії” та давніх апокрифів до “Енеїди” Котляревського, “Ночі перед Різдвом” Гоголя, звідки й узялось оце “сів йому на спину”, а також творів радянських гумористів-антирелігійників. Промовчу про “чорний цвіт”, який є насправді чорним кольором і свідчить про безграмотність автора та газетних коректорів, про що йшлося раніше, а скажу лише, що в пеклі наш мандрівник бачить у казанах Леніна, Сталіна, Кагановича, Берію та інших відповідальних осіб, чиї тіла надійно замуrowано в Кремлівську стіну. Власне, на цьому пекельне видиво Євтушенка й закінчується, а от Анатолій Гарматюк у своїй поемі “Між пеклом і раєм”¹⁷ пішов значно далі, влаштувавши між Сталіним, Брежньєвим та Хрущовим потойбічну дискусію з різних політичних питань із перебудовою включно. Одне слово, полюбляють гумористи обмолочувати зужиті фабули, але далеко не всі вміють це робити так, як того вимагає дух часу – постсучасно, тобто вивищуючись за допомогою метатекстової іронії над самим своїм твором, а не лише над тими суспільними вадами, про які в ньому йдеться.

Копійка четверта

На цю копіюку накупив аз, паче всіх грішний пересмішник (чи пересмішний грішник), різного пародійного добра, що місцями заслуговує й звання добрива. Пропустивши через свою свідомість добрячу частину з сотвореного колегами-пародистами задовго до мене і паралельно зі мною, я потім мусив свідомість довго чистити (чи то пак – прочищати), а в статті подаю те, що в ній викристалізувалось і осіло. Оскільки моя мозоляста праця “Тінь літератури у світлі рентгенівських променів” (“Літературна Україна” від 3.04.2003) вже містить певні часткові узагальнення з цього приводу, то тут будуть узагальнення інші: непевні, але цілковиті.

В українській літературі, як і у всіх пристойних літературах світу, прийнято пародіювати передусім форму твору, вважаючи, що форма мистецького продукту загалом і є його змістом. Мовляв, письменник у творі зображує мову, сміх та інші подібні сутності. Проте текстуально

довести, що в творі змальовується мова, можна лише на прикладі укр. експериментальної прози, “хімерної прози” та творів постмодерних (як піку й закономірного спаду такої художньої мовогри).

Пародії пишуться з чотирьох причин:

1) Молодий автор убиває одним пострілом двох Пегасів: знайомиться з набутками сучасної поезії та вигострює своє власне перо. Бо, зрештою, поезія й потрібна лише самим авторам та їхнім пародистам.

2) Письменникові нічого робити, йому не спадає на думку жодної фабули для твору, отож він, аби не втрачати письменницької форми, вишукує в чужих збірках привід пописати.

3) Письменник займається виловлюванням бліх із чужих текстів.

4) Письменник хоче “дістати” свого колегу, а пародія є дієвим методом наступання на улюблені мозолі. Адже не кожен літератор може стулити бодай п'ятикопійчану критичну статтю.

Четверту причину, пов'язуючи її з проблемою літературної сатисфакції, вважаю в цьому переліку головною й висновую звідси тезу про те, що пародії на мертвих авторів писати та друкувати не прийнято, бо мертвий автор уже не може на пародію потрібним чином відреагувати (а подібні подразнення й відповіді на них і становлять літературний процес), іншими словами – віддати ту порцію душевної енергії, на яку розраховує вампір-пародист, водночас забезпечуючи своїм пересмішницьким твором задоволення сторонньому читачеві. Кажу “сторонньому”, бо ж єдиним (імпліцитним) читачем, на якого розраховано будь-яку пародію, є насамперед сам пародійований автор. Часом – і його палкі прихильники. Найбільше ж спародійованого автора має бісити те, що в пародії до абсурду зводяться окремі, вирвані з контексту його рядки, тобто не те, **що** він хотів сказати, а те, **за допомогою чого** він намагався висловити певну думку (якщо така при написанні твору в нього була). Знаючи це слабе місце, болючий мозоль усіх ліриків, пародисти в основному й застосовують такий метод пародіювання. Він, додам, не лише вельми ущипливий, а й найлегший, бо ж знайти в доробку автора “пародійний” (тобто яскравий) образ простіше, ніж підібрати той код, який дозволяє проникнути в стиль автора загалом, збагнути його й опанувати. Взагалі, досконало спародіювати можна тільки себе самого, решта пародійних текстів завжди буде під сумнівом.

В українській пересмішницькій літературі зафіксовано такі різновиди пародії:

1) Пародія-епіграма.

- 2) Пародія-відгук.
- 3) Пародія-комплімент.
- 4) Пародія-підтасовка.
- 5) Пародія-знаменник.
- 6) Власне пародія.

Це – за моєю власною універсальною класифікацією. Решти класифікацій, економлячи дорогоцінне журнальне місце, наводити не буду. Бо надто довго, майже постмодерно, доведеться викладати на папері сумними рядами всі оті пародії-жарти, квазіпародії, парাপародії, перепародії, зорові пародії, пародії на пародії... Та й невдячна це справа, бо ж поки ця стаття видибає в світ, браві пародисти понавигадують нових різновидів цього старого, як сама література, жанру. Що ж до моєї класифікації, то вона цілком підкріплюється прикладами.

1) Функції епіграми виконує, скажімо, пародія Валентини Козак на рядок Т. Федюка: “Куди не глянеш – Дюки, Дюки...” В. Козак ображається вустами автора:

Чом, де не глянеш – Дюки, Дюки –
І ні одного Федюка?!¹⁸

2) Пародій-відгуків у нашій літературі чи не найбільше. Пародисти відгукуються буквально на все: на граматичні, стилістичні та пунктуаційні незграбності (знахідки) авторів, не зважаючи навіть на те, що ці знахідки мають часом одиничний характер у їхньому доробку. При цьому пародисти самі не застраховані від незграбностей, і то значно серйозніших, ніж ті, які вони видзьобують у ліриків. У копійці третій я вже наводив приклади таких ляпів, та ось іще один:

Жінки звабливо-молоді,
Вродливі, чуйні добротою.¹⁹ –

пише В. Якубовський, пародіюючи вірш Ігоря Нижника. Чи характерна для автора конструкція типу “звабливо-молоді”? Це залишмо на совісті пародиста. Але словосполучення “чуйні добротою” варте того, щоб його заспиртували для демонстрації майбутнім поколінням філологів та пародистів, що не завжди одне й те саме.

Прикладом пародії-відгуку може служити мій власний пересмішний витвір на рядки Є. Таранюка, де він кілька разів вживає діалектну словоформу “будеш”. Пародія закінчується любовим питанням поетові:

Та чи довго, шановний поете,
Ти слова так псувати “будеш”?

3) Пародії-компліменти (зрештою, як і епіграми-компліменти, хоч це й оксюморон) так само розраховані на прочитання насамперед пародійованим автором, тільки покликані не розсердити його, а піддобрити. Це своєрідне скидання капелюха чи реверанс на літературній панелі. Приклади ви можете знайти самостійно, звернувшись, скажімо, до такого джерела як збірка Сергія Дзюби “Любов з тролейбусом” (стор. 8, 35, 69).

4) Пародія-підтасовка належить до найбільш підступних і безчесних методів пародіювання. Внаслідок зведення в одне ціле двох і більше фрагментів, вирваних із різних віршів, а то й із різних збірок того чи іншого автора (буває, й узагалі з книжок різних авторів!), виникає якийсь новий сенс. Наприклад, Ан. Бортняк у пародії “Безцінний вина-ток” зводить такі рядки Миколи Лукова:

Все продається і купляється —
Від президентів до повій.

І дощ до ранку буде шепотіти
Святі слова, які я промовчу.

Вже з цих двох уривочків можна збагнути, до чого зведеться “пришпил” пародії. Як завжди, після багатослів’я, яке є пінопластовим тілом пародійного тексту, йде катрен, у якому, зрештою, вся сіль:

“Та це ж святий! – хтось подивується,
Розворушившись до плачу. —
Що за один, що не купується?..”
На що я скромно промовчу.²⁰

Хоч і вживає Ан. Бортняк замість “зворушившись” – “розворушившись”, що не є адекватним слововживанням, та суть не в цьому. Майстрові можна пробачити, а читач іще й не таке їв! Перетравить.

5) Пародія-знаменник (спільний, ясна річ) – це текст, де обігрується заявлений в епіграфі один спільний, але поданий у кількох (кільканадцяти) віршах образ: скажімо, образ дощу чи взагалі води, певний колір тощо. Пародист вистригає з цілої збірки всі об’єднані цим образом рядочки – і своєю пародією зводить їх до спільного знамен-

ника (висновку, “пришпилю”), причому завжди не на користь автора. Наприклад, у своїй пародії “Шаленість білого шалу”²¹ Ан. Бортняк зводить такі рядки Б. Залізняка:

...і біла сорочка
не була виявом безсилля...

Ніжно-білий шал розплівся -
розкрутився шал шалено.

...нашорошили вуха яблуні,
біло-біло так позіхаючи...

Готова валіза.
Стіна біла.

А відтак обіграє слово “білий”. Доводячи абсурдність цього апріорно абсурдного методу пародіювання, варто нагадати нашим пародистам, що повторюваність у збірці чи й усьому доробку автора певного образу – це не гандж, і ставити його поетові на карб ніяк не можна, бо ж тоді доведеться висміяти й Т. Г. Шевченка за велику кількість “козаків” та “калин” у його “Кобзарі”.

б) Власне пародій у нашій гумористиці не так уже й густо, і визначити їх можна за тією ознакою, що в досконалому пародійному тексті немає прямих звертань до пародійованого поета чи безпосередньої критики його твору. Власне пародія – це твір, написаний пародистом на ту ж тему, що й ліриком, але – в іронічній тональності. Тут згадується думка знаного пересмішника Ю. Івакіна про те, що, аби бути смішною, пародія має прикинутися серйозною, бо істинно смішна пародія (тобто побудована за законами гуморески) не є смішною. Прикладів власне пародії наводити не буду через свою неабияку скромність. А от приклад непародії – наведу охоче.

Я – Тамара Журба. В мене й вірші з журбою
Про жіночі турботи-діла...²²

Ні, це не Т. Журба про себе так, це – пародійний витвір С. Колесникова. Гіршого й більш профанного удару в пародії межі очі, ніж оце “Я – Тамара Журба”, вигадати, певно, неможливо. Це все одно що намалювати чортбатьказнащо й підписати: “Це – те-то”.

Пародійований автор (у даному випадку – Т. Журба) мав би читачем угадуватися з самої пародії, з відтворення стилю, характерних рис творчості поетки, а не з лобового “підпису”, висловленого в пародії нібито її власними вустами. Отже, не лише сатиристи-гумористи, а й пародисти використовують самонастанову В. Еллана (Блакитного):

Коли що не гаразд
(Я – не гордий)...
Рраз! Рраз!
Віршем по морді!..²³

Тільки якщо в гумористів “морда” – тип, трафарет, то у пародистів вона – цілком конкретна: пародійований автор. Можна (а в пародії — треба) бути нетолерантним до **створеного** тим автором, але стосовно його **особи** слід зберігати належний нейтралітет. У цьому моменті є один нюанс. Ось настанова метра пародії Ан. Бортняка, висловлена в листі до мене від 15 січня 1998 року: “По-друге (якщо лише було “по-перше”), відтворюючи, хай і насмішкувато, якісь особливості поета, будь-якого, тим більше – широковідомого, пересмішник повинен бути максимально близьким до автора, не приписувати йому не властиве ж йому – ні в творчості, ні в житті. Уявімо, що Ви “обігруєте” пияцтво поета в той час, як той поет зовсім, як кажуть, не вживає”. Річ у тім, що у світі літературного твору автор часом намагається прожити альтернативне життя, роблячи руками (та іншими органами) свого героя вчинки, які хотів би (та в реальному житті з якихось причин не може) зробити сам. Тому не дивина, що непитущі (чи в міру питущі) письменники пишуть про алкоголіків, забезпечені всім, чим треба й чим не треба, автори описують походеньки симпатичних бездомних блукальців, кволі духом і тілом письменники роблять у творах неймовірні подвиги, імпотенти у вигаданому світі на кожному кроці кохаються, а потенційні вбивці все топлять у крові. Тому, пародіюючи той чи інший твір, пересмішник завше грішитиме на його автора як реальну особу, і саме тому, що ототожнення в пародії героя й автора, твору й реально-го життя – неприпустиме. Навіть якщо письменник написав свій твір у Я-формі. Тому й слід пародистові закарбувати на скрижалях своєї професійної свідомості, що пародію він пише не на автора, а на його твір. І життя автора, хай хоч яке б воно було, – завше ні при чому, а тому, аби вшкварити пародію на твір, переповнений, скажімо, пияцькою атрибутикою, не обов’язково на останні копійки наймати приватного детектива, щоб дізнатися, вживає автор чи ні, якщо вживає – то скільки, а якщо ні – то чому?

Не буду торочити про те, що деякі пародисти не вказують джерела, звідки насмикали поетичних рядочків, або ж ліпарять пародії на неопубліковані твори, або ж використовують пародії як форму літературної дискусії, що часом зводиться до простої побутової сварки... Скажу лише, що є речі, яких по-справжньому спародіювати неможливо. Ідеальна лірична конструкція — це та, яку можна зруйнувати, отримавши від процесу руйнації та його результату максимальну кількість задоволення. Але є тексти, **створені** за законами руйнації, і пародіювати їх — означає не руйнувати, а творити. Такі пародії, хоч і будучи фактично “протиспівом”, не матимуть жодного ефекту.

Копійка п’ята

Одним із авторів, що творять за законами руйнації, хаосу, галімафні, є метр махрової графоманії І. Бондар-Терещенко.

можна звичайно було б і в лірень завітати
це ще не книжка але вже кафе футуристів
поки денікін не вїхав на швабрі до міста
поки ні швабів ні швагрів ані в риму чекістів²⁴

Накопичення схожих за звучанням слів як самоціль наша поезія проходила вже давно — ще в першій третині ХХ століття. Металітературні реверанси (“ані в риму чекістів”) — іще давніше. Згадаймо рядки Пушкіна:

(Читатель ждет уж рифмы розы
На, вот возьми ее скорей!)²⁵

Метатекстовість, букварне (ну, буквене, коли хочете) грище — зразок літератури для літераторів, тобто літератури постмодерної, що є жуванням ганчір’я не заради ганчір’я, а заради самого жування. А що вже жувати, ІБТ, як бачимо, все одно: аби в риму. Взагалі, ІБТ належить до легендарних поетів; тобто те, що він поет, — легенда, вигадана невідомо ким і навіщо. Його “Позтебня” — класична графоманія, прикрита машкарою епатажу. Хоча плоскозаді прихильниці ІБТ й стверджують, що це — постмодернізм, компрометуючи таким чином цей літературний напрям. Смішно чути, що постмодернізмом вважають римовану пінопластову потеруху, для якої досить легенького подуву вітерця, щоб змести її з поверхні літератури безслідно, або ж гадають, що постмодернізм — це “коза-дерріда”, “по&тебня” чи під завісу — “чево

ізволіте-ссссссс?” Просто таким, як ІБТ і його прихильники, треба не так “виповідати себе”, як чимпобільше читати інших. Мовчки. Тобто не обов’язково відгукуючись на кожную прочитану книжку псевдорецензією, яка насправді є художнім текстом і має сприйматися тільки так.

А постмодернізм, як пародійно-іронічний напрям, для української літератури характерний. Досить лише згадати масив “хімерної” чи експериментальної нашої прози – і все стане зрозуміло. І весь подальший бубабуйний “андруховичівський” чи “іздриківський” постмодернізм не видасться таким уже оригінальним і свіжим. Більш того, стане цілком зрозуміло, що, зокрема, Андрухович – талановитий гуморист, який продовжує традицію української хімерної прози, застосовуючи й свої неабиякі філологічні знання. Справді, як уже згадувалось, гумористи нової доби начитані, працюють не на створення в читацькій свідомості фундаменту, а лише на асиметричну надбудову, що часом розхитує усталені в тій свідомості світоглядні стовпи. Постмодернізм, тобто гумор нового типу, – це не гумор характерів чи ситуацій, а – гумор мови, сміх як предмет зображення, мімезис мімезису, що є не чим іншим як карикатурою. Взагалі, мистецтво ХХ століття було епатажне, і постмодерністи, переімпатовуючи його, творять, поза тим, нові, вже постмодерні штампи, які свого часу теж висміюватимуться – ними самими чи наступними поколіннями. Отже, літературний поступ незупинений, от тільки чимдалі дужче література віддалятиметься від життя, один за другим нарошуючи префікси “мета-”, заглиблюючись сама в себе й замикаючись лише на собі. А у сфері літератури, на відміну від сфери життя, поступ забезпечуватиме лише іронія над створеним досі, тобто, фактично, пародіювання.

Про те, що постмодерніст (хе-хе!) Андрухович цілком витікає з хімернопрозової української традиції, свідчать такі спільні риси його творів із творами прозаїків-хімерників – В. Земляка, В. Міняйла, О. Ільченка, В. Дрозда:

- 1) Метатекстове шумовиння, загравання (в “Дванадцяти обручах” Андруховича — аж надто грубе) з читачем.
- 2) Оперування іменами давніх історичних осіб чи літературних героїв із чужих творів.
- 3) Претікання реальності в фантастику.
- 4) Іронія й пародійність.

Якщо ж розмінюватись на дрібниці, то маємо згадати, що Андруховичів Отто фон Ф. з “Московіади” повертався на Україну з кулею в черепі – живий, так само, як в Ільченка невмирака Козак Мамай після бою витягав із себе кулі й татарські стріли, якими був укритий, як їжак голками. Зауважмо й те, що ліва брова в

Козака Мамая була трохи зведена, як і в Стаса Перфецького з Андруховичевої “Перверзії”. А оповідь про загадкове зникнення поета Перфецького в основних фабульних моментах нагадує зникнення відомого письменника в романі В. Дрозда “Спектакль” – починаючи ще від зачину.

Пйотр Братковський свого часу був правий: саме такого гумориста як Андрухович бракувало й полякам, і нам, і нині його бракує багатьом літературам (малагасійській, наприклад). В його письмі найяскравіше втілилась і досягла свого піку химеродна українська традиція, хоча нескінченними постмодерними переліками та грою з часоплином Андруховича перевершив Іздрик (хоча б в “Острові КРК”). Як неабиякий гуморист, Ю. Андрухович вчасно (мабуть, відразу ж по виході добірки оповідань “Зліва, де серце”) збагнув: щоразу писати твір, який “вражає читача або свіжим матеріалом, непереспіваним фактажем, або ж досконалою художньою формою”²⁶ йому не вдасться, та й нецікаво це і самому, отож на кін вийшла химеродна металітература, метамова, мета-історія... Але, на жаль, і вони від роману до роману зуживалися, дещо повторювались і, хоча й продовжували смішити передовсім філологічно освіченого читача, а таки теж набридали. Хоч одна юна рецензентка й стверджувала, що “Рекреація”, “Московіада” та “Перверзія” – романи “не надто між собою подібні”²⁷, та все ж вони об’єднані одним, хоч і різноманітним, героєм – таким собі іронічним і невмирущим “Мамаєм”, усі герої Ю. Андруховича люблять воду і дудлять горілку плюс що попало, зрештою, всі вони перейняті орфеїзмом і кожен має своє пекло: у “Рекреаціях” – це будинок із грифонами, у “Московіаді” – московське підземелля, у “Перверзії” – дім Фарфарелльйо, зрештою, в “Дванадцяти обручах” – готель “Корчма “На місяці””. Прочитується сема дому, як у ще одного химерника – Валерія Шевчука. У “Московіаді” в розпалі застілля літає по залі смажене поросся, у “Перверзії” літає ванна з тілом Казаллеґри (згадується “Вій” одного з перших творців української химерної прози – Гоголя). Зрештою, в усіх без винятку романах Андруховича персонажами згадується той-таки Андрухович!

Поза тим, герой Андруховича помітно втомлюється від життя й перетворюється з невмираки Немирича — Отто фон Ф. — Перфецького на клімактеричного алкоголіка Пепу. Літературні цитати й алюзії стають дедалі злішими, менш прихованими, і їх майже всі відчитав інший наш юний рецензент – І. Бондар-Терещенко. Щоправда, не можна погодитись із його думкою про те, що «з “примар молодості, потворних повторів і самоповторів” навіть утворюється нова об’ємність як творчості, так і життя»²⁸,

адже металітературне шумовиння, хоч і творене філологічно вправним автором, плаває поверх життя-тексту, як есейний пінопласт. І конкуренцію цьому пінопластові може скласти хіба що публіцистична балачка, якої в найновішому романі Андруховича, порівняно з іншими, теж побільшало. Це свідчить про те, що гірка правда життя таки перемагає гумористичні постмодерні вивертенки, так само як в "Обручах", зрештою, перемагає смерть. Це помітив іще один наш юний рецензент – Р. Паранько, бо ж йому "в новому андруховичівському романі... бачиться насамперед чорнушно-сатиричне зображення того, що ми називаємо «життям в Україні»...²⁹ І хоч у деяких антиандруховичних витворах наших юних рецензентів більше емоцій, амбіцій і здорової творчої заздрості, ніж власне аналізу (якщо не брати до уваги тих аналізів, якими вони щедро поливають рецензованого автора і його твір), та все ж не можна не погодитися, що Ю. Андрухович справдив пророцтво, висловлене в "Сміхах" ферзем української гумористики А. Крижанівським: "І гуморист ніби вдруге народився. Але вже як сатирик". Та до справжнього сатирика гумористові Андруховичу ще рости й рости. Принаймні, виростати з коротких штанців провокації, бо ж видно, що автор уже не епатує, а епатажує, про що свідчить образ Б.-І. Антонича, змальований в "Обручах". На цю провокацію зреагували, звісно, лише майбутні доктори філології та чинні просвітяни, в обов'язки яких входить писання відгуків на подібні випадки, а часом і биття пики самим провокаторам. Крім того, насторожує в творах Ю. Андруховича романтизація пияцтва й неупорядкованих статевих зносин, чого справжній сатирик дозволяти собі не повинен, адже така заманлива подача негативу розтлінно впливає на душі читачів, що продемонстрував іще один юний рецензент Р. Скиба: "Що не кажіть, а образ бед-боя Антонича значно симпатичніший, ніж той, статечно-стереотипний, придуманий, на думку автора, ще за життя поета його надто вже поважним оточенням..."³⁰

Втім, будемо вірити, що Юрій Андрухович творчо ростиме як гідний своїх попередників український сатирик і з часом виробить свій неповторний стиль, скаже власне слово в літературі, бо ж поки що сприймаємо його, як оту кішку з анекдоту, що з'їла торт: якщо це торт, то де ж кішка, а якщо стільки важить кішка, то де ж тоді торт? Якщо все це Андрухович, то де ж постмодернізм, а якщо все це — постмодернізм (цитати, цитати цитат, алюзії, ремінісценції, приховані полеміки та явні переліки), то де ж тоді Андрухович? Бо ж навіть оте іронічне "хе-хе!", яке начебто вивищує автора над його текстом, позичене в Кнута Гамсуна.

- ¹ Чикаленко Є. Щоденник (1910-1917) // Матеріали з історії національної журналістики східної України початку XX століття / Укл. Сидоренко Н.М., Сидоренко О.І. – К., 1999. – С. 164.
- ² Т. Шевченко, "Прогулка с удовольствием и не без морали".
- ³ Гриць Гайовий, зб. "Пересмішник на Парнасі".
- ⁴ Гриць Гайовий, там само.
- ⁵ Підкреслено в листі.
- ⁶ "Літературна Україна", 30.05.2002.
- ⁷ Там само.
- ⁸ "Перець", №7, 1997.
- ⁹ "Перець", №3, 1998.
- ¹⁰ "Перець", №7, 1997.
- ¹¹ "Перець", №11, 1996.
- ¹² "Перець", №2, 1997.
- ¹³ Руденко С. // Перець. – 1997. – №2.
- ¹⁴ "Молодь України", 16.02.1993.
- ¹⁵ Глазовий П. Сміхологія. – К., 1989. – С.64.
- ¹⁶ "Молодь України", 16.02.1993.
- ¹⁷ Гарматюк А. Між пеклом і раєм // Гарматюк А. Вибрані твори. – Вінниця, 1994. – 104с.
- ¹⁸ "Перець", №18, 1995.
- ¹⁹ "Перець", №10, 1996.
- ²⁰ "Перець", №3, 1995.
- ²¹ Бортняк А. Де правда, де вигадка? – Одеса, 1986. – С.120.
- ²² "Перець", №9, 1989.
- ²³ "Перець", №4, 1989.
- ²⁴ "Кур'єр Кривбасу", вересень, 2001.
- ²⁵ А. Пушкин, "Евгений Онегин".
- ²⁶ Шевчук Вал. // Березіль. – 1989. – №7. – С.103.
- ²⁷ Свято Р. З приводу "Дванадцяти обручів" і Андруховича // Молода Україна. – 2003. – №5. – С. 174.
- ²⁸ Бондар-Терещенко І. Скільцьований Андрухович // Літературна Україна. – 15.04.2004. – С.6.
- ²⁹ Паранько Р. "Дванадцять обручів": триумф чи променад голого короля? // Молода Україна. – 2003. – №5. – С.71.
- ³⁰ Скиба Р. Дванадцять обручів чистилища, або Місяць в кінці тунелю // Березіль. – 2004. – №2. – С.181.

**сmt Буча на Київщині,
2004.**

ΠΑ/ΠΤΡΑ

Олександр БОСІЙ

ЗАКВІТЧАНА ПІСНЯ

Несе Галя воду, коромисло гнеться, а за нею Ваня як барвінок в'ється...

Їхали козаки із Дону додому, підманули Галю, забрали з собою...

Ой, ти старий дідуган, і зігнувся як дуга, а я молоденька, гуляти раденька...

Лавина мелосу народного, водограй гумору, смішне й сумне водночас – це картинки життя духу народного, але раптом вже дотепно й художньо правдиво втілені на папері. Проглядає в них світ якоюсь мірою фантастичний, бо витворений її уявою, але й разом з тим на диво знайомий і близький нам; та це й зрозуміло – адже це світ української народної культури. Ці ілюстрації до українських народних пісень – не що інше, як породжене ними в душі самодіяльної художниці ще одне явище цієї культури. Глядачі виставок захоплено відзначають, що «виявляється, народна пісня може "звучати" і так». І в тому, що авторство такого звучання належить саме Ларисі Зориній (музичному керівникові дитсадка «Сонечко» смт Новгородка), є певна закономірність.

Художниця Зоріна Лариса народилася 1960 року в давньому козацькому селі Устинівка, що розкинулось на мальовничих берегах невеликої степової річки Березівки. З дитинства росла в сім'ї, де до творчості були небайдужі всі. Художником і музикантом у своєму селі вважався дідусь, і від нього залишилось декілька картин з сільськими пейзажами. Малювали батько, брат, вишивали мати та бабуса. Очевидно, спостерігаючи за їхньою роботою непомітно вчилася бачити красу і Лариса. Сталося так, що свою основну роботу вона пов'язала з музикою. Закінчила культосвітнє училище і все своє життя навчає дітей співу. А малюванням Лариса зайнялась лише в тридцять років, після трагічної смерті чоловіка. Художниця згадує: «Залишившись самотньою, відчула потребу на чомусь зосередитись і відволіктись, заповнити болючу порожнечу. Одного разу готувалась до новорічного свята у дитсадку, і, щоб діти, які ще не вміли читати, швидше вивчили колядки, вирішила проілюструвати їх. Спроба виявилась вдалою. А потім діти в садочку чудово сприйняли й інші веселі та яскраві картини, почали краще запам'ятовувати тексти: "Жили у бабусі два веселі гуси...", "Грицю Грицю до роботи...", "Ой під вишнею, під черешнею..." Диво народної пісні народило маленьке диво – малюнка – теж у суті

своїй органічно народного й разом з тим позначеного аматорською індивідуальністю. Лариса раптом, захопившись новою для себе справою, повірила у власні сили, і з-під її пензля невимушено почали з'являтися десятки ілюстрацій, а згодом не тільки до дитячих пісень, колядок чи веснянок, які співали її вихованці в садочку, а й до цілком дорослих пісень, які завжди лунали у її сім'ї. Так народились кумедні і веселі композиції "Ой, там на товчку, на базарі...", "Чоловіче, я слаба, приведи мені попа...", "Ой, наступала та чорна хмара...." та інші.

Про яскраво виражений оптимізм своїх робіт Лариса говорить так: "Останні роки жити стало дуже тяжко і, очевидно, на протигагу цьому мені хочеться малювати щось світле, оптимістичне і веселе, щоб давало якусь надію і вітиху як тому, хто творить, так і тому, хто споглядає. Інколи чим тяжче буває на душі – тим чомусь веселішими виходять малюнки. Дивно? Але це так. Коли я малюю, заглиблююсь в ілюзорний, але живий і близький для мене світ українського села з його звичаями, обрядами, фольклором, де живуть мої дещо гротескні персонажі, з якими я ніби і сама спілкуюсь. Тому люблю ілюструвати жартівливі пісні".

А відтак за досить короткий час Лариса зробила неповторні гуашеві малюнки більш як до півсотні народних пісень, що були показані на її першій персональній виставці в місті Кіровограді. З часом тематика робіт розширилась і з'явилися кілька тематичних серій гуашевих малюнків «Українські народні календарні свята», «Весільні ритуали». У своїх роботах значну увагу художниця приділяє зображенню сільської природи: тут неодмінно калина, тополі, верби над ставом, чепурні солом'яні хатки в оточенні мальовничих садків. На деревах завжди висять червонобокі яблука та величезні жовті груші-«дулі», запах яких, за словами Лариси, завжди нагадує їй безтурботне сільське дитинство. В її роботах багато квітів.

– Якби я могла, то всю землю засадила б чорнобривцями, мальвами, айстрами, маками, бо вони приносять красу, добро і радість, – говорить авторка. – Всі мої малюнки – це мій реальний світ, в якому я хочу і можу відчувати себе радісно і повноцінно.

Малюнки Лариси багатобарвні, виконані переважно чистими фарбами. При композиційному аналізі їх виявляєш, що всі вони (від найперших і до останніх) ідеально урівноважені згідно з кольоровим контрастом. Лариса зауважує щодо цього: «Інтуїтивно прагну, щоб якийсь один колір не превалював над іншими.» Ритмічно повторюючись, основні маси кольорів організовують композицію, а потім доповнюються численними дрібними елементами для рівноваги тону і кольору. Очевидно, тому на її роботах так багато птахів, тварин, квітів, розма-

льованого посуду, яскравих килимів та вишитих рушників, а персонажі завжди у святкових багатобарвних костюмах, з детально вималюваними орнаментами. Недарма на виставках біля кожної з її робіт довго затримуються глядачі. Адже ці переважно гумористичні картинки так цікаво розглядати і в деталях. Помітно, що художниці найбільше подобаються яскраві кольори: червоні, зелені, жовті. В роботах використовуються їх 2-3 відтінки. А поскільки її малюнки виконані переважно в одному форматі то, вивішені в один ряд на виставці, вони створюють якийсь один безкінечний і веселий мультит.

На виставках роботи Лариси Зоріної завжди вирізняються яскраво вираженим індивідуальним почерком. При цьому останнім часом спостерігається і певна еволюція її творчої манери, яка проявляється в ускладненні колориту, композицій та у більшій вимогливості до лінії малюнка, який як і раніше обов'язково підкреслюється тонкою контурною лінією.

В її творчому доробку є кілька оформлених дитячих книжок з серії "Казки Єлисаветградщини", посібник з народознавства для дитячих садків "Грайлик" (автор Олег Попов), збірка дитячих віршів поетеси Любові Баранової "Капелюшок для киці" та інші. А в майбутньому їй хочеться побачити ще й календар народних свят та збірник українських пісень з власними малюнками.

Час від часу Лариса працює і над композиціями великого формату з широкими панорамами природи і села: це "Українське весілля", "Ой, на Івана Купала...", "Різдво" та ін. Придивившись уважніше до облич персонажів, створених художницею, бачим, що кожен з них має свій надзвичайно виразний характер, деякі з них нам уже знайомі з інших робіт. Часто вони переходять з однієї картинки в іншу, беруть участь у літніх і зимових обрядах, торгують на базарі, товаришують або ворогують між собою. Виявляється, що багатьом з них авторка вже дала власні імена і навіть знає, хто в цьому, створеному її уявою селі де живе, хто кому родич і в яких стосунках з іншими односельцями знаходиться.

Працюючи в дитсадку з дітьми, художниця в своїх роботах відображає те, що наш народ ні за яких умов не повинен втратити мову і фольклор, звичаї та обрядовість. Вона прекрасно знайома з давніми народними традиціями. Так, у композиції "Весільний поїзд" бачимо велику кількість специфічних етнографічних деталей, які відображають регіональні особливості весільного обряду на Кіровоградщині. Рушник, простелений на воротах, а поруч вогнище – це народні засоби для ритуального очищення молодої і гостей (як представників чужого роду), перед заходженням у двір батьків молодого; молоді сидять на скрині з приданим, віз традиційно застелений килимом з хрещатим

малюнком (бо хрест – найкращий магічний оберіг і захист від всілякої порчі); молодим зв'язали руки рушником – “щоб був міцний сімейний союз”, а червона горілка у руках боярина в пляшці, оперезаній червоною ниткою та ще й з прив'язаною калиною і колосками пшениці засвідчують, що молода “чесна”; про це говорять і червоні стрічки на гостях; за возом впізнаємо свата, оперезаного навхрест рушниками-оберегами, котрі за народними віруваннями є найвищими символами роду, а тут ще й узаконюють свата як головного розпорядника весілля.

Поряд з різнохарактерними персонажами, кожен з яких жваво реагує на події, обов'язкові в її картинах собаки, коти, корови, гуси, які теж мають свій виразний настрій: раді, здивовані або сердиті і цим підсилюють розуміння сюжету. Цікавими персонажами її малюнків, що привертають увагу глядачів, є також колоритні і смішні традиційні образи народної демонології: русалки, відьми, чорти, змії. Природне прагнення наповнити світ красою і гарними речами помітне в прискіпливому відтворенні художницею численних виробів традиційного декоративно-прикладного мистецтва. Героїв своїх картин художниця одягає у яскраві з вишивками українські костюми, багато сюжетів розгортаються у розмальованих світлицях, на фоні яскравих килимів, рушників, доріжок, а на столах, прикрашених різьбленими орнаментами, – традиційний розписний посуд.

Результатом захоплення Лариси Зоріної вишивкою стали кілька її персональних виставок, організованих працівниками обласного художнього музею, на яких експонувались колоритні і яскраві картини з народного життя, але вже вишиті на тканині вишуканою художньою гладдю. Поскільки на кожну роботу вона витрачає кілька місяців, то жартує: увесь свій час вишиваю, а в перервах ходжу на роботу.

Останнім часом значно розширилась тематика її робіт, художниця глибоко зацікавилась давньоукраїнською язичницькою символікою та обрядовою культурою, природовідповідної філософії та оптимістичного світогляду якої, очевидно, так не вистачає нам в житті сьогодні. Тому сприйняття майстринею давніх традицій народу як матеріалу, який потребує переосмислення і вживлення в сучасне життя з його специфічним ракурсом бачення та розуміння речей, є явищем закономірним і цілком відповідає духу й настрою нашого часу. Мабуть, не випадково серед її персонажів з'явився і загадковий козак Мамай, що сів по-східному під калиною і роздумує про щось: чи то про земне, чи про небесне...

Віднайдений і створений нею абсолютний час і абсолютний простір, в якому діють її персонажі, напрацьована певна стилістика далеко від натуралізму, все це так чи інакше пов'язане з ірраціональним

сприйняттям світу, а відтак відповідає традиційному українському образотворчому світобаченню, як на писанці – площинно, декоративно, символічно.

Лариса Зоріна своїми яскравими кольоровими і веселими картинами прагне внести якомога більше радості в сіре, буденне життя. При цьому її роботам притаманний високий рівень образності і поетичності, колоритного зображення традиційного побуту села, його звичаїв та обрядів, натхненність пісенним гумористичним фольклором. Ця тенденція зближує її творчість з фольклором, однією із головних його ідей – перемогою добра над злом.

Власний принцип художнього мислення, в якому нерозривно поєднується колективний досвід народного малярства й творча особистість, переконливо ілюструють роботи, що не є канонічними для народної картини, зокрема ілюстрації до народних казок. Майже півсотні ілюстрацій на високому професійному рівні виконала вона до казок, зібраних етнографом Володимиром Ястребовим сто років тому на території нинішньої Кіровоградщини.

Її образна мова виразно індивідуальна і її картини не сплутаєш ні з якими іншими. Хіба не цього прагне кожен митець?

м.Кіровоград

БЕСЕЛА СКРИНЯ

Леся ТКАЧ-БОГУСЛАВЕЦЬ

ГНИЛИЧКА

“Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки батьківщину”.

Василь Симоненко

Послухала я новини з України і так мені на душі гірко стало. Іду й за сльозами світу білого не бачу. Коли це мене кума спиняє. “Чого ти, — питається, — сумна і невесела?” Я й напала на неї.

“І ти, — кажу, — в цьому винна. Все хвалишся, що наші приказки — то народна мудрість, а воно виходить не завжди”. “В чім справа?” — дивується вона. “Та твоя ж улюблена приказка повчає, що яблуко від яблуні далеко не відкотиться, а бач, вийшло навпаки...” “Та хіба ж то яблуко? То ж гнилиця, — сокоче вона. — Висіло воно на дереві, і там в ньому була червоточина. Назовні гарне червоне, а само гнило-гнило, впало і покотилось...” “Чого ж, — допитуюсь, — воно котилось, котилось і аж біля прем’єр-міністерського крісла опинилось?” “Ох, — дивується кума, — ти, видно, давненько поезій не читала. Ще наш пророк Тарас Григорович писав: “...аж потіють та товпляться, що б то ближче стати, коло самих: може вдарять, або дулю дати благоволять — хоч маленьку, хоч півдулі...”

“А яблуня ж, — розмірковую, — була козацького роду. “Садівники” що тільки не робили з нею, вивозили її на Сибір несходиму, думали: там їй жаба й цицьки дасть. Та вона все витримала, повернулася на Україну до свого роду, до свого коріння і знову плодоносила. То вони тоді нишком-тишком поночі її зрубали. А це ж наче плід з того дерева, жило як у Бога за пазухою, в теплі й добрі, та все ж згнило”. “Ну, що ж, — зітхає кума, — скажу тобі ще одну сусідську приказку: в сім’ї не без урода”. Хоч і все має, та захотілося йому ще славоньки і владоньки. І, на жаль, воно не перше, не друге, може, третє...” “А приглянься до мене, кумонько, — прохаю її. — Чи часом вуха мої не позакладало, а очі не посліпило?” “Що ти верзеш?” — вигукує вона. “Ну, як же, — пояснюю їй. — Ще цього року я на власні очі бачила і на власні вуха чула, коли воно, прокотившись по цілій Австралії, вкотилося до нас в Мельбурні до Народного дому і там перед всією громадою било себе в груди, рвало на собі сорочку і доводило, що воно справжній український фрукт. Ще й сльози при цьому котилися, як горох. А коли хтось засумнівався, то рвало на

собі волосся і белькотіло, що все сказане ним – чисте золото, Та й в додаток на всю Австралію в інтерв'ю все те повторило. Як же воно тепер людям в очі буде дивитися?”

“Не все золото, що блищить, — нагадує кума. — А очі можна і в Сірка позичити, і сльози теж у крокодила”. “А совість куди подіти?” — допитуюсь.

“Яка совість? — сміється кума. — Все черва з'їла. А те, що на грудях сорочку рвало, інша причина. Перегрілося на пляжі, на нашому австралійському сонечку, от йому й жарко стало, може, й сонячний удар дістало, бо ж червоне було, як рак”. “Як ти гадаєш, сусідонько, — допитуюся далі, — чи добре спиться йому вночі?” “Простота ти простота, — засміялася вона. — Спить воно без задніх ніг і сниться йому, що вже взяв Бога за бороду. Коли й прокинеться, то свої грошки підрахує і відсотки на них. А часом піде до вітру, і там хука не дає, наслухує, чи таки справді вітер віє з півночі. І вчувається йому, що не тільки виє, а ще й завиває: кіпучая, магучая, нікєм не побєдїмая... І йде знову спокійно хрєпака завдавати. “Ну нічого, вгємонїся, — заспокоює мене. — Нєправдою світ прїйдєш, а назад нє вєрнєшся. Курчат рахують восєни, а яблука теж тоді перебирають. От незабаром і будє відбір. Коли гниличка, то відкинуть гєть той “фрухт”, на погнїй згодїться, а коли добротнє яблуко, то лишаєтьсє воно людєям на радїсть, на добрє.”

І я оце думаю, правду каже кума, гнилиця нікому не потрібна.

ЗЕМЛЯЧОК-ОПТИМІСТ (враження з почутого інтерв'ю)

Сонце світить, вітерець повіває, а ми із землячком ходимо гордо по Києву і роздивляємося. Бо ми, брат, туристи, приїхали із далеких заморських країв. Мій знайомий великий авторитет, особливо з культури. Я людина маленька, нікчемна, вперше відважився порадувати батьківщину своїм приїздом. А мій знайомий – ого-го, він вже тут сотні разів бував, знає всі входи і виходи. Говорить він завжди повагом, із притиском і, як кожна розумна людина, не терпить заперечень. Мені аж страшно стає, коли хтось із ним не погоджується. Ось заходимо ми до книгарні. Тут землячок змірює стоси книжок і позіхає. Я теж для солідарності кривлю мармизу. Аж тут до нас підключається непоказний чолові'яга. Розговорилися з ним, слово по слову, виявляється, він журналіст і, о диво, працює на радіо та запрошує нас на студію взяти інтерв'ю. От, думаю, така нам лахва трапилась. Мабуть, розумних людей здалеку видно.

Ну якщо так просять, чом не піти? Я, звичайно, іду більш за компанію, начебто для підкріплення, за підбрехача. Та коли включили мікрофон – душа моя пішла в п'яти. Але потім згадався один славний чоловічок, з наших країв, який міг вийти на сцену і балагурити до упаду. Якось я відважився і запитав його про секрет, де він тої сміливості набирається.

– Дуже просто, — признався він. — Вийду, подивлюся на повну залу людей і думаю: та то ж усе барани... і тоді мені й море по коліна! Ага, міркую, он де собака зарита... А тим часом журналіст сипле питаннячка, як горох з мішка: хто ми такі, з яких країв і які враження. Літературний землячок, не в тім'я битий, на все має готову відповідь. Він звик завжди рубати з плеча, не завертає в папірці з -під цукерочок, як дехто...

– Україна, — ріже він, — зійшла на пси. Людська всі — темна маса.

– Якби ж то темна, а то зовсім чорна, як земля, — додаю я і свій глечик на капусту.

– От візьмімо поетів, — продовжує землячок, — зовсім перевелись. На всю Україну не має путящих поетів. Колись були, а зараз немає.

– Так, так, — підтримую я, — немає і отакісіньких, і на розплід!

Журналіст з дива не може вийти:

– А Ліна Костенко, Павличко, Драч, Вінграновський?

Землячок блискавично його перебиває:

– Не чув про таких. Раз, кажу, немає — значить, немає і крапка. І прозаїків теж по всій Україні і з свічкою не знайдеш! А були, знаю, що були: Панас Мирний, Нечуй... А зараз сама сірятина.

Трохи оговтавшись, журналіст запитав:

– Ви, начебто, якусь нагороду від влади отримали?

Тут мене хтось наче жигалом штрикнув:

– Не просто нагороду, а медаль найвищої якості! — кричу.

Землячок усміхнувся, наче його по губах медом помазали і заявив:

– Отримав і тим горджуся, бо таки заслужив! Дехто нехтує нагородами, не хоче від влади приймати. Але я думаю: вони зневажають народ. Розумієте, ця нагорода від народу!

Я й собі підтакую:

– Так точнісінько, всі п'ятдесят мільйонів вимагали цього.

Мій знайомий торочить далі:

– Дехто думає, що влада у нас погана, що Кучма сякий-такий президент. Але коли подумати: що б ми робили без Кучми? Нікого ж на

його місце немає. Уявляєте! Який жах, п'ятдесят мільйонів і немає ким замінити!

Тут і я свої п'ять вставив:

– Було колись на Україні, гриміли гармати, були колись запорожці, вміли панувати. – Згадав те, що колись вчив у гімназії, і для переконливості додав:

– Видно, такий світ настав. Он Америка яка велика країна – і то Буша ледве знайшла... А в нас же скільки в Сибірі згноїли і тепер добивають, а хто zostався, то їм не довго рясат топтати, і до них доберуться...

Літературний землячок не подякував мені, лиш глянув зневажливо, мовляв, що воно там шкарабарчить, і заявив:

– Але я, панове, оптиміст! Ще виростуть у нас поети, прозаїки і політики. І тоді заживемо. Запам'ятайте, перш за все я оптиміст! А зараз маємо те, що маємо...

Я теж хотів додати кругле слівце, але він завбачливо заткнув мені пельку.

*м.Мельбурн,
Австралія*

Здано до набору 20.10.2005. Підписано до друку 10.05.2006.
Формат 60x84^{1/16}. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 16,04. Обл.-вид. друк. арк 15,4.
Замовлення № 470. Тираж 775.

Набір, верстка, друк: ПБЦ «Мавік»
м. Кіровоград, вул. Гайдара, 44,
тел. (0522) **34-56-45**, E-mail: mavik-kw@narod.ru
Свідоцтво Держкомінформу серія ДК № 419 від 12.04.2001 р.
www.mavik-kw.narod.ru